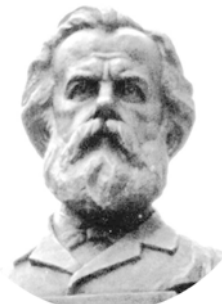

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

**Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 15

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2014

УДК 066:32:372:832
ББК 66:74.263
Н 34

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол 3 від 29.10.2014 р.)*

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Серія 22. [Відп. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 2014.

Випуск 15. – 206 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Картунов О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Латигіна Н.А., доктор політичних наук, професор;
Смолянук В.Ф., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусишин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
Михальченко М.І. доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Новакова О.В. доктор політичних наук, професор;
Остапенко М.А. доктор політичних наук, професор.

© Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, 2014
© Автори статей, 2014

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА
ДЕРЖАВНОГО ВРЯДУВАННЯ**

УДК 321.01:342

Новакова Олена Вікторівна,

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ПАРАМЕТРИ ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Проаналізовано сучасні аспекти організації взаємодії політичних сил у демократичній системі влади. Визначено основні чинники та критерії підвищення ефективності функціонування політичних сил у міжелекторальні періоди, параметри інституціоналізації парламентських коаліцій.

Ключові слова: демократична влада, парламент, політична взаємодія, парламентська коаліція.

Демократія, як і будь-який інший політичний режим, може існувати лише за умови створення ефективної системи державної влади, що забезпечує успішне функціонування соціуму. Одним з ключових елементів такої владної системи є конструктивна взаємодія суб'єктів політичного процесу, сформована на основі суспільного консенсусу щодо основних цілей та динаміки розвитку держави.

У політичному аспекті принцип консенсусу може відігравати велику роль при досягненні і зміцненні національної, громадянської згоди в суспільстві, в процесі збереження і зміцнення єдності того або іншого блоку партій або фракцій усередині партії. Тривале ж панування суто конфліктного підходу до суспільного життя і ідеології, безкомпромісної клановості привели у нашій державі до того, що проблемам досягнення і збереження консенсусу у політичному житті України не відводиться помітного місця.

У політичній науці інтерес до дослідження парламентських форм співпраці політичних сил виявився ще на початку другої половини ХХ сторіччя завдяки інкорпорації теорії раціонального вибору в процес прийняття політичних рішень (Д. Юм, А. Фергюсон, А. Смітт, Т. Хатчисон). У політичному аспекті над теорією коаліцій працювали такі науковці як: Дж. Фон Нейманн, О. Моргенштерн, Н. Лейзерсон, В. Гамсон, В. Рікер, Р. Аксельрод, Д. Ремі, А. Раппапорт та ін. Серед українських науковців проблема коаліцій дискутується та вивчається переважно в прикладній площині, в середовищі правознавців та аналітиків (В. Шаповал, В. Колісник, Ф. Веніславський, В. Кичун, Т. Задерей) і менше представлена у фундаментальній науці, за винятком досліджень, присвячених проблематиці створення партійних коаліцій (Г. Зеленько, Ю. Шведа) [1, с. 2].

Метою статті є визначення теоретичних принципів та чинників формування конструктивної парламентської співпраці політичних сил в сучасній Україні.

За загальним визнанням, політичний консенсус є не лише основою стійкого розвитку країни, він також забезпечує розвиток культурного різноманіття на базі загальних цінностей солідарності, толерантності і терпимості. Як вважає С. Хантінгтон: «Відмінності між демократією і диктатурою менше, ніж відмінності між тими країнами, в яких існує консенсус, єдність, законність, організація, ефективність, стабільність, і тими країнами, в політиці яких відсутні ці межі» [3, с. 11]. С. Ліпсет в праці «Політичний Консенсус» наголошує на необхідності існування у демократичній політичній системі широкої згоди щодо «правила політичної гри», яка передумовлює відсутність потужних політичних партій (наприклад, революційних), що виступають проти існування даної системи [4].

Одним з основних механізмів узгодження інтересів політичних сил у рамках міжпартійної взаємодії є побудова коаліцій. Успішна діяльність сучасних політичних партій

багато в чому обумовлена умінням вчасно приходити до компромісної партнерської співпраці і створювати на її основі коаліції, які в подальшому дозволять учасникам домагатися стратегічно важливих цілей. Коаліційна співпраця передбачає інтеграційні відносини, спрямовані на спільні політичні дії.

Під коаліцією розуміється об'єднання в досить довгостроковій перспективі зусиль політичних партій для спільного досягнення загальних цілей і одержання від свого союзу політичної вигоди. Як визначає А. Раппопорт: «Коаліція – це угода двох або більше акторів, що ухвалили рішення кооперуватися між собою з метою максимізації власного прибутку» [5, с. 52]. Коаліційна ситуація виникає у тому випадку, коли два або більше акторів усвідомлюють, що у них недостатньо ресурсів для досягнення поставлених цілей самостійно. Політична коаліція являє собою об'єднання ресурсів декількома політичними акторами заради досягнення узгодженої спільної мети.

Для розгляду визначеної проблематики доцільним вдається використання висновків Дж. Сарторі щодо характеру партійної взаємодії [6, с. 715-751]. До центру наукового аналізу науковець ставив процес прийняття політичних рішень у середовищі партійних коаліцій. Вчений наголошував, що будь-які рішення, що приймаються політичними акторами пов'язані з внутрішніми витратами, яких зазнають самі творці рішень та зовнішніми ризиками, тобто витратами адресатів рішення.

Внутрішні ризики включають в себе процедурні витрати, число індивідів, що беруть участь у рішенні. Тому безпідставне збільшення органу, що приймає рішення, приводить до збільшення його вартості та робить менш ефективним. У той же час, таке збільшення може бути обґрунтованим у випадку необхідності захисту інтересів третіх сторін, тобто для зменшення зовнішніх ризиків.

Таким чином, Дж. Сарторі формулює два взаємодоповнюючих правила прийняття політичних рішень політичними гравцями:

- правило 1: витрати, пов'язані з ухваленням рішення прямо пропорційні кількості творців рішень;
- правило 2: кількість творців рішень обернено пропорційна зовнішнім ризикам, тому що коли орган ухвали рішень збільшується, зовнішні ризики зменшуються.

Відповідно до сформульованих правил виникає проблема оберненої пропорційності зростання витрат та ризиків у процесі взаємодії політичних гравців. Для її вирішення Сарторі пропонує враховувати наступні чинники:

1. Метод формування органу ухвали рішень: як його набирають чи призначають і яким є його склад і характер (зовнішні ризики).
2. Правило, згідно з яким ухвалюють рішення: принципи і процедури ухвалення рішень (внутрішні витрати).
3. Результати і контекст ухвалення рішення.

Коментуючи третій чинник, вчений визначає два типи результату політичної взаємодії – нульова сума виграшу, чи зростання суми виграшу. По-перше, це принцип гри «з нульовою сумою», за якою «один з учасників створення «правил гри», займаючи провідні позиції на стадії розробки, диктує слабким гравцям свою волю та свідомо примушує їх прийняти вигідні йому норми, щоб зберегти своє домінування та істотно обмежити можливості інших гравців». По-друге, принцип гри «з ненульовою сумою», що передбачає прийняття таких правил гри, згідно з якими політичні актори володіють рівними можливостями впливати на політичний процес. Для країн перехідного типу прийняття рішень відповідно до першого принципу є «продовження попередньої авторитарної традиції, носієм якої є політичний актор, що ініціює прийняття даного варіанту та інституціоналізації його» [7, с. 83].

Цікавими є також спостереження Дж. Сарторі щодо механізму досягнення домовленостей у середовищі суб'єктів прийняття політичних рішень. Вчений зауважує, що у абсолютній більшості випадків принцип більшості не використовується, а голосування

служує для формальної легітимації попередньо узгодженого рішення. Політичні гравці використовують своєрідний «оперативний код» – ідуть на певні компроміси, бо кожен розуміє, що поступившись у даному питанні, отримає підтримку у іншому. Суть цього оперативного коду – даю, щоб отримати взамін. Тобто складається своєрідний механізм відкладеної взаємної компенсації. Саме це і є політична гра з позитивною сумою виграшу. У тому ж випадку, коли неможливо дійти згоди і рішення дійсно приймається більшістю шляхом голосування, складається ситуація з нульовою сумою. Як справедливо зазначає Дж. Сарторі, переможна більшість створює ображену меншість, яка весь час програє. Вона вдається до обструкції, що підвищує втрати від прийняття рішення до неможливою мети [8, с. 730-731].

Аналіз сучасного політичного процесу в Україні переконливо доводить, що політичні сили, які спроможні справляти реальний вплив на трансформаційні зміни, спрацьовують з «нульовою сумою виграшу», оскільки здійснюють взаємовиключну діяльність, не додаючи жодних зусиль в напрямі консолідаційного співробітництва. Причинами такого становища, на наш погляд, виступають: невизначеність інституціональних засад коаліційної діяльності, нестабільність політичних коаліцій і фракцій у парламенті, недостатній рівень законотворчої активності депутатів, відсутність співробітництва парламентських фракцій при прийнятті законів.

В Україні, на відміну від багатьох європейських держав немає традицій з формування більшості. Можливо, саме тому виникає так багато проблем на цьому шляху. Українське законодавство не встановлює вимог щодо політичного характеру коаліційних союзів; можливе укладення будь-яких політичних альянсів. Для правового регулювання важливим є не політична належність суб'єкта коаліції, а факт узгодження його політичних позицій з позиціями інших суб'єктів коаліції. При цьому не обумовлюються також суть і зміст переговорного процесу, а лише зазначається, що він має обов'язково закінчитися суспільно корисним результатом – створенням парламентської коаліції. У протилежному випадку, негативні політичні наслідки настають як для суб'єктів невдалого переговорного процесу, так і для всіх інших представників депутатського корпусу, над яким нависає загроза дострокового припинення повноважень Парламенту Президентом держави.

Жодна зі створених в Україні коаліцій не мала конституційної більшості голосів. Водночас середня тривалість існування коаліції дорівнює приблизно календарному року. Це свідчить про те, що жодна коаліція не проіснувала той термін, на який її створювали. Згідно з визначенням стабільної політичної коаліції всі вони були нестабільними. Відсутність єдиних для всіх «правил гри» (тобто певної системи неформальних зобов'язань, гарантій і правил взаємодії між основними політичними гравцями) призвело до відсутності передумов формування широких коаліцій, хоча до таких спроб постійно вдаються майже всі політичні гравці.

Характерною рисою української політики є те, що період коаліційних переговорів майже завжди перетворюється на час парламентської або національної кризи. До цього приводить, передусім, довготривалість, кулуарність та невизначеність самого переговорного процесу. Від оголошення результатів виборів до укладення коаліційної угоди минає від одного до трьох місяців. Водночас ніхто з політичних гравців не йде на вибори з уже готовими неформальними домовленостями. Оскільки політичні партії мають можливість реалізувати політику тільки через «своїх людей», призначених на ключові пости в уряді, «посадове» питання під час переговорів стає центральним. Окремо варто сказати про риси самих коаліційних угод. Учасники коаліції, приміром, прагнуть закріпити в угоді ставлення майбутньої коаліції до найбільш спірних питань. Аналіз текстів коаліційних угод свідчить, що дуже мало уваги приділяється внутрішньокоаліційним процедурам [9, с. 3].

Політичні пристрасті довкола формування коаліції свідчать про те, що кадрові питання аж ніяк не є другорядними щодо програмно-ідеологічних чинників. Як і в багатьох інших парламентсько-президентських або парламентських демократіях, в Україні питання розподілу

сфер відповідальності і посад визначають логіку й зміст політичної поведінки та практичних кроків усіх без винятку суб'єктів переговорного процесу.

Після парламентських виборів 2014 року в Україні почався процес формування конституційної угоди, що повинна стати важливим елементом інституціоналізації парламентської більшості та її функціонування. Відповідно до опублікованого проекту, в документі визначені зобов'язання членів коаліції та формуються її робочі органи: Збори коаліції і Рада коаліції [10].

Запропонований проект коаліційної угоди передбачає, що учасники коаліції висувують кандидатури в уряд, а «квотування заступників міністрів не допускається», «з урахуванням рівня кваліфікації та добросовісності Кабінет міністрів повинен бути сформований відповідно до нової структури» уряду.

«Прем'єр-міністр і кожен з членів Кабінету міністрів повинні підтримати дану коаліційну угоду шляхом підписання персонального зобов'язання з її виконання... і забезпечувати виконання цієї коаліційної угоди в рамках своєї сфери відповідальності», – наголошується в документі. Дане положення угоди видається важливим, оскільки за даними експертних оцінок, «доволі часто трапляється, що Уряд не дотримується ухвалені коаліційної програми, тому є абсолютно логічними передумови для того, щоб принциповий політик міг не погоджуватися» з думкою фракції» [11, с. 13].

Як підкреслюється в проекті угоди, міністр «визначає кандидатури на посади своїх заступників, а також керівників і заступників керівників центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується міністром, а квотування цих посад не допускається». «Невиконання членом Кабінету міністрів України його зобов'язань відповідно до цієї угоди є підставою до його відставки. Учасники коаліції, які висунули кандидатури відповідної особи на посаду члена Кабінету міністрів, повинні забезпечити відставку такого члена Кабінету міністрів за рішенням Зборів коаліції», – йдеться в проекті угоди.

Проект коаліційної угоди не обмежується механізмами формування державно-політичних інститутів, але й визначає змістовні зобов'язання по реформуванню суспільно-політичного життя. Зокрема, Кабінет міністрів України повинен підготувати та затвердити до 15 грудня 2014 року План відновлення країни на 2015-2017 роки, Верховна Рада України до липня 2015 року повинна затверджує Бюджетну декларацію (Основні напрямки економічної і бюджетної політики), розроблену Кабінетом міністрів України.

Позитивним моментом є також те, що Запропонований проект коаліційної угоди містить положення, які спрямовані на забезпечення стабільного функціонування органів влади та закріплення механізмів вирішення конфліктних ситуацій. Зазначено, що у разі ухвалення Верховною Радою закону, що збільшує видаткову частину бюджету, всупереч позиції Кабміну з цього питання, Кабінет міністрів України зобов'язаний піти у відставку, а коаліція сформувати новий уряд або ухвалити рішення про припинення власної роботи. «У разі, якщо Кабінет міністрів України не може узгодити з коаліцією основні макроекономічні показники і показники державного бюджету (загальні доходи, витрати, дефіцит і загальні витрати по головним розпорядникам бюджетних коштів) під час обговорення Бюджетної декларації, Кабінет міністрів України зобов'язаний піти у відставку, а коаліція – сформувати новий Кабінет міністрів України», – наголошується в проекті коаліційної угоди. Якщо ж парламент ухвалить Бюджетну декларацію, при розгляді проекту бюджету на етапі першого читання, коаліція не буде переглядати основні макроекономічні показники і показники держбюджету (загальні доходи, витрати, дефіцит і загальні витрати по головним розпорядникам бюджетних коштів).

Визначаються у проекті угоди також права та зобов'язання депутатських фракцій у складі коаліції. Запропоновано політичним силам підписати відповідну угоду, згідно з якою Збори коаліції будуть ухвалювати рішення про включення та виключення будь-якої фракції зі своїх лав. «Депутатська фракція, яка не є учасником коаліції, може, за згодою коаліції, увійти до її складу, долучившись до коаліційної угоди. Якщо депутатська фракція, яка не є

учасником коаліції, виявила бажання стати її учасником на умовах, відмінних від викладених у коаліційній угоді, за згодою коаліції всі її учасники укладають нову коаліційну угоду», – йдеться в тексті проекту коаліційної угоди.

Разом з тим, депутатська фракція за рішенням Зборів коаліції може бути виключена з її складу в разі порушення такої фракцією коаліційної угоди. Крім цього, депутатська фракція має право в будь-який час вийти зі складу коаліції, попередивши про це письмовою заявою керівників інших депутатських фракцій, що входять до коаліції, не менше ніж за десять днів до дати виходу.

У загальнополітичному вимірі, як наголошує директор політико-правових програм Центру Разумкова Юрій Якименко, «зрозуміло наступне: оскільки більшість партій, які пройшли за партійними списками, належать до проєвропейського мейнстриму в нашій політиці, коаліція повинна носити саме такий характер. Будь-яка спроба будь-якої партії з цього сегменту створити коаліцію з партією або кандидатами, які представляють попередню владу – Партію регіонів, була б сприйнята суспільством однозначно негативно. Це було б просто зрадою тих ідей, за які люди боролися на Майдані, і повністю суперечило б тому, з чим партії йшли на вибори. Тому коаліція формуватиметься на основі політичних сил цього напрямку» [12].

Таким чином, формування правлячої коаліції вимагає від її учасників дотримання таких умов: пошуку основними політичними блоками природних союзників для спільного формування парламентської більшості; порозуміння між союзниками стосовно основних напрямів та цілей майбутньої діяльності; розподіл посад у коаліційному уряді та узгодження програми його діяльності.

На підставі проведеного аналізу можна зазначити, що формування коаліції є досить складним соціальним процесом, у якому проявляються характерні риси і самого українського суспільства, і основних політичних гравців, а також конкретної політичної ситуації. Складність політичної консолідації еліти в сучасній Україні визначається як внутрішніми (відсутність реформування та модернізації суспільств), так і зовнішніми (агресія Російської Федерації) чинниками. Без розуміння домінант актуального політичного процесу ефективне функціонування влади у форматі коаліційного союзу є неможливим і призведе до чергового політичного колапсу, і втрат державного суверенітету.

Література:

1. Зеленько Г. І. Інституційні параметри і практика формування правлячих коаліцій в Україні / Г. І. Зеленько // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи / За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченка А. І. // «Інститут всесвітньої історії НАН України». — К.: Фоліант, 2012. — С. 137-152.
2. Шведа Ю. Теоретичні основи партійного керівництва [Електронний ресурс] / Ю. Шведа // Часопис ПАРЛАМЕНТ. — 2003. — № 3-4. — Режим доступу : http://parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=128&ch_id=10&as=2.
3. Huntington S. Political Order in Changing Societies / S. Huntington. — London : New Haven, 1968. — 488 p.
4. Липсет С. Размышления о капитализме, социализме и демократии [Электронный ресурс] / С. Липсет. — Режим доступа : <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-1.htm>.
5. Rapoport A. N-Person Game Theory: Concepts and Applications / A. Rapoport. — Dover Publications Inc.; Dover Ed edition, 2003. — 332 p.
6. Сарторі Дж. Прийняття рішень за демократичного урядування / Дж. Сарторі // Демократія: Антологія; Упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскіп, 2005. — С. 486-532.
7. Новакова О. Політичне реформування, як засіб модернізації влади / О. Новакова // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. — Вип. 7. — К., 2007. — С. 82-90.
8. Сарторі Дж. Прийняття рішень за демократичного урядування / Дж. Сарторі // Демократія: Антологія; Упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскіп, 2005. — С. 486-532.

9. Гончарова Т. Особливості процесу формування парламентських коаліцій / Т. Гончарова // Віче. — 2009. — № 3. — С. 2-3.

10. Проект коаліційної угоди / Верховна Рада України VIII скликання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2014/10>.

11. Лінецький С. В. Законотворчість: особливості та проблеми правового регулювання діяльності народного депутата у ВРУ / С. В. Лінецький. — К.: Заповіт, 2007. — 160 с.

12. Якименко Ю. Нова коаліція може створити конституційну більшість у Верховній Раді [Електронний ресурс] / Ю. Якименко // Главред. — 2014. — 3 листопада. — Режим доступу: <http://glavred.info/politika/naskolko-zhiznesposobnoy-budet-parlamentskaya-koaliciya-prognoz-ekspertov-294306.html>.

Новакова Е. В. Параметри формування конструктивного взаємодіяння політичних сил

Представлен анализ современных аспектов организации взаимодействия политических сил в демократической системе власти. Определены основные факторы и критерии повышения эффективности функционирования политических сил в межэлекторальные периоды, параметры институционализации парламентской коалиции.

Ключевые слова: демократическая власть, парламент, политическое взаимодействие, парламентская коалиция.

Novakova O. The Parameters forming constructive interaction of political forces

The analysis of modern aspects of organization of cooperation of political forces is presented in the democratic system of power. Basic factors and criteria of increase of efficiency of functioning of political forces are certain between elections, parameters of parliamentary coalition.

Keywords: democratic power, parliament, political cooperation, parliamentary coalition.

УДК 324:342.827](477)(045)

Місержи Світлана Дмитрівна,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПРО РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Аргументи на користь абстрактно більшої демократичності пропорційної системи не підтверджуються фактами. Вибір певного варіанту виборчої системи зумовлений політичною кон'юнктурою. За умов кризового розвитку мажоритарна система дає змогу оновити еліти та збільшити роль громадянського суспільства. Хід подій в Україні робить реальним збереження недемократичної системи виборів.

Ключові слова: виборча система, пропорційна система, мажоритарна система, політичні еліти, громадянське суспільство.

В момент написання статті питання про систему виборів парламенту у 2014 р. вже вирішили. Вони мали відбутись за тією системою, що й у 2012 р., тобто за змішаною, коли половина депутатів обирається за закритими партспісками, решта – в одномандатних округах. Але нині існує сильне невдоволення цією системою з боку частини політичних сил, які формують владу, й учених. Тому можна прогнозувати, що до виборчої системи надалі вноситимуться зміни. Отже, питання про її реформування актуальне.

Метою статті є аналіз перспектив реформування виборчої системи України.

Виборча система – популярна тема досліджень. Закордонними її класиками є М. Дюверже, Д. Сарторі, А. Лейпхарт, Р. Таагепера, М. Шугарт, Г. Голосов та ін. В Україні

ці питання вивчали О. Валевський, Г. Зеленько, Ю. Ключковський, О. Корнієвський, М. Ставнійчук, Ю. Шведа та ін. Але проблематичність наряду полягає не лише у постійній появі нових емпіричних матеріалів, а й використанні різних підходів та методів. Не всі з них обґрунтовані. Зокрема, використовують екстраполяцію, переносячи на Україну тенденції розвитку виборчої системи в інших країнах.

У вітчизняній науці в цілому є стійкі симпатії до пропорційної системи. Її часто оцінюють як більш демократичну. Її адепти вважають, що вона більше підходить для гетерогенного суспільства, тобто такого, яке складається з різних за ідентичностями, політичними орієнтаціями груп, і що у такому суспільстві «мажоритарний принцип порушуватиме адекватність представництва сегментних спільнот» [9, с. 140]. На думку В. Шведа, у плюралістичних суспільствах «мажоритарне правління є не лише недемократичним, але й небезпечним, позаяк меншість, яка позбавлена доступу до влади, відчуває себе дискримінованою й виступає проти такого режиму» [16, с. 38]. Отже, прихильники пропорційної системи вважають, що в Україні перевагою пропорційної системи є здатність сприяти представленню в політиці різних соціальних груп.

Але автори цієї точки зору часто суперечать собі. Так, О. Корнієвський вважає, що наслідком «мажоритарки» є політизація розбіжностей між регіонами, «загострення політичного радикалізму внаслідок тактичних поступок кандидатів на користь радикально налаштованих соціальних груп» [9, с. 140-141]. Але сприяння представництву соціальних груп вже означає політизацію відносин. Тому, погоджуючись з автором про те, що завданням модернізації України є «впровадження такої політичної моделі, яка дала б можливість значно послабити об'єктивно наявну в межах будь-якої поляризованої структури напруженість» [9, с. 143], ми схильні до думки, що джерелом цієї напруженості є якраз пропорційна модель.

Теза про посилення радикалів за мажоритарної системи суперечить «законам Дюверже», згідно з якими вона сприяє становленню двопартійної системи (відносної більшості) або багатопартійної з взаємозалежністю партій (абсолютної). Навпаки, пропорційна система сприяє багатопартійній системі з незалежними партіями, що й дає шанс для радикалів. Але головне навіть не те, що ця теза суперечить «законам Дюверже», а те, що вона не підтверджується фактами політичного життя. Саме з посиленням пропорційної складової співпало зростання ваги радикальних партій, наприклад, «Свободи», а також радикально-націоналістичних ідеологем у центристських партій. Есперти Фонду «Співдружність» вважають, що закон, який регламентував вибори 2002 р., у своїй пропорційній складовій сприяв тим, хто знаходився при владі або радикально їй протистояв [11, с. 8]. Ми не схильні до категоричних оцінок. Хронологічне співпадіння впровадження виборів за списками та посилення радикалізму ще не означає, що останнє пов'язане з пропорційною системою – причиною можуть бути загальні тенденції суспільного розвитку. Але, як мінімум, це свідчить, що радикалізація не суперечить пропорційній системі і не пов'язана жорстко з мажоритарною.

Насправді вибори в Україні не підтверджують тезу, що пропорційна система сприяє політичному представництву соціальних груп. Як вважає Ю. Ключковський, в Україні відбувається «кардинальне відхилення від «закону Дюверже»... При формальному рості як кількості зареєстрованих партій, так і кількості партій, що беруть участь у виборах, спостерігається стійка тенденція до зменшення ефективної кількості партій (як виборчих, так і парламентських)» [8, с. 19]. До речі, якщо вчені висновок про відхилення від «законів Дюверже» робили вже за підсумками виборів, то деякі аналітики такий прогноз робили раніше. Так, у 2005 р. глава об'єднання «Родина-Восток» І. Гекко прогнозував скорочення ефективних партій [5].

Це веде й до суттєвих змін якості парламенту. Як свідчать опитування депутатів, поширення пропорційної системи змінює пріоритети їх законотворчої діяльності, веде до втрати представництвом інтересів виборців першості серед таких пріоритетів [19].

Звичайно, за пропорційної системи меншини теж представлені у парламенті. Свого часу Партія регіонів (далі – ПР) включала до списків угорців, румунів, діячів з західних областей. Рух, пізніше «Наша Україна», а нині Блок Петра Порошенка включали до списків кримських татар. Але, балотуючись за партсписками, представники меншин звужують свої можливості відстоювати інтереси меншин, особливо якщо останні суперечать інтересам партій. Навпаки, мажоритарна система дає змогу пройти до парламенту та відстоювати відносно незалежну позицію представникам меншин та менш впливових партій. У 2012 р. в одномандатних округах були обрані представники проросійського «Союзу», закарпатського «Єдиного центру», які б за пропорційної системи не мали б жодних шансів.

Деякі прихильники пропорційної системи вважають, що вона сприяє об'єднанню дрібних партій або їх приєднанню до впливових [15, с. 6]. З цим вони пов'язують надії на стабілізацію політичної системи. В. Погорілко очікував від пропорційної системи появу «організуючої сили у суспільстві та політсистемі, якою має стати правляча партія» [12, с. 39]. У 2006 р. Ю. Ключковський свідченням переваг пропорційної системи називав такі, на його думку, стабільні структури як «Наша Україна», БЮТ [8, с. 15].

Цей аргумент фактично заперечує тезу про те, що пропорційна система сприяє представництву соціальних груп. Також теза про централізацію не вписується в твердження про демократичність «пропорціонок». Недарма спроба ПР та БЮТ «розділити країну на двох» були сприйняті як диктаторські наміри. У Грузії пропорційна система призвела до абсолютного домінування пропрезидентської партії та відсутності парламентської опозиції.

Але це ще не спростовує аргумент про те, що пропорційна система завдяки партійній централізації сприяє стабілізації політсистеми. А от спростовують його реалії політичного розвитку. Централізація партій за пропорційної системи, дійсно, відбувається, але вона не веде до стабілізації політсистеми. Абсолютна перевага пропрезидентської партії в Грузії не убезпечила режим від краху. Також поспішив, назвавши «Нашу Україну» та БЮТ стабільними, Ю. Ключковський. Рейтинг першої нині не перевищує статистичної похибки, та й «Батьківщина» стрімко втрачає популярність. Те саме сталося і з ПР. Ці спостереження підтверджують й закордонні вчені. Вивчаючи Веймарську Німеччину, Ф. Херменс дійшов висновку, що пропорційна система веде до дестабілізації партійної та політичної системи [18]. На думку інших, тривалість урядів у «парламентсько-мажоритарних країнах» удвічі вище, ніж за пропорційного представництва» [14].

Прихильники пропорційної системи твердять, що мажоритарна система сприятлива для зловживань: «У масштабі округу ...легше застосувати адмінресурс чи відвертий підкуп виборців» [6, с. 40]. Дійсно, у 2002 р. та 2012 р. в одномандатних округах часто перемагали провладні сили. Але, по-перше, це можна відслідкувати лише щодо тих часів, коли владу мали Леонід Кучма або ПР. З об'єктивних причин немає таких даних щодо часів, коли при владі були «помаранчеві». По-друге, у 2012 р. члени ПР часто балотувались шляхом самовисування. По-третє, деякі дослідники вказують, що «немає нічого простішого для адміністративного ресурсу, ніж сконцентруватися на єдиних партійних списках за багатомандатним загальнонаціональним округом» [4, с. 7].

Ще один аргумент щодо пропорційної системи стосувався її впливу на внутрішньопартійні відносини. На думку Ф. Барановського, «перехід до пропорційної системи ...стимулює розвиток внутрішньопартійної демократії» [2, с. 268]. Але нині його не висувують навіть адепти «пропорціонок», адже «закриті списки сприяють формуванню системи партійної олігархії, недемократичній практиці диктату партійної верхівки при формуванні списків і в законодавчій діяльності фракцій» [17, с. 4].

Звісно, прихильники пропорційної системи не можуть не бачити її негативи. По-перше, вони говорять про неготовність до неї партій, низьку їх ефективність як репрезентантів суспільних інтересів, про те, що «партійні структури залишаються заручниками своїх «брендових» лідерів і фінансових спонсорів, експлуатуючи певні ідеї та гасла переважно з метою здобуття ситуативної підтримки виборців» [9, с. 142]. Але чому тоді вони виступають

за пропорційну систему і не розкривають критерії «готовності»? З іншого боку, цим вони нівелюють усталену та слушну думку, що сама виборча система впливає на партійну систему, а не лише навпаки.

По-друге, вони критикують український варіант пропорційної системи, зокрема, закриті списки. На думку Г. Зеленько, український виборчий закон веде до зменшення зв'язків партій з виборцями, внутрішньопартійної корупції, ігнорування національних, релігійних тощо партій [7, с. 129-130]. Ще одним недоліком вітчизняної пропорційної системи є зниження якості депутатського корпусу, потрапляння до парламенту людей, далеких від законотворення [10]. Отже, в Україні ця система не лише не забезпечує представництва соціальних груп, а й ефективного законотворення.

Усе вищесказане свідчить про те, що аргументи, які висувають на користь пропорційної системи, не витримують критики. Також це доводить, що не існує абстрактно гарних та поганих виборчих систем, що твердження про первинну демократичність «пропорціонок» некоректні. Як пише О. Валевський, в історії Європи неодноразово траплялось, що виборні демократичні механізми сприяли деградації політсистеми [3, с. 1].

Вибір країною виборчої системи є питанням доцільності, залежить від ситуативних завдань, які стоять перед політсистемою. Зважимо на обставини, які зумовлюють ставлення до виборчої системи в умовах України. Але спочатку зауважимо, що народні депутати України, обрані в одномандатних округах, відіграли ключову роль у подоланні політичних криз. Так, у 2004 р. підтримка ними Майдану забезпечила перемогу революції. Так само прийняття парламентом Постанови від 20 лютого 2014 р. про засудження насильства, яка зупинила кровопролиття, відбулось завдяки, по-перше, 35 з 43 позафракційних депутатів, по-друге, 35 членам фракції ПР, з яких 21 був одномандатником. Отже, «мажоритарники» у кризові періоди більш чутливі до потреб виборців, оскільки вони вільніші від партійного примусу.

Нині вибір виборчої системи в Україні обумовлюється наступним. У постреволюційній ситуації розвиток країни можуть забезпечити лише оновлення еліти, прихід до влади представників громадянського суспільства, які перемогли попередню диктатуру, а нині несуть тягар війни, значною мірою спровокованої елітами з обох таборів. Пропорційна система не сприяє оновленню. Це можливе лише за мажоритарної системи або, як мінімум, за збереження змішаної та суттєвої зміни регламенту виборів за списками.

Але це не вигідне елітам, що знаходяться при владі. Суспільство чітко не визначилось щодо реформування виборчої системи. У серпні 41 % громадян був за пропорційну систему, але з відкритими списками, 20 % – за змішану, 13 % – за мажоритарну [1]. За таких умов у еліт відносно розв'язані руки. Теоретично вони зацікавлені у пропорційній системі, бо вважають, що за перспектив погіршення соціально-економічної, зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації та вірогідності «третього» Майдану повернення пропорційної системи зменшить шанс на зміну влади, яка раніше зумовлювалась, зокрема, не повною підконтрольністю владі мажоритарників. Але на заваді поверненню пропорційної системи стало не лише те, що колишні та нинішні регіонали не підтримали цього, а й суперечності у провладних силах. Ті сили, які пов'язані з президентською та виконавчою владою, надали перевагу тактичним цілям, сподівались збільшити своє представництво за рахунок одномандатників, тобто за рахунок адмінресурсу. Ті сили, які не виключали, що після виборів можуть опинитися в опозиції до Президента, розраховували на чергову зміну влади, для чого потрібні мажоритарники та зміни до пропорційної складової, а саме впровадження відкритих списків.

Крім того, еліти не могли повністю ігнорувати громадську думку, непопулярність закритих списків. Тому у пояснювальній записці до поданого до парламенту законопроекту про вибори йшлося про те, що «мажоритарна система має і ряд переваг: тісний зв'язок між виборцями і народним депутатом, краща обізнаність депутата з проблемами конкретного

виборчого округу, вищий рівень контролю з боку виборців...» [13]. В проекті пропонували пропорційні вибори, але за так званими відкритими списками.

Суперечність інтересів між політичними силами не дала змоги внести зміни до виборчого законодавства. Тому були збережені й одномандатні округи, й закриті списки. Водночас партії, прагнучи поглинути енергію громадянського суспільства, не допустити нових протестів, інкорпоровали його лідерів до списків. Нині у списках усіх сил, які рвуться до влади, командири бойових підрозділів, журналісти, громадські діячі, які були в перших лавах Євромайдану. Вірогідно, останні боялись балотуватися в одномандатних округах через непевність перспектив та високі фінансові витрати. Але це їх помилка, адже зворотнім боком балотування за списками буде контроль над громадянським суспільством з боку еліт.

Це не гарантує того, що чергове соціально-політичне загострення не відбудеться. Причинами цього є суперечності між «майданними» партіями, воєнні дії. Але за більш-менш спокійного сценарію партії спробують повернути виключно пропорційну систему, причому за варіантом, який існував до 2012 р., тобто з закритими списками.

Підсумовуючи, слід зробити такі висновки. Аргументи прихильників пропорційної системи не відповідають реаліям. Вибір варіанту виборчої системи зумовлений політичною кон'юнктурою. За умов кризового розвитку саме мажоритарна система гарантує збереження непідконтрольних владі політичних сегментів. Вона дала б змогу оновити еліти та збільшити роль громадянського суспільства. Але реальний хід подій робить все більш реальним збереження недемократичного варіанту виборів за закритими списками.

Література:

1. 72 % жителей Украины высказываются за проведение досрочных парламентских выборов [Электронный ресурс] / Результаты социологического опроса компании Research&Branding Group. — Режим доступа : <http://www.unian.net/politics/951786-72-jiteley-ukrainyi-vyiskazyivayutsya-za-provedenie-dosrochnyih-parlamentskih-vyiborov-opros.html>. — Название с экрана.
2. Барановський Ф. Особливості розвитку сучасних європейських демократій у контексті європрагнень України : досвід Великої Британії / Барановський Ф. // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса / Курасівські читання-2005. — К. : ІПіЕНД, 2006. — Вип. 30, кн. 2. — С. 259–270.
3. Валевський О. Л. Демократія для вибраних / О. Л. Валевський // День. — 2006. — № 12 (31 січня). — С. 1, 4.
4. Виборче законодавство України : наявні проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / Підготовлено експертами Лабораторії законодавчих ініціатив // Часопис «Парламент». — 2002. — № 1-2. — Режим доступу : http://parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=98&iar_id=11&as=2. — Назва з екрану.
5. Гекко И. Новая избирательная система может привести к олигархизации власти [Электронный ресурс] / И. Гекко / Пресс-конференция 7 октября 2005 г. в информационном агентстве УНІАН. — Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/power/2005/10/07/250229.html?cid=3050474>. — Название с экрана.
6. Зеленько Г. І. Без пропорційного представництва «важкі суспільства стали б неможливими суспільствами» / Г. І. Зеленько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [зб. наукових праць]. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — Вип. 1. — С. 39-43.
7. Зеленько Г. І. Виборча система як інструмент формування громадянського суспільства у постсоціалістичних суспільствах / Г. І. Зеленько // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : Матеріали міжнародної науково-теоретичної

конференції : 8–9 лютого 2006 р. / Укл. Г. О. Нестеренко / За ред. В. П. Беха. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. — С. 125-132.

8. Ключковський Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні / Ю. Ключковський // Вибори та демократія. — 2006. — № 3. — С. 12-20.

9. Корнієвський О. Інституційні чинники поляризації сучасного політичного простору України / О. Корнієвський // Наукові записки ПІЕНД ім. І. Ф. Кураса. — К. : ПІЕНД, 2003. — №6 (68). — С. 134-145.

10. Литвин В. М. До рад пройшли ті, хто абсолютно не готовий працювати / [Електронний ресурс] / Литвин В. М. : Заява 6 листопада 2010 р. в ефірі телеканалу «Рада». — Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-405031.html>. — Назва з екрану.

11. Некоторые перспективы реформы избирательной системы // Информационно-аналитический обзор Фонда «Співдружність». — 2002. — № 29. — С. 6-9.

12. Політична реформа в Україні: ключові питання і суперечності: матеріали «круглого столу» / Ред. О. В. Литвиненко. — К. : НІСД, 2003. — 64 с.

13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про вибори народних депутатів України», зареєстрованого 2 липня 2014 р. під № 4222а [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua. — Назва з екрану.

14. Пропорциональное представительство [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.russ.ru/journal/predely/97-11-05/layphr.htm>. — Название с экрана.

15. Ставнійчук М. І. Вибори в умовах політичної реформи / М. І. Ставнійчук // Віче. — 2003. — № 3. — С. 3-15.

16. Шведа Ю. Моделі демократії (авторизований переклад) / Ю. Шведа // Вибори та демократія. — 2005. — № 4(6). — С. 34-41.

17. Як безпартійному стати депутатом? [Електронний ресурс] // День. — 2005. — № 64. — С. 4. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/yak-bezpartiynomu-stati-deputatom>. — Назва з екрану.

18. Hermens F. A. Demokratie oder Anarchie? / F. A. Hermens. — Köln : Opladen, 1968. — 214 p.

19. The process of legislative institution-building in post-authoritarian countries: development of function of representation during two decade post-communist history in Ukraine / I. Khmelko, Y. Pereguda // 23rd IPSA World Congress «Challenges of Contemporary Governance», Montreal, 19-24 July 2014.

Мисержи С. Д. О реформировании избирательной системы Украины

Аргументы в пользу абстрактно большей демократичности пропорциональной системы не подтверждаются фактами. Выбор определенного варианта избирательной системы обусловлен политической конъюнктурой. При кризисном развитии мажоритарная система позволяет обновить элиты и увеличить роль гражданского общества. Ход событий в Украине делает реальным сохранение недемократической системы выборов.

Ключевые слова: *избирательная система, пропорциональная система, мажоритарная система, политические элиты, гражданское общество.*

Miserzhy S. Changing the electoral system of Ukraine

Arguments in favor of abstract democracy of proportional system is not supported by the facts. Selection of specific version of the electoral system is due to the political situation. With the development of the crisis the majoritarian system allows to update the elites and to enhance the role of the civil society. The course of events in Ukraine makes a conservation of undemocratic electoral system as a real.

Keywords: *electoral system, the proportional system, the majoritarian system, the political elites, civil society.*

УДК 81'272 (477)

Савойська Світлана Василівна,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури***МОВНА ПОЛІТИКА КОНСЕНСУСУ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ І
СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Проаналізовано феномен мовної політики як умови забезпечення цілісності і соборності Української держави. Акцентується увага на мовно-політичних та інших проблемах у сучасній Україні, які пов'язані із замовчуванням інформації, її неправдивістю, невчасним або запізненим реагуванням на ту чи іншу ситуацію, а також небажанням домовлятися. Автор вказує на помилки та пропонує власне бачення досягнення консенсусу на тому чи іншому етапі здійснення мовної політики.

Ключові слова: *мовна політика, розкол суспільства, консенсус, цілісність, самостійність, соборність, сучасна Українська держава, комунікативний, взаєморозуміння, дискурс.*

Комунікативний аспект мовної політики, опираючись на таку тріаду, як дискурс – взаєморозуміння – консенсус, врятує цілісність і соборність України від подальшого розколу. Це вимагає від сторін конфлікту цілеспрямованого та неабиякого зусилля, а також і толерантності, щоб подолати наростаючу політичну, міждержавну, міжконфесійну та міжкультурну нетерпимість до чужих поглядів, віри, національності, що упродовж усіх років незалежності поширювалося в Україні, зокрема на Півдні і Сході. Мовна політика консенсусу, складовою якої є діалог, який у процесі взаємодії має здатність перетворюватися на дискурс, визначається необхідністю знаходження конструктивної відповіді на ті виклики, що пов'язані із розв'язанням гострих мовно-політичних і культурних суперечностей, які продукують ворожнечу в українському полікультурному суспільстві у зв'язку із розбіжностями у поглядах на статус російської мови в Україні, а також внутрішню і зовнішню політику Української незалежної держави. «Міжкультурний діалог – це, на думку Т. Скубашевської, не лише гарантія соціальної злагоди», з якою в українських і російських політиків на високому рівні мало що виходить, «а й джерело соціальної активності» [12, с. 9], яку ми спостерігаємо в українському суспільстві останнім часом.

Метою дослідження є аналіз мовної політики як умови забезпечення цілісності і соборності Української держави, а також мовно-політичних та інших проблем, які пов'язані із невмінням або небажанням влади та інших суб'єктів домовлятися між собою та з опонентами.

Окремі аспекти мовної політики консенсусу як умови забезпечення цілісності і соборності Української держави досліджували такі учені, як Т. Андрущенко, О. Бабкіна, Б. Бессонов, І. Варзар, П. Вознюк, О. Волянчук, Б. Дем'яненко, С. Денисюк, О. Дубас, Н. Дубовик, А. Єрмоленко, В. Загороднюк, О. Зернецька, М. Ільїн, О. Караткевич, А. Костирев, І. Костиря, Т. Костюк, В. Кулик, О. Маруховська, Л. Нагорна, М. Остапенко, В. Ханстантинов та ін. На думку окремих учених, складовою і невід'ємною частиною мовної політики консенсусу є політичний дискурс, який досягається у процесі комунікативної взаємодії між владою та опозицією, лідерами однієї політичної сили, інститутами влади, владою і громадянами та певними спільнотами і т. п. Політична комунікативність як явище досить добре розроблене у працях зарубіжних учених. Для одних із них мовно-політичні комунікації – це обмін інформацією та спілкування у сфері мовно-політичної діяльності, для інших – це вплив на процес формування суспільної думки, що структурує політичний простір. Інші зацікавлені в ЗМІ, які не завжди відображають об'єктивну реальність, яка нерідко приносить шкоду суспільству та країні у цілому. В українській політичній науці ця тема недостатньо привертає увагу політологів, хоча протягом останніх років політики усе

частіше звертаються до тематики взаємодії і дискусії. Мовна політика консенсусу має базуватися на засадах національного інформаційного простору, єдності із рештою світу, відкритої соціальної комунікації та політичного плюралізму, який, на думку М. Остапенко, «розвиває ініціативність, раціональне мислення, свідоме ставлення людини до політичного життя суспільства, сприяє утвердженню свободи та інших демократичних цінностей» [9, с. 20]. На основі цього виникає новий тип дискурсу – раціональний, позапартійний, публічний, громадський, всеосяжний і громадянський, який налаштовано на консолідацію українського полікультурного суспільства, взаєморозуміння між лідерами різних політичних сил, владою, політичними спільнотами і громадянським суспільством. Без цього не може бути забезпечена незалежність і соборність Української держави.

Отже, дискурс перебуває у центрі мовної політики, складовою частиною якого є «нерівний діалог» української та російської мов. Престиж обох мов залежить від рівня їх поширення, багатовікової історії та інтелекту, а тому невід'ємною частиною мовної політики консенсусу мають бути толерантність та політкоректність. Однак, доводиться констатувати, що область державної мовної політики на сучасному етапі не є науково продуманою, далекоглядною і цілком прогнозованою. Без налагодження комунікацій жодна область державної мовної політики невзможі розв'язати будь-яке питання. Свідченням цього є мовно-політичні непорозуміння, на основі чого і сталася чергова політична, економічна і культурна кризи. Це свідчить про нездатність національно-демократичних і проросійських політичних сил до конструктивного дискурсу, який повинен ґрунтуватися на взаєморозумінні, взаємопідтримці і співпраці. І як наслідок, ми маємо некоректну поведінку окремих політиків і лідерів політичних сил, які до цього часу не навчилися спілкуватися і працювати спільно на благо миру і розвитку держави. Це ставить під сумнів легітимність і політкоректність української влади та політичної системи України. Мовна політика консенсусу – це надто делікатна і чутлива сфера, яку взагалі не бажано будь-кому нав'язувати. На думку учених, зокрема Ю. Гантингтона, «у майбутньому конфлікти будуть визначатися не ідеологією чи економікою, а культурою і релігійними відмінностями, які майже не підлягають змінам, тому їх важче розв'язати або звести до компромісу» [11, с. 259], що є складовою консенсусу, який також не завжди може повною мірою забезпечити належний рівень комунікативної спроможності. На слушну думку вітчизняних учених, жоден український Президент і влада в Україні належним чином не опікувалися мовно-політичними проблемами, які потребують мовно-політичного консенсусу усіх гілок влади, зокрема і на міжнародному рівні. Політичний консенсус є важливим хоча б тому, що у роз'єднаному суспільстві важко вирішувати мовно-політичні проблеми, здійснювати реформи, досягати позитивного результату, зберігати демократичні свободи, формувати національну ідентичність, ключовими принципами якої є міжполітичне і міжнаціональне примирення, терпимість і міжкультурний діалог, що є так важливо для української спільноти, особливо на Сході України. Так, політичний консенсус – це феномен, із допомогою якого узгоджують і розв'язують конфліктні питання; колективне єднання в ухваленні рішення, яке досягається заради спільної мети унаслідок довгої і плідної дискусії; взаєморозуміння, яке виникає між владою, опозицією, лідерами партій та представниками народу під час обговорення різних проблем; солідарність правих, лівих і центристських політичних сил у питаннях євроінтеграції сучасної України; налагодження діалогу між новою владою та українською спільнотою, що мешкає на Сході країни, яка починає розуміти ціну справедливості, свободи та відкритого публічного дискурсу. Конструктивний діалог особливо необхідний, коли розв'язуються мовно-політичні проблеми, коли необхідно виявити взаємозв'язки політичного мислення і політичної поведінки лідерів поляризованих політичних ідеологій, та розробити прогнозні моделі. Одну із таких моделей пропонує російський дослідник О. Караткевич, – це системний діалог, який у перехідних суспільствах здатний згладити поляризацію поліетнічного суспільства, підвищити економічну активність усіх учасників процесу, а у підсумку – соціальну і політичну стійкість [2, с. 65-67].

Мовно-політичні комунікації тісно пов'язані з інформаційною політикою консенсусу, яка проводиться у сучасній Україні російськими та українськими мас-медіа, які формують думку української спільноти про ті чи інші події, яка буває правдивою і спотвореною. Якщо українська влада не приділяє достатньо уваги цій проблемі, то цю прогалину заповнює інформаційно-комунікаційна політика Росії або іншої держави, які використовують її у власних цілях і національних інтересах, що не завжди співпадає з інтересами України. Якщо комунікаційна політика є неправдивою і такою, що загрожує національній культурі, безпеці і державній мові, то у такій ситуації стає усе важче порозумітися полярним політичним силам, а тим більше знайти консенсусне рішення.

Відтак, «комунікаційна політика» як поняття (повідомлення, зв'язок) – це діяльність держави, її інститутів, спрямована на формування та забезпечення процесів обміну соціально-політичною інформацією, яка необхідна для функціонування політичної системи, циркуляції інформації між її інститутами, політичними та соціальними групами, елітами і масами [10, с. 311]. Це створює додаткові проблеми в усіх сферах державної мовної політики, які спрямовані на підвищення статусу російської мови та балансування між Митним і Європейським союзами, які активно втручаються у мовно-культурні процеси сучасної Української держави. Якщо одні із них вбачають у цьому прогрес, то інші – загрозу суверенітету і соборності України. У зв'язку із цим особливої ваги набуває мовна політика консенсусу, але яка навіть у таких демократичних і розвинених країнах, як Бельгія, Канада, Іспанія тощо, невзможі подолати усі суперечності і мовно-політичні конфлікти, які перешкоджають загальнонаціональному поступу та об'єднанню полікультурних спільнот в одну політичну націю [5, с. 318, 320-322, 323].

В основі мовної політики консенсусу знаходиться, поняття «консенсус», яке походить від лат. *consensus* та означає «згода», якої досягають у результаті дискусії та компромісів. Відсутність у лідерів політичних сил раціональної та виваженої дискусії із приводу розв'язання мовно-політичних проблем поглибила протистояння між провладними та опозиційними політичними силами, призвела до затяжної політичної кризи, протистоянь і конфліктів, які можна було б розв'язати завдяки консенсусу, одноголосності, загальної згоди щодо спірного питання учасників конференцій, переговорів, засідань. Тобто, «консенсус» – це форма колегіального ухвалення рішення, що вступає у силу, коли за нього висловилися усі без винятку учасники голосування [7, с. 316]. У цьому випадку варто не споглядати пасивно за тим, що дозволяють собі окремі політики та політичні сили, а вести конструктивну дискусію, як навчитися чесно перемагати у конкурентній боротьбі, знайти консенсус, досягти єдності, зорієнтуватися, порозумітися і взаємодіяти. За О. Контом поняття «консенсус» – це гармонія у найширшому розумінні, а за М. Вебером – це характеристика будь-якого суспільства, яке не розпадається, а має елементарний «порядок», який не виключає боротьбу інтересів і різних тенденцій. Тобто, М. Вебер прагнув надати консенсусу більш чіткого соціологічного змісту, що може бути викликано різними мотивами, цілями і внутрішнім станом учасників конкретної взаємодії [8, с. 298-299]. Щоб досягти консенсусу, велике значення має ділова обстановка, яка створює атмосферу компетентності, довіри до мовної політики держави, лояльності у відносинах між мовно-політичними суб'єктами політичного процесу. Мовна політика консенсусу виконує функцію міжсферного комунікатора і ціннісного орієнтиру українського народу, що досягається на основі компромісів та імперативу злагоди як важливої складової консолідації всього поліетнічного соціуму. Так, складовою частиною мовно-політичної комунікації є діалог, завдяки якому можна дійти компромісів та й повної згоди з того чи іншого спірного політико-мовного чи іншого питання.

Отже, основою консенсусу є такі поняття, як «дискусія» і «компромід», які складають тріаду: дискусія – компромід – консенсус. Ці поняття доповнюють одне одного, оскільки тісно взаємопов'язані за сутністю, змістом і характером. Вони можуть співіснувати і окремо, оскільки дискусія може відбутися без компромісу, а компромід – без консенсусу, коли одна

із сторін іде на компроміс, а інша його не приймає, тобто сторони протистояння не дійшли згоди. Ця тріада знаходиться в основі мовної політики консенсусу, на якій тримається рух і розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства, держави і міждержавні стосунки. Мовна політика консенсусу управляє усіма галузями суспільно-політичного життя держави, без чого не можна уявити ні соціально-економічний, ні культурний розвиток українського полікультурного суспільства, ні загальнонаціональний поступ.

Відтак, «мовна політика консенсусу» – це: 1. категорія, яка забезпечує життєдіяльність усього суспільства і держави у цілому в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя. 2. Рух за повноцінний розвиток освітньої, політичної, культурної, інформаційної, законодавчої та інших галузей полікультурного суспільства. 3. Боротьба за утвердження різних поглядів, спрямованих на створення принципово нової політики у стосунках і відносинах між владою та опозицією, якої у тоталітарному суспільстві не могло існувати у принципі. 4. Комунікативний потенціал сучасної мовної політики України, комплекс конкретних заходів національно-демократичних політичних сил і держави у цілому, які систематично проводяться на всеукраїнському рівні, спрямовані на захист національних інтересів, української мови як єдиної державної, збереження цілісності країни, недоторканості її державних кордонів, консолідацію полікультурного українського суспільства. 5. Сукупність суб'єкт-управлінських засад, що базуються на конструктивізмі, раціоналізмі і взаєморозумінні, з чим в українському політикумі завжди були проблеми, починаючи від відновлення Комуністичної партії України і закінчуючи розпуском її фракції у Верховній Раді України та діяльністю проросійських політичних сил.

Не здатні мінімізувати мовно-політичні проблеми й опозиційні політики, які не спромоглися дійти консенсусу навіть між собою заради створення та ухвалення нового закону про мови, який би зміг захистити поширення і функціонування не лише української мови як державної на Півдні і Сході держави, а й мов національних меншин. Не висока комунікативна потужність української мови гальмується браком взаєморозуміння між полярними політичними силами, окремими політичними акторами, відсутністю належного дискурсу та лексикографічного забезпечення у таких галузях мовної комунікації, як військова, технічна, наукова, медична тощо. Розв'язати цей заплутаний вузол можна було б із допомогою дискурсу, який повинен мати місце при розв'язанні будь-яких питань між особистостями, окремими соціальними групами, різними суб'єктами політики. Але і він буде неможливий без політичної толерантності, особливо в умовах проголошеного Конституцією України (ст.15) політичного плюралізму [1, с. 22].

У цьому контексті варто нагадати про існування деструктивного (поляризованого) потенціалу політичного плюралізму, який несе потенційні ризики і загрози, що може призвести до зміни територіального устрою країни, створення федерації, що нагадує про існування сучасного українського поляризованого плюралізму, який сформувався у сучасній Україні протягом років незалежності. Щоб подолати політико-ідеологічні протистояння в українському суспільстві, а, разом із тим – мовно-політичну кризу та розкол країни, було б доцільно лівим і правим політичним силам дійти консенсусу заради створення української політичної нації, збереження української мови і культури, а також – соборної і незалежної Української держави. Велику роль у розколі українського соціуму відіграє регіональна еліта і проросійська преса, які спільними зусиллями дискредитують українську мову і культуру, нав'язують думку про те, що виразні засоби і лексичний склад російської мови значно багатші за українську мову, яка не є науковою і розвиненою [4, с. 86].

Із виникненням Української незалежної держави мовні комунікації стали поступово відроджуватися в усіх галузях життєдіяльності, зокрема в освіті, діловодстві, культурі, ЗМІ і т. п. Це сприяло розвитку та поширенню української мови та мов національних меншин у технічній галузі, науці, кіно, телебаченні тощо. Це стало можливо через взаєморозуміння між полярними політичними силами, владою та опозицією. Комунікативний потенціал мовної політики на першому етапі розвитку держави дав можливість порозумітися лівим і правим

політичним силам при ухваленні важливих для держави законів, постанов і рішень, зокрема Декларації про державний суверенітет, Конституції України та проголошенні незалежності і т. п. І усе це можна було втілити у життя, завдячуючи політиці консенсусу, яка у мовно-культурній галузі налагодила між правими і лівими політичними силами конструктивні відносини, спрямовані на єднання споріднених за мовою та культурою етносів у політичну націю. Тобто, основною складовою частиною мовної політики є комунікаційна функція мови, яка, на думку Л. Нагорної, «виконує роль чинника міжгрупової і міжособистісної взаємодії» [5, с. 371].

Якщо на першому етапі українського державотворення відбулися кардинальні зрушення в усіх сферах суспільно-політичного життя, то на початку другого етапу, як уже було зазначено, українізація почала помітно пригальмовувати. Чинниками такого пригальмовування були абсолютно нові умови, в які потрапила молода незалежна Українська держава, – це зіткнення несумісних ідеологій, низька політична культура, яка є фрагментарною, брак досвіду в управлінні державою, економічні негаразди, розруха, мовно-політична криза тощо. Основою політичної культури є мовно-політична культура за своєю суттю, значенням і місцем у політичній системі сучасної України є суперечливою і двозначною, оскільки поєднує у собі раціональні та ірраціональні чинники, а також дві культури – авторитарно-тоталітарну, яка ще має велику силу і вплив, і демократичну, яка народжується. Показовим прикладом її фрагментарності є, на думку В. Логвинчук, ослаблення толерантності через розбіжності між політичними елітами, щодо дражливих ідеологічних питань: мовного статусу російської мови, ОУН-УПА, голодомору, НАТО, Євросоюзу чи Митного союзу тощо. У демократичних суспільствах ці проблеми, як вважає В. Логвинчук, «розв'язуються шляхом переговорів, створення об'єднань, коаліційних союзів та досягнення консенсусу» [3, с. 15]. А у сучасній Україні, замість діалогу, взаєморозуміння, дискурсу і досягнення компромісу, полярні політики конфліктують. У той же час життя вимагає конкретних справ, термінових рішень, досвіду, толерантності, вміння дискутувати та розв'язувати проблеми, зокрема і мовно-політичні, які стоять на порядку денному. Мовна політика консенсусу, починаючи із середини 1990-х рр., почала поступово втрачати завойовані позиції, національний характер, мрії про загальнонаціональну ідею і ті зв'язки, що ґрунтуються на консенсусі та взаєморозумінні. Враховуючи вищезазначене, українська мова стала втрачати роль ідентифікатора і консолідатора і поступилася російській, особливо на Півдні і Сході держави. Це засвідчує перепис населення 2001 року, де зазначається, що україномовних українців у Луганській області поменшало на 4,9% у порівнянні із даними перепису 1989 року, а шанувальників російської мови збільшилося. Така сама ситуація була і у Донецькій області, де українську мову вважали рідною лише 24,1% населення краю, що було на 6,5% менше, ніж за даними перепису 1989 року. Це сталося через те, що російською мовою за певних обставин користувалося 74,9% осіб, що у порівнянні із минулим переписом населення цей показник збільшився на 7,2%. Ситуація стає зрозумілою особливо тоді, коли проаналізуєш, чому російськомовних українців у 1989 році у Донецькій області було 2,8%, у Луганській – 5,3%, в АРК – 0,1%, а кількість тих українців, що визнали рідною російську мову, упродовж 1989-2001 рр. зросла на 12,1%. На думку С. Корабльова, ситуація свідчить про те, що Донецьк забувати російську мову не хоче, що не відповідає дійсності хоча б через те, що мовна ситуація у цьому регіоні є штучною і заполітизованою. Це відображається на деструктивному рівні розвитку української мови, поширення якої у цьому регіоні усі роки незалежності, по суті, було загальмовано. Її наслідки також не змусили довго чекати: у більшості місцевих мешканців регіональна влада за роки незалежності сформувала проросійську свідомість і панкультуру, яка відкидала наявність і розвиток української, що і призвело до анексії АР Крим та введення російських військ на Схід України, які узяли під контроль мовні і культурні надбання місцевих мешканців. У той же час на цю ситуацію вчасно і правильно зреагували сусідні російськомовні області, які навідріз відкинули такий захист сусідньої держави та укріпили власні позиції захисту і контролю над своєю

територією. У зв'язку із цим мовна політика консенсусу могла належним чином захищати українську мову і культуру від маніпуляцій та подвійної політики лише на тих територіях, які було звільнено від російських військових. Здала свої позиції й національна ідея, дискусії навколо якої, на думку Л. Нагорної, також зайшли у глухий кут. Тому досягнення консенсусу щодо загальнонаціональних цілей і перспектив стало малоімовірним. Соціокультурна розірваність, як вважає учений, є не лише гальмом на шляху до ринкового реформування, а й фактором, який унеможливує формулювання його мети та загальноприйнятої національної ідеї [6, с. 174, 182].

Отже, щоб мовна політика консенсусу була ефективною, було б доцільно, аби влада:

- вчасно інформувала громадян про подальші дії у сфері мовних комунікацій та залучала їх до дискусії;
- надавала можливість громадянам впливати на процес ухвалення рішень, розширювати сферу власної національної компетентності та підвищувати поінформованість;
- залучала до дискусії широкі верстви населення, щоб налагодити діалог та порозуміння;
- враховувала думки громадян та політичних опонентів при розробці, обговоренні та ухваленні того чи іншого законопроекту;
- забезпечувала українську спільноту правдивою інформацією, надавала можливість отримати рівні права на доступ до інформації і свободи слова і т. п.;
- захистила український народ від нав'язливої і некоректної реклами, яка негативно впливає на психіку людини і загальне здоров'я;
- захистила громадян від інформаційного на них тиску з боку великих кампаній.

Література:

1. Головатий М. Діалог між владою і суспільством — важлива засада формування української державності / М. Головатий // Політичний менеджмент. — № 5. — 2011. — С. 20-24.
2. Караткевич О. Системний діалог як технологія оптимізації політичної взаємодії в перехідних суспільствах / О. Караткевич // Альманах сучасної науки та освіти. — Тамбов: Грамота, 2013. — № 2 (28): у 2-х ч. — Ч. II. — С. 65-67.
3. Логвинчук В. Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури: Автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.03 / В. Логвинчук. — Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2007. — 20 с.
4. Майборода О. Рафальський О. Загальнонаціональні та регіональні інтереси у сучасній Україні / О. Майборода, О. Рафальський // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. — К.: Світогляд, 2005. — С.76-116.
5. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. — К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 398 с.
6. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. — К.: Світогляд, 2005. — 273 с.
7. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; [За ред. Л. І. Шевченко]. — К.: АРІЙ, 2008. — 672 с.
8. Обушний М., Коваленко А., Ткач О. Політологія: Довідник / М. Обушний, А. Коваленко, О. Ткач [За ред. М. І. Обушного]. — К.: Либідь, 2009. — 501 с.
9. Остапенко М. Політичний плюралізм як ціннісна основа демократичного суспільства: Автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23. 00. 03 / М. Остапенко. — Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — Київ, 2013. — 36 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник – довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. — Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. — 779 с.

11. Serdyukova E. Civilization identity of Russia in the context of the globalization processes in the contemporary world / E. Serdyukova // European Science and Technology [Text]: materials of the V international research and practice conference, Vol. II, Munich, October 3rd – 4th, 2013 / publishing office Vela Verlag Waldkraiburg – Munich – Germany, 2013. — P. 255-260.

12. Скубашевська Т. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис.... канд. філософ. наук: 09. 00. 10 / Т. Скубашевська. — Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. — Київ, 2005. — 19 с.

Савойская С. В. Языковая политика консенсуса как условие обеспечения целостности и соборности украинского государства

Проанализировано феномен языковой политики как условия обеспечения целостности и соборности Украинского государства. Акцентируется внимание на языковых политических и иных проблемах в современной Украине, которые связаны с замалчиванием информации, её ложностью, несвоевременным или запоздалым реагированием на ту или иную ситуацию, а также нежеланием договариваться. Автор указывает на ошибки и предлагает своё видение достижения консенсуса на том или ином этапе совершения языковой политики.

Ключевые слова: языковая политика, раскол общества, консенсус, целостность, самостоятельность, соборность, современное Украинское государство, коммуникативный, взаимопонимание, дискурс.

Savoyska S. Language policy consensus as a condition ensure the integrity and unity Ukrainian state

Analysis of the phenomenon of language policy as a condition to ensure the integrity and unity of the Ukrainian state. Attention is focused on language and political and other problems in modern Ukraine that are associated with default information, its falsity, untimely or delayed response to a particular situation, and unwillingness to negotiate. The author points out mistakes and offers his own vision of reaching consensus on a particular stage of language policy.

Keywords: language policy, the division of society, consensus, integrity, independence, unity, modern Ukrainian state, communicative, understanding discourse.

УДК 321:316.422-048.78

Смірнова Валентина Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, викладач кафедри політології,
соціології і соціальної роботи Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

**ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ ЯК МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ РЕСУРС ВЛАДИ І ЗАПОРУКА
УСПІХУ ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ**

Проаналізовано концепт «політична воля» як модернізаційний ресурс влади й запоруку успіху політичних реформ. Розглянуто системні та процедурні чинники суспільно-політичних перетворень, а також інструменти колективного та суб'єктивного впливу на прийняття політичних рішень.

Ключові слова: політична воля, політичний компроміс, політичний лідер, соціально-політичний простір, політична модернізація.

Модернізація політичного устрою – довготривалий процес, що відбувається на основі консолідації численних факторів та узгодження різноманітних варіантів реалізації

цілеспрямованих змін. Реформування політичного режиму та вдосконалення механізмів реалізації державної влади залежить не тільки від наявних економічних ресурсів та ідеологічного спрямування, але й від політичної волі громадянського суспільства і окремих політичних акторів, що представляють правлячий клас політичної системи. Ефективна трансформація політичних конфігурацій залежить від світоглядних орієнтирів суспільства та політичної компетенції суб'єктів політичного процесу.

Питання ключових детермінант успішного реформування політичної системи завжди залишається актуальним для політичної науки. Пошук універсальних інструментів організації політичного простору та визначення ключових обставин прогресивної реалізації реформаторських ініціатив знаходиться серед переліку ключових питань політології, що відобразилось на формуванні чисельних підходів щодо визначення важливих критеріїв політичної модернізації. Проте, не зважаючи на поліваріантність рушійних сил політичних трансформацій, квінтесенцією ефективного реформування виступає саме політична воля.

Сутність поняття політична воля та потенціал її функціональних можливостей через призму державного моделювання знаходиться серед переліку найважливіших дослідницьких питань представників різних політичних шкіл та наукових традицій. Роль особистості в політичних процесах та політичної волі як інструменту генерування демократичних трансформацій стали об'єктом вивчення С. Ліпсета, Д. Белла, У. Мура, Дж. Барбера, С. Хука, Є. Шестопаля. Окрім того, в рамках даного дослідження варто звернути увагу на теоретичний доробок Р. Інглегарта, Ф. Шміттєра, Г. Алмонда, С. Верби, У. Ростоу, та Є. Вятра, які акцентують увагу на вивченні процесу політичної модернізації і виокремленні передумов прогресивних зрушень в удосконаленні політичної системи.

Основна мета пропонованої статті полягає у встановленні структурних закономірностей політичної модернізації з виокремленням політичної волі як основного чинника ефективного реформування політичного устрою. Досягненню поставленої мети відповідає реалізація наступних завдань: розкрити зміст поняття «політична модернізація»; визначити сутність концепту «політична воля»; сформулювати основні особливості детермінації політичною волею процесів політичного реформування; виявити залежність модернізації українського політичного устрою від політичної волі суб'єктів української політики.

Функціонування політичної системи – багатогранний, динамічний процес, що відзначається форматом взаємодії державних інституцій, зв'язком політичної еліти з громадянським суспільством та принципами реалізації політичної влади. Процес еволюціонування політичного устрою має високий діапазон структурних трансформацій, який відображається на перманентних змінах практичних проявів каналу владно-суспільної взаємодії. Реформування політичної системи носить амбівалентний характер, оскільки переформатування політичних конфігурацій може призвести як до прогресу, так і до регресу політичного устрою. Оптимізація державного устрою потребує ефективного функціонування кожного елемента цілісної політичної системи. Тільки пропорційна координація численних факторів політичного реформування детермінує ефективну політичну модернізацію.

Поняття «модернізація», як слушно зазначає український дослідник М. Михальченко, акцентує увагу на аспект поліпшення, вдосконалення соціальних інститутів, суспільних відносин. «Модернізація, – на його думку, – орієнтує суспільство та його структури, сфери на удосконалення, просування вперед, на розробку та реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо-перетворююча функція розвитку» [1, с. 39].

Американський дослідник Р. Інглегарт вбачає у модернізації економічний розвиток, культурні зміни і політичні трансформації, які об'єднані у послідовній, передбачуваній системі. «Деякі лінії реформування більш передбачувані, ніж інші, через те що окремі конфігурації цінностей і переконань, політичних й економічних інститутів є взаємозалежними, в той час як інші – ні. Отже, якщо зрозуміти дію одного структурного компонента суспільної системи, можна передбачити й те, які наступні компоненти будуть

представляти більш ніж звичний успіх» [2, с. 10]. Іншими словами, політична модернізація носить системний характер і потребує якісних змін у політико-економічній та соціально-культурній сферах.

Російський дослідник А. Мельвіль зумів систематизувати усі причинно-наслідкові обставини політичних трансформацій, виокремлюючи системний та процедурний фактори модернізації [3]. Системний фактор політичного реформування полягає в кореляції економічних факторів з ціннісними й світоглядними орієнтирами суспільства. Ріст фінансової стабільності політичної системи доповнений сприятливим політичним фоном детермінує демократизацію політичного режиму з відповідною трансформацією принципу консолідації органів державного правління. Процедурний фактор більшою мірою зорієнтований на залежність політичної модернізації від суб'єктивних рішень окремих політичних акторів та демократичного імпульсу, що матеріалізувався в суспільні ініціативи щодо трансформації політичного устрою.

Для теоретичної матриці даного дослідження більшу методологічну цінність становить саме другий підхід, що акцентує увагу на процедурному чинникові політичного середовища і виокремлює функціональні можливості окремих політичних акторів і громадянського суспільства як елементів політичної системи. Аналогічних поглядів притримується і польський дослідник Є. Вятр, який на прикладі політичного реформування польського державного устрою відзначає можливість модернізації політичної сфери на основі кумулятивного ефекту від ролі провідних політичних акторів та демократичної орієнтації мас [4, с. 63].

Квінтесенцією процедурних чинників політичної модернізації за даних обставин, безсумнівно, виступає політична воля. Поліваріантність теоретичних підходів до розуміння концепту «політична воля» зумовлює багатоманітність визначень даного поняття. Зокрема, в рамках західної політичної традиції політична воля розцінюється як «інструмент трансформації владних структур, що виступають ресурсом зловживання і нехтування суспільними інтересами» [5, с. 1]. Інший підхід наділяє політичну волю функціями децентралізації політичної влади шляхом закріплення за соціумом можливості впливу на процеси політичного моделювання з обмеженням ролі політичних еліт. На основі правового регламентування соціальних взаємовідносин суспільство вирішує суспільні конфронтації чи політичні розбіжності за допомогою компетентних політичних рішень й ефективних компромісів, що забезпечується належним рівнем політичної культури громади. Дана тенденція схематично зображує принцип суспільної взаємодії в рамках політичного моделювання і розв'язання соціально-політичних конфронтацій (Малюнок 1).

Малюнок 1.

Таким чином, належний рівень політичної культури суспільства, що виражається у політичній ідентифікації, ідеологічному спрямуванні й ціннісних орієнтирах, створює сукупність внутрішніх якостей і стану соціуму як політичного суб'єкта, що дає змогу послідовної реалізації поставлених цілей у сфері політичної влади. У свою чергу, регулятивні інстанції, такі як нормативно-правова база й суспільно-політичні інститути, регламентують норми політичної поведінки і формують канали реалізації політичної волі громади у політичних рішеннях [6]. Даний алгоритм аналізу політичної участі громади відображає принцип реалізації суспільних ініціатив, у рамках кореляції органів державної влади з громадянським суспільством як окремим елементом політичної системи. Такий формат владно-суспільної взаємодії створює модель матеріалізації політичної волі у політичній модернізації державного устрою.

Зазначений аспект імплементації громадських ініціатив у процес політичного моделювання відображає колективний тип реалізації політичної волі. Проте, досліджуючи принципи розгортання політичного процесу, не варто обмежувати й індивідуальний вплив окремих політичних акторів на трансформацію політичного середовища. Основою політичної модернізації даного формату виступає інститут політичного лідерства, що закріплює за окремим індивідумом як суб'єктом політики здатність впливати на курс державної політики і фігурувати у центрах прийняття політичних рішень на рівні державного апарату. До того ж, існує підхід до теоретичного обґрунтування поняття «політична воля», який заперечує використання даного поняття для денотації колективного імпульсу суспільних ініціатив, визнаючи виключно індивідуальний характер зазначеного концепту: «Ми часто зустрічаємо звернення до колективної «політичної волі», але наші аргументи роблять дане поняття досить сумнівним. Коли лідер проявляє політичну волю, він ладен впливати на свідомість і дії інших окремих політичних акторів. Але якщо говорити про колективну волю, – значить применшувати індивідуальність тих чи інших політичних акторів, кожен з яких володіє (чи не володіє) власною політичною волею. Звертається до

колективної політичної волі також значить не звертати уваги на той факт, що у більшості випадків це успішний проект політичної волі лідера, оскільки багато інших політичних акторів не поділяють ентузіазм завдяки якому виник цей колективний імпульс» [7].

Таким чином, на основі даного підходу формування політичного світогляду громади та колективних політичних переконань й орієнтирів лежить у площині індивідуальної компетенції політичного лідера. Вплив на громадську думку суб'єктів політичного процесу формує лінію владно-суспільної взаємодії, де представники активної політичної еліти не тільки моделюють ідеологічну матрицю політичного процесу, а й формують програму політичної поведінки і кодифікують ціннісні установки громади. На практиці ключова роль політичної волі окремого суб'єкта політичного процесу має амбівалентний характер. Якщо політичний лідер здатен консолідувати громадянське суспільство та інтенсифікувати зростання політичної свідомості народних мас, то такий формат соціальної стратифікації здатен виражатись у соціально-політичній рівновазі та презентації політичною елітою громадських інтересів. Зазначений алгоритм організації соціально-політичного простору сприяє політичній модернізації державного устрою та здійсненню політичного реформування на основі політичної волі окремих політичних акторів з поглядами яких ідентифікує політичний світогляд громадськість.

У разі надмірної централізації політичної влади, превалювання політичної волі окремого суб'єкта державної політики може призвести до деструктивної лінії політичної модернізації. Необмеженість можливостей впливу на процеси політичного моделювання окремого політичного актора та відсутність конструктивних опозиційних сил, здатних продукувати ефективний неконформістський дискурс, диверсифікує таким чином політичні орієнтири громади й формує політичний плюралізм.

Трансформація політичної волі й політичний волюнтаризм окремого політичного актора значно обмежує функціональний потенціал громадянського суспільства, інструменти впливу на центри прийняття політичних рішень державного характеру. Зазначений формат реалізації політичної волі ставить під сумнів можливість реальної політичної модернізації, оскільки, на думку американського дослідника С. Верби, виключно активізація суспільної ролі у політичних процесах здатна призвести до ефективного реформування політичного устрою [8, с. 5]. Надмірна централізація політичного ресурсу та «монополізація» каналу реалізації політичної волі окремим соціальним прошарком чи індивідуальним політичним суб'єктом нівелює можливість ефективної модернізації політичного середовища.

Окрім того, не завжди реформування політичної системи на основі політичної волі окремих політичних акторів може завершитись успіхом, навіть у разі відсутності центристських тенденцій: «Навіть серед політиків з конструктивними інтенціями «політична воля» може інколи призвести до надмірності. Значної шкоди реформуванню здатна нанести воля лідера до здійснення занадто швидких і занадто численних змін, що супроводжується інтенсивним наполяганням на досягненні цілей і відходити від стратегії, потрібної для досягнення результату. Лідер може не відчутти необхідність прийняття тактичних управлінських рішень, що ставить під сумнів його схильність і спроможність до управлінської діяльності. Через залежність політики і політичних процесів від індивідуальностей надмірна політична воля може відвертати зміни від достатньої інституціоналізації. До значної шкоди призводить і неналежна презентація лідером політичних ініціатив» [7].

З огляду на вищесказане, важливими аспектами ефективної матеріалізації політичної волі у політичну модернізацію є інституціоналізація політичної влади та злагоджене функціонування каналів презентації суспільних ініціатив політичними лідерами. Реалізація політичної волі окремих політичних акторів та громадянського суспільства в цілому має супроводжуватись консолідацією політичного режиму та принципів функціонування органів державного управління. Правове регламентування механізмів взаємодії гілок влади в умовах ефективного реформування соціально-політичного устрою повинно знаходитись за межами

індивідуальної волі окремих політичних прошарків і не в полі перманентної конкуренції політичних сил. Навпаки, формування нормативної бази має відбуватися на основі загального компромісу політичної волі суб'єктів політичного процесу і громадянського суспільства. Надалі ухвалена правова парадигма повинна функціонувати на засадах інструменту регулювання політичних відносин і правил ведення політичної гри, а не бути об'єктом постійного переформатування політичними силами, що приходять до влади в рамках циркуляції політичних еліт. Досягнення зазначеного рівня модернізації політичного устрою, на думку американського дослідника Дж. Сарторі, можливе завдяки політичному компромісу на рівні нормативно-правового моделювання й координації взаємодії державних інституцій [9, с. 515]. За даних обставин органи державного управління здатні виступати продуктивним механізмом реалізації волі активних політичних суб'єктів, що діють від імені держави і рішення яких мають належний рівень легітимності.

Іншим незамінним компонентом політичної модернізації через призму суспільних ініціатив та політичної волі громади виступає репрезентація інтересів громадянського суспільства у функціональному полі державних органів влади. Західна політична школа визначає представницьку демократію як найбільш ефективний політичний режим для реалізації політичної волі суспільних верств у рамках політичної системи [10, с. 7]. Ключовим елементом політичного устрою, здатного генерувати представницький політичний режим, є парламент. Саме законодавчий орган влади покликаний охопити поліваріантні вектори політичної ідентифікації й артикулювати різноманітні суспільні ініціативи. Позиціонування парламенту в центрі процесів політичної модернізації на основі політичної волі суб'єктів державної політики викликає певну структуризацію даного політичного явища і визначає ключові компоненти політичної волі на рівнях індивідуальної взаємодії, правового регулювання і суспільних відносин в рамках кореляції інститутів громадянського суспільства та політичної влади (Малюнок 2) [10, с. 8].

Малюнок 2.

З огляду на подану вище схему, прихильне ставлення соціальної групи до демократичної політичної сили відображається на підтримці політичної партії чи окремого політичного актора через виборчий механізм як об'єкт аналогічної політичної ідентифікації. Відповідно владний суб'єкт заохочує політичну волю власного електорату шляхом презентації його інтересів. У свою чергу, носії нонконформістських політичних орієнтирів

завдяки демократичній матриці політичного устрою наділені обов'язком здійснення регламентованого політичного тиску на державний апарат. Даний механізм збалансування суспільної політичної волі не тільки забезпечує ефективне функціонування каналу владно-суспільної взаємодії, а й детермінує розвиток політичного устрою.

Становлення українського соціально-політичного простору відзначається значним соціальним розшаруванням, а значить і диференціацією політичної волі окремих політичних акторів та громадянського суспільства. Ключовими проблемами політичного моделювання в Україні виступають відсутність політичних лідерів, здатних послідовно і цілеспрямовано матеріалізувати власну політичну волю в ефективну концепцію модернізації державного устрою та відсутність реального каналу владно-суспільної взаємодії, що ускладнює становлення функціональної представницької демократії в рамках реформування політичної системи країни. Політична воля суб'єктів державної політики знаходиться за межами артикуляції суспільних інтересів. Як результат, численні реформи, що мали місце в досвіді політичного конструювання українського політикуму, не завершувались значним успіхом. Панацеєю від дефектів координації взаємодії соціуму з політичною елітою виступає загальний політичний компроміс щодо регламентації правових основ політичної взаємодії й інституціоналізації політичного середовища. Становлення політичного устрою даного формату здатне детермінувати вдосконалення політичної системи на основі консолідації плюралізму політичної волі громадянського суспільства та індивідуальних суб'єктів українського політичного процесу, що наділені владними повноваженнями.

Загалом, політична воля – незамінний інструмент детермінації політичного процесу. Іntenції індивідуального актора чи цілої соціальної групи, спрямовані на модернізацію політичного середовища – вагомий крок на шляху модернізації політичного устрою. Незамінними елементами політичного реформування з організацією ефективного функціонування політичного режиму виступає інституціоналізація політичного поля, що заснована на формуванні правової бази політичної поведінки, здатної консолідувати політичну волю активних суб'єктів політичного процесу та громадянського суспільства. Інший важливий компонент – наявність владно-суспільної взаємодії, що виражається на основі представництва громадських інтересів та ініціатив політичними силами. Найбільш сприятливий політичний клімат для налагодження каналу кореляції елементів політичної влади та соціуму – представницька демократія. Окрім того, варто враховувати, що відображення політичної волі на основі лідерських якостей окремого політичного актора, який володіє достатнім рівнем компетенції задля генерування популярних політичних ідей, не завжди завершується ефективною модернізацією і несе в собі небезпеку надмірної персоніфікації політичного процесу. Характерним прикладом деструктивного функціонування каналу владно-суспільної взаємодії є й українська політична система, де політична воля народних мас не артикулюється належним рівнем через суб'єкти державної політики, що призводить до невдалого реформування політичного устрою. Продуктивним алгоритмом вирішення даної проблеми виступає політичний компроміс між політичними силами країни і громадянським суспільством задля модернізації соціально-політичного простору на основі консолідації колективної політичної волі.

Література:

1. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. — К.: Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.
2. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies / R. Inglehart. — Princeton University Press, 1997. — 453 p.
3. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты / Мельвиль А. Ю. — М.: Московский общественный научный фонд, 1999. — 105 с.

4. Bernhard M., Kubik J. Twenty Years After Communism / M. Bernhard, J. Kubik. — L.: Oxford University Press, 2014. — 362 p.
5. Brysk A. Speaking Rights to Power: Constructing Political Will / A. Brysk. — L.: Oxford University Press, 2014. — 362 p.
6. Advocacy and the Three Main Sectors: State, Market & Civil Society [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.advocate-for-children.org/advocacy/strategizing_for_advocacy/strategic_analysis_tools.
7. Understanding political will [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://r4d.dfid.gov.uk/PDF/Outputs/Mis_SPC/R8236Appendix3.pdf.
8. Scheuch E. K. Societies, Corporations and the Nation State / E. K. Scheuch, D. Sciulli. — Leiden : Brill, 2000. — 261 p.
9. Clarke P. B., Foweraker J. Encyclopedia of Democratic Thought / P. B. Clarke, J. Foweraker. — Routledge, 2003. — 768 p.
10. Malena C. From Political Won't to Political Will: Building Support for Participatory Governance / C. Malena. — Kumarian Press, 2009. — 310 p.

Смирнова В. А. Политическая воля как модернизационный ресурс власти и залог успеха политических реформ

Проанализирован концепт «политическая воля» как модернизационный ресурс власти и залог успеха политических реформ. Рассмотрены системные и процедурные факторы общественно-политических преобразований, а также инструменты коллективного и субъективного влияния на принятие политических решений.

Ключевые слова: политическая воля, политический компромисс, политический лидер, социально-политическое пространство, политическая модернизация.

Smirnova V. Political will as modernization resource of power and success of political reforms

Examined the concept of «political will» as the modernization resource of power and success of political reforms. Reviewed the system and procedural factors socio-political transformations, as well as the tools of collective and subjective influence on political decision-making.

Keywords: political will, political compromise, political leader, social and political space, political modernization.

УДК 316. 772:32 (075.8)

Дабіжа Віра Василівна,
старший викладач кафедри теорії права та міжнародної інформації
ВМУРоЛ «Україна» Інституту права та суспільних відносин

Кіслов Денис Васильович,
кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри державного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентіві України

**ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ
ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ**

В статті розглядається проблема розвитку, інформаційно-комунікаційної складової в процесі прийняття політичних рішень.

Ключові слова: комунікації, інформаційна комунікація, інформація, рішення, політичні рішення.

Інтелектуальне інформаційно-комунікаційне забезпечення стало невідомою складовою процесу прийняття будь-яких політичних рішень. Але при підготовці інформаційних матеріалів для їх використання в процесах прийняття політичних рішень виникає безліч питань щодо надійності, достовірності, актуальності та якості та інших властивостей наявних даних. В складних умовах сучасних загроз та дезінформаційних впливів, інформаційних воєн виникають особливі умови до аналізу та сепарації отриманих повідомлень, що необхідні для ефективної політичної діяльності. Адекватність політичних рішень також залежить від ступення захисту та якості комунікаційних каналів, в яких циркулюють необхідні інформаційні потоки. Дослідження форм, методів та засобів інформаційно-комунікаційної складової системи прийняття та реалізації політичних рішень є актуальним завданням розробки й експлуатації сучасних політичних комунікацій.

Формулювання цілей статті – розглянути та проаналізувати основні напрямки сучасного інформаційно-комунікаційного забезпечення прийняття політичних рішень та реалізації їх у зовнішнє середовище країни.

У будь-якому суспільстві існує безліч залежностей, впливів та зв'язків між різними за спрямованістю інтересів, принципів, поглядів і методів конкретної практичної діяльності групами, індивідами, інститутами соціуму та владними або опозиційними політичними структурами. Найбільш складний та глибокий характер мають комунікації, що зв'язують ці елементи невизначеної множини у більш складні системи через циркулюючі у комунікаційних каналах інформаційні потоки. В залежності від видів, надійності, достовірності та якості інформаційного обміну між усіма елементами взаємодіючих систем, а також від технологій обміну самих систем між собою визначаються конфігурації, форми та сутності політичних комунікацій, які дозволяють з тією чи іншою ефективністю здійснювати їх життєдіяльність.

Інформаційно-символічне наповнення комунікацій, в яких інформація циркулює поміж елементами систем, одночасно також виступає і як внутрішня складова цих систем, і як зовнішній вхідний та вихідний продукт (повідомлення). З цих позицій інформаційно-комунікаційну складову слід розглядати за принципами системного аналізу та системного підходу до його природи, сутності та можливостей.

Як об'єкт дослідження поняття «інформаційно-комунікаційна складова» само по собі має ознаки складної, багатоаспектної та динамічної системи. Отже, об'єкт, що досліджується, включає в себе такі складові, як підсистеми, компоненти та елементи:

- самодостатні підсистеми інституціоналізованої формальної та неформальної співдіяльності фахівців-людей із власними внутрішніми та зовнішніми комунікаціями їх елементів, що об'єднані різними формами спілкування й взаємодії (ієрархічними, службовими, діловими, суспільно-груповими зв'язками, нормативами, інтересами, світоглядом, політичними прихильностями тощо);

- фінансово-економічну підсистему з її ресурсами, що складається із елементів ділової практичної співпраці з власними та підпорядкованими комунікаціями;

- підсистему, що містить організаційні, технічні та технологічні (комп'ютерні, комунікаційні тощо) елементи та має центральну та встановлену кількість периферійних елементів аналогічної структуризації;

- транзитологічні, традиційні та трансформаційні компоненти, що характеризують динаміку, форму та засоби змін параметрів вказаних підсистем;

- середовищно-ресурсні (природні, штучні, інтелектуальні, інформаційні тощо) та наявні зовнішні комунікаційні компоненти (ЗМІ, ЗМК, Інтернет, інші канали зв'язку тощо);

- електронні інформаційно-комунікаційні та людино-машинні елементи всіх підсистем та компонентів.

Отже, системний підхід дозволяє ґрунтовно осмислити в технологічному та організаційному вимірах усі наявні можливості функціонування інформаційно-

комунікаційного складової процесу прийняття та реалізації політичних рішень. Дослідження інформаційно-комунікаційної складової у політичних системах можуть бути також проведені з позицій інституціонального та функціонального підходів. Це дозволяє застосувати синтезований системно-інституціональний підхід до вирішення означеної частини загальної проблеми.

Проблеми інформатизації суспільства, електронного управління та інформаційно-комунікаційного забезпечення стало постійною темою наукових досліджень багатьох галузей знань, а також практичних розробок.

Вітчизняні дослідження в галузях комунікаційних технологій та інформаційної і теорії комунікології мають свою унікальну історію і збагачені працями класиків цих наукових дисциплін, таких як В. Глушкова, Г. Калитич, Ю. Канигіна, А. Коренного, В. Михалевича та інші, які дали в свій час принципову й далекоглядну оцінку розвитку даних напрямків людської діяльності. Що актуальні й в наш час.

Суто політико-комунікаційну гуманітаристику означених досліджень збагатили В. Бебик [1], В. Владимиров, О. Зернецька [7; 8], В. Іванов [10], С. Квіт, О. Коновця, Г. Почепцов [14], В. Різун, О. Соснін О. Холода та інших. Формами та методами інформаційного управління з позицій розвитку в Україні інформаційного суспільства займалися Д. Дубов [5], І. Жилияєв, В. Журавський, М. Згуровський [9], М. Ожеван, М. Родіонов та багато інших фахівців.

Проблеми комунікаційних трансформацій в умовах політичних змін і модернізацій в їх сучасному розумінні розглядалися вітчизняними дослідниками з позицій різних теоретичних концепцій. Серед багатьох авторів, що займалися проблемами історії, теорії, понятійно-категоріального апарату, питаннями напрямків розвитку політичної влади, політичних та геополітичних відносин слід визначити: О. Бабкіну, В. Бебика, В. Горбатенка, Ф. Кирилюка, М. Михальченка, М. Розумного, Є. Суліму, В. Токовенко, Ю. Шайгородського та інших фахівців. Філософські та соціальні проблеми управління, у тому числі з позицій комунікативістики, розглянуті в працях М. Білінської, Ю. Бех, Н. Дніпренко, Л. Климанської, А. Єрмоленка та інших авторів. Проблема державно-управлінської політичної інформації займалися В. Бакуменко, М. Демкова, В. Князєв, С. Кравченко, М. Фігель та інші фахівці [18, с. 163, 164].

Серед теоретичного надбання іноземних науковців слід визначити перші класичні теорії інформації 1941-1957 років. Зокрема, в праці американського вченого та інженера К. Шеннона вказувалося, що до конкретної інформації у визначених системах можна відносити тільки такі повідомлення, які дозволяють людині в різних ситуаціях робити вибір серед можливих альтернатив своєї поведінки [17]. І це повністю погоджується з політичними теоріями, що розглядають людину як об'єкт впливу, який відповідає цілям і завданням суб'єкта. Таким чином, було встановлено, що не всі інформаційні продукти, які циркулюють в політичних системах, однаково рівноцінні для людини. Навпаки, деякі з них мають різне ентропійне спрямування (ступінь невизначеності) як самої системи, так і людини в ній. Залежно від вибору із існуючих альтернатив сукупності інформаційних повідомлень людина або партія чи інша політична система збільшують чи зменшують свою ентропію, що веде до відповідного її спрямування в бік більшої впорядкованості життєдіяльності або, навпаки, – руху до невпорядкованості і, навіть, хаотичного стану. Цей висновок у сучасному вимірі функціонування конкуруючих політичних систем є не тільки принциповим, а й головним щодо відзнак входження в кризові ситуації, інформаційно-політичного управління в цілому.

Базовим визначенням інформаційно-комунікаційного обміну як такого вважається доказ Н. Вінера, який підтверджено багатьма іншими вченими останнього часу, згідно яким вони характерні для всіх без винятку областей життєдіяльності на Землі [3]. Тобто, інформація – така сама базова категорія і властивість усього суцього, як матерія, енергія, гравітація тощо. Таку саму думку висловлював і великий вчений-енциклопедист В. Вернадський [4]. Але бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в

цьому сенсі призвів до того, що ця теза теж стала в душі постмодернізму об'єктом наукового дискурсу. З протилежної дискусійної точки зору інформація – це суто теоретичне штучне утворення або, навіть, фікція. Між цими двома полярними поглядами розташовані всі інші аргументації цього дискурсу. Увесь діапазон поглядів на поняття інформації викладено у фундаментальній праці В. Іванова [10, с. 10-138].

В контексті даного дослідження особливе значення має положення Н. Вінера про категорію «інформаційної вартості», а також твердження, що найвищу безпеку буде мати та країна, інформаційне й наукове положення якої відповідає найсучаснішим потребам суспільства у поширенні нових благ [3, с. 25]. Ідеї Н. Вінера були підхоплені та продовжені Г. Блумером, Н. уманом, С. Московічі, Е. Тоффлером, а також багатьма російськими вченими та громадськими фахівцями, у тому числі, Р. Абдєєвим, К. Вальтухом, В. Єгоровим, М. Назаровим, І. Панаріним, Ю. Петруніним, В. Поповим, А. Соколовим, А. Соловійовим, Г. Хакеним, Ф. Шарковим, І. Юзвішиним та іншими авторами.

Обґрунтування нової ролі, сутності та значення інформації для політичного розвитку суспільства на порозі інформаційної ери зробив Д. Белл (1919–2011) у передмові до останніх видань своєї головної книги «Грядущее постиндустриальное общество» [2]. Виходячи з його визначення інформації як повномасштабного суспільного блага, слід зазначити, що втілене в реальну практику повноцінне інформаційно-комунікаційне забезпечення всіх сучасних сфер людської діяльності є одним із логічних етапів розвитку людства на шляху до розбудови глобального соціуму нового типу, що неодмінно буде сформовано на планеті на основі електронних управлінських технологій усіх рівнів. Це на сьогоднішній день – е-урядування, е-технології тощо.

Роль інформаційно-комунікаційної складової як ключового фактора розвитку постиндустриального соціуму на основі «комунікативних практик» та інформаційних технологій розглянута в роботах таких видатних західних філософів, соціологів та політологів як: Т. Адорно, Г. Алмонд, К.-О. Апель, Д. Белл, Ж.-П. Бодрійяр, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Е. Гуссерль, В. Гьосле, Р. Даль, Р. Дарендорф, К. Дойч, М. Маклюен, Г. Маркузе, К. Мей, М. Хайдеггер, М. Хоркхаймер, М. Фуко та інші вчені. Хоча діапазон їхніх наукових міркувань має коливання від глибоко песимістичного до стримано оптимістичного щодо майбутнього розвитку людства, але деякі раціональні зерна їх неординарних ідей можуть бути оптимально синтезовані для практичних підходів у розробці сучасних управлінських комунікацій.

Такі дослідники як І. Бар-Хіллел, Е. Войшвилло, Р. Карнап, Дж. Кемени та інші у логіко-семантичних теоріях інформацію розглядали з позицій зменшення чи усунення невизначеності, що теж відповідає висновкам К. Шеннона і Н. Вінера [20, с. 163].

Розвиток методів, технологій та засобів інформаційно-комунікаційної складової спирається на декілька галузей знань і напрямків наукових досліджень. Серед них основними визнаними теоретичними розробками слід вважати наступні:

- теорію інформації (інформаціологію) та інформатику;
- теорію управління;
- теорію комунікацій (комунікологію);
- теорію систем (системологію);
- комп'ютерні технології;
- системотехніку тощо.

Отже, інформаційно-комунікаційне складова політичних рішень є комплексним напрямом науково-практичної діяльності, що спирається на здобутки, знання та конкретний досвід багатьох сфер знань. Але основні теоретичні підходи, що визначають принципи, структуру, тип, форми та засоби такого типу діяльності, є предметом гострого дискурсу. Проблемними та дискусійними на сьогоднішній день є основні правила використання інформації, специфіки й критеріїв комунікаційних систем, що принципово відмінні від класичних і традиційних, а також методи та засоби їх цільового призначення.

Наукові дослідження останніх років виявили нові суттєві ознаки понять «інформація» і «комунікація» та їх похідних в теоретичному і практичному вимірах. Об'єктивне з'ясування їх співвідношення та взаємодії в процесі утворення і втілення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в безпосередню практику діяльності політичних структур є актуальною задачею сьогодення. Тому осмислення сутності цих понять, що синтезуються в «інформаційно-комунікаційне» поняття проведе нижче через їх відокремлений розгляд.

В етимологічному розумінні термін «інформація» виник на основі латинського слова «informatio», яке тлумачилось як «повідомлення», «роз'яснення», «відомості» тощо. У новітніх іншомовних словниках інформація трактується також як сукупність будь-яких знань, свідчень про оточуючий світ і ті процеси, що в ньому відбуваються та сприймаються людиною або спеціальним обладнанням [19, с. 269].

Поняття «інформація» має різні визначення в різних галузях знань, зокрема в правовій, політичній, технічній, психологічній та іншій науковій літературі. Інформація є складовою загальної сучасної наукової картини всесвіту і не може бути визначена через інші, більш прості поняття тому, що є кардинальним базовим. Але й досі в саме слово «інформація» вкладається різний зміст в різних галузях знань та сферах буття.

Наведемо один із прикладів такого формально-правового галузевого визначення. У Законі України «Про телекомунікації» (від 18.11.2003 р. № 1280-IV) інформація – це відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [9, с. 514].

У техніці під інформацією розуміють повідомлення, що передаються у формі знаків. В теорії інформації – це не просто повідомлення, а тільки ті з них, які знімають чи зменшують невизначеність, що існує. За К. Шенноном інформація – це є «знята невизначеність». В кібернетиці за Н. Вінером розуміють ту частку знань, що використовується для управління, орієнтування, взагалі якихось активних дій, тобто з метою збереження, захисту та вдосконалення систем. А це і є цільовою основою для прийняття відповідних політичних рішень. В семантичних теоріях, що розглядають і досліджують сенс повідомлення, розуміють тільки такі повідомлення, які мають новизну (наприклад, новини).

З позицій теорії комунікацій інформацію розглядають як деяку субстанцію, яка передається шляхом несиметричної інформаційної взаємодії. Тобто це такий процес, коли при взаємодії об'єктів один об'єкт передає її іншому, а той отримує і зберігає її, при цьому перший об'єкт її не втрачає. З філософської точки зору інформація – це абстрактна категорія, що пов'язана з процесом пізнання людиною середовища, яке її оточує.

Для інформаційних технологій та комп'ютерних систем інформація – це деяка послідовність символічних значень (букв, цифр, закодованих зображень, звуків тощо), що несе таке змістовне навантаження, яке сприймається комп'ютерами різних систем. Тоді інформація має зовнішню форму, тобто її представлення; значення, тобто її абстрактний зміст; відношення до реальності, тобто зв'язок абстрактної сутності з дійсністю. В цьому сенсі поняття інформації поєднуються з поняттям управління і можуть бути досліджені й проаналізовані з позицій системного та інституціонального підходів. Наприклад, В. Бакуменко та С. Кравченко поділяють такого виду інформацію за відповідними ознаками на: «офіційну і неофіційну, загальнозначущу й відомчу, змістовну та цільового призначення», а також виокремлюють інформацію «за мірою доступності, а також за часовим виміром». Ці ж автори відмічають, що в системі державного управління інформація розглядається «з погляду актуальності, достовірності, оперативності, достатності й адекватності для прийняття відповідних рішень» [18, с. 163]. Таким чином, у класифікаційних розробках простежується синтез різних філософських підходів (гносеологічного, онтологічного, прагматичного тощо) до встановлення видів та типів інформації в залежності від сфери її використання.

Комунікація у широкому сенсі – це термін, що означає людську взаємодію у світі [21, с. 291]. Поняття комунікації, зокрема «політичної комунікації» розглянуті й визначені

авторами у роботах [11, с. 45-46; 17].

Комунікація – це природно-соціальний феномен, який у глобально-космічному вимірі є складним, багаторівневим симбіозом людино-технічних систем, мережевих систем, зв'язків і процесів пересування будь-чого та будь-кого у часі й просторі, у тому числі, передача, розповсюдження, прийом і збереження символів штучно-природного походження всіх форм буття [6, с. 146-147].

Специфіка політичної діяльності визначає принципи щодо інформаційно-комунікаційного забезпечення в політичних системах. які полягають у тому, що:

– на всіх рівнях політичної діяльності відбуваються відокремлення й розмежування управлінських процесів, які використовують практично всі наявні можливості та засоби сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і тих, що такими технологіями майже не користуються;

– інформаційно-технологічна діяльність стає справою окремих підрозділів і елементів політичної структури;

– на всіх рівнях комунікацій, окрім політичних, ще реалізуються в тій чи іншій мірі інтереси; світоглядні, культурні, духовні, соціальні, релігійні та інші погляди й установки; явні та таємні уподобання; соціально-етичні норми поведінки тощо, які впливають на процеси відбору й трансформації інформації для підготовки та прийняття будь-яких рішень; до адекватності їх сприйняття у соціумі.

Проходження нової інформації через деякі комунікаційні канали (ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі тощо) супроводжується впливами і деформаціями через коментарі, художні інтерпретації, свідомі й несвідомі зміни, шоу-програми тощо. Тобто виникають ризики неочікуваного та невизначеного спотворення первинної інформації-рішення, яке перетворюється у знання.

Потреба в інформації у сучасному суспільстві є не стільки безпосереднім наслідком неповноти знань, скільки, насамперед, ситуативною залежністю життєдіяльності від множини рішень. І саме тут виникає проблема комунікативної експертизи та участі експертів у трансформаціях інформації у базові (для прийняття політичних рішень) знання. Через індивідуальність і непередбачуваність уподобань експертів, їх можливі скриті наміри, психологічні особливості, емоційний стан тощо виникають відповідні спотворення та деформації знань, що використовуються при прийнятті такого типу рішень. Це може приводити до виникнення рішень не адекватних до ситуацій, особливо в умовах кризових явищ або в умовах, які несумісні з цільовими орієнтирами розвитку держави. Отже, виникають ризики щодо стабільного існування та розвитку суспільства.

Залежність від все зростаючої кількості політичних рішень, які іноді мають суперечливий або не зовсім зрозумілий, подвійний, закамouflований тощо зміст, але виступають на єдиному інформаційному полі, вносить не тільки дискомфорт для споживачів інформації, а й надає соціуму рис «суспільства ризику». Н. Луман ототожнював сучасне інформаційне суспільство зі «суспільством ризику» в його розумінні [12, 13]. Отже, дослідження засобів та методів подолання такої тенденції, що зможуть бути достатніми для нейтралізації такого типу ризиків є завданням подальших наукових розвідок. Одним із видів попередження виникаючих ризиків є розбудова комунікаційних моделей розвитку політичних систем на основі новітніх знань.

Розгляд та аналіз проблем сучасного стану і розвитку інформаційно-комунікаційної складової прийняття й реалізації політичних рішень дозволяє зробити наступні висновки.

1. Складне поняття «інформаційно-комунікаційна складова» одночасно виступає як категорія комунікології і як одна зі складових техніко-технологічних комплексів в цілому, що містить в собі декілька підпорядкованих підсистем, компонентів та елементів.

2. Дослідження інформаційної та комунікаційної складових політичних систем показали, що вони, як і кожна з їх основних компонентів та елементів окремо, відповідають усім критеріям, які дозволяють оцінювати та прогнозувати динаміку їх розвитку. Існує

принципова необхідність оновлення та вдосконалення адекватних правил, нормативно-правової бази й тезауруса, методів планування розвитком цих важливих компонентів політичної системи держави.

3. Розробка і впровадження сучасного інформаційно-комунікаційного забезпечення процесів прийняття рішень в політичних структурах є природно-штучним процесом загального поступу до становлення інформаційного суспільства у національному та міжнародному вимірі. При цьому інформаційна складова політичної системи країни стала найбільш динамічною та визначальною в умовах сучасних соціально-економічних і політичних трансформацій глобалізованого суспільства.

4. Понятійно-категоріальний апарат інформаційно-комунікаційного складової політичних систем повинен бути впорядкованим на основі єдиного тезаурусу, що постійно оновлюються в режимі випереджаючих досліджень та практик.

5. Інтернет, засоби електронного урядування надають як політичним структурам, так і людині нові комунікативні можливості, зокрема, і для формування соціального інституту реалізації прийнятих політичних рішень.

Література:

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві : психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : монографія / В. М. Бебик. — К. : МАУП, 2005. — 438 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер. с англ.]. — М. : Academia, 1999. — 787 с.
3. Вінер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер, — М. :Изд-во иностр. лит, 1958. — 200 с.
4. Вернадский В. И. Избранные труды / В. И. Вернадский [сост., автор вступ. ст. и коммент. Г. П. Аксенов]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 743 с.
5. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналітична доповідь / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. — К. : НІСД, 2010. — 63 с.
6. Дабіжа В. Сучасний науковий дискурс щодо визначення поняття «політичні комунікації» / Віра Дабіжа, Денис Кіслов // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2012. — № 3. — С. 146-154.
7. Зернецкая О. В. Проблемы конкурентного развития системы глобальной коммуникации / О. В. Зернецкая // Глобальное конкурентное пространство / О. В. Зернецкая. — К., 2008. — Разд. XIII. — С. 630-666.
8. Зернецька О. Головні актори у сфері глобального управління комунікацією : трансформація функцій та статусів / Ольга Зернецька // Політика і час. — 2007. — № 2. — С. 45-48.
9. Згуровський М. З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні : Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / М. З. Згуровський, М. К. Родіонов, І. Б. Жилияєв. — К. : НТУУ «КПІ», 2006. — 544 с.
10. Иванов В. Ф. Массовая коммуникация: монография / В. Ф. Иванов. — Киев : Академия Украинской Прессы, Центр Свободной Прессы, 2013. — 902 с.
11. Кіслов Д. В. Політична безпека масових комунікацій: монографія / Д. В. Кіслов. — К. : «МП Леся», 2010. — 208 с.
12. Луман Н. Невероятные коммуникации / Н. Луман // Невероятные коммуникации. — Вып. 3. — СПб., 2000 // Цит. за : Иванов В. Ф. Массовая коммуникация: монография / В. Ф. Иванов. — Киев : Академия Украинской Прессы, Центр Свободной Прессы, 2013. — 902 с.

13. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследований. — М.: Интеллект, 1998 // Цит. за : Иванов В. Ф. Массовая коммуникация: монография / В. Ф. Иванов. — Киев : Академия Украинской Прессы, Центр Свободной Прессы, 2013. — 902 с.
14. Почепцов Г. Г. Информация & дезинформация / Георгий Почепцов. — К. : Ника-Центр, Эльга, 2001. — 255 с.
15. Попов В. Д. Социальная информациология и журналистика: учебное пособие / В. Д. Попов. — М. : Изд-во РАГС, 2007. — 336 с.
16. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации: учебник / Ф. И. Шарков. — 3-е изд. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2012. — 592 с.
17. Шеннон К. Э. Работы по теории информации и кибернетики / К. Э. Шеннон. — М. : Изд-во иностр. лит., 1963. — 325 с.
18. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. — К. : НАДУ, 2011. Т. 1. : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. — 2011. — 748 с.
19. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень / [Шевченко Л. І., Ніка О. І., Хом'як О. І., Дем'янюк А. А.]; за ред. Л. І. Шевченко. — К. : АРІЙ, 2008. — 672 с.
20. Соціологічна енциклопедія [уклад. В. Г. Городяненко]. — К. : Академвидав, 2008. — 456 с. — Серія «Енциклопедія ерудита».
21. Філософський енциклопедичний словник / [голова редколегії В. І. Шинкорук]. — К.: Абрис, 2002. — 744 с.

Дабизжа В. В., Кислов Д. В. Информационно-коммуникационная составляющая процесса принятия политических решений

В статье рассматривается проблема развития, информационно-коммуникационной составляющей в процессе принятия политических решений.

Ключевые слова: коммуникации, информационная коммуникация, информация, решение, политические решения.

Dabizha V., Kislov D. Information and Communication component of the policy development process

Article deals with the problem development of information and communication component in the process of political decision-making.

Keywords: communication, information communication, information, decision, policy decisions.

УДК 351.746.1(477)

Макаренко Богдан,

кандидат політичних наук,

здобувач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Аналізується місце соціальної політики в системі соціальної безпеки. Стверджується, що майнове розширення, перерозподіл суспільного багатства, збагачення та концентрація значних матеріальних цінностей в руках невеликого прошарку населення свідчать про

недосконалість системи оплати праці та податкових механізмів регулювання доходів населення. Реалізація соціальної політики в Україні потребує модернізації, значних ресурсів, окремих програм, забезпечення мінімального соціального захисту найбільш нужденним верствам населення тощо.

Ключові слова: *людина, суспільство, політика, держава, культура, виховання, соціальна безпека.*

З моменту набуття незалежності 24 серпня 1991 року Україна зробила ряд потужних кроків для того, щоб посісти серед народів Європи те місце, на яке вона заслуговує. Суттєві зміни відбулися в усіх без виключення сферах життя. Між тим, всі ці зміни можуть бути зведені нанівець, якщо не звертати достатньої уваги на питання національної безпеки в контексті актуальних питань соціальної політики і соціальної безпеки. Що ж ми бачимо в цьому плані? З одного боку, Україна орієнтується на інтеграцію з Європейським Союзом. Підтверджуючи свій європейський вибір, ми ставимо за стратегічну мету вступ до ЄС. Стратегія інтеграції України до ЄС була затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року: «національні інтереси України, – зазначається у стратегії, – потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС» [1]. В результаті очікуваного розширення ЄС, вступом до ЄС Польщі та Угорщини, Україна межує з ЄС, що створить принципово нову геополітичну ситуацію. У зв'язку з цим є необхідним чітке та всебічне визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного, економічного та правового простору». Серед інших стратегія передбачає інтеграцію до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки. Безпека України в цьому контексті ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах. Принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і для ЄС та його повноправних та асоційованих членів.

Кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європейськими та трансатлантичними структурами активно веде ЄС, має стати для України гарантією власної безпеки. Розширення співпраці з Західноєвропейським союзом (ЗЄС) – основною структурою оборони та безпеки ЄС – є одним з основних чинників інтеграції до ЄС.

Одночасно з цим Україна розвиває та поглиблює свої відносини з НАТО. Так, в лютому 1994 року Україна приєдналась до програми «Партнерство заради миру», а 25 травня 1994 року передала до НАТО свій презентаційний документ. 10 червня 1996 року було схвалено індивідуальну програму партнерства України з НАТО. 9 липня 1997 року в Мадриді між Україною та НАТО було підписано «Хартію про особливе партнерство». Її головними положеннями стали: визначення позитивності ролі Альянсу та його відкритості для нових членів; визнання і підтримання суверенітету України та непорушності її кордонів; визначення сфер і механізмів консультацій між Україною та НАТО. Ще 4 листопада 1998 року було затверджено «Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору». У загальних положеннях Програми зазначається, що стратегічною метою України є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур та повноправна участь у системі загальноєвропейської безпеки.

Реалізуючи цю мету, наша держава спрямовує свою діяльність на розвиток конструктивного співробітництва з існуючими на європейському континенті структурами безпеки: Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО), Європейським Союзом (ЄС), Західноєвропейським Союзом (ЗЄС), Радою Євроатлантичного Партнерства (РЄАП), Організацією з питань безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Радою Європи (РЄ), на основі яких формується нова структура європейської безпеки XXI століття. На початок літа 1996 року з території України в Росію було вивезено всю ядерну зброю. За програмою спільного зменшення напруги (Програма Нанна-Лугара) Україна отримала за ядерне роззброєння від США понад 400 млн \$. З квітня 1996 року Україна стала повноправним

членом Групи ядерних постачальників. У 1998 році Україна увійшла в режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ).

На нинішньому етапі свого розвитку, в процесі пострадянського перетворення суспільства та європейської інтеграції, Україна набуває нового історичного та культурного досвіду. Є необхідним зробити особливий акцент саме на соціально-психологічному аспекті національної безпеки в контексті політичних аспектів взаємовідносин України з ЄС та Російською Федерацією. З тим фактом, що інтеграція до принципово відмінного від нашого укладу життя країн Європи неможлива без зміни свідомості кожного громадянина України, важко не погодитися.

Чим же ж є кожний індивід у нашому суспільстві? Через виконання різноманітних соціальних функцій, людина є членом чисельних соціальних груп, вона ніби формується у перетині цих груп, ніби точка, в якій перетинаються різні групові впливи. Для особистості це має два важливі наслідки: визначається об'єктивне місце особистості в системі соціальної діяльності; здійснюється вплив на формування свідомості особистості. Особистість виявляється залученою до системи поглядів, уявлень, норм, цінностей чисельних соціальних груп. Вкрай важливо визначити, якою є та «рівнодіюча» цих чисельних групових впливів, яка визначає зміст свідомості особистості.

Одним з найтяжчих наслідків радянської доби, що його відчуває на собі незалежна Україна, є атавізм «совєтської» свідомості, який заважає рухатися далі, розвиватися, просуватися до нових суспільних змін. «Совок» як культурне, політичне та психологічне явище є вкрай обмеженим шорами ідеології, якою були закодовані індивіди заради втрати індивідуальності як такої. Цим же можна пояснити і розгул лихого індивідуалізму серед українського населення – після тривалої ізоляції від вільного світу та, насамперед, підпорядкуванню одній колективістській ідеології проявити себе хочеться кожному, але форми та методи такого прояву в Україні не виглядають цивілізованими.

Нові реалії життя посилюють динамізм соціальних груп. Характерною та чисто психологічною рисою групи є «Ми-почуття». Це означає, що універсальним принципом психологічного оформлення групи є розрізнення для індивідів, що входять до групи, деякого утворення «ми» на противагу іншому утворенню – «вони».

«Ми-почуття» зображує необхідність віддиференціювати одну спільноту від іншої та тим самим є, власне, ідентифікатором зізнання приналежності особистості до певної групи, тобто соціальної ідентичності. Політика Радянського Союзу сформувала міцну групу «громадян советів», чиє «ми-почуття» було міцним та підкріплювалося усвідомленням за принципом «боятися-поважають». А чи є сьогодні в наявності почуття соціальної ідентичності серед громадян України? З метою прояснення ситуації, коротко звернемося до поняття соціального статусу, а саме до його соціометричних детермінантів. Серед них найголовнішими є: місце особи у структурі групової діяльності; функціональна значимість кожного окремого індивідуума в спільноті; сприйняття та включеність особи до внутрішньо-групових стосунків.

Також сюди долучається *економічний показник*: головною ланкою в соціальній політиці держави є політика формування прибутків громадян. Поняття «прибуток» репрезентує собою показник результатів економічної діяльності. Економічна література використовує поняття «прибуток» як перевищення вартості виробленого продукту над витратами на його виробництво, а також як долю кожної страти, соціальної групи та окремого індивіда у виробленому продукті та привласнену ними частину. Рівень прибутків членів суспільства є найважливішим показником їх добробуту, бо він визначає можливості матеріального та духовного життя індивідуума: відпочинок, отримання освіти, підтримка здоров'я, задоволення нагальних потреб [4, с. 35]. В умовах важкої економічної ситуації, в якій перебуває Україна сьогодні, широка суспільна свідомість звертає увагу та робить гучний акцент саме на матеріальному забезпеченні громадян України. Звичайно, на інтеграційні

процеси багато хто дивиться саме як на можливість поліпшення матеріального становища. Але на Заході на такі зазіхання дивляться вельми обережно.

Подальший розвиток ЄС став проблематичним через ті надзвичайні, на їхню думку, процеси, що, починаючи з 1989 року, відбулися у Східній Європі, а потім у Радянському Союзі. «Європа» мала раніше чіткі кордони, і її розглядали як сукупність ліберальних демократій Західної Європи, відмежованих від комуністичних країн Сходу. Розпад Радянського Союзу змінив ситуацію. Тепер не зрозуміло, де закінчується «Європа», а багато новостворених ліберально-демократичних країн Сходу Європи – наших сусідів – є членами чи претендують на членство в ЄС. Введення візового режиму сусідніми східноєвропейськими країнами, де багато працюють, живуть та відпочивають українських громадян, здебільшого навіть, відверто кажучи незаконно заробляють собі на існування, сприймається з таких причин зрозуміло що не з ентузіазмом.

В умовах такого складного становища, населення України звертає свої погляди до північної сусідки – Російської Федерації. Відчуття певної морально-психологічної єдності з народом РФ серед громадян України має не лише історичні коріння та пострадянську ідеологічну основу, але й на практиці суворого життя в складних економічних умовах та недовіри й прискіпливого ставлення розвиненої Європи тяжіння до «братів по нещастю» міцніє. Це відкидає Україну на багато кроків назад та становить суттєву небезпеку в плані втрати незалежності та можливого поверненні авторитарних моделей.

Важко не погодитися, що парадигмою розбудови російської державності є беззастережне успадкування старих державницьких ідеологем, принципів та стилю ведення справ, бачення своєї геополітичної ролі. Питання про переосмислення імперської спадщини, історичну відповідальність, необхідність оновлення відносин з найближчими сусідами у Москві навіть не виникало. У російській геополітичній думці не існує суспільно-визнаних концепцій щодо визначення власних природних кордонів, власних масштабів, в ній переважають такі категорії як «сфери виняткових інтересів», «зони впливу», «ареал розселення російськомовного населення». Наслідками цього стали формування нової російської нації та специфічне ставлення до національного питання як такого, відсутність чіткої межі застосування методів зовнішньої та внутрішньої політики і наявність особливих проблем у стосунках з будь-якою сусідньою державою, якщо тільки вона не погоджується на роль сателіта. В світлі всього вищезазначеного варто згадати хоча б слова колишнього міністра закордонних справ Росії А. Козирєва, що Росія не може погодитися на втрату географічних позицій, на завоювання яких були потрібні віки. Звісна річ, що ці погляди поширюються і на Україну.

Практично всіх ідеологів російської державності з'єднує домагання міжнародного визнання виключності, пріоритетності інтересів Москви в Україні. Зараз є реальністю те, що Москва не готова до змін алгоритму у стосунках із сусідами, руху до реальної паритетності та партнерства. Мабуть не треба пояснювати, що Білорусія зараз фактично являється маріонетковою державою, придатком Росії. Але російські інтереси спрямовані, звісна річ, не тільки на Білорусію, а й на Україну. Так вже склалося, що Росія має економічні (особливо нафтові та газові) важелі впливу на Україну. До того ж має місце справжнє засилля російської масової культури на теренах України. Але це ще не так жахливо. Сукупність таких факторів як відсутність ядерної зброї та жалюгідне становище армії справляють враження повної беззахисності та неспроможності до будь-яких заходів. На жаль, мусимо констатувати той факт, що це пов'язано з дистанціюванням від Росії.

Отож, пересічний український громадянин не відчуває тієї необхідної групової залученості до соціального, економічного та політичного життя своєї країни. Високий рівень корупції, зашореність української економіки, значний вплив олігархії на політичну та економічну сфери діяльності держави зумовлюють низький рівень громадянської свідомості. «Ми-почуття», якщо припустити, що таке існує щодо громадян України, характеризується або певною ностальгією за радянськими часами, або відчуттям власної меншовартості та

бідності в порівнянні з західними високорозвиненими країнами, ну й нарешті відчуттям якоїсь невизначеності з присмаком безвихідності.

Питання полягає в тому, чи політична мова сьогодні може зробити людей здатними виражати свої інтереси та прагнення у такий спосіб, щоб це дало змогу ефективно досягти збалансованих та дієвих змін. Демократія серйозно постраждала, якби люди збайдужіли до політики, розчарувалися б через історичні зради та труднощі змін і перейнялися лише турботами про повсякденне життя. Якби таке сталося, політичний простір став би відкритим для популістів усіляких гатунків. На щастя, можна констатувати, що це не є головною тенденцією. Навпаки, ми бачимо демократичну культуру, що постійно поглиблюється. Тому головним завданням є: трансформувати політичну мову в *соціальної безпеці держави*, як практичне підтвердження того, що держава у своїй соціальній політиці практично реалізує інтереси суспільної більшості, а не окремого соціально-економічного угруповання та збільшити роль політичного діалогу, який включає також і діалог про економічний вибір [3, с. 220].

Незважаючи на ті перепони, які ставлять обставини та час на шляху України до цивілізованого життя за європейським зразком, ми маємо перед собою таку перспективу та необхідний для цього потенціал економіко-соціальних і політико-правових можливостей.

Щоб трансформація була успішною, необхідні неабияка порядність та сильне почуття відповідальності за громадське благо у сфері державного управління. По суті, це є завданням суспільно-політичним, як умова стабільної моделі соціальної безпеки в структурі загальної системи національної безпеки.

Інша головна проблема – корупція. Цей «рак суспільства» може набувати різних форм – від підтримування старих зв'язків до дрібних хабарів дрібним бюрократам і аж до прямолінійної жорстокої організованої злочинності. Не можна недооцінювати масштаб корупції, хоч цей масштаб і різний у різних країнах. Корупцію, що з певного моменту поширилась і стала звичайною та загальноприйнятною, потім важко викориняти. Було б надто поверховим припустити, що корупція зникне із усуненням недовершеностей ринку. Ясно, що згідно з підручниками, ринкова економіка дає менше можливостей для корупції та пошуків незаконних джерел доходу [3, с. 220].

Але ризик у тому, що у перехідний період корупція може встигнути стати всеохоплюючою, що призведе не до соціально-ринкової економіки, а до дикого та грабінницького ринку. Посткомуністичний підйом злочинності та корупції частково спричинений втратою моральних та правових орієнтирів [3, с. 220]. За відсутності історичного досвіду інтеграції до новітніх та прогресивних утворень на кшталт ЄС, суспільна думка пересічних українців не сприймає таких потреб на нинішньому етапі.

Для суттєвих змін свідомості, формування такого громадянина України, який був би здатний жити та працювати в ЄС необхідні зміни в економічному та політичному спектрі. Отож, в соціальному аспекті розвитку та процесах економічної інтеграції України, на пострадянських теренах ми стикаємося з цілим комплексом проблем, що потребують комплексного розв'язання та прийняття рішучих заходів.

На жаль, практика засвідчила, що реалізація соціальної політики в Україні не завжди забезпечувала можливості для дотримання державою своїх зобов'язань. Зрозуміло, за умови системної економічної кризи соціальна політика не може бути повноцінною, адже для реалізації соціальних програм потрібні значні ресурси [7, с. 212]. У цей період функції держави зводяться до забезпечення мінімального соціального захисту найбільш нужденним верствам населення. Проте в Україні соціальна ціна реформ виявилася надмірною, а система соціального захисту малоефективною.

Майнове розшарування, перерозподіл суспільного багатства, збагачення та концентрація значних матеріальних цінностей в руках у невеликого прошарку населення на тлі різкого зниження життєвого рівня й, навіть, зубожіння переважної більшості громадян України свідчать про недосконалість системи оплати праці та податкових механізмів

регулювання доходів населення. Діюча система соціальної політики не забезпечує дотримання основних соціальних прав більшості громадян в усіх сферах суспільства, надання в потрібному обсязі допомоги бідним тощо, а навпаки, сприяє посиленню даних деформацій та збільшенню можливостей, прав і доходів виключно заможних верств населення.

Характерними рисами системи соціального забезпечення перехідного періоду стали: стрімке підвищення вартості та погіршення якості послуг закладів освіти, охорони здоров'я, культури; зрівнялівка у пенсійному забезпеченні та низький його рівень; незабезпечення регресних виплат у зв'язку з трудовим каліцтвом та професійним захворюванням; відсутність соціального захисту та прав громадян, які працюють у приватному секторі; неефективність управління коштами Фонду соціального страхування, Пенсійного фонду, Державного фонду сприяння зайнятості населення тощо.

Життя вимагає розробки цілісної соціальної політики, тісно пов'язаної з економічним розвитком держави, її фінансовими можливостями. Умови для формування та реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації мають бути закладені в основних напрямках соціальної політики. Державна соціальна політика будується у напрямках: подолання негативної тенденції зменшення чисельності населення, всебічної підтримки і створення сприятливих умов для розвитку сім'ї, жінок, дітей та молоді; удосконалення соціально-трудова відносин через запровадження відповідної політики доходів населення, забезпечення гарантованості та своєчасності виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, допомоги та інших соціальних виплат; розвитку ринку праці, посилення державного нагляду за дотриманням прав працюючих, створенням безпечних умов праці; підтримання життєдіяльності населення; розвитку соціального партнерства; здійснення всеохоплюючої реформи системи соціального забезпечення шляхом реформування соціального страхування та пенсійного забезпечення, розвитку системи адресної допомоги найуразливішим верствам населення, удосконалення системи соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці, громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи.

Відповідно, пріоритетами соціальної політики мають бути визначені:

- створення умов для забезпечення достатнього рівня життя населення;
- розвиток трудового потенціалу, народонаселення;
- формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів;
- проведення ефективної пенсійної реформи;
- надання адресної підтримки незахищеним верствам населення;
- всебічний розвиток освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

За таких умов життєво необхідною для досягнення національного консенсусу щодо проведення змін є така політична економія перехідних процесів, яка має на меті та здатна забезпечити відновлення неінфляційного зростання, блокування безробіття та здійснення стратегії справедливого розподілу як тягаря, так і вигод від змін.

Серед головних складових менеджменту політичної економії соціальної безпеки сучасні вчені виділяють сприяння динамічній енергії базисних, економічних структур та інституцій з неодмінним одночасним визнанням того, що ринок сам по собі не є соціально ефективним. Ринок є основою для досягнення мікроекономічної ефективності. Але ринкові сили, що діють самі по собі, ніколи не досягнуть ні повної зайнятості, ні соціально бажаного розподілу доходів, ні соціально прийняттого географічного поширення економічної діяльності, більше того, існує багато благ та послуг, необхідних для забезпечення економічної та соціальної ефективності, виробництво та розподіл яких не можуть бути забезпечені ринковим механізмом [5, с. 83]. Найвизначнішими серед них є охорона здоров'я, основні види соціального страхування (проти безробіття та старості, хвороби тощо), значна частина освіти та культури плюс, звичайно, такі традиційні сфери, як оборона і забезпечення

законності та правопорядку. Тут, звичайно, слід наголосити, що ринок аж ніяк не відкидається. Він – важливий інструмент автоматичного мікроекономічного регулювання змін у питаннях технології, внутрішніх та світових потреб, дефіциту ресурсів.

Принципове значення має обстоювання рівності можливостей (визнання того, що можливості не можуть бути рівними, якщо існує велика нерівність у доходах); обстоювання справедливості в економічних справах, насамперед, справедливості соціальної; прагнення досягти якомога більш широкої та масової участі громадян у прийнятті рішень; визнання того, що економічний прогрес повинен базуватись на стабільному розвитку при неодмінному збереженні довкілля та природних ресурсів [3, с. 218-220].

Окресленні питання стосуються економічної політики. Разом з тим, важливим для України, як для держави, що розвивається, є працююче демократичне суспільство. Протягом років, коли комуністичне повновладдя було повалене, усі перехідні країни пройшли через антикомуністичні революції та зміни. Після цього відбувалися більш-менш успішні, з точки зору демократичних принципів, вибори, в результаті яких, як правило, склад уряду змінювався. Тому необхідно визнати, що, поза усякими сумнівами, демократія довела у перехідних країнах свою присутність та силу.

Однак демократія – це більше, ніж вибори. Демократія, як умова соціальної національної безпеки, повинна підтримуватися громадянським суспільством, у якому існує та процвітає велика кількість недержавних організацій (йдеться про органи самоорганізації та самоуправління населення, церкви та інші релігійні спільноти, профспілки, бізнесові фірми, благодійні організації, політичні партії, людей творчих професій, видавців, освітні товариства тощо). Щоб громадянське суспільство було здатне забезпечити підвалини демократії, у ньому повинні домінувати культура компромісу, повага до меншин і етика соціальної та персональної порядності [2, с. 386]. Культура демократії явно пускає коріння у перехідних суспільствах, що так довго заперечували її. Проте з цього коріння ще потрібно щось виростити. Мається на увазі питання формування ефективної соціальної безпеки в контексті стратегії соціальної політики та національної безпеки держави.

Обсяг, якість та охоплення соціальних перетворень, що відбуваються на теренах нашої держави, важко порівняти з якимось іншим періодом вітчизняної історії, бо за роки державної незалежності зміни у структурі соціальних, політичних та економічних відносин є разючими: сформувалися нові суб'єкти власності та політичної діяльності, трансформувалися базові цінності життя та мотивація поведінки, змінюються уклад життя і мислення разом зі сталими традиціями. Проте виникає питання: чи не є перелічені зміни тимчасовими, такими, що не здатні втриматися? Чи не загрожує сьогоденній Україні повернення до тоталітарного минулого? З приводу першого питання можуть бути різні варіанти відповідей, які залежать радше не від об'єктивного аналізу обставин, а спираються на глибоко індивідуальні настанови. Щодо можливості повернення до тоталітарного минулого, то тут, слід робити конкретні кроки до того, аби вберегти Україну від такого розвитку подій.

Література:

1. Указ Президента України від 11 червня 1998 року № 615/ 98 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/2660/1304221553.pdf>.

2. Зінченко В. В. Громадянське суспільство: шляхи, форми та перспективи (соціально-філософські ідеї і політико-правові тенденції сучасності) / В. В. Зінченко. — К.: МАУП, КАРПУК, 2007. — 468 с.

3. Зінченко В. В. Соціальна політика як фактор громадянського суспільства і національної безпеки України / В. В. Зінченко // Вісник Запорізької державної інженерної академії. Збірник наукових праць // Вип. № 38. — 2009. — С. 213-221.

4. Зінченко В. В. Суспільна модернізація і громадянська інституалізація як фактор національної безпеки України / В. В. Зінченко // Актуальні проблеми зовнішньої політики та економіки України. — Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2009. — 312 с. — С. 66-69.
5. Christoph K. Solidarität / K. Christoph. — Baden-Baden: Nomos, 1979. — 223 s.
6. Dannemann R. Das Prinzip Verdinglichung / R. Dannemann. — Wiesbaden: Panorama, 2005. — 166 s.
7. Fuchs A. Solidarität der Sozialpolitik / A. Fuchs. — Marburg: Zukunft, 2004. — 280 s.
8. Gleitze B. Produktivvermögen ist das Kapital der gewerblichen Unternehmen / B. Gleitze. — Bonn, 2007. — 325 s.
9. Henwood D. Wall Street. How It Works and for Whom / D. Henwood. — London and New York: Verso, 2009. — 372 p.
10. Siehe W. Die Freiheitenhalten. Den Klassenkampf zementieren? / W. Siehe. — Fr. a. M.: SurkampVerlag, 2009. — 213 s.

Макаренко Б. Соціальна безпека в стратегії українського державства

Аналізується місце соціальної політики в системі соціальної безпеки. Утверджується, що імущественне розшарування, перерозподіл суспільного багатства, обогачення та концентрація значущих матеріальних цінностей в руках невеликої прошарку населення свідчать про неадекватність системи оплати праці та податкових механізмів регулювання доходів населення. Реалізація соціальної політики в Україні потребує модернізації, значущих ресурсів, певних програм, забезпечення мінімальної соціальної захисту найбільш вразливим прошаркам населення то. д.

Ключові поняття: людина, суспільство, політика, держава, культура, виховання, соціальна безпека.

Makarenko B. Social security in the strategy of Ukrainian state formation

Examines the place of social policy in the social security system. It is argued that the division of property, redistribution of wealth, enrichment and concentration of significant assets in the hands of a small stratum of the population reflects the inadequacy of the system of remuneration and tax regulation mechanisms incomes. The implementation of social policy in Ukraine is in need of modernization, significant resources, certain programs, ensuring minimum social protection for the most needy population groups, etc.

Keywords: human, society, politics, state, culture, education, social security.

УДК 321:659.4

Кудіна Ольга Анатоліївна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ УРЯДОВОГО ПАБЛІК РІЛЕЙШІЗ

У статті визначено роль урядового публік релішнз в демократизації суспільства, зокрема у забезпеченні відкритої комунікації влади та суспільства. Визначено чинники, що формують довіру громадськості до державних інститутів та сприяють легітимації їх діяльності. Зокрема, досліджено структуру іміджу органів державного управління та його взаємозв'язок із поняттям довіри. Стаття містить рекомендації, як забезпечити ефективну комунікацію влади та суспільства з допомогою інструментів публік релішнз, а

також в ній окреслено напрямки роботи PR-служб, що відповідають завданням урядового публік релейшнз.

Ключові слова: урядовий публік релейшнз, легітимність, довіра, політичні рішення, комунікація.

На сьогодні поняття громадська ініціатива, громадська організація або громадянська позиція – втілюють в собі реальне бажання громадян активно брати участь у прийнятті державно-політичних рішень і в управлінні суспільними справами. Сучасне суспільство набуває демократичних форм організації. У зв'язку з цими тенденціями з'явилася необхідність переосмислити систему комунікації влади і громадськості, створити механізми для забезпечення відкритості органів влади, а в кінцевому підсумку налагодити ефективний комунікативний зв'язок у відносинах влада-суспільство. Адже комунікація – це важлива складова процесу вироблення державних рішень. Натомість, відсутність взаємодії влади та громадськості породжує низку внутрішньополітичних конфліктів. Ситуація недовіри суспільства до влади небезпечна з багатьох причин: по-перше, це шкодить легітимації політичних рішень і дій влади; по-друге, недовіра створює несприятливий ґрунт для участі суспільства в політичних процесах, оскільки громадяни не вірять у можливий результат їх діяльності; по-третє, недовіра знижує електоральну активність громадян, і відповідно відсоток учасників виборчої гонки значно падає, в результаті – той чи інший державний орган формується зовсім не більшістю суспільства, а його меншістю.

Зазначені фактори є надзвичайно небезпечними для функціонування демократичних інститутів в країні. Як пише С. М. Ліпсет: «...демократія і легітимність підтримують один одного за допомогою складного механізму зворотного зв'язку. Легітимність можна вважати кредитом довіри, який дозволяє не допустити виникнення криз демократії чи послабити їх вплив» [4]. Такий кредит довіри не виникає сам по собі. Влада і її дії повинні бути визнаними суспільством як такі, що найбільше відповідають його інтересам. У такому випадку у громадян не виникає відчуття, що їхня думка байдужа представникам влади. Відповідно в суспільстві є місце громадянській ініціативі, є прагнення брати участь у діяльності органів місцевого самоврядування, в процесі формування та прийняття тих чи інших політичних рішень. Все це сприяє зміцненню демократичних інститутів в рамках політичної системи суспільства і створює сприятливі умови для ефективного державного управління суспільними справами.

До того ж, довіра є тим фактором, який сприяє мобілізації суспільних ресурсів для реалізації державної політики. Французький дослідник Ф. Буарі у своїй книзі «Публік релейшнз або стратегія довіри» розглядає питання довіри як ключове, на якому тримається потенціал будь-якої організації: «...слід визнати а рїогї, що рішення не обов'язково буде правильним і ефективним, якщо воно просто має позитивні якості. Цього недостатньо. Необхідно також, щоб реакцією на нього були почуття причетності і згуртованість всіх, кому буде доручено його виконувати або хто прийматиме якусь участь в діях, спрямованих на його реалізацію» [1, с. 59]. Отже, без довіри як фактора соціальної дії неможливо у повній мірі реалізувати те чи інше завдання, особливо, якщо воно становить інтерес для громадськості. Свого часу Бенджамін Франклін – політичний діяч, який стояв біля витоків створення Сполучених Штатів Америки – озвучив аксіому ефективного державного менеджменту: «Для того, щоб людина добре робила свою справу, одного вміння недостатньо, потрібно ще, щоб вона хотїла її добре робити» [1, с. 75]. Йдеться про мотиваційну складову діяльності людини. Без мотивації результати людських зусиль, безумовно, не найвищі. У цьому контексті відсутність довіри до інститутів влади позбавляє політичну систему головного чинника її ефективного функціонування – підтримки суспільством.

В свою чергу, формують довіру два базових фактори: авторитетність і надійність. Зарубіжні дослідники також відзначають, що поняття довіри є динамічним, оскільки має

властивість змінюватися в залежності від ситуації і часу. Лише в невеликій кількості комунікативних ситуацій чинники довіри є фіксованими і статичними. Навіть коли у нас є роки, щоб сформуванати наше враження про кого-небудь, наші міркування все ще можуть змінюватися. Тож працювати над створенням довірливих відносин потрібно систематично. І оскільки демократична держава зацікавлена в таких відносинах з громадськістю, то і громадська думка для неї має бути однією з головних передумов прийняття політичних рішень. У зв'язку з цим перед урядовим паблік рилейшнз (PR) стоять наступні завдання:

- консультації з громадськістю;
- вивчення громадської думки, очікувань і поглядів суспільства;
- напрацювання рекомендацій, постанов для реалізації необхідних заходів;
- дослідження конфліктів і усунення небажаних непорозумінь з боку зовнішнього середовища;
- формування умов сприяння та досягнення взаємоповаги, соціальної справедливості;
- налагодження контакту з цільовими групами, по відношенню яких приймаються ті чи інші політичні рішення;
- захист найбільш вразливих верств населення [3, с. 39].

Разом з тим, в основі демократичних взаємовідносин влади і суспільства лежить принцип партнерства і співробітництва. Як зазначає український вчений Колосок, «органи державної влади – це не тільки засіб інформування суспільства, а й виховання основних верств населення з метою стимулювання до діяльної і продуктивної участі у вирішенні проблем локального і загальнонаціонального масштабу» [3, с. 23]. Однією з головних функцій паблік рилейшнз в системі державного управління є, на думку вченого, участь громадян в демократичному управлінні. Не можу не погодитися, адже активізація громадянської відповідальності і свідомості, що втілена в участі у політичних процесах, є важливим аспектом суспільного життя, на який повинен вплинути урядовий паблік рилейшнз. Така мобілізація громадського ресурсу необхідна для підвищення ефективності державного управління. Адже процес вирішення суспільних проблем передбачає, що громадська думка, суспільні інтереси – повинні бути тим інформаційним базисом, на підставі якого приймаються політичні рішення. Тільки в такому випадку функціонування державних інститутів матиме демократичний характер і буде ефективно вирішувати суспільні проблеми. «Для того щоб рішення були ефективні, вони повинні бути якомога ближче до реальності, тобто їх слід приймати тільки після консультацій з людьми, компетентними в обговорюваних проблемах, а також з тими, кого ці рішення зачіпають» [1, с. 81-82]. Тобто наявність публічної комунікації передбачає не просто інформування громадян про діяльність державних структур, а означає інформаційну взаємодію з громадськістю на предмет важливих для життя громадян проблем.

Забезпечення публічності влади, налагодження двосторонньої комунікації з суспільством – одна з найважливіших функцій урядового паблік рилейшнз. Вона формує відкриту соціальну систему, що має найбільший потенціал розвитку. В іншому ж випадку, у разі ізоляції соціальної системи, знижується її функціональність і суспільство переходить у стан стагнації [5, с. 27]. Російський вчений А. Русаков пропонує оригінальну типологізацію внутрішньополітичної соціальної стабільності в залежності від характеру зв'язків із зовнішнім середовищем:

- 1) стабільність за рахунок розширення зв'язків із середовищем (аростабільність);
- 2) стабільність як результат заміни одних зв'язків із середовищем іншими рівноцінними (аллостабільність);
- 3) стабільність, яка досягається за рахунок обмеження зв'язків із зовнішнім середовищем (телестабільність);
- 4) стабільність, яка виникає при швидкій зміні середовища за рахунок обмеження зв'язків із середовищем (гіперстабільність);

5) стабільність за рахунок спрощення зв'язків із зовнішнім середовищем (катастабільність) [5, с. 26-27].

Всі типи стабільності мають своє історичне втілення. Так, наприклад, третій тип стабільності характерний для Японії часів самоізоляції. Але, на думку вченого, для розвитку суспільства найбільш сприятливий перший тип стабільності, що передбачає розширення зв'язків із середовищем, тобто наявність в суспільстві відкритої комунікації. Вивчаючи причини ефективності комунікації в рамках дослідження урядового публік рилейшнз, вчений звертає увагу на значення особистих характеристик держслужбовця як представника органів державного управління. Адже від діяльності кожного окремо взятого держслужбовця, залежить результативність зусиль державних органів влади в налагодженні комунікації.

До причин неефективної комунікації С. Колосок відносить:

- недостатність розуміння (управлінцем) важливості комунікації;
- особисті якості працівників;
- неповне сприйняття інформації;
- не налагоджена структура повідомлень;
- відсутність зворотного зв'язку [3, с. 51].

Безумовно, успішна діяльність по налагодженню комунікації влади та громадськості передбачає наявність комунікативних планів – як схеми, за якою буде здійснюватися публік рилейшнз. Комунікативні плани для державних органів влади складаються з наступних обов'язкових елементів:

- цілі комунікації;
- публічний клімат (оцінка реакції населення з урахуванням результатів опитувань, аналіз інформації в ЗМІ, аналіз звернень громадян до державних органів влади, вивчення проявів громадянського тиску, лобіювання);
- ключова інформація (кілька основних ідей, які відповідають суспільним цінностям і повинні стати частиною всіх комунікаційних продуктів установи);
- стратегічні комунікативні припущення (зовнішні чинники впливу, підходи до інформування, можливості співпраці та групи підтримки, проблеми, що вимагають рішення);
- цільова аудиторія та її імовірна реакція на повідомлення, вплив на націю в цілому, на посилення соціальних, політичних і економічних зв'язків у суспільстві;
- ключові елементи комунікації (конкретні засоби інформування, наприклад, газети, Інтернет, телеконференції і т. д.);
- головні дійові особи і горизонтальна комунікація (взаємодія державних органів, зв'язки з приватним сектором, неприбутковими організаціями і т. д.);
- дії з посилення впливу інформації (реклама, консультації, видавництво буклетів, кампанії прямого листування, інтерв'ю в ЗМІ тощо);
- критерії оцінки (через медіа-моніторинг, опитування, механізми залучення громадськості, аналіз кореспонденції і т. д.);
- бюджет;
- довгострокові і короткострокові плани конкретних заходів [3, с. 8].

Наявність комунікаційних планів робить діяльність по здійсненню урядового PR більш ефективною і відповідно результативною. Згідно з дослідженням Н. Качинської в комунікації суспільства і влади виникає ряд проблем у зв'язку з наступними факторами: аудиторія не зацікавлена в темі інформаційних повідомлень; інформаційне повідомлення може бути сприйнято вибірково або хибним чином; упереджене ставлення і недовіра до каналу трансляції повідомлення [2, с. 54]. Тому ефективний урядовий публік рилейшнз передбачає не тільки трансляцію певної інформації суспільству, але й роботу з її актуалізації для цільової аудиторії, а також забезпечення передумов для створення довірливого ставлення до влади як транслятора інформації.

Поняття довіри як важливого чинника комунікації вже аналізувалося вище, але варто також зазначити, що довіра в значній мірі є результатом іміджу джерела, поняття довіри та

іміджу тісно взаємопов'язані. В XXI столітті, коли переважають інтерактивні методи передачі інформації, імідж в політиці – це не просто атрибут, це інструмент досягнення цілей. Імідж варто розглядати як форму комунікації для впливу на свідомість людей [3, с. 69]. Виключно позитивним прикладом іміджу політика як засобу досягнення суспільно значущих цілей є особистість видатного американського президента Рональда Рейгана. Увійшовши в історію як найпопулярніший президент США, Рональд Рейган двічі очолив країну і реалізував ряд стратегічних для розвитку країни реформ. Його головною опорою в політиці стала колосальна підтримка суспільства. Імідж політика був настільки вдалим, що американці повірили новому лідеру в найскладніші часи для суспільства, коли країна переживала занепад виробництва, масове безробіття, а головне – гостру кризу довіри до політиків в цілому. На другий термін президентства американці обрали Рональда Рейгана навіть не дивлячись на його дуже солідний вік, – 73 роки, і більш того, він переміг у рекордній кількості штатів – у 49 з 50. Це яскравий приклад успішної інформаційної політики глави держави та його оточення.

Сучасна демократична держава – це складна структура політичних інститутів, які перебуваючи в тісному функціональному взаємозв'язку, формують імідж держави, як внутрішньо політичний, так і зовнішній. Сприйняття суспільством державних структур, а також їх державних чиновників в підсумку є одним з головних факторів, що визначає громадську думку. С. Колосок пропонує наступну структуру іміджу органів державного управління:

- діловий імідж – уявлення про організацію як про суб'єкт ділової активності;
- імідж співробітників – включає уявлення про стиль життя, суспільний статус і деякі особисті (психологічне) характеристики;
- внутрішній імідж організації – уявлення співробітників про свою організацію (культура організації, соціально-психологічний клімат);
- імідж керівника або основних керівників організації включає уявлення про можливості, ціннісні орієнтації, психологічні характеристики і зовнішність керівника;
- імідж персоналу – узагальнене зібране уявлення про персонал, що розкриває найбільш характерні його риси, тобто фахова компетентність (акуратність виконання службових обов'язків, мобільність, точність виконання роботи, інформованість і т. д.);
- візуальний імідж організації;
- соціальний імідж організації – уявлення громадськості про соціальні цілі та роль організації в економічній, соціальній, культурній сферах життя суспільства;
- імідж послуги – уявлення людей щодо особливих характеристик, якими наділені послуги [3, с. 78-80].

Така складна багатокomпонентна структура іміджу державної організації свідчить про те, що формування цілісного іміджу держави вимагає серйозних зусиль з планування, організації та контролю за діяльністю її інститутів. Функція створення і підтримки іміджу – одна з ключових напрямків діяльності PR-служб. Таким чином, можна підсумувати, що головними напрямками урядового публік рилейшнз є:

- публік рилейшнз повинен сприяти легітимності державної влади, шляхом формування довірливих відносин її інститутів та суспільства;
- вивчення громадської думки, очікувань і поглядів;
- дослідження конфліктів і усунення небажаних непорозумінь з боку зовнішнього середовища;
- забезпечення публічності влади;
- налагодження двосторонньої комунікації із суспільством;
- відповідальність за контент трансльованого суспільству повідомлення;
- створення і підтримка іміджу державної організації.

Література:

1. Буари Ф. А. Паблік рилейшнз или стратегия доверия / Ф. А. Буари; [пер. с фр. Н. С. Добробабенко]. — М. : Консалтинговая группа «Имидж-Контакт»: Издательский Дом «Инфра-М», 2001. — 178 с.
2. Качинська Н. О. Стратегія і тактика іміджевої політики сучасної держави: концептуальний та прикладний виміри : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. О. Качинська. — Маріуполь, 2010. — 212 с.
3. Колосок С. В. Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління : дис. канд. держ. упр. : 25.00.01 / С. В. Колосок. — Одеса, 2003. — 204 с.
4. Липсет С. Размышления о легитимности [Электронный ресурс] / С. Липсет // Апология. — 2005. — № 5 (5). — Режим доступа: http://www.journal-apologia.ru/tnews.html?id=331&id_issue=81.
5. Русаков А. Ю. Связи с общественностью в органах государственной власти / А. Ю. Русаков. — СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2006. — 224 с.

Кудина О. А. Главные аспекты правительственного публичных рилейшнз

В статье определена роль правительственного публичных рилейшнз в демократизации общества, в частности в обеспечении открытой коммуникации власти и общества. Определены факторы, формирующие доверие общественности к государственным институтам и способствуют легитимации их деятельности. В частности, исследована структура имиджа органов государственного управления и его взаимосвязь с понятием доверия. Статья содержит рекомендации, как обеспечить эффективную коммуникацию власти и общества с помощью инструментов публичных рилейшнз, а также в ней очерчены направления работы PR-служб, соответствующие задачам правительственного публичных рилейшнз.

Ключевые слова: правительственный публичных рилейшнз, легитимность, доверие, политические решения, коммуникация.

Kudina O. The main aspects of the government public relations

The article defines the role of government public relations in democratization of society, in particular in ensuring open communication between authority and society. The article defines the factors that shape public confidence to the state institutions and promote legitimation of their activities. In particular, the structure of the image of government and its relationship with the notion of trust. This article contains guidance on how to ensure effective communication with public authorities and the tools of public relations, and it outlines the areas of PR-services relevant to the government's public relations.

Keywords: government public relations, legitimacy, trust, policy decisions, communication.

УДК 32.019.5

Меньшеніна Анна Євгеніївна,

магістр кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНИЙ БРЕНДИНГ»

У статті проаналізовано поняття державного брендингу як стратегічної складової розвитку держави в контексті глобалізаційних процесів, а також питання становлення та закріплення позитивного іміджу держави на зовнішньополітичній арені.

Ключові слова: бренд, державний брендинг, національний брендинг, імідж країни.

Під впливом глобалізації світових процесів у науковому обігу дедалі частіше з'являються нові терміни, зокрема можна спостерігати використання маркетингових технологій у політиці та державному управлінні. Одним із таких напрямків є створення бренду країни, або проведення бренд-політики (державний брендинг) як національної ідеї країни, її інтелектуальної власності, тобто комплексу думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона бачить, чує назву країни чи купує товар, вироблений у цій країні.

Брендинг країн – це процес створення та поширення за допомогою міжнародних засобів масової комунікації бренду країни. Так, Т. Нагорняк пропонує розуміти під брендом країни комплексну торговельну марку, що має не тільки назву чи дизайнерське рішення, а ще й цілий комплекс асоціацій та ідентифікацій, через які сприймається країна споживачами (зовнішнім світом) [4, с. 220].

Проблеми формування державного брендингу та репутації країни широко вивчаються в рамках економічних дисциплін, зокрема у маркетингу (С. Ангольд, Ф. Котлер, Л. Авраменко, І. Логунцова, М. Окландер, А. Панкрухін). У концептах «образ країни» та «імідж країни» дотична проблематика досліджена в політичних науках та комунікативістиці (Е. Галумов, В. Королько, І. Панарін, Г. Почепцов, К. Хачатуров) [5].

Такі характеристики держави як, об'єм ВВП, політична система або культура, сьогодні стають певним різновидом товару (маркетинговим брендом). Дослідження підтверджують, що країни з сильними брендами здатні ефективніше будувати економічну вартість та експортувати власні продукти, залучати інвестиції, туристів і таланти, змінювати стереотипи і будувати власні конкурентні переваги.

При згадуванні назви держави (бренда країни) відразу ж виникає цілий ланцюг асоціацій стосовно даної країни. Наприклад, Китай та Іран позиціонують себе й відповідно сприймаються світовим товариством, як країни з потужним ВПК; Японія – це високотехнологічний бренд, презентуючи світу техніку нового покоління; Франція є брендом високої моди та вишуканого смаку (вина, аромати, модельєри, Лувр); банки, що жодного разу в історії не були пограбовані, стали візиткою «світового сейфу» – Швейцарії; Нідерланди усвідомлюється багатьма як країна розвинутої демократії із високим рівнем особистої свободи. Країною музики називають Австрію, «казковою» країною – Данію. Вказані бренди не мають суто політичного змісту, але вдало презентують політичні системи сьогодення. Сукупність асоціацій, що вшановуються громадянами власної країни, дбайливо успадковуються та презентуються, й за допомогою яких відбувається світова ідентифікація країни, можуть зробити національну ідею в цій державі ефективною, її національного лідера – успішним, національну безпеку – стабільною, а саму державу – рівноправним гравцем світових процесів [4, с. 221].

У сучасному світі погана репутація, або взагалі її відсутність є вагомою прогалиною для державної політики та для іміджу країни, яка прагне бути конкурентноспроможною на міжнародній арені. Такі поняття як імідж, репутація розглядаються як необхідні складові стратегічного надбання держави. Завдяки наявності бренду можна оцінювати держави (як товар): агресивні – миролюбні, надійні – ненадійні тощо. Завдяки глобальним засобам масової комунікації (в тому числі і мережі Інтернет), держави отримали можливість краще пізнати себе, свій імідж, репутацію та ставлення до себе – тобто свій бренд. Сучасні засоби масової комунікації не тільки надають можливість пізнати себе, й відкривають нові можливості позиціонування та поширення необхідного іміджу.

Процес масового брендингу, які можна спостерігати серед сучасних європейських країн, привертають увагу і наукової спільноти. Для осмислення проблеми формування бренду, в тому числі і країни, велике значення має теорія «чотиривимірного брендингу» шведського дослідника, автора широковідомого слогану «Nokia – Connecting People» Т. Геда, згідно з якою успішний бренд будується за чотирма головними напрямками: раціональним, емоційним, духовним і соціальним, передусім як системна цінність у свідомості людей.

Концепція французького практика брендингу М. Гобе під назвою «емоційний брендинг» наголошує на необхідності активізувати емоційні взаємини між людиною і брендом [6].

Варто зазначити, що категорія «національний брендинг» увійшла в науковий обіг завдяки видатному британському експерту в галузі брендингу, лауреату Нобелівської премії з економіки у 2009 році С. Ангольту. За ним, державний, національний брендинг визначається як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Саме за так званним «шестикутником Ангольта» вимірюється показник національного бренду (Nation Brand Index): експорт, управління, культура, населення, туризм, імміграційне законодавство та інвестиції.

На думку М. Пилипак, державний брендинг – це процес просування держави у світі. Державний брендинг безпосередньо пов'язаний з побудовою та використанням бренду держави як політичного інституту [5].

Бренд держави – це образ певної політичної системи, партій, політиків і державних діячів, який відповідає реальності та пов'язаний з об'єктивними інтересами нації і характеризується унікальними ознаками, тобто бренд держави є комплексним поняттям, що включає матеріальні і нематеріальні атрибути, відрізняється за своїми функціональними та емоційними перевагами, ґрунтується на чітко визначених цінностях і політичних пріоритетах і позиціонується в політичному середовищі як знаковий політичний символ [1, с. 8].

Бренд держави, як і маркетинговий бренд характеризується такими самими складовими становлення. Так, на етапі проголошення незалежності держава набуває юридичного статусу, стає суб'єктом міжнародного права, затверджуються її державні символи – герб, символіка, прапор, гімн (тобто формується держава як торгова марка). Бренд держави формується тоді, коли вона стає надбанням громадськості, її починають сприймати як унікальне державне утворення. Ці уявлення залежать від особливостей культури суспільства чи окремих її складових – субкультур і тому можна говорити про різні бренди країни, актуалізовані в різних національних культурах (субкультурах).

Характеризуючи бренд держави, варто визначити не лише вертикальні, але і горизонтальні зв'язки з близькими за змістом поняттями. Разом з поняттям «бренд держави» Т. Нагорняк пропонує використовувати термін «національний брендинг», який орієнтований на формування бренду держави-нації, який гармонічно поєднує результати брендингу загальнодержавних і локальних рис унікальності, розходження й привабливості країни (її державної організації й автентичності населення, тобто його соціокультурного й політичного вимірів) [3].

Можна відзначити нові та інноваційні способи, які винаходять країни, щоб просунути себе, використовуючи глобальні спортивні події, щоб привернути увагу (Китай, Канада, Південна Корея – та відповідні кампанії щодо Олімпійських ігор), ініціюючи потужні та інноваційні підходи до глобальних проблем, зокрема у сфері захисту довкілля (Фінляндія, Нідерланди, Швейцарія), зрештою, вибираючи потужних керівників, котрі здатні надихати і перетворювати свої країни на регіональних та глобальних лідерів та змінювати ставлення до своїх націй (США – перемога Барака Обами на виборах істотно вплинула на рейтинг США як бренду), створюючи іконічні твори в царині культури та мистецтва (Канада – Cirque du Soleil, Об'єднані Арабські Емірати – музеї, парки розваг тощо).

Відзначаючи витрати держав на підтримання власного бренду, варто навести певні статистичні дані. Так США як один з найпотужніших брендів лідирує у списку найбільш «дорогих» національних брендів вже протягом багатьох років. За даними незалежної економічної організації «BrandFinance», яка щорічно проводить дослідження, скільки коштів витрачають держави на підтримання свого бренду, США станом на грудень 2013 року витратили майже 18 млрд. дол. і є беззаперечним лідером в рейтингу. На другому місці знаходиться Китай з 6 млрд. дол., витраченими на власний бренд. Далі йдуть Німеччина та Велика Британія відповідно з витратами у 2 млрд. дол. [6]. Хоча незважаючи на рівень витрат

на підтримання власного статусу, США втратили свої лідируючі позиції найуспішнішого бренду, займаючи за даними щорічного дослідження Country Brand Index 2013 тільки 8-е місце, поступаючись Канаді, Японії, Швеції, Новій Зеландії, Австралії, Німеччині. А беззаперечним лідером країн з високим рівнем сприйняття національного бренду є Швейцарія, яка порівняно з США витратила 965 млн. дол. [7]. Дане дослідження є досить об'єктивним і включає критерії, названі «шестикутником Ангольда»: управління, інвестиції, населення, культура, рівень економічного зростання та експорту, вплив на міжнародній арені.

Матеріальні показники як результати розвитку та зміцнення іміджу держави є необхідним інструментом у процесі державного брендингу, оскільки в інформаційному просторі нові збудовані порти, відреставровані центральні частини міста, пам'ятки культури та розвинена інфраструктура є більш переконливим свідченням розумно витрачених коштів на розвиток бренду країни, аніж лише інформаційні повідомлення, публічні обговорення та інформаційні кампанії.

Як складова системи державного управління інформаційно-комунікаційна стратегія формування міжнародного іміджу країни має обов'язково поєднувати у співпраці різноманітні організації, державні структури, проте бренд країни не має сприйматися як занадто урядовий, оскільки це буде відлякувати людей від співпраці. Таке співвідношення є викликом для системи державного управління, адже вона має надавати підтримку та ініціювати більшість заходів та, проте віддавати більше частину лаврів суспільству, щоб уникнути ризику створення іміджу виключно для низки міністерств, а не країни в цілому [2], саме таким чином Швейцарія зараз є успішнішим брендом за американський.

Література:

1. Кривошеїн В. В. Загальнотеоретичні засади державного брендингу / В. В. Кривошеїн // ГРАНІ. Соціологія. — 2013. — № 12 (104). — С. 6-12.
2. Крикун Т. Є. Особливості розвитку теорії національного брендингу та формування міжнародного іміджу країни у контексті системи державного управління [Електронний ресурс] / Т. Є. Крикун // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2014. — № 9. — Режим доступу до статті: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=757>.
3. Нагорняк Т. Л. Брендинг территории как вектор политики [Электронный ресурс] / Т. Л. Нагорняк // Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2013. — № 4 (июль-август). — Режим доступа: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/4/Nagornyak_Place-Branding.
4. Нагорняк Т. Л. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» / Т. Л. Нагорняк // Стратегічні пріоритети. — 2008. — №4(9). — С. 220-228.
5. Федорів Т. «Репутація країни» та «державний брендинг» як категорії науки державного управління [Електронний ресурс] / Т. Федорів // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2011. — №2 (9). — Режим доступу до статті: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_02%289%29/11ftvndu.pdf.
6. Brand Finance. The Annual Report On Nation Brands. December 2013. Flying The Flag: discover the most valuable nation brands of 2013 [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.brandfinance.com/images/upload/brand_finance_nation_brands_2013.pdf
7. Future Brand. Country Brands 2012-2013 [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.futurebrand.com/images/uploads/studies/cbi/CBI_2012-Final.pdf.

Меньшенина А. Е. Современные подходы к определению понятия «государственный брендинг»

В статье проанализировано понятие государственного брендинга как стратегической составляющей развития государства в контексте глобализационных процессов, а также вопросы становления и закрепления положительного имиджа государства на внешнеполитической арене.

Ключевые слова: бренд, государственный брендинг, национальный брендинг, имидж страны.

Menshenina A. Modern approaches to the definition of «State branding»

This article was analyzed the concept of the state branding as a strategic component of the country's development in the context of globalization processes, as well as questions of establishing and consolidation a positive image of the state in the international arena.

Keywords: brand, state branding, nation branding, image of the state.

ДЕМОКРАТИЧНІ МАРКЕРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 327:32.019.5

*Нагорняк Тетяна Леонтіївна,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології Донецького національного університету*

ГРОМАДА В УМОВАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА: АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ БРЕНДИНГУ МІСТ

У статті запропонований один з можливих модернізаційних проектів формування позитивного іміджу України через впровадження заходів на підтримку та вдосконалення саме капіталу лояльності в суспільстві, який здатний вивести взаємовідносини в межах певних груп (родин, друзів, городян) на рівень цінностей. Це – нова підстава для соціального контракту і політики інтеграції та конвертації капіталу лояльності в міжособистісну довіру в суспільстві та інституційну довіру в державі. Така форма генералізованої довіри – серйозне підґрунтя для конкурентоздатності території та консолідації громади у форматі держави-нації.

Ключові слова: *брендинг міст, трансформаційні процеси в Україні, громада України, генералізована суспільна довіра.*

Системна трансформація в Україні, що триває протягом років незалежності, схожа на курс без чітких орієнтирів та з постійною зміною капітанів. Відсутність єдиної модернізаційної стратегії держави, асинхронність секторальних перетворень і тривала системна криза мають результат у вигляді конфлікту Держави та Суспільства в сучасній Україні. Цей конфлікт зрів відповідно зрощенню фінансового та політичного капіталу та відстороненню громади від прийняття державних рішень. Будь-які трансформації та соціально-політичні зрушення актуалізують питання зрілості взаємовідносин Держави і Суспільства. Форматом таких взаємовідносин можуть виступати соціальний контракт, за яким політична підтримка державних інститутів масами конвертується в стабільність/зростання прибутків населення різного роду (економічного, правового, матеріального та соціального захисту населення, поширення можливостей та забезпечення перспектив росту системи в цілому, її символічного та соціального капіталу). Соціальний контракт має виступати стрижнем модернізації системи, запорукою успішності моделі оновлення, якої прагне система [17]. Соціальний контракт в Україні недієздатний, конфліктогенний та малоперспективний. Доказом тому стали громадські протести зими 2013 р. – першої половини 2014 р. та війна на Сході.

Україну до Майдану (мирних акцій протесту в листопаді 2013 р.) характеризувало: монополізація країни, зубожіння народу, вихолощення середнього класу, зростання зовнішнього боргу, залежність від зовнішніх гравців, зрада національних інтересів державними діячами, «партійна доцільність», порожній політичний текст, примітивні соціальні ліфти, високий відсоток урбанізації і оголення прикордонних територій, ручне регулювання виборів, партій, свобод і прав громадян, незахищеність громади. Україна сьогодні, це – втрата територіальної цілісності країни, зруйнована інфраструктура, непрацездатна економіка, зубожіння народу, залежність країни від зовнішніх гравців, зростання зовнішнього боргу, «партійна доцільність», примітивні соціальні ліфти, заангажований політичний текст, незахищеність громади, мобілізація населення без оголошення війни, міграція і еміграція, прагнення до монополії в країні шляхом військових дій, переділу бізнесу та інформаційних війн персональних внутрішніх гравців та їх «продуктів» – партій, одіозних персон, батальйонів і територій. Принципова розбіжність між Україною «до» і «після» криється у згуртованості Громади, в її новій ролі у майбутньому України [4]. І зараз саме той час, коли український народ стане реальним політичним

актором, який закріпить курс на вільну європейську Україну, або знову дозволить владі зіпсувати інтереси Суспільства. Ця стаття має на меті – розкрити один з можливих сценаріїв порозуміння Держави і Суспільства шляхом створення сильних територіальних громад та відновлення ролі міст у модернізаційному проекті України.

Полідисциплінарні дослідження і практики доводять, що *взаємовідносини між Державою та Суспільством обумовлені:*

– *об'єктивними чинниками розвитку України.* До них слід віднести: історико-ментальні риси українців (централізований етатизм в управлінні та соціальний запит на «сильну руку» в населення у наслідок тривалого несамотійного розвитку українських земель, непорозуміння між Заходом та Сходом України відносно символів, що містить історична пам'ять [2; 13]), територіально-адміністративний устрій – спадок радянської системи, суперполіетнічний склад населення (більше 130 етносів), гео економічні умови (багата природними ресурсами країна із локацією на перехресті європейських шляхів, високим агломераційним ефектом із депресивними прикордонними пустощами та хибною екологією [12]), порушення «дилеми трьох часів» [1] через єдиний старт оновлення усіх сфер життєдіяльності систем після занепаду СРСР;

– *суб'єктивними факторами розвитку країни.* До них слід віднести поточний соціальний дисплей українського суспільства (сплощення піраміди соціальної стратифікації населення, маргіналізація середнього класу, непрозорі соціальні ліфти, формування клік, де особистісна відданість пріоритетніша за професіоналізм, зрощення фінансового і політичного капіталу, незрілість територіальних громад [9]), заангажоване політико-інформаційне та правове середовище (чиновники, ЗМК, НГО, органи правосуддя та правопорядку), незрілість політичного ринку [8], відсутність інформаційної та національної політики в Донбасі та АРК протягом усіх років незалежності, слабкий національний брендинг [16], суперечливі кроки зовнішньої політики, інформаційна війна ззовні, симулякризація [2; 13; 18] основних смислів української нації.

Сукупність вказаних об'єктивних та суб'єктивних факторів розвитку незалежної України зробили Суспільство і Державу не союзниками, а ворогами. В наслідок безвідповідальної діяльності Держави з питань подолання протиріч (які вказано вище), Україна продемонструвала світу безпрецедентний приклад самоорганізації Суспільства «знизу». За своїм соціально-політичним змістом, події кінця 2013 – першої половини 2014 років в Україні та особливо військовий конфлікт в Донбасі є найважливішою складовою загальносвітового феномену самоорганізації суспільства проти політикуму, який не здатний презентувати інтереси суспільства та брати на себе відповідальність за громадян.

Більша частина української наукової літератури з питань модернізації України та систем сучасності (О. Бабкіна [7], В. Горбатенко [9], Н. Ротар [21]) присвячена її векторам, механізмам, світовому досвіду, українським експериментам та перспективам. Автори переконливо доводять, що латиноамериканські й польські, грузинські та словацькі сценарії транзиту для України виявилися неспроможними через багато причин. Проведений автором аудит образу України, доводить слабкість таких його складових, як імідж влади, інформаційна політика держави та показники комфортності життя населення. Тому легітимацію системи слід шукати серед неінституційного виміру функціонування Держави, а саме в Суспільних інститутах і практиках. Активами концепт-образу виступають ірраціональні образи (з якими асоціюються окремі часті України у масовій свідомості), інтелектуальний та культурний капітал нації, природні та людський ресурс. У цій статті пропонується відійти від загальноприйнятого розуміння, що модернізувати слід Україну разом, узгоджуючи економічну, політичну та соціокультурну складову перетворень, на користь трансформації смислів ролі громади та модернізації локальних територій (міст, селищ, регіонів, вулиць).

Ключовим актором модернізації, на думку автора, може стати не країна в цілому, а місто, агентом системної трансформації – *територіальна громада* – спільнота громадян, які

спільно проживають і реалізують колективні інтереси на підставі визначеного законом політико-правового статусу. *Модернізаційний проект територіальної індивідуальності міст України здатний показати світу «іншу» Україну – неполітичну та людяну, активну й перспективну. Через брендинг міст, поєднання територіальної та національної ідентичності, формування капіталу лояльності громадян до своїх міст і країни, Україна здатна послідовно модернізуватися в державу-націю.*

У політичній науці категорія «державна-нація» використовується як модель політичного організму, який склався як інтегративна спільнота однорівневих політичних, етнокультурних і територіальних ідентичностей. Державна політика за таких умов відтворюється в ім'я інтересів цих ідентичностей. Політична наука знає концепцію А. Міллера, який апелює до категорії «нації-держави, «де політика є «затвердження єдиної, потужної ідентичності спільноти як членів нації та громадян держави» [15]. Державна формується на основі політичних традицій панівної нації і керується у своїй політиці в першу чергу саме її інтересами. Модель «нації-держави» типова для Вестфальської системи міжнародних відносин МО з її принципом державного (національного суверенітету). Враховуючи, концепції глобалізму, поняття «суверенітет» держави ставиться під питання, і багато вчених, наприклад, К. Омае, В. Ристон, Д. Хелд [22] схильні стверджувати, що «нації-держави» втрачають свою легітимність, а національні уряди перестають бути самостійними політичними акторами. За таких умов Х. Лінц і А. Стефан вводять модель «держави-нації» [14], де Державна проводить консолідовану політику формування державної (політичної) ідентичності на підставі мережі взаємодоповнюючих національних, територіальних та інших ідентичностей. Загальнодержавний та регіональний курс розвитку територій передбачає за таких умов поєднання автентики територій, конституційного права громади управляти територією із перспективами держави-нації в цілому. Асиметричні федерації, введення другої чи третьої державної мови, брендування окремих міст чи етнокультурних регіонів як символів країни – прояви політики держави-нації.

Окремим принциповим чинником відтворення держави-нації є *капітал лояльності* (з англ. і фр. *loyal* – відданість, вірність) її громадян. Підставою для формування капіталу лояльності може стати територіальна ідентичність, яку сьогодні демонструє більшість населення України [19]. Вплив територіальної ідентичності на просторові трансформації слід шукати в аспектах як фізичного простору, так і ментального. Трансформації фізичного простору – зміни територіальної організації суспільства у всіх аспектах: економічному, архітектурно-планувальному, інфраструктурному, функціональному. Трансформації ментального простору – динаміка у сприйнятті території, у визначенні населенням її домінант та унікальностей, соціокультурних та автентичних цінностей, моделей поведінки, схильності населення до згуртованості, активності та до інституалізації громадських рухів. Ментальний простір є тим зразком, який спільнота прагне реалізувати у просторі фізичному; він є контролюючим фактором, який визначає напрямки трансформації фізичного простору, або ж призводить до лояльності своїй території (фізичного простору) [10]. Умовно, загальними зусиллями громади, влади і бізнесу фізичний простір наближається до того ідеалу, щоб якомога більше відповідати простору ментальному та цінностям територіальної ідентичності. Як результат, територіальна ідентичність ще більше посилюється, а ментальний простір ще більш структурується. У практичному аспекті це означає, що територія функціонує як основа для генералізованої довіри в суспільстві й робить суспільство реальною силою, суб'єктом політики, що визначатиме стратегію модернізації держави. Саморозвиток території, що заснований на активації ідентичності міста – рушійна сила ментального оновлення українців.

Лояльність до своєї родини, вулиці, міста, регіону, країни, держави-нації – ланцюжок довіри – актив держави. Капітал лояльності громадян – це результат високого ступеню довіри, відданості і надійності взаємовідносин, що здатні стати цінністю, поширювати

міжособистісну довіру в суспільстві, інституційну довіру в державі та виступати ресурсом генералізованої довіри у процесі самоорганізації території [16].

Категорія «лояльність» у маркетингових дослідженнях і неоконсерватиській філософії має принципово різні тлумачення, а політична наука використовує лише соціальний капітал. П. Бурдье і Р. Патнема як мережу соціальних і родинних зв'язків, як здатні формувати соціальні норми і виступали ресурсом конвертації в інші види капіталів. На відміну від «лояльності споживачів бренду» у роботах Л. Занга, А. Пакрухіна, С. Шубіна, та інших маркетологів, що розуміють потенційну чи реальну готовність споживача використовувати бренд на підставі своєї емоційної прив'язки до нього (включеності споживача), представники неоконсерватизму Дж. Александер, Карл-Хайнц Заурвайн і Л. Штраус використовують категорію «лояльність» як відданість, вірність, надійність певній ідеї, соціальній спільності, групі однодумців.

На підставі вказаних світоглядних і наукових концепцій та вивчення глобальних тенденцій розвитку політичних систем та їх складових організмів автор дійшов висновку, що одним із визначальних векторів модернізації України є впровадження заходів на підтримку та вдосконалення саме капіталу лояльності в суспільстві, який здатний вивести взаємовідносини в межах певних груп (родин, друзів, городян) на рівень цінностей. Це – нова підстава для соціального контракту і політики інтеграції та конвертації капіталу лояльності в міжособистісну довіру в суспільстві та інституційну довіру в державі. Така форма генералізованої довіри – серйозне підґрунтя для конкурентоздатності території та консолідації громади у форматі держави-нації.

Починати такий модернізаційний проект слід починати з усвідомлення, що сучасний територіально-адміністративний устрій Україна отримала у спадок від радянської системи й що існує розбіжність між ментальним та адміністративним простором. Питання територіально-адміністративної реформи актуалізується під кожні вибори, залишаючись відкритим (проекти реформи Р. Безсмертного, С. Гриневецького, В. Гройсмана). Регіони, що можуть стати одиницями модернізації України, мають ментальну єдність та глибоку територіальну прив'язаність населення. Їх в наукових джерелах називають етнокультурними регіонами або історико-географічними областями України. У процесі тривалого і складного історичного розвитку за ними закріпилися певні назви: Галичина, Волинь, Буковина, Поділля, Слобожанщина, Західна Україна, Запоріжжя, Гетьманщина, Лемківщина та інші. Загальноприйнято, що мережа міст – це опорний каркас економіки і політики всієї країни. В контексті модернізаційного проекту «неполітичної» України, важливо розуміти роль міст у соціально-політичних процесах України. Умовно, міста можна розділити на чотири категорії за «людністю» [12]. Чисельність мешканців міста зумовлює його вплив на процес прийняття політичних рішень в державі, на хід виборчих кампаній, на глобальні процеси та збереження унікальності територій.

Українські міста – агенти глобальних трансформацій*

Місто	Городяни тис.ос.	% до загальноукр.	Статус міста та його бренд	Бізнес- індекс, %
Міста – «мільйонники»				
Київ	2693	5,85	Агломерація, столиця, місто- донор	30
Харків	1463	3,18	Агломерація, місто університетів	3,9
Дніпропетровськ	1047	2,27	Агломерація, промислова столиця України	17,4
Одеса	1002	2,17	Агломерація, бренд, місто- реципієнт, краще місто для життя*	3,2
<i>Загалом</i>	<i>6205</i>	<i>13,47</i>		
Міста з населенням 500 тис.-1 млн. осіб				
Донецьк	994	2,16	Агломерація, місто-донор	22,04
Запоріжжя	795	1,73	Протоагломерація, місто- донор	2,8
Львів	735	1,59	Агломерація, місто-бренд	3,6
Кривий Ріг	692	1,5	Протоагломерація. Найдовше місто України.	2,86
Миколаїв	508	1,1	Протоагломерація. Місто кораблів і адміралів.	2,86
<i>Загалом</i>	<i>9929</i>	<i>22,6</i>		

*Складено автором за переписом населення України, Законом України «Про державний бюджет на 2013 рік», за рейтингом країн для життя міст України та за взаємовідносинами їх з містами світу на підставі бізнес-індексу [6].

Великі міста України складають перший кластер та уявляють собою індикатор модернізації держави-нації. Це – найбільш усталені території відносно системних трансформацій, політичних реформ і найбільш прогнозований в електоральних і політичних процесах. Тут сконцентроване населення із найвищими показниками освіти, креативного мислення, управлінського досвіду. У процесі брендингу вони позиціонують себе як економічні, політичні, культурні, фінансові столиці та освітні центри. Стратегічно ці міста зорієнтовані на подальший індустріальний розвиток і прибутки, а тому на владу і ФПГ, посилюючи свою залежність від них (інвестиційно-дотаційну). Їх українське призначення – виконувати агломераційні функції, виступати агентами влади і глобалізації, будувати свої бренди, орієнтуючись на світові тенденції. Висока концентрація населення і потреби зростаючого виробництва, велика кількість дипломованих спеціалістів із низьким рівнем якості знань, зрощення фінансового і політичного капіталів серед міської та державної еліти (вихідців з цих регіонів), активізували в цих містах останнім часом конкуренцію на ринку праці (як серед управлінського кола, так і серед робітних спеціальностей). Перенаселення в українських містах (500 тис. – 1млн. городян), політичне та економічне використання бізнесом і владою інтелекту і фізичних сил населення цих міст, привели сьогодні до проблем відтоку працездатного населення і молоді за кордон. Людський капітал тут стає затребуваним ресурсом при високих показниках «людності».

Більша частина цих українських міст, на відміну від інших, демонструють *прикордонну ідентичність*, яка тільки у Львові співпадає з національною. Львів часто визначається як провідна або як унікальна частина України, а жителі як останній оплот національної ідеї, і разом з тим як серце, як джерело, з якого ця ідея відродиться, або вже відродилася. Розмиття ідентичності громади в інших містах робить її привабливою для

політичних еліт прикордонних країн (РФ, Румунії, Польщі, Туреччини). За цих умов, мовне питання, проблеми використання водних прикордонних територій та економічні пільги ВЕЗ актуалізуються кожні вибори і знаходять тут свою електоральну підтримку. «Великі міста» на виборах демонструють високі показники неявки, голосування «проти всіх», підтримки ліберальних і консервативних сил та електоральну мобільність (легка переорієнтація та різновекторність поглядів). Громади в цих містах залучені до суспільних процесів владою і бізнесом на правах найманих робітників (Громадські Ради при державних обласних адміністраціях). Незаангажовані громадські рухи маргінальні і слабкі через страх втратити те, що набули, і невпевненість у результатах своєї діяльності. Більша частина людей зайнята власним успіхом у розумінні зміцнення прибуткової діяльності, відстоювання корпоративних цінностей і підданської політичної культури. Брендінгові проекти великих міст України теж уявляють собою комерційні проекти, які приживаються складно, але мають певні результати. Львів і Одеса демонструють кращі брендінгові позиції.

Таким чином, в модернізаційному проекті «неполітична» України, великі міста будуть брати участь за умов ініціативи «зверху». І це теж шлях, коли креативні міста-мільйонники стають центрами громадських проектів «українського». Серед активних проектів, що реалізуються у межах приватних чи державно-приватних партнерських заходів, можна назвати: *Подарунки з українською душею* (Ініціатива СКМ, підтримано Компаніями Групи – ДТЕК і Медіа Групою Україна (МГУ, Канал Україна, Канал НЛО TV, Канал Футбол) – конкурс тривав протягом літа 2013 рр. Жанри – лоскутне прання, вишивка, іграшка, декоративна тарілка; *Державно-приватні проекти*: – будівництво і ремонт шкіл, дитячих садків, лікарень (соціальна допомога підприємств), відкриття соціальних притулків (Фонд «Развитие Украины»); – будівництво соціальних об'єктів – аеропортів, стадіонів (Донецьк, Харків, Львів); – підвищення якості освіти і охорони здоров'я (Чернівці, Вінниця, Слов'янськ, Яремча, Донецьк, Київ, Артемівськ, Моршино, Міргород, Карпати, АРК); – Національний проект «Енергія природи» – сонячні електростанції загальною потужністю 220 МВт (Одеська область); – Інвестиційний проект «Біржа проектів» – спрощення отримання грантів (Харків, Київ, Дніпропетровськ); *Громадські ініціативи*: Кращі логотипи сьогодні (Одеса, Львів, Чернігів і Херсон) народилися з ініціативи городян – без допомоги влади та іноземних агентств. Проект «Азбука міст» – спільне справа двох кампаній «Citybranding» (РФ) і WikiCityNomica (Україна); *Київ*: (загальнонаціональні акції громадських протестів - мовні протести, акції щодо фальсифікації виборів, Майдан). Серед громадянських соціокультурних проектів: акція «Юність на Адріївському», що почалася з гучного конфлікту між компанією «ЕСТА Холдинг» і київською громадськістю, що стався на початку весни 2012 року і переросло в повноцінний публічний діалог компанії та киян – до створення культурного простору на місці колишньої фабрики «Юність» шляхом спільної роботи київської громадськості та компанії ЕСТА Холдинг; *«Перший Фестиваль Радості (Театр «Маскам Рад»)»* масштабна міжнародна громадська акція підтримки культурного проведення вільного часу, розвитку і самореалізації допомогою творчості. Це – успішний приклад розвитку масштабного соціально-культурного проекту, який фінансується не державними установами, які не за бюджетний та комунальний рахунок, не більшими підприємствами та організаціями, а самими громадянами, тобто не «зверху», а з «середини» суспільства. Соціальної складової проекту є залучення до організації та участі у фестивалі вихованців дитячих будинків міста Києва та інших регіонів України; *«Українське Громадське Спільнобачення» та «Громадське ТВ»* – громадський проект що ще триває і має на меті створення он-лайн телебачення із ціннісним наповненням; АРТ-ПКНІК Слави Фролової – наймасштабніший соціальний культурно-освітній проект в Україні. Безкоштовна потужна платформа для розвитку різних видів мистецтв, соціальний арт-кластер, де молоді художники, музиканти, театральники мають можливість представляти свої таланти широкому загалу.

Середні міста України (з населенням 250-500тис.) – Маріуполь, Луганськ, Вінниця, Херсон, Полтава, Чернігів, Суми, Житомир та інші. *Сьогодні третина українців проживають в середніх містах України.* Міста, де населення 250 тис. +, – це зона максимального напруження і трендів кризи. Тут приріст населення за останні роки найчисельніший у порівнянні з іншими українськими містами. Найвища густота населення України – в Донбасі. Це пов'язано із пошуком робочих місць за умов економічної нестабільності села і СМТ і неготовності (фінансової в першу чергу) до переїзду до обласних центрів і міст – мільйонників. У процесі свого брендингу, вони прагнуть статусу ділового, промислового чи бізнес – регіону, втрачаючи в реальності свою привабливість та погіршуючи показники комфортності життя в них. Тут громада виконує роль заангажованого посередника між городянами і владою та бізнесом. Громадські організації і рухи в таких містах, як правило, організовані групами інтересів під конкретні події чи з певних приводів (з'їзд у Северодонецьку у ході президентських виборів 2004 року з ініціативами громади щодо створення Східно-Донбаської автономії; псевдо референдуми 11.05.2014р. щодо створення Новоросії). Коли ініціативи міських еліт та громади знаходять компроміс, народжується результат плідної співпраці. Так наприклад, «Вінниця - європейське місто». Активна діяльність Громадської ради Вінниччини, ГО «Територія мам» та інших, це – відстояні інтереси вінничан щодо екологічних питань, не допущення виділення 6,8 га землі для подальшої вирубки лісу для побудови університетської клініки в Лісопарку, заводу Monsanto, фолк-рок фестиваль «Млиноманія-2013». В електоральному вимірі, неблагополучний стан соціально-економічного розвитку, спонукає мешканців середніх міст обирати опозиційні рухи і «третю силу», виступати найбільшою маніпулятивною площадкою та найменш прогнозованим електоратом.

Міста, що мають населення менше за 250 тисяч, саме ті, де громада робить сьогодні перші кроки у контексті впливу на владу та прийняття вагомих рішень щодо захисту інтересів городян. Це – Україна, яка географами-регіоналістами часто називається «депресивними територіями» через свою соціокультурну та економічну маргіальність, доіндустріальність режиму економіки, політичний абсентеїзм, високу міграційність і вимивання міського населення. Електорально, це – слухняні регіони, що дають високу явку і стабільний вибір. Відсутність ресурсів, що були б привабливими для крупного бізнесу чи політичних еліт, робить ставку громади та місцевих еліт на унікальність упередженою. Громади цих міст роблять брендинг територій «знизу». Серед них – Івано-Франківськ, Чернівці, Острог, Тростянець, Слов'янськ та інші.

Науковці давно прийшли висновку, що *урбанізація не покращує якості життя міст.* Світові тенденції щодо бажання людей жити у маленьких містах із спокійним соціальним кліматом, чистим повітрям і можливостями для саморозвитку наближаються до України, але досить повільними темпами. Українські вимоги для комфорту пов'язані із рівнем потреби у середній освіті, ЖК-послугами, супермаркетами, торгівельно-розважальними центрами та інфраструктурою. І це обумовлено не лише ментальністю, а ще й різним рівнем соціальної відповідальності влади. Контрольні точки взаємовідносин Держави і Суспільства сьогодні закріплюються у малих містах України та в Донбасі. Україна сьогодні (в ході протистоянь кінця 2013 – 2014 рр.) втратила територіальну цілісність країни, інфраструктуру, інвестиційну та економічну привабливість, а головне – не запобігла новому конфлікту між Західною та Східною Україною.

Донбас в українському дискурсі завжди почував себе обранцем. Тісне переплетення історичного розвитку, інтересів і господарства двох областей України Донецької та Луганської, зумовили неформальне об'єднання їх в загальний історико-культурний та економічний регіон Донбас (Донецький кам'яновугільний басейн). Фраза «Донбас годує всю країну», що мала рацію в кінці 1960-х – поч.1970-х рр. за часів СРСР, трансформувалася в міф та проросла в свідомості представників цього регіону стереотипами. Щоб розуміти чому мешканці Донбасу демонструють відмінну від всієї України прикордонну територіальну

самоідентичність, слід знати наступне: 1) це – прикордонний регіон з РФ, яка ні на один день з 1991 року не припиняла тут свою пропаганду. На тлі відсутності державної політики формування єдиної політичної нації України, це мало результат – територіальна ідентичність («я з Донбасу») пріоритетніша за громадянство. В Донбасі завжди, починаючи з радянських років, оберталися величезні гроші, існували бюджетні тіньові схеми, що притягувало в регіон кримінал. Мешканці Донбасу (як верхівка, так і робочий клас) були заможними за радянськими показниками добробуту і мали державну шану. З середини 1970-х рр. вугільне джерело фінансового обігу затребувало великих іноземних інвестицій та державних субвенцій. Ера вугілля як палива закінчилася в світі й Україна отримала проблемний Донбас із депривацією населення. Тут часто й зараз присутня невідповідність бажаного і реально можливого. В Донбасі 33% людей у віці за 60, як ні в одному регіоні країни. Вони «родом з СРСР», тобто все найкраще в житті вони пов'язують з радянським періодом, це обумовлює пріоритетність медіа покриття російських ЗМК, тісні взаємозв'язки економічні, культурні, родинні, наукові з РФ, російськомовність населення. Вони не стільки проросійські, скільки прорадянські, але на фоні останніх політичних перетворень, це поверхово виглядає як державна зрада. 2) Паралельно з тим, ідею відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави підтримали лише 8%. Тільки 17% населення Донбасу хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України і створив свою незалежну державу (ДНР або ЛНР). Дослідники підкреслюють, що сепаратистські настрої в цілому в Україні більше підтримують люди старшого віку. Так, серед молоді до 30 років хотіли б від'єднати свою область і приєднати до іншої країни 13%, серед людей, яким за 55 років – 29%. У той же час значна частина населення (32%) вважає, що між західними і східними регіонами України існують глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні відмінності, а також відмінності в економічному розвитку. Більш того, ці люди переконані, що в перспективі ці регіони можуть роз'єднатися створити свої держави, або ж увійти до складу різних інших держав. Найбільше подібні ідеї популярні на Донбасі (58%) і на Півдні (48%), найменше така думка поширена в Центрі (20%) і на Заході (20%). На Донбасі ця думка про істотні суперечності між регіонами особливо поширена серед людей старшого віку – так думають 66% людей, яким за 55 років, і 49% – у віці до 30 років [19]. 3) За чисельністю та щільністю населення, Донбас є суперполіетнічною площадкою (тут мешкають представники 130 етносів), Донецька область – це трохи більше 4% території, 10% населення, 15% – валового продукту і 25% експорту, але цей регіон сьогодні дотаційний. За умов, що кількість населення робить цей регіон вагомою електоральною картою, Донбас завжди отримувал своє політичне представництво й відповідно бюджетне фінансування. Донбас дуже відрізняється від майже усіх регіонів країни за обігом капіталу, рівнем бізнес-адміністрування, кількістю міжнародних представництв та заходів світового рівня. В наслідок чого, «донецькі» (ФПГ та еліта) протягом років незалежності постійно виступали медіатором між Державою та Суспільством, пишучи сценарій вистав задля своєї вигоди. Мешканці регіону ставали заложниками своїх олігархів, претензій РФ та офіційного Києва. Україна мала періоди, коли Донбас ставав більш серйозним гравцем, ніж Держава, на жаль. Один з таких періодів – предмет цього дослідження. Післявоєнний стан малих міст (Горлівка, Краматорськ, Слов'янськ, Щастя, Ізварино, Єленовка, Ясинувата), які зможуть відродитися лише духом громади, стане показовим у контексті цілісності політичної нації українців та дієспроможності України як держави-нації.

За сучасних умов, коли відбувається таврування населення Донбасу для іншої України, коли ментальна межа непорозумінь між людьми дуже крихка, коли українці гинуть в зоні АТО і жінки Донбасу з дітьми шукають притулок на українських територіях, а державна влада зайнята виборами, виносячи за дужки долі п'ятої частини країни, тільки Громада та політика територій знизу зможе мати модернізаційні результати відродження Суспільства в Україні.

Література:

1. Dahrendorf R. Elemente einer Theorie des sozialen Konflikts / R. Dahrendorf // Gesellschaft und Freiheit München, 1965. — 229 p.
2. Derrida Jacques. Echographies of Television: Filmed Interviews / J. Derrida, B. Stiegler. Cambridge: Polity, 2002. — 174 p.
3. Failed States Index 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ffp.statesindex.org/>.
4. Nagornyak T. Ukraine 2014. Why Maydan rebelled / T. Nagornyak // European Journal of Transformation. — 2013. vol.1. — no 1. — P. 69-81.
5. Nations in Transit 2013 // Freedom House [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2013>; The 2012 legatum prosperity index [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.prosperity.com/Countries.aspx>.
6. Баранцев П. Глобальні місця як каркас економіки. Український контекст / Павло Баранцев. — Тиждень. — 27.04.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/77654>.
7. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. Бабкіна // Персонал. — 2007. — № 2. — С. 18-25.
8. Ворожейкина Т. Может ли общество изменить государство: новые протестные движения и революция в Украине / Т. Ворожейкина. — Доклад на «Московская школа гражданского просвещения». — Голицыно, июнь 2014 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=yvnXos_sk0E.
9. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. — К.: Генеза, 2006. — 400 с.
10. Гнатюк О. Територіальна ідентичність та просторові трансформації: приклад міста Вінниці / О. Гнатюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/teritorialna-identichnist-ta-prostorovi-transformatsiji-priklad-mista-vinnitsi>.
11. Жовтянська В. В. Трансформації смислу в соціокультурному просторі: [Монографія] / В. В. Жовтянська; Національна академія педагогічних наук, Інститут соціальної і політичної психології. — Кіровоград: Імекс ЛТД, 2012. — 256 с.
12. Зубаревич Н. В. «Развитие крупных городов России. С креативного неба на землю» / Н.В. Зубаревич // Лекция в рамках проекта «Городские среды» 31 марта 2014 года в ННГУ им. Н. И. Лобачевского [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=YmRhD5tcsY8>.
13. Крістева Ю. Полілог / Ю. Крістева. — К.: Юніверс, 2004. — 482 с.
14. Линц Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократия / Х. Линц, А. Степан // Полис. — 1997. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.civisbook.ru/files/File/1997-5-2-Linz,Stepan.pdf>.
15. Міллер А. І. «Українське питання» в політиці влади та російській суспільній думці (друга половина XIX століття) / А. І. Міллер. — СПб: Алетейя, 2000 — 304с.
16. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: [Монографія] / Т. Л. Нагорняк. — Донецьк: Видавництво «Ноулідж», 2013. — 367 с.
17. Пискунов В. В. Концепт общественного договора: классические и современные формы: автореф. дис. на соиск. наук. ступ. к-та филос. наук / В. В. Пискунов. — М. — 2005. — 21 с.
18. Пирс Ч. С. Логические основания теории знаков / Ч. С. Пирс; [пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина]. — СПб.: Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. — 352 с.

19. Пресс-релиз. Майдан-декабрь и Майдан-февраль: что изменилось? // Киевский международный институт социологии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: (<http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=226&page=2>).
20. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр. — М. : КомКнига, 2007. — 278 с.
21. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : [моногр.] / Н. Ю. Ротар. — Чернівці : Рута, 2007. — 472 с.
22. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Д. Хелд и др. [Пер. с англ.]. — М.: Праксис, 2004. — 576 с.

Нагорняк Т. Л. Громада в трансформационных процессах в Украине на примере брендинга городов

В статье предложен один из возможных модернизационных проектов формирования положительного имиджа Украины путем поддержки и совершенствования именно капитала лояльности в обществе. Это – новое основание для социального контракта и генерализованного доверия – серьезная почва для конкурентоспособности территории и консолидации общества в формате государства-нации.

Ключевые слова: *брендинг городов, трансформационные процессы в Украине, громада Украины, генерализованное общественное доверие.*

Nagornyak T. The community in the transformation Ukraine for instance city branding

The paper suggests a possible modernization project of creating a positive Ukrainian image by supporting and improving exactly the capital of loyalty in society. This is a new basis for social contract and generalized trust – a serious foundation for competitiveness of the territory and consolidation of society in the «nation-state» form.

Keywords: *city branding, transformation processes in Ukraine, the community of Ukraine, generalized social trust.*

УДК 323.39:323.2

Ханстантинов Віталій Олександрович,

*доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету*

ПОЛІТИЧНА ЛОЯЛЬНІСТЬ І РОЛЬ ЕЛІТИ В ЇЇ ФОРМУВАННІ

Охарактеризовано сутність політичної лояльності. Виділено її типи та стани. Розкрито визначальну роль еліти у формуванні політичної лояльності. Окреслено основні проблеми, що потребують свого розв'язання на шляху до становлення в Україні політичної лояльності, що відповідало б її євроінтеграційного курсу.

Ключові слова: *лояльність, влада, довіра, легітимність, демократія, відповідальність, належне врядування, соціальна згуртованість.*

Актуальність проблеми визначається тим, що політична лояльність є виразом і важливою складовою підгрунтя легітимності влади, однією з необхідних передумов досягнення соціальної стабільності та прогнозованого політичного розвитку. Брак політичної лояльності став одним із суттєвих чинників глибокої системної кризи в Україні, масштабних протестних виступів, панування політичної войовничості і схильності до насилля як засобу впливу на перебіг суспільних подій. Врешті-решт делегітимація влади зумовила потребу у проведенні дострокових президентських і парламентських виборів.

Аналізу феномену політичної лояльності присвячені праці таких вчених, як О. Андрющенко, О. Бабкіна, Г. Беккер, М. Вебер, Дж. Грей, М. Лазарев, Н. Луман, М. Михальченко, К. Расбалт, А. Тітаренко, Ф. Рудич, А. Хіршман та інших. Проте існує неоднозначність підходів у розумінні сутності політичної лояльності, не чітко окреслено умови її становлення та роль еліти в її формуванні. Висвітлення цих аспектів зумовило мету і завдання, які поставив автор в даній роботі.

Слово «лояльність» позначає відданість, прихильність і як термін широко вживається у психології, маркетингу, менеджменті. Політичну лояльність розуміють як визнання громадянином чинних законів, перебування в межах законності, в чинному «правовому полі», вміння дотримуватися встановлених норм, правил, вимог та настанов влади, як здатність громадянина до самоорганізації через підпорядкування своєї поведінки чинним законам держави [1, с. 13]. Інші автори її визначають як характеристику владних відносин, в якій відображається двоєдиний процес внутрішньої взаємодії соціально-політичних сил, здатних задля загальносуспільних інтересів знаходити прийнятні шляхи розв'язання постійно виникаючих проблем і суперечностей [2, с. 3].

Обидва наведені визначення політичної лояльності, як нам уявляється, недостатньо чітко специфікують саме цей феномен: у першому з них «лояльність» майже потрапляє до смислового кола поняття законслухняності, а в другому – компромісу, консенсусу.

Варто підкреслити, що політична лояльність – це форма соціальності, яка не виникає сама з себе. Вона є відображенням особливостей відношень в системі «громадянин – влада», що суб'єктивно сприймаються та оцінюються ним як такі, що виражають *довіру* до влади, важливість *підтримки* її програмних цілей та практичних кроків у зв'язку із *співзвучністю* їх з його потребами й очікуваннями та дотримуватись *толерантності* у разі несприйняття їх, супроводжуються відчуттям *причетності* до політичного життя, можливості впливати на перебіг подій, усвідомлення спільної з владою *відповідальності* за збереження та зміцнення фундаментальних засад державно-політичного устрою і необхідності в ім'я цього у формах власної політичної участі *солідаризуватися* з вимогами влади не виходити за рамки закону.

Зазначимо, що політична лояльність є суспільним відношенням, що виникає і функціонує між об'єктом і суб'єктом влади. Особливістю владного відношення як такого є те, що не тільки суб'єкт нав'язує свою волю об'єкту, але й об'єкт зі свого боку вважає доцільним діяти у відповідності до цієї зовнішньої волі. Залежно від застосовуваних способів та механізмів прийнято виділяти такі форми владного впливу суб'єкта на об'єкт, як насилля, примушування, спонукання, переконання, маніпуляція і авторитет [3, с. 339].

В умовах різних політичних режимів, тиску традицій політичної культури, конкретних обставин перебігу політичних процесів відношення між об'єктом і суб'єктом влади, що реалізуються з допомогою механізмів довіри, солідарності, примушування, ідентичності, толерантності, солідарності, відповідальності, набувають неоднакового змісту, що дозволяє виділити такі типи політичної лояльності.

Демократична – постає і як процес, і як результат раціонального міркування про державу, політичну систему і процеси, про соціальні інститути і громадянські практики. Цей тип лояльності продукується головним чином в умовах, коли владний волевий імпульс спирається на переконання, солідарність, частково – на авторитет. Демократична політична лояльність уможливлується при забезпеченні основоположних свобод і прав людини, вільного доступу кожного до джерел інформації, в тому числі альтернативних, опозиційних, за умов ідеологічного і партійного плюралізму, гарантії духовної і політико-юридичної автономії громадянина або об'єднання. Демократична політична лояльність підкріплюється відповідним досвідом політичної участі, відкритістю до вільного волевиявлення на виборах, домінуванням логіко-раціонального стилю у суспільно-політичному дискурсі, активним позиціонуванням інститутів громадянського суспільства у рівноправних взаємодіях з державою. Можна виділити такі її стани:

- активістсько-підданської лояльності, коли індивід повністю ідентифікує себе з правлячою політичною силою, поділяє проголошені нею світоглядно-ціннісні орієнтири та морально-етичні засади здійснюваної державної політики, апріорі підтримує дії влади, які резонують з його суб'єктивними емоційно-психологічними переживаннями та які відповідають його ментальним очікуванням. Оскільки в його очах влада наділена значним соціальним капіталом, то лояльність до неї має усталений і наперед прогнозований характер, що й підкріплюється ініціюванням індивідом зусиль і вчинків на її користь;

- громадянської лояльності, коли індивід ідентифікує себе з правлячою політичною силою, оскільки ним фіксується збіг його світоглядних принципів із виголошуваними нею стратегічними цілями, формує ставлення до влади на основі конструктивно-критичного підходу, виявляє прагнення головним чином апостеріорно і на паритетних началах взаємодіяти з нею в її позитивних починаннях і свідомо, але толерантно відмежовуватися від деяких її дій, які суб'єктивно оцінюються як невдалі, непродумані, передчасні, неадекватні або навіть неприйнятні;

- пасивно-нейтральної лояльності, коли індивід діє у межах прийнятої нормативності, виконуючи вимоги закону, і на практиці орієнтується на принцип «я вам не заважаю, а ви – мені». Така назовні демонстрована лояльність часто переплетена з несприйняттям на світоглядно-етичному рівні правлячої політичної сили, її гасел, програмних цілей, постатей окремих лідерів. Тим самим в індивіда не виникає ідентифікації з нею та її курсом, але й не формується також відчутна протестна налаштованість. Остання обставина надто важлива, адже індивід усвідомлює, що влада обрана демократичним шляхом, вона користується підтримкою значної частини населення. З огляду на необхідність поважати цю волю, а також норми та принципи демократії індивід (не будучи прихильником влади) все ж таки проявляє свою громадянську відповідальність і позиціонує себе як законослухняну особистість.

Всі вказані стани лояльності надають підтримку політичній системі, сприяють її усталеному, прогнозованому розвитку. Враховуючи, що люди, за висловом Г. Арндт, зумовлені істоти [4, с. 22], то упорядкований характер функціонування органів державної влади, загалом стабільність політичної системи виробляє звичку мислити раціонально, оцінювати ситуацію виважено, діяти помірковано, ставитись до інакшості толерантно, не виходячи не тільки за визначені законом межі, але й не порушуючи загальноприйнятих норм культури і моральної пристойності.

Однак демократична лояльність не може бути застиглою. Зміна соціально-економічних параметрів життя, ухвалення нових політичних рішень, вплив на суспільні настрої різноманітних мобілізаційних чинників, особливо під час виборчих кампаній із широким застосуванням брудних технологій, можуть позначитися на рівні лояльності, характері та формах її вияву.

Демократичну лояльність слід відрізнити від «патологічних лояльностей» – маніфестації відданості під час переслідувань, конфліктів та війн [5, р. 20]. Цей тип базується передовсім на таких формах владного впливу, як насилля та примушування, хоча звертається і до маніпуляцій, спонукання, авторитету. Загальною мотивацією патологічних лояльностей є (за А. Маслоу) фізіологічні потреби людини в залежності, в обмеженнях і відсутності тривоги та хаосу, у силі покровителя [6, с. 61-63]. Окремо слід зупинитись на ролі страху перед диктаторською тоталітарною владою бути запідозреним у недостатньому рівні її підтримки. Як вважають психологи, «інтенсивний страх істотно обмежує сприйняття, мислення і свободу поведінки людини. У стані страху людина перестає належати собі, нею рухає лише єдине прагнення – подолати загрозу, уникнути небезпеки» [7, с. 299-300]. Тому патологічні лояльності живляться ірраціональними імпульсами, не піддаються спокійному об'єктивному самоаналізу, а їх носії не можуть не демонструвати показову, частіше за все сліпу відданість правителю, владі і водночас прилюдно засвідчувати ворожнечу до їх опонентів – реальних або уявних.

Крім того, демократичну лояльність варто не плутати з *маніпулятивною*, коли під впливом комплексу психологічних, ідеологічних та організаційних дій, індивіду непомітно нав'язується ілюзія упорядкованої картини світу, в нього формується у потрібному маніпуляторіві напрямі сенс життя, здійснюється відволікання уваги від реальних проблем на другорядні, а їх розв'язання підмінюється символічними актами. В результаті безлічі повторюваних маніпулятивних дій у масовій свідомості утворюються та постійно функціонують політичні міфи – «атрибути політичної системи, оскільки влада має постійну потребу в символах, які будуть її уособленням. Політична міфологія, побудована на підставі певної архетипної та світоглядної концепції, а відтак покладена в основу політичної поведінки індивідів і груп, може стати рушійною силою сучасного політичного процесу» [8, с. 52-53]. Оскільки маніпулятивна лояльність складається головним чином на основі такої форми владного впливу як маніпуляція, а також спонукання і авторитету, а людина сприймає надв'язуваний ззовні стереотип або чужу думку як свої власні переконання, то її політична лояльність виглядає у багатьох випадках як щира і послідовна.

На відміну від інших типів підстави демократичної політичної лояльності спираються на солідну аргументативну базу. Вже самий дискурс демократії породжує відчуття причетності індивіда до політиці, необхідності долучення до вироблення загальної волі, а значить, не може не передбачати усвідомлення ним своєї відповідальності за стан відносин між суб'єктом і об'єктом влади. Як справедливо підмітив С. Жижек, людина несе відповідальність у тій мірі, в якій вона отримує від цього задоволення, і тому м'яке імпліцитне спонукання додає додаткову насолоду від відчуття себе частиною транс-індивідуальної маси [9, с. 116-117]. Тому демократична політична лояльність є найбільш сприятливою для усвідомлення людиною значущості її відповідальності, а значить, і відчуття насолоди від цієї відповідальності. І хоча відповідальність є і в носіїв інших типів політичної лояльності, але вона недостатньо продуктивна саме у соціоконструктивному сенсі, адже не спрямовує людину до самодіяльності, самоорганізації, самоконтролю, творчості.

Оскільки політична лояльність – це комплексний феномен, в якому кумулятивним чином відбиваються відношення влади, довіри, ідентичності, толерантності, легітимності, солідарності, то її формування має передбачати орієнтацію на ці цінності в процесі модернізації країни. Ключову роль у цьому покликана виконувати еліта, яка для цього володіє необхідними різноплановими ресурсами, наділена достатніми владними повноваженнями і вже за своїм статусом виступає провідником базових цінностей.

Підкреслимо, що на цей час всередині вітчизняної еліти практично досягнуто згоду щодо євроінтеграційного курсу держави, і це може істотно посприяти тим змінам, які підуть на користь політичної лояльності. Йдеться, зокрема, про зміцненні самої демократії як народоправства; запровадження реальних механізмів впливу з боку електорату на рекрутування політичної еліти та її діяльність; забезпечення конституційних прав і свобод; верховенство закону і рівності всіх перед ним і подолання правового нігілізму, корупції, безвідповідальності посадових осіб; виховання сучасної політичної культури участі; гуманізацію та приведення законодавства до міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною, і до чинних європейських стандартів. Цілком очевидно, що вказані акценти мали б знайти своє втілення у змінах до Конституції, які готувались упродовж 2014 року.

Вітчизняна еліта першочергову увагу має приділити інституціоналізації соціальної та політичної активності в ім'я підтримання суспільної стабільності – важливої умови продукування політичної лояльності. З досвіду добре відомо, що невміння і небажання людей, особливо молоді, інституціоналізувати соціальну активність компенсується сплесками девіантної практики неформальних трансакцій. Це супроводжується трансформацією протестних акцій у відверту політичну ворожнечу, до якої зтягуються різні політичні сили та органи державної влади, і конфліктні зіткнення між якими руйнують підстави для лояльності. Звідси випливає необхідність з боку держави допомагати розвиткові

громадянського суспільства, його інститутам у створенні кращих умов для вільної реалізації специфічних інтересів у рамках законодавчо регульованої нормативності.

Формування політичної лояльності як соціальної якості потребує іншого типу державного управління, а саме того, що відомий як «належне врядування» (good governance) і що охоплює не тільки державний аспект, але й корпоративний [10]. В його основі лежить мережевий, а не ієрархічний спосіб побудови та функціонування органів влади. Мета такої державної політики – зміцнення суспільної довіри до органів влади, стимулювання та координація співробітництва між несхожими суспільними силами, поширення розуміння ролі участі громадян у справедливому вирішенні зловбодених проблем [11, с. 189].

Оскільки в такого роду управлінні вирішальну роль відіграє діалог влади і народу, то його перебігу має бути властивий «універсальний характер безупинного політичного процесу» [12, с. 212]. Кожне ухвалене рішення не може розглядатися як остаточне, що не підлягає змінам. Відкритість влади до нових ідей закономірно формує й підтримує довіру народу до неї – основу лояльності. Прикладом управління через взаємодію, де особливої ваги набувають горизонтальні зв'язки, партнерство, комунікація, координація, є реалізація в Україні Програми ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». При цьому передбачається щільна взаємодія між населенням, громадськими об'єднаннями і органами влади, внаслідок чого «члени пілотних громад значно більше, ніж члени контрольної групи, схильні оцінювати діяльність влади позитивно» [13, с. 32].

Розвиток довіри до влади шляхом залучення до участі в ній громадян та спільнот на принципах співпраці в ім'я всезагального благополуччя покладено в основу Стратегії соціальної згуртованості – пріоритетного напрямку політики Ради Європи [14]. Плануються і вживаються заходи щодо зменшення розриву у доходах між найбільш багатими і найменш бідними верствами задля соціальної справедливості, яку названо однією з ключових цілей у становленні суспільства всезагального благополуччя. В контексті соціального згуртування політична лояльність постає як необхідна умова і наслідок реалізації сучасної соціально-економічної моделі забезпечення співіснування суперечливих інтересів в глобалізованому, соціально розшарованому, плюралістичному суспільстві, як сполучна ланка між соціальним прогресом, відданістю демократії, цінностями гуманізму та благополуччям людей.

В світлі політики соціальної згуртованості актуальним для нас є зменшення майнової нерівності і законодавче регулювання максимуму розриву в доходах між 10 % найбільш багатих і 10 % найбільш бідних через встановлення пропорційного оподаткування; поступове підвищення питомої ваги вартості оплати робочої сили в собівартості праці з 10 – 12 % на цей час до прийнятих в західноєвропейських країнах 45 – 50 %; скорочення витрат на утримання численного бюрократичного апарату; запровадження ринкових інститутів обов'язкового соціального страхування – пенсійного, медичного, у зв'язку з безробіттям, перекваліфікацією і перенавчанням тощо.

Разом із подоланням бідності, забезпеченням ефективного соціального діалогу й партнерства, дотриманням Україною в повному обсязі Європейської соціальної хартії (переглянутої), Європейського кодексу соціального забезпечення, Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, Конвенції МОП № 117 про основну мету та норми соціальної політики, сприянням розгортанню профспілкового руху, все вище зазначене разом могло б стати надійним соціально-економічним підґрунтям політичної лояльності.

Крім того, наочний приклад послуговування представниками еліти цінностями культури толерантності, практикою домовляння та досягнення згод з опонентами на основі компромісів, орієнтація на принципи прозорості, фахової компетентності, єдності слова і діла матиме потужний виховний вплив на становлення і зміцнення політичної лояльності на всіх ділянках суспільства.

У підсумку зазначимо, що політична лояльність виступає підґрунтям легітимності влади. Дбати про власну легітимність для еліти означає в тому числі сприяти формуванню

політичної лояльності. Її становлення потребує відповідних соціальних передумов та механізмів, консенсусного типу політичної культури, конвенціональних стратегій в політичній боротьбі. Важливе значення має реалізація політики соціальної згуртованості, належного врядування як типу державного управління. Політико-правовими передумовами політичної лояльності є забезпечення прав і свобод, верховенства закону, підтримка державою соціоконструктивних дій з боку інститутів громадянського суспільства.

Література:

1. Тітаренко А. В. Політична лояльність як детермінанта забезпечення політичного порядку та стабільності держави : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»/ А. А. Тітаренко. — Одеса, 2007. — 19 с.
2. Лазарев М. В. Политическая лояльность как фактор стабильности государства : автореф. дис... докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии»/ М. В. Лазарев. — М., 2004. — 61 с.
3. Лексикон: Лексикон / под ред. А. И. Соловьева. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. — 800 с.
4. Арендт Г. Становище людини / Г. Арендт ; [пер. з англ. М. Зубрицької]. — Львів : Центр гуманітарних досліджень Львівського держуніверситету ім. І. Франка, 1999. — 255 с.
5. Political Loyalty and the Nation State / ed. by M. Woller & A. Linklater. — L., N.Y. : Routledge Tailor & Francis Group, 2003. — 242 p.
6. Маслоу А. Мотивация личности/ А. Маслоу. — СПб.: Питер, 2003. — 352 с.
7. Изард Кэрролл Э. Психология эмоций/ Э. Изард Кэрролл. — СПб. : Питер, 2006. — 464 с.
8. Шайгородський Ю. До визначення сутності поняття «політичний міф»/ Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ, Миколаїв : Український центр політичного менеджменту, 2009. — Вип.16. С. 49 — 53.
9. Жижек С. Чума фантазій / С. Жижек [пер. с англ.]. — Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2012. — 388 с.
10. Колодій А. Ф. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень / А. Ф. Колодій // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, (3 квітня 2009). Пленарне засідання / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпінцева. — Львів, 2009. — С.10-25.
11. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. — К. : ТОВ «Атлант Юм СІ», 2005. — 498 с.
12. Логвиненко О. Політичне лідерство управлінської еліти України / О. Логвиненко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К, 2007. — Вип. 10. — С. 209-214.
13. Проект ЄС та ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» : результати та вплив. За даними соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології. — Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. — 54 с.
14. Гриненко А. М., Кирилюк В. В. Соціальна згуртованість суспільства: соціально-політичний аспект / А. М. Гриненко, В. В. Кирилюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 8. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2013. — С. 261-264.

Ханстантинов В. А. Политическая лояльность и роль элиты в ее формировании

В статье характеризуется сущность политической лояльности. Выделены её типы и состояния. Раскрыта определяющая роль элиты в формировании политической лояльности. Обозначены основные проблемы, требующие своего разрешения на пути становления в Украине политической лояльности, что соответствовало бы её евроинтеграционному курсу.

Ключевые слова: лояльность, власть, доверие, легитимность, демократия, ответственность, надлежащее управление, социальная сплоченность.

Khanstantynov V. Political Loyalty and the Impact of Elites on its Development

The nature of political loyalty is characterized. Its types and conditions are analyzed. A decisive role of the elite in creating the political loyalty is pointed out. The basic problems that need to be settled on the path to promoting political loyalty in Ukraine, which can meet standards of its European integration are analyzed.

Keywords: loyalty, authority, credibility, legitimacy, democracy, accountability, good governance, social cohesiveness.

УДК 004.9:007:316.776.4

Хома Наталія Михайлівна,

*доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У КООРДИНАЦІЇ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ

Вивчається роль соціальних мереж у формуванні настроїв громадської думки. Оцінено їх як комунікативний інструмент протестних акцій та мобілізаційний засіб у період зростання протестного потенціалу. Розкрито відмінні наукові підходи до оцінки ролі соціальних медіа в акціях протесту. Оцінена роль основних соціальних мереж під час революцій та акцій протесту в останні роки; розглянуто їх вплив під час Революції гідності в Україні.

Ключові слова: соціальні медіа, соціальні мережі, Twitter-революція.

Коли у 1949 р. вийшов друком роман-антиутопія Дж. Орвелла «1984», зображені на його сторінках неоформи комунікації видавалися фантастикою. Через сорок років, у 1989 р., президент США Р. Рейган виголосив: «Голіаф тоталітаризму буде поборений Давидом із мікрочіпа». Слова Рейгана проєктуються на організовані з використанням соціальних мереж масові акції протесту (Twitter-революції, Facebook-революції), які завершили історію кількох авторитарних режимів ХХІ ст. Якою була роль електронних засобів комунікації в трансформації політичних систем у різних куточках планети? Чи є насправді нові соціальні медіа чинником поширення опозиційних політичних настроїв і мобілізації громади?

До соціальних медіа відносять блоги (мікроблоги), контент-спільноти, соціальні мережі, форуми та под. Усі вони втілюють онлайн-технології на принципах Веб 2.0. Зупинимося на аналізі впливу соціальних мереж, проаналізувавши їх потенціал на прикладі революцій останніх років – як в Україні, так і в інших державах. Нашим завданням є вивчення ролі соціальних мереж у формуванні настроїв громадської думки, оцінка їх як комунікативного інструменту протестних акцій і мобілізаційного засобу періоду піднесення протестного потенціалу.

База дослідження проблематики закладена у концепції інформаційного суспільства (М. Маклюен, І. Масуда, Є. Морозов, А. Тоффлер, Дж. Несбит, М. Кастельс, Г. Уєбстер та ін.). Тему розвинули вітчизняні дослідники К. Василенко, С. Даниленко,

С. Коноплицький, Є. Ланюк, О. Маліса, Б. Потятиник, Г. Почепцов, О. Присяжнюк, Н. Стасула, О. Третяк, Д. Яковлев та ін. У їхніх розвідках вивчалися можливості нових медіа, аналізувався їх позитивний і негативний вплив на Інтернет-спільноту, аналізувався вплив соціальних мереж під час антиавторитарних революцій ХХІ ст., головно у арабському світі. Революція гідності 2013-2014 рр., а також подальша анексія АР Крим та антитерористична операція в Україні актуалізували багато тем для аналізу, зокрема, оцінка вплив соціальних мереж на організацію та координацію акцій протесту, волонтерство та под.

Роль соціальних медіа в акціях протесту дебатують експертним середовищем. Одним із найвідоміших кіберскептиків є професор Стенфордського університету публіцист Є. Морозов. Він заперечує, що свобода в Інтернеті робить нас вільними, а соціальні мережі можуть бути колективними пропагандистами й організаторами борців із авторитаризмом. На думку дослідника, свобода інформації в Інтернеті не сприяє поваленню недемократичних режимів, а навпаки робить ці режими сильнішими [6]. Тих, хто вірить у всесилля мережі Є. Морозов називає кіберутопістами, а їх віру – згубною, бо лібералізація не можлива тільки за наявності Інтернету та диванного революціонерства. Звернемо увагу, що книга «Інтернет як ілюзія» (2010) була написана автором ще до «Арабської весни», але й сьогоднішні публікації автора не свідчать про зміну його наукової позиції.

Професор Нью-Йоркського університету Дж. Розен піднімає проблему надійності джерел інформації через спотворення інформації усіма учасниками революційних подій. М. Гледвел статті «Невеликі зміни: чому революції не будуть твіттеритися» (2010), стверджував, що соціальні медіа не здатні спричинити соціально-політичні зміни; його підтримав соціолог З. Туфекці, який вважав, що соціальні медіа безпосередньо не спричиняють революції, але сприяють швидкому встановленню мережових зв'язків.

Соціальні медіа не просто інформують (порівняно вужчу, аніж традиційні медіа аудиторію), а соціально-психологічно впливають на споживачів інформації. Вони створюють «гіперреальність» (Ж. Бодріяр), перетворюють політику у медіа-процес, віртуалізують політичний простір; створюють нові форми комунікації у сфері публічної влади. Як зауважує Е. Тоффлер, «нова система створення матеріальних цінностей цілком і повністю залежить від миттєвого зв'язку і розповсюдження нових ідей та символів» [8, с. 44].

Неоднозначними є оцінки впливу соціальних мереж серед вітчизняних політологів і дослідників соціальних комунікацій. Зокрема, С. Даниленко вважає, що онлайн-соціальні мережі є принципово новим різновидом громадянських політичних комунікацій. Мережеве суспільство як якісно новий тип громадянського суспільства, на його думку, спричинило до масових політичних рухів, ініційованих соціальними мережами (Twitter-революції, «блогерні революції» і под.). Мережа перетворилася на інструмент соціально-політичної революційної дії, принципово відмінної від простого реагування на повідомлення медіа (меседжі) чи участі у створенні інформаційного потоку [3].

К. Василенко висуває контраргумент щодо концепції зростання ролі соціальних мереж у процесі формування думки, доводячи, що в специфічних умовах України, що знаходиться на досить невисокому щаблі технологічного розвитку, соціальні мережі порівняно мало сприяють соціалізації особистості [2]. Проте, дослідницею робиться припущення, що в майбутньому, за умови розростання соціальних мереж в Україні, можна буде говорити про соціальний інжиніринг. Соціальні мережі, на думку К. Василенко, до певної міри зменшують протестний потенціал користувачів Інтернету, ставши певним чином «соціальним клапаном», через який вільно виходить енергія протесту; емоції гасяться під час обговорення на форумах; пропозиції виносяться в коментарі під політичними матеріалами і там ідуть в небуття. Анонімний протест; пропозиції, підписані псевдонімом; заклики, автор яких прикривається «ніком» – розбещують і без того невисоку політичну, моральну культуру пересічних громадян, формують безвідповідальність, пасивність, інертність.

На думку О. Третяка, розвиток соціальних мереж є особливим аспектом діяльності медіа як складової сучасної публічної сфери політики, бо громадяни на умовах анонімності

оцінюють поточну соціальну та політичну ситуацію. Водночас розвиток новітніх комунікаційних систем, на його думку, не сприяє формуванню справжньої публічної сфери, оскільки політичні суб'єкти намагаються використати їх у своїх цілях [9].

Д. Яковлев і П. Колотвін вважають, що характер інтерактивної комунікації мережі Інтернет забезпечує аудиторії своєрідне інформаційне партнерство, більші права в інформаційному обміні, широкі комунікативні можливості для розвитку діалогу. Це дозволяє суспільству брати участь у формуванні «порядку денного», що створює умови для демократизації політичної комунікації в Інтернет [12, с. 238]. Традиційні ЗМІ працюють переважно в режимі інформаційного монологу (односторонньої комунікації), за допомогою якої відповідні структури впливають на розуми та підтримують контроль над підвладними суб'єктами. Інтернет може забезпечити постійний суспільно-політичний диспут із можливістю електронного зворотного зв'язку в реальному часі між владою і громадянами, і відкриє реальну можливість подолання ієрархізму владних структур [12, с. 238].

На нашу думку, політика більше, ніж інші види суспільної діяльності, потребує спеціальних засобів інформаційного обміну для встановлення та підтримки постійних зв'язків між її суб'єктами. Вона неможлива без опосередкованих форм спілкування та спеціальних засобів зв'язку між різними носіями влади, а також між державою і громадянами. Першопочаткова мета й основне політичне призначення ЗМІ полягало у виконанні ролі «медіатора», чи певного буфера, між політикою та громадськістю [10].

«Пришестя» блогосфери зумовило появу громадських медіа з гаслом: «Кожний громадянин – репортер». Із появою е-комунікації система відносин між державою та медіа кардинально змінюється. Нові медіа прийшли на зміну пресі як каналу інформаційних потоків від індивіда до індивіда та від індивіда до уряду. Інтернет змінив відстані між людьми, полегшуючи революційні кроки, однак інформація з такого джерела є «нефільтрованою», а це актуалізує питання надійності та достовірності. Відповідно, фундаментальною проблемою інформаційного вибуху, спричиненого Інтернетом, є: чи ми будемо краще поінформовані чи лише більше збентежені? Якщо у традиційних ЗМІ для зниження маніпулятивного впливу ЗМІ на прийняття політичних рішень дієвими засобами поруч із правовим регулюванням є професійна етика та редакційна політика, то у е-комунікації, де кожен «сам собі журналіст», питання етичності, достовірності поширеної інформації дуже болісне.

Події останніх років демонструють: засоби онлайн-комунікації здатні мобілізувати та координувати політичну активність мас, які стають самостійним суб'єктом історичних перетворень навіть без посередництва традиційних сил, якими є політичні партії та їх лідери. Соціальні мережі стають справжньою трибуною для незалежного громадянського дискурсу. У чотирьох найпопулярніших соціальних мережах – Facebook, Twitter, «Вконтакте» та «Однокласники» – зареєстровано понад 40 млн. українських акаунтів. У 2014 р. аудиторія українського сегменту Інтернету складає майже 19 млн.

Завдяки появі Інтернету комунікація виходить на міжособистісний рівень, на якому інформаційні потоки йдуть безпосередньо від індивіда до індивіда. Мережеві медіа базуються на принципі «від кожного до кожного»; вони характеризуються рівністю можливостей для відправників і одержувачів її, що нехарактерне для «традиційних» ЗМІ. Відтак, початок ХХІ століття – своєрідна точка відліку нової суспільно-політичної формації, в якій відносини між владою та автономним в інформаційному плані від неї суспільством виходять на якісно новий рівень.

Occupy Wall Street (США), рух M15 (Іспанія), події на площі Тахрір (Єгипт), площі Таксим (Туреччина), Євромайдан (Україна) і под. — відмінні громадські рухи, що вийшли з відмінних умов і контекстів. Соціальні мережі виводять на вулиці чимало тих, хто ніколи до цього не протестував. Мобільні технології, соціальні медіа та молодий вік протестувальників стали вибуховою сумішшю для урядів у багатьох регіонах планети. Соціальні медіа залучили значно ширше коло акторів, ніж власне учасники акцій та уряд. Вирішальну роль в акціях

протесту відіграє урбанізоване та технологічно грамотне покоління, а соціальні мережі стають трибуною для незалежного громадянського дискурсу.

Під час революційних подій соціальні медіа відіграли насамперед мобілізаційну роль. Facebook трансформувалася у консолідуючу платформу для розпорошених блогерів та авторів роликів на YouTube, Facebook-групи сприяли організації перших протестів і спонукали демонстрантів до активних дій. Соціальні мережі стали основним джерелом новин для ЗМІ, публікуючи новини із зображенням і звуковим супроводом.

06□12.08.2011 р. під час «BlackBerry-бунту» (Велика Британія) усіма основними учасниками (мародерами, громадянами та поліцією) активно використовувалися сучасні інформаційні технології (мобільний зв'язок, соціальні мережі усіх типів). Facebook, Twitter (як соцмережі середнього класу, освіченіших користувачів) більше допомогли саме поліції та тим громадянам, які намагались самоорганізуватись для протидії мародерам. На думку Д. Дубова, вони виступили в даному випадку, швидше як контрреволюційні мережі щодо погромників, допомагаючи поліції у пошуку злочинців та забезпечуючи координацію для тих, хто вирішив об'єднуватись в групи самооборони [4]. Наприклад, анонімний блог Catch A Looter («Спіймай мародера») публікував зображення тих, хто був помічений у мародерстві. Через соціальні мережі координували свої дії самоорганізовані загони оборони. Можна провести аналогії з вітчизняними реаліями. Зокрема, після Ночі гніву у Львові (18□19.02.2014 р.; захоплення усіх адміністративних будівель міста, які уособлювали тогочасний режим) й аналогічних подій у багатьох містах України, ті, хто був свідомий загроз анархії, самоорганізувавшись через соціальні мережі забезпечувати порядок у своєму місті: сформовані загони народної самооборони тимчасово замінили органи правопорядку.

Хоча про роль Facebook, Twitter та Youtube у революційних подіях ХХІ ст. дослідники продовжують сперечатися, думки варіюються в діапазоні від визнання за соціальними мережами вирішальної ролі у т. зв. «Революції 2.0» до трактування їх як лише «одного з» вирішальних чинників. Twitter-революції засвідчують перехід до нової форми протестної активності, яка, можливо, стане домінуючою у ХХІ столітті. Під час подій у Єгипті було поставлено питання: чи можуть події, на кшталт єгипетських чи хоча б білоруських, відбутися в Україні [5].

Ще під час Податкового майдану (2010 р., грудень) українці вперше масово апробували такий вид інформації, як жива Інтернет-трансляція з місця події (стрім-трансляція). Відео транслювалося не лише зі статичної камери, а й тоді, коли мітинг рушив до Банкової – відео фактично переносило Інтернет-глядачів усередину мітингу.

Помаранчева революція (2004) і Революції гідності (2013-2014) відрізняються за роллю Інтернету: у 2004 р. Інтернет був рупором і платформою для інформування прихильників і противників протесту, але не засобом згуртування величезної спільноти; у 2014 р. кіберпростір став не лише засобом миттєвого інформування, але інструментом узгодження, координації дій між протестантами, розрізненими насамперед у просторі. Інтернет періоду Революції гідності став основою самоорганізації громадян у групи – різні за завданнями та кількістю учасників, а соціальні мережі стали найоперативнішим джерелом інформації про події на Майдані.

У аналізах революційних подій 2013-2014 рр. висловлюється думка, що «Майдан, як подія, народився в Facebook» [1], адже перші протестувальники вийшли на Майдан 21.11.2013 р. листопада одночасно в Києві та Львові після появи в Facebook закликів до протесту проти відмови уряду від євроінтеграції. Головно Facebook і «ВКонтакте» позиціонували себе як рупори протестувальників (Майдану) та протестувальників проти протестувальників (Антимайдану). Зокрема, у перші дні протестів у Facebook були створені новинарні групи Євромайдану (сторінки «ЄвроМайдан – EuroMaidan», «Євромайдан SOS», «Євромайдан Львів» і под.), на яких як відстежувалися події, так і інформувалося про зниклих під час протестів, повідомлялося про нагальні матеріальні потреби і под. Twitter використовувався в українських подіях не настільки активно (як під час «Арабської весни»),

але Twitter-стрічка і в Україні була оперативним джерелом інформування. Зокрема, в перший тиждень протестів (21–28.11.2013) найпопулярнішим хештегом серед українських користувачів сервісу мікроблогів був хештег #євромайдан (згадувався в середньому 1,5-3 тис. разів на годину) [1].

Інформаційна активність прихильників Євромайдан викликала протидію, зокрема у формі фейкових повідомлень від тих, хто намагався дискредитувати революційну ідею. Наприклад, через емоційні пости: «Був учора на Євромайдані. Холодно, захворів, завтра вже нікуди не піду». Регулярно поширювалися через усі соціальні мережі повідомлення неправдивого змісту, спрямовані на залякування потенційних учасників протестів і поширення паніки, як-от: отруєння води в деяких населених пунктах, перестрілки у житлових кварталах і под. Українських протестувальників через соціальні мережі, Інтернет-видання активно дезінформували про можливе поширення епідемії туберкульозу на Майдані після знайдення 06.12.2013 р. на Майдані тіла померлого; про можливу епідемію серед людей, що захопили Київську міську державну адміністрацію (за заявами экс-голови О. Попова) і под. Серед інших методів перешкоджання громадянській активності – тролінг та атаки на сторінки активістів/ініціатив/рухів і под.

Соціальні мережі почали використовуватися для озвучення персональних даних представників як Євромайдану, так і Антимайдану. У мережі публікувалися персональні дані співробітників «Беркуту», списки автомайданівців із номерами їхніх автомобілів і домашніми адресами, що призвело до підпалів машин на вулицях Києва. Інтернет і соціальні мережі в цьому випадку перетворилися в платформу для розміщення компромату для обох сторін протистояння. В деяких групах «ВКонтакте» в кінці січня 2014 р. навіть розміщувалися фотографії та посилання на профайли прихильників Євромайдану.

Соціальні медіа стали платформами для координації протестувальників та організації заходів. Особливою була роль лідерів громадської думки, які використовували свої сторінки у соціальних мережах для публікації розгорнутих постів із обґрунтуванням своєї позиції. Слово в буквальному значенні стало зброєю. Володіти ним і оборонятися від нього – правило виживання у кіберпросторі; Майдан-2014 виробив свою рекомендацію: «Не бачив сам – мовчи. Вважаєш небезпечним – піди й перевір».

Проблема достовірності інформації особливо загострилася під час проведення антитерористичної операції на Сході України. На думку як пересічних користувачів, так і представників влади (зокрема, очільника СБУ В. Наливайченка), російські спецслужби через соціальні мережі поширюють неправдиву інформацію, щоб посіяти паніку серед українців і дестабілізувати ситуацію. Неодноразово українська сторона зв'язувалася (безрезультатно) із керівництвом та адміністраторами Facebook, який використовують росіяни для поширення неправдивої інформації. Натомість наприкінці серпня 2014 р. завершено урядові переговори з Google щодо запобігання блокуванню Росією каналу YouTube та інших ресурсів, де викладається правдива інформація про ситуацію в Україні [11].

Українці активно використовують соціальні мережі для впливу як усередині країни, так і поза на світову громадськість. Наприклад, напередодні червневого (2014) саміту НАТО МЗС України звернулося до українців приєднатися до tweets-storm за хештегом #StopRussianAggression у Facebook та Twitter; це стало своєрідним тролінгом Кремля, а окрім цього ситуація в Україні у такий додатковий спосіб виводилася на світовий рівень і стимулювалося міжнародне обговорення проблеми. «Бомбардували» Twitter і Facebook й іншими хештегами, наприклад, #euromaidan#Ukraine#digitalmaidan.

Констатуємо: Інтернет – не причина революцій, «спусковий гачок», але дієвий механізм найшвидшого поширення інформації; причини ж лежать у соціальній площині (корупція, бідність і под.; у випадку з Україною – відмова від євроінтеграційного курсу як детонатор). Підтвердженням значимості впливу соціальних мереж на активізацію громади було ухвалення 16.01.2014 р. Верховною Радою України законопроекту №38931 – одного із «диктаторських законів» – «Про додаткові заходи стосовно впорядкування активності

громадян у соціальних мережах» (скасований парламентом 28.02.2014). У багатьох державах уряди обмежують чи блокують Інтернет, бачачи результат використання демонстрантами соціальних мереж із мобілізаційною метою.

При оцінці сили впливу Інтернет-комунікації необхідно виходити з того, що для отримання політичної інформації українці сьогодні з різних причин усе ж віддають перевагу здебільшого телебаченню або друкованим ЗМІ. Зокрема, за результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (09-19.10.2014), 83,5% українців продовжувати дізнаватися внутрішньодержавні новини з українського телебачення, а 31% дізнаються новини з Інтернету [7]. Але виходячи з постійного зростання кількості активних українських Інтернет-користувачів із кожним днем роль мережі Інтернет буде лише зростати. Принаймні, українські політики активно освоюють Інтернет, багато з них є активними Twitter- і Facebook-користувачами: наприклад, на початок листопада 2014 р. лідерами за кількістю читачів сторінок у Facebook серед українських політиків були А. Яценюк (290 тис. користувачів мережі), П. Порошенко (265 тис.), А. Аваков (244 тис.), військовий експерт Д. Тимчук (223 тис.), командир добровольчого батальйону «Донбас» С. Семенченко (186 тис.), О. Ляшко (169 тис.) і т. д.

Соціальні медіа структурують наратив. Відбувся новий поворот української публічної сфери з появою хештегу #Євромайдан. Виникла нова публічна сфера в результаті активної циркуляції/репостів аналізованих повідомлень іншими користувачами соціальних мереж. Але незважаючи на те, що соціальні мережі значимі в українських подіях, їх активне використання – це, скоріше, справа рук активістів і менше – результат скоординованих дій представників політичних сил або влади. Повідомлення/пости (posts) лідерів громадської думки на їх сторінках у соціальних мережах стали смисловим ядром громадської думки.

Соціальні медіа, змінюють механізми колективних дій у суспільстві. Вони демонструють миттєву оперативність (наприклад, стрім-трансляції), але не можуть відповідно «утилізувати» фейки. Будучи інструментом, який відіграє роль каталізатора масових протестів, соціальні мережі не створюють їх самі по собі. Переважно слабкі зв'язки у соціальних мережах не виключають того, що вони можуть використовуватися для координації реальних груп активістів і друзів, що особливо простежувалося у організації через соціальні мережі збору коштів, речей, медикаментів на потреби спершу Євромайдану, а згодом – українських військових.

У сучасному світі соціальні мережі можуть бути цілком дієвим майданчиком, що дозволяє не тільки поширювати інформацію, але й впливати на офлайн-світ. І цей вплив буде тільки посилюватися і перетворюватися на результат праці професіоналів. Потрібні дослідження того, як онлайн-платформи можуть сприяти позитивним суспільним результатам через участь, ведення переговорів і вироблення нових рішень, особливо для складних проблем.

Література:

1. Баловсяк Н. Євромайдан и онлайн: как сторонники и противники Евромайдана используют социальные сети [Электронный ресурс] / Н. Баловсяк. — Режим доступа: <http://www.towave.ru/pub/evromaidan-i-onlain-kak-sotsialnye-seti-ispolzuyut-storonniki-i-protivniki-evromaidana.html>.
2. Василенко К. М. Інтернет-видання як чинник формування демократичної політичної культури : автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Ксенія Микитівна Василенко. — К. : Б.в., 2012. — 20 с.
3. Даниленко С. І. Громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції: концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / Сергій Іванович Даниленко. — К. : Б.в., 2011. — 36 с.
4. Дубов Д. Мобільний зв'язок та соціальні мережі під час у Великобританії / Д. Дубов // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/553/>.

5. Ланюк Є. «Двосічний меч» Facebook'а, або як соціальні мережі змінюють облік світового політикуму [Електронний ресурс] / Є. Ланюк // Західна аналітична група. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4951>. – Назва з екрана.
6. Морозов Е. Интернет как иллюзия / Е. Морозов. — М. : АСТ: CORPUS, 2014. — 528 с.
7. Новікова Л. ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ: Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології [Електронний ресурс] / Л. Новікова. — Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=1>.
8. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 2009. — 668 с.
9. Третьяк О. А. Вплив новітніх комунікаційних інтернет-мереж на розвиток публічної сфери політики / О. А. Третьяк // Економічний часопис-XXI. — 2011. — № 11-12. — С. 37-39.
10. Туронок С. Г. Интернет и политический процесс / С. Г. Туронок // Общественные науки и современность. — 2001. — №2. — С. 51-63.
11. Україна попросила Google не блокувати сайти на вимогу Росії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukr.lb.ua/news/2014/08/28/277586_ukraina_poprosila_google.html.
12. Яковлев Д. В. Роль суспільних електронних медіа у політичній інтеракції / Д. В. Яковлев, П. О. Колотвін // Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства : збірка наукових праць / Л. О. Ануфрієв [та ін.] ; наук. ред.: Л. О. Ануфрієв ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, ІСН. — Одеса : Одеський нац. ун-т, 2013. — С. 223-243.

Хома Н. М. Роль соціальних мереж в координації протестних акцій

Изучается роль социальных сетей в формировании настроений общественного мнения. Дана их оценка как коммуникативного инструмента и мобилизационного средства в период роста протестного потенциала. Проанализированы основные научные подходы к оценке роли социальных медиа в акциях протеста. Оценена роль основных социальных сетей во время революций и акций протеста в последние годы; рассмотрено их влияние во время Революции достоинства в Украине.

Ключевые слова: социальные медиа, социальные сети, Twitter-революция.

Khoma N. Role of social networks in coordination protests

We study the role of social networks in shaping the attitudes of public opinion. Their estimation as a communicative tool and a means of mobilization in the period of growth potential for protest. Analyzed the main scientific approaches to assessing the role of social media in the protests. The role of the major social networks during the revolutions and protests in recent years; considered their influence during the Revolution in Ukraine dignity.

Keywords: social media, social network, Twitter-revolution.

УДК 321.7. 324

Шерман Олена Михайлівна,

доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

**ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ФІЗИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ІМІДЖУ
ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА**

Розглянуто специфіку сприйняття такого фізичного компоненту іміджу політичного лідера, як здоров'я, з урахуванням діахронічного аспекту питання. Доведено, що

самостійне значення цього компонента іміджу спирається на низку чинників, провідними серед яких є культурні традиції та естетичні канони соціуму.

Ключові слова: імідж, фізичний параметр, здоров'я, естетичний канон, політичне лідерство.

Не викликає сумнівів, що, по-перше, урахування фізичних параметрів в процесі сприйняття лідера суспільною свідомістю мало місце ще в перших державах і навіть до їх виникнення, й, по-друге, цей параметр сприйняття враховувався самими лідерами. При цьому причини особливої уваги до фізичних параметрів відповідали тогочасному рівневі розвитку суспільства і свідомості людини. В наш час віртуалізація та персоналізація політичних процесів та перетворення ЗМІ на активного політичного актора спричинили до зростання значення усіх складових іміджу політика, у тому числі й пов'язаних з його фізичним станом. Зв'язок між грамотно побудованим іміджем і успіхом у політиці стає очевидним не лише для політичних технологів, а й для широкого загалу.

Здоров'я належить до тих фізичних параметрів іміджу, на які насамперед звертають увагу. У сприйнятті масової свідомості імідж політика – це насамперед його зовнішній вигляд, точніше, відповідність цього вигляду певним фізичним і естетичним вимогам. Хворобливий вигляд й очевидна слабкість є несумісними з будь-якими варіантами позитивного іміджу політичного лідера: адже пересічний споживач політичної інформації звертає увагу насамперед на те, як політик виглядає, а вже потім на те, що він говорить.

Усе вищезазначене перетворює здоров'я як фізичний параметр іміджу політичного лідера на актуальний об'єкт наукових досліджень.

В українській політичній науці питання іміджу викликали значний науковий інтерес протягом останніх десятиліть. Якщо у першій половині 1990-х він виявлявся переважно у формі перекладу та введення в науковий обіг класичних праць західної іміджології, таких як Дж. Наполітан, М. Різ, Ж. Сегела, Г. Бехер, Е. Семпсон, Р. Фішер, Т. Шварц, Р. Верслін, Д. Герген, Д. Моріс та ін., то наприкінці 1990-х – протягом 2000-х рр. почали виходити вітчизняні праці, присвячені теоретичним і практичним аспектам формування іміджу. Зокрема, варто згадати таких науковців, як В. Королько, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н. Лікарчук. В останнє десятиліття захищено цілий ряд дисертацій, присвячених різноманітним аспектам формування іміджу політичного лідера: маркетинговим засобам формування іміджу політичного лідера, формуванню іміджу жінки - політичного лідера; особливостям формування та механізмам реалізації іміджу політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури; використанню комунікативних методів та інших методів в процесі створення політичного іміджу ЗМІ тощо [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Водночас широка розробка даної проблематики у вітчизняній політології не означає відсутності тем, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить й здоров'я як фізичний компонент іміджу у діахронічному та синхронічному аспектах.

Мета статті – проаналізувати інтерпретаційні зміни сприйняття здоров'я як елементу іміджу політичного лідера у широких часових межах – від первісного суспільства до нашого часу.

Класична праця Дж. Фрезера «Золота гілка» сповнена ілюстрацій того, яке значення мали здоров'я і фізична сила лідера племені – до фізичного знищення ослаблого провідника включно. Для міфологічної свідомості, характерної для періоду розпаду первісного суспільства і періоду формування аграрного суспільства, типовим є сприйняття політичного лідера не лише як жерця-посередника між богами і людьми, але й як бога, здатного в прямому розумінні слова творити дива.

В те, що душа бога Ніаканга втілюється в царя, вірили представники племені шиллукі, які мешкали в районі Білого Нилу. Поки цар перебував в добрій фізичній і інтелектуальній формі, його оберігали надзвичайно ретельно, але щойно він починав демонструвати ознаки

старіння, шиллукі знищували свого лідера фізично за допомогою певних ритуалів [7, с. 353-355]. Аналогічний звичай існував у інших африканських племен – зулусів і кафрів. В племені буньоро лідер у випадку серйозної хвороби або старості мав покінчити життя самогубством, випивши отруту [7, с.357-358]. Відповідно до міфологічного світосприйняття, неприродна смерть лідера є необхідною: адже він має передати наступникам «божественний дух» непошкодженим хворобою або старістю. Якщо дозволити царю старіти, то це потягне за собою старіння цілого племені, хвороби, неврожаї і деградацію.

Отже, у первісному суспільстві значення такого фізичного параметру лідера, як здоров'я було обумовлене ірраціонально-містичними причинами. Згодом відбувається їх часткова «раціоналізація»: у перших державах Близького Сходу уявлення про містичний зв'язок правителя з богами зберігається, але легітимність влади монарха починає ґрунтуватися на її спадковості (хоча у Давньому Єгипті фараона далі вважали живим богом). Архаїчні уявлення про те, що тіло і душа лідера – це «канал зв'язку» з вищими силами і тому повинні бути в ідеальному стані, поступово відходять. Натомість у правлячій еліті виникає усвідомлення необхідності демонстрації фізичних якостей лідера з метою посилення авторитету.

До наших часів збереглися культурні пам'ятки, що зображують правителів перших держав Стародавнього Сходу як воїнів і мисливців – міцних, сильних, здорових чоловіків, які б'ються з ворогами або полюють на дикого звіра (зокрема, це стосується царів Ассирії). Але мова йшла не лише про фізичне здоров'я. В Біблії ми чи не вперше бачимо зображення психічного захворювання політичного лідера як частину гранично негативного іміджу. В Книзі пророка Даниїла цар Вавилонії Навуходоносор II (630 - 562 до н. е.) змальовується як божевільний, що страждає від лікантропії. Перший цар та засновник Об'єднаного Ізраїльського царства Саул, за Біблією, хворів на депресію, яка пояснювалася релігійно-містичними причинами: Дух Божий покинув його.

Віра в існування тісного зв'язку між станом здоров'я та прихильністю вищих сил була властива й античності з її культом краси та фізичної сили. Твори мистецтва та трактати філософів дозволяють скласти чітке уявлення про те, яким мав бути цей «калос агатос» – зразковий представник давньогрецького соціуму: гармонійно розвинений, з пропорційним тілом, удосконаленим фізичними вправами; здоровий, сильний, сміливий, розумний, освічений; добрий оратор, активний учасник політичного життя, який бездоганно виконує свої громадські обов'язки. «В здоровому тілі – здоровий дух», – стверджували римляни. Психологічні портрети імператорів Калігули та Нерона, які залишили нам римські історики, доводять існування інтерпретації тих дій влади, що вважали нелегітимними, як ознаки психічного захворювання. Особливо це стосується Калігули, який, як зазначає Светоній, сам відчував «затмареність» свого розуму, і не раз розмірковував про те, щоб відійти від справ, аби «очистити мозок». «Здоров'ям він не відрізнявся ані тілесним, ані душевним», – писав знаменитий історик [8, с. 134].

Здоров'я і пов'язана з ним фізична сила вважалися бажаними для політичного лідера і в добу Середньовіччя. Однак ці вимоги вступали в протиріччя з ідеєю сакральності королівської влади. Хворий чи здоровий, король залишався королем (хоча важка хвороба сприймалася як знак Божої немилості). Історія знає сумні і водночас курйозні випадки, коли особа, яка формально була королем, не те що не царювала, але й навіть не усвідомлювала навколишню дійсність. Водночас усунути такого монарха від влади законним шляхом було неможливо.

Так, з 1380 до 1422 р. королем Франції був Карл VI з династії Валуа. Коронований у дванадцятирічному віці, Карл у перше десятиліття свого правління був енергійним і цілком здоровим юнаком, який намагався зміцнити королівську владу. Але у віці 24 років він захворів на важку лихоманку, яка вплинула на його нервову систему і психіку. У 1393 році хвороба короля набула незворотного характеру: періоди божевілля змінювалися періодами відносно психічної стабільності аж до самої смерті Карла. Діагноз, який встановили сучасні

лікарі середньовічному королеві, звучить так: «спадкова шизофренія», а наслідком його правління став фактичний розпад Франції як єдиної держави.

Для сусідки Франції, Іспанії, одним з найважчих періодів історії було 35-літнє (1665-1700) правління Карлоса II, останнього представника династії Габсбургів на іспанському престолі. Інвалід-епілептик, Карлос відзначався сильною розумовою відсталістю: він дуже пізно навчився ходити і говорити, але й навчившись говорити, не міг чітко вимовляти слова. Цілими днями дорослий чоловік грав у дитячі ігри зі своїми карликами або механічно виконував релігійні обряди. Під кінець життя Карлос зацікавився трупами, наказав витягти зі склепу рештки своїх предків і довго їх роздивлявся. Після його смерті ослаблена Іспанія стала здобиччю іноземних загарбників.

Якщо Карл VI час від часу повертався до здорового глузду, а Карлос II принаймні усвідомлював, хто він, то Отто I з дому Віттельсбахів, який «правив» Баварією з 1886 до 1913 року, так ніколи і не дізнався, що став королем. На момент смерті свого старшого брата Людвіга II він через важку психічну хворобу протягом багатьох років не усвідомлював реальність. Погляд короля був непорушний, спрямований у порожнечу; він нікого не впізнавав, не розумів, де він перебуває. Під час прогулянок божевільний король час від часу зупинявся і починав, розмахуючи руками, дискутувати з уявним співбесідником. Все своє «правління» Отто I провів під наглядом лікарів у замку Фюрстенрид, який фактично перетворився на психіатричну лікарню для одного пацієнта.

Цікавим прикладом впливу хвороби на імідж монарха і монархії в цілому є гемофілія царевича Олексія – спадкоємця останнього російського імператора Миколи II. Невиліковну хворобу приховували від широкого загалу; водночас батьки шукали будь-які засоби, щоб продовжити життя сина, у тому числі звертаючись до нетрадиційної медицини. Власне як представника такої медицини їм порекомендували горезвісного Г. Распутіна. Тісне спілкування з сумнівною особистістю викликало обурення спершу придворних, а потім й широких верств населення. Царська родина опинилася в пастці: пояснити, для чого їм Распутін, було неможливо: адже тоді довелося б й офіційно визнати невиліковну хворобу спадкоємця. Приховування цієї інформації дорого обійшлося Романовим: негативізація іміджу викликала падіння популярності навіть у монархічних колах. (Більш вдалим було приховування хворої дитини в родині двоюрідного брата Миколи II – англійського короля Георга V, останній син якого, принц Джон, хворів на епілепсію та аутизм. Його утримували окремо від інших дітей і ніколи не демонстрували публіці. Лише на початку XXI століття завіса мовчання навколо цієї постаті дещо розвіялася; зокрема, було створено повнометражний художній фільм «Забутий принц» (2003), присвячений долі Джона).

В XX столітті приховування хвороб політичних лідерів перетворилося на стандартну політичну практику. Сучасний політичний лідер повинен справляти враження здорової людини: млявість, нездоровий колір обличчя, кашель та інші симптоми хвороб є вкрай небажаними. Історія XX століття знає вражаючий приклад фактичного обману цілої нації задля збереження ілюзії відповідності політичного лідера стандартам здоров'я. Абсолютна більшість американців ніколи не бачила зображення Франкліна Делано Рузвельта на костурах чи в інвалідному візку. Кілька десятиліть президент США приховував свою важку хворобу і інвалідність. У цьому йому допомагала й відсутність візуальних засобів масової інформації – телебачення увійшло в широкий обіг лише через два десятиліття після смерті Рузвельта.

Феномену «прихованих хвороб» політиків присвятив своє дослідження колишній британський міністр закордонних справ Девід Оуен, лікар за фахом, який на момент свого обрання до парламенту у 1966 році встиг 7 років пропрацювати в лікарні [9]. Оуен дослідив взаємозв'язок між станом здоров'я світових лідерів та їх політикою, з'ясувавши, що вперше про хвороби політиків почали відкрито говорити лише після Другої світової війни – але й тоді ця тенденція не була домінуючою навіть у демократичних країнах. Так, Джон Кеннеді приховував від громадськості важку ниркову недугу – хворобу Аддісона, яка призвела до

бронзової пігментації його шкіри. На невтаємничених людей ця пігментація справляла враження здорової засмаги, і саме цей оманливо бадьорий вигляд дозволив Кеннеді перемогти на теледебатах з Річардом Ніксоном, який, навпаки, був блідий і змучений. На думку дослідника, якби про хворобу Кеннеді стало відомо, він ніколи б не виграв вибори.

Досліджує Оуен і перманентний хворобливий стан здоров'я радянських лідерів 1-ї половини 1980-х рр., який впливав на ситуацію в державі. Три генеральних секретарі, які по чергово змінювали один одного на посаді – Л. Брежнев в останні роки правління, Ю. Андропов і К. Черненко – були важкохворими людьми, інформація про стан здоров'я яких являла собою державну таємницю.

Внутрішні механізми іміджевої політики політичної верхівки Радянського Союзу в «діагностичному» аспекті розкриває у своїй книзі «Здоров'я та влада» Є. Чазов, який протягом 20 років очолював 4-те Головне управління при Міністерстві охорони здоров'я СРСР і був особистим лікарем низки радянських лідерів. Коли Чазов, стурбований станом здоров'я Брежнева, прийшов до всесильного голови КДБ Ю. Андропова, той категорично заборонив лікареві поширювати будь-яку інформацію про стан генсека й навіть обговорювати її у вузькому колі. Замовчування пояснювалося державними інтересами: «для спокою країни та партії, для благополуччя народу нам треба зараз мовчати і, більш за те, намагатися приховати недоліки Брежнева. Якщо почнеться боротьба за владу в умовах анархії, коли не буде твердого керівництва, то це призведе к розпаду й господарства, й системи» [10, с. 198]. Після смерті Брежнева так само будуть приховувати діагнози його наступників. Своєрідним апофеозом цієї стратегії стала демонстрація програмою «Время» 8 березня 1984 року голосування агонізуючого К. У. Черненка на спеціально організованій виборчій дільниці. На той момент Черненко, що страждав від невиліковної емфіземи легень, задихався після кожного слова, не міг стояти і вільно рухатись. Усі слова він читав з папірця, а через два дні помер. Можна говорити про ритуальний, символічний характер цього телесюжету – адже ввести в оману щодо стану свого здоров'я Черненко ніяк не міг.

Характерно, що розпад СРСР нічого не змінив, і коли у 1996-му році, у розпалі передвиборчої кампанії, Борис Єльцин отримав інфаркт, цю інформацію приховували до останнього, тобто до дня виборів. Як наслідок, країна отримала в якості лідера фактичного інваліда, який місяцями перебував у Центральній клінічній лікарні і санаторії «Барвіха».

На відміну від міфологічної свідомості, високі вимоги до цього параметра у сучасній масовій свідомості обумовлені суто прагматичними чинниками: хвора людина сприймається як така, що не здатна виконувати покладені на неї обов'язки. Водночас та ж масова свідомість орієнтується не на реальний стан здоров'я, а на його візуальні ознаки: отже, для політичного лідера не так важливо бути здоровим, як справляти враження такого. Звідси демонстрація здорового способу життя і фізичної сили – рудимент древніх ритуалів. Той же Єльцин свого часу зробив частиною іміджу гру в теніс; Путін підкреслює свої знання бойових мистецтв; всі президенти США займаються (чи роблять вигляд, що займаються) спортом і фізкультурою і т. д.

Відповідно, одним з найпростіших засобів дискредитації політика є поширення інформації про його хвороби, особливо психічні. Так, одним з наріжних каменів негативного іміджу О. Лукашенка, створюваного білоруською опозицією, є постановка заочного діагнозу «маніакально-депресивний психоз» (у іншій версії – параноя).

Безумовно, інформаційна доба з її неконтрольованим поширенням інформації не могла не внести свої корективи у традиційний підхід до поширення інформації про здоров'я політичного лідера. Оскільки приховати цю інформацію дуже складно, в останні десятиліття набуває сили тенденція відвертого інформування про хвороби політика. В Україні показовим в цьому плані є імідж Віктора Ющенка, який перетворив історію хвороби, що позначилася на його зовнішності, на частину іміджу (хоча на початках були спроби приховати його стан). Перетворення хвороби з характеристики зі знаком мінус на елемент позитивного іміджу можливе лише за умови застосування певного архетипу – жертви, яку переслідують вороги.

В такому випадку хвороба виступає не як «Божа кара» і не наслідок неправильної поведінки людини, а як результат спроби фізичного знищення політика. Цю технологію останнім часом використовує Юлія Тимошенко, а зі світових лідерів – Уго Чавес, який заявив, що його хвороба – наслідок магічних ритуалів, проведених спецслужбами США [11]. Втім, мають місце і випадки інформування про хвороби політичних лідерів без жодного «підтексту»: так, не приховував свого онкологічного захворювання Вацлав Гавел, в наш час – Фідель Кастро.

Отже, здоров'я в системі фізичних параметрів іміджу політика стабільно займає одне з перших місць, але причини такої першості залежать від історичної доби та специфіки конкретного соціуму. Якщо в перших державах в інтерпретації цього чинника відчувався виразний містичний компонент, успадкований від архаїчного суспільства, якщо античність проводила аналогії між фізичним станом людини та її морально-етичними якостями, то в наш час в сприйнятті здоров'я політика домінує раціональний підхід. Величезне фізичне й психологічне навантаження, що припадає на голову держави, вимагає відповідної фізичної форми. У авторитарних режимах важливий й інший момент: як у вовчій зграї, видима слабкість лідера там стає сигналом для початку нового перерозподілу влади.

Водночас зв'язок між рівнем виконання обов'язків та станом здоров'я політичного лідера не завжди є таким однозначним, як у випадку Брежнєва чи Черненко. Окрім вже згаданого Ф. Рузвельта, можна пригадати епілептика Юлія Цезаря чи сліпого 41-го венеціанського дожа Енріка Дандоло, що у віці 90 років зумів вплинути на 4-й хрестовий похід та організувати захоплення Константинополя, не кажучи про те, що більшість хвороб в наш час піддаються лікуванню. Однак інформація про стан здоров'я політиків далі становить своєрідне інформаційне табу, за винятком тих випадків, коли саме хвороба виступає частиною іміджу, як це було у В. Ющенка. Це наводить на думку про те, що архетипічний компонент у сприйнятті здоров'я політичного лідера масовою свідомістю й досі не втрачає своєї ролі, але цей аспект розглянутої теми потребує подальших наукових розвідок.

Література:

1. Бабак М. П. Використання комунікативних методів побудови політичного іміджу в засобах масової інформації [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Бабак Марина Петрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. — К., 2006. — 205 с.
2. Денисюк С. Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Денисюк Світлана Георгіївна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2006. — 209 с.
3. Дідух Г. Я. Формування іміджу жінки - політичного лідера [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Дідух Ганна Ярославівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2010. — 20 с.
4. Корнієнко В. О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації / Валерій Олександрович Корнієнко, Світлана Георгіївна Денисюк. — Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009 . — 144 с.
5. Холод О. М. Інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Холод Олександр Михайлович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. — К., 2007. — 546 с.
6. Яковлева Ю. О. Маркетингові засоби формування іміджу політичного лідера у трансформаційному суспільстві: політологічний аналіз [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Яковлева Юлія Олександрівна ; Дніпропетровський національний ун-т. — Д., 2006. — 219 с.
7. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии/ Джеймс Джордж Фрээр: [пер. с англ. М.К.Рыклина]. — М. : Эксмо, 2006. — 960 с.

8. Светоний Г. Жизнь двенадцати цезарей / Гай Светоний Транквилл : [перевод М. Л. Гаспарова]. — М.: «Наука», 1993.
9. Оуэн Д. История болезни. Недуги мировых лидеров последнего столетия / Дэвид Оуэн: [пер. с англ. Д. Курдыбайло, А. Ковжун, Н. Власова]. — М. : Амфора, 2011. — 640 с.
10. Чазов Е. И. Здоровье и власть. Воспоминания «кремлевского врача» / Чазов Е. И. — М. : Новости, 1992. — (Время, события, люди).
11. Чавес обвинил США в заражении раком лидеров Южной Америки : [Электронный ресурс] // Newzz.in.ua. Украинское новостное Интернет-издание. — 30 грудня 2011 року. — Режим доступу: <http://newzz.in.ua/ob/1148877791-chaves-obvinil-ssha-v-zarazhenii-rakom-liderov-yuzhnoy-ameriki-ssha-otvergli-obvineniya-chavesa.html>.

Шерман Е. М. Здоровье в системе физических параметров имиджа политического лидера

Рассмотрена специфика восприятия такого физического компонента имиджа политического лидера, как здоровье, с учетом диахронического аспекта вопроса. Доказано, что самостоятельное значение этого компонента имиджа основано на ряде факторов, среди которых ведущими являются культурные традиции и эстетические каноны социума.

Ключевые слова: *имидж, физический параметр, здоровье, эстетический канон, политическое лидерство.*

Sherman O. Health in system of physical parameters of image of the political leader

Perception specifics of such a physical component of a political leader image, as health, taking into account diachronic aspect of questions is considered. It is proved that independent value of this component of image is based on a number of factors, main among these factors there are cultural traditions and esthetic canons of society.

Keywords: *image, physical parameter, health, esthetic canon, political leadership.*

УДК 321.01

Тімашова Вікторія Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу
Національного авіаційного університету

**НАДСФЕРИ І СФЕРИ В ТЕОРЕТИЧНІЙ ПРИЗМІ ЗМІСТУ ПОЛІТИЧНОГО
ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК СИСТЕМИ**

Розглянуто, проаналізовано і розмежовано поняття надсфер, сфер, систем, підсистем, галузей, а також інших «ділянок» суспільного життя, які подаються в нерозривній єдності зі сферою політичною. З'ясована кількість сфер і надсфер та їх архітектоніка, а також обґрунтовано їх поділ на виробничі (креативні) та споживанські (консумативні). Дано визначення поняття «надсфера».

Ключові слова: *надсфери, сфери, політична сфера, виробничі сфери, консумативні надсфери.*

Будь-яке сучасне суспільство являє собою цілісність взаємопов'язаних між собою сфер, систем, підсистем, галузей, а також інших «ділянок» життєдіяльності людей. Кожна з них має свою структуру, функції, завдання, характерні риси, кожна формується, розвивається, переформатовується на основі власного, неповторного природного, соціального, економічного, духовного, культурного середовища, зовнішніх і внутрішніх політичних

обставин, досвіду, традицій тощо. При цьому перебіг процесів саме в політичній сфері визначає подальший розвиток суспільства та держави в даній країні.

Питання стосовно визначення поняття сфер суспільного життя та їх кількості дискутувалося багатьма провідними вченими і науковцями як в Україні, так і поза її межами. Зазначимо, що питання щодо існування сфери не виникло відразу, так би мовити, «на пустому місці». Поняття сфери створювала і формувала прадавня людська думка: ще за Античних часів розвиток філософського мислення йшов у руслі дилеми «єдине – множинне» (Фалес, Анаксимен, Анаксимандр, Геракліт, Парменід та ін.). Але поряд з цим напрямом визрівали протилежні погляди, які тлумачили світ як взаємодію кількох різних сфер або елементів буття. Піфагор та його учні уявляли світ як гармонію різних сфер, яка вимірюється числами, Емпедокл пропонував чотири «архе» – первоначала (земля, повітря, вогонь, вода), взаємодія яких породжує всі зміни в світі. Демокрит писав про множинність атомів, а Платон – про безформну матерію та множину ідей-форм [9, с. 38]. З того часу розвиток філософського мислення не припиняється, а найбільш плідним став сучасний (або Новітній) період, який характеризується різноманіттям підходів і методів вивчення того чи іншого суспільного феномену.

Виникає запитання: що ж являє собою надсфера, заявлена в назві статті, а також сфера, система, підсистема, галузь суспільства? Наприклад, вітчизняний дослідник В. М. Піча пише про те, що в суспільстві склалася складна ієрархія соціальних систем. Найбільшою ж соціальною системою є суспільство в цілому. Найважливішими підсистемами суспільства, на його думку, є економічна, соціальна, політична та ідеологічна або духовна. Для того щоб відрізнити ці підсистеми від власне соціальної, їх називають ще соціетальними (на початку ХХІ століття поняття «соціетальний» міцно закріпилося в науковому тезаурусі в широкому значенні загальносистемного, характеризуючи суспільство як цілісну систему). У свою чергу, ці підсистеми являють собою різні сфери суспільного життя і виконують свої функції. Вирішальною умовою визначення власне структури соціуму є фактори, завдяки яким стало можливим його формування та існування, – праця, спілкування, свідомість. Вони лежать не тільки в основі визначення основних сфер життєдіяльності людей, а й відповідних суспільних відносин. В. М. Піча говорить і про те, що визначення основних сфер суспільного життя носить певною мірою відносний, умовний характер, оскільки реальна життєдіяльність людей являє собою тісний взаємовплив цих сфер. Абсолютизація якоїсь однієї сфери суспільного життя зумовлює створення деформованої моделі суспільства [7, с. 70-71]. Подібні думки висловлюють багато науковців і вітчизняних, і закордонних.

Можна наводити безліч класифікацій і роз'яснень різними науковцями понять «сфера», «система», «підсистема», «галузь». Але до викладеного вище лише додамо, що навіть Міністр освіти і науки України Сергій Квіт у виступі на засіданні профільного комітету Верховної Ради України з питань освіти і науки 22 квітня 2014 року зазначив, що «освіта в усьому світі розглядається не як галузь, а як основа для всебічного розвитку суспільства [10]. Як бачимо, що і в доповіді міністра поняття сфери, системи і галузі понятійно нечіткі, оскільки не є розмежованими.

Вітчизняний дослідник професор і академік І. М. Варзар ще в 1992-1994 рр. розробив концепцію сфер суспільного життя людей, яка протягом багатьох років доповнювалася, осмислювалася, поглиблювалася й отримала логічне завершення в авторському підручнику 2011 року [2].

І. М. Варзар, відштовхуючись від наявності як мінімум п'яти необхідних людині речей, без яких її існування є неможливим, а саме їжа, одяг, житло, розмноження, спілкування, дійшов висновку про існування п'яти сфер, в яких і відбувається людське життя, а саме економічної, духовної, політичної, культурної, етнічної сфер. Усі ці сфери не відокремлені, а тісно взаємопов'язані між собою, в результаті чого утворюються численні міжсферні та внутрішньосферні «ділянки взаємного перекриття», які І. М. Варзар назвав **галузями суспільного життя**. Ці динамічно утворювані галузі мають однакову будову (архітектоніку),

– вони, як і сфери, складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) **відносин** людей з приводу важливих для них питань; 2) **інститутів**, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, тобто **ідеології** [3, с. 101-101]. У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів та провідній ролі в їхньому середовищі інститутів й утворюються різносенсові політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, політико-безпекові тощо.

На нашу думку, І. М. Варзар найточніше визначив поняття «сфера», а саме: «сфера (давньогрецьк. *sphaira* – шар, округлість) – це царина суспільно-колективного буття людей, де вони об'єктивують/реалізують свої потреби та інтереси, на підставі чого можуть осмислено ставити перед собою цілі, проблеми і завдання поточної та подальшої життєдіяльності» [8, с. 647].

В одній нашій публікації [11] було виявлено генезу питання про співвідношення понять «сфера» і «система». Наприклад, в античному політичному дискурсі основна думка полягала у тому, що пріоритетніше акцентувалися на «сфері» (взагалі), згодом – на «політичній сфері» (зокрема). У «Державі» Платона і «Політії» Аристотеля йдеться про те, що політична сфера є «вмістилищем» політичної системи. Поняття «політична система» отримало глибоке обґрунтування і поширення лише в середині ХХ ст. завдяки розвитку політичної науки, що призвело до необхідності описання політичного життя із системних позицій. Розкриття сенсозмісту цього поняття дає змогу розглянути інші вузлові питання, зокрема, структурні елементи цієї системи, її функції і закономірності розвитку. У праці Аристотеля «Політика» читаємо, що «форма державного устрою те ж саме, що й політична система, остання ж уособлюється верховною владою в державі» [1]. Поняття політичної системи перебуває в нерозривній єдності з поняттям політичної сфери, оскільки політична система – це структура (архітектоніка) останньої, яка охоплює головні складники й елементи політичних відносин, політичних інститутів і політичної діяльності в життєвому просторі політичної сфери даного суспільства. Тобто, політична система існує в реальній країні або групі країн у певному співтоваристві людей (національному чи багатонаціональному). Сьогодні парні поняття «політична сфера» і «політична система», їхній дуалітетний зв'язок є одними з основних у понятійному потенціалі низки політичних наук. Оперування цими поняттями дозволяє виокремити політичне життя з контекстів інших секторів життя суспільства, яку – для політики взагалі – можна вважати «оточенням» або «навколишнім середовищем».

У березні 2013 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради з питань науки у Львівському національному університеті ім. І. Франка І. М. Варзар висунув пропозицію визнати такі дві групи сфер: *виробничі* та *споживанські*. Письмової фіксації цієї думки ми не зустрічали, тому, з відома автора, перейменовуємо ці сфери таким чином: 1) **виробничі** або **креативні** (англ. *create* – створювати, творити) – це творчі здібності індивіда у вигляді готовності до сприйняття і творення принципово нових ідей, що не збігаються з традиційними схемами мислення і входять до структури обдарованості як незалежний фактор, а також здатність розв'язувати проблеми, що виникають всередині статичних систем. До виробничих або креативних відносимо економічну, духовну, політичну, культурну, етноісторичну сфери; 2) **споживанські** або **надсфери** (інфраструктурні) називатимемо **консумативними сферами** (лат. *consumo* – споживати). До консумативних сфер (або інфраструктурних надсфер) віднесемо соціальну, правову етичну, комунікативну, інформаційну (табл. 1). Елементна структура сфер обох груп залишається незмінною, тобто має ті ж три складники: 1) відносини; 2) інститути; 3) ідеологію.

Сфери і надсфери суспільного життя

Виробничі або креативні сфери	Споживанські або консумативні надсфери
1. Економічна	1. Соціальна
2. Духовна	2. Правова
3. Політична	3. Етична
4. Культурна	4. Комунікативна
5. Етноісторична	5. Інформаційна

З наведеного вище постає ще одне запитання: чому саме така класифікація і чому споживанські або консумативні сфери потрібно вважати надсферами?

Людиною керують відчуття, що формують її потреби та інтереси, які, в свою чергу, спонукають до виробництва благ. Без виробництва людина не вижила б, а, отже, не було б і суспільства. Звідси основою будь-якого суспільства є виробництво, головне призначення якого полягає в задоволенні постійно зростаючих людських потреб. Англійський економіст і філософ А. Сміт (1723-1790) вважав, що праця, прагнення людини до благополуччя виступають головним джерелом суспільного багатства, основою життя суспільства. На думку А. Сміта, розподіл праці є основою суспільних зв'язків людини. Унаслідок розподілу праці відбувається обмін плодами праці кожної людини. Отже, кожен працює на себе і, водночас, змушений працювати на інших, а, працюючи на інших, одночасно працює на себе [12, с. 330].

З поглибленням суспільного поділу праці зростає і роль соціальної сфери, яка розвивається разом із матеріальним виробництвом, що є важливою умовою функціонування економічної сфери суспільного життя. Виробничі процеси, які відбуваються в економічній сфері, забезпечують життєво необхідні потреби людини. З розвитком суспільства все більше зростають потреби в суспільних і духовних благах, які створюються саме в соціальній сфері. І чим повніше насичуються потреби матеріальні, тим більшим є запит на соціальні й культурні блага. Оптимальне поєднання матеріального виробництва і соціальної сфери дає змогу забезпечувати відповідність між матеріальним добробутом і духовним розвитком людини.

Наголосимо, що саме споживання є однією з фундаментальних основ буття як окремої людини, так і всього суспільства. Завдяки споживанню відбувається задоволення широкого спектру людських потреб у царині пізнання, спілкування, праці, відпочинку і т. д. Беззаперечним є факт, що з розвитком суспільства потреби його членів змінюються: одні зникають, з'являються нові, змінюється сама структура потреб. Нині ми живемо у постіндустріальному суспільстві, сутнісною ознакою якого є посилення соціальної мобільності, що зумовлено вступом суспільства в якісно новий етап науково-технічної революції (сучасна інформація, телекомунікаційні системи, суцільна автоматизація, роботизація тощо). Американський соціолог Деніел Белл, який запропонував концепцію постіндустріального суспільства, визначає його як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг [4, с. 111].

О. Тоффлер також наголошував на тому, що в постіндустріальному суспільстві єдиною рушійною силою соціальних змін є наука, техніка, технології, які не залежать від суспільного ладу, класової боротьби. Постіндустріальне суспільство означає зміни в усіх сферах, системах, підсистемах і галузях суспільного життя. Якщо раніше земля, праця, капітал були основними елементами виробництва, то в постіндустріальну епоху в багатьох галузях виробництва ключовим елементом стає інформація і комунікація. Власність втрачає роль головного критерію соціальної диференціації. Вісь соціального конфлікту пролягає не у володінні чи не володінні власністю, а у володінні знаннями та контролі над інформацією [5]. Спостерігається так звана віртуалізація сфер життєдіяльності людини, яка

стає можливою саме завдяки розвитку інформаційних і комунікаційних технологій. Продукти і послуги частково переміщуються у віртуальну реальність, при цьому їх не можна досягнути, доторкнутися до них. Вони начебто є, але в речовому вигляді їх немає, – вони починають жити своїм життям у надсфері, яка акумулює в собі і матеріальну діяльність, і віртуальну. Остання ж забезпечується комунікаціями, які, за визначенням вітчизняної дослідниці В. Дабіжи, є результатом багаторівневого симбіозу людино-технічних систем, мережевих систем, зв'язків і процесів пересування будь-чого та будь-кого у часі й просторі, у тому числі передача, розповсюдження, прийом і збереження символів штучно-природного походження всіх форм буття. Складовими загальної комунікації виступають галузеві, спеціальні, технологічні та інші комунікаційні потоки (напрямки) різних сфер людської життєдіяльності, у тому числі політичні, масові, наукові, соціальні, управлінські комунікації та їхні комбінації й різновиди. Наприклад, кожна політична система, як і кожна політична сила, розгортає власну мережу політичних комунікацій відповідно до своїх можливостей, ресурсів і потреб [6].

Нагадаємо, що політика і мораль є основними регуляторами життєдіяльності людства. Політична складова забезпечує організацію, контроль, управління, безпеку, інтеграцію суспільства, спираючись на систему влади, державні інститути, використовуючи адміністративні ресурси, право чи примус. Морально-етичні чинники регулюють поведінку людей і створюють умови для їх гармонійного буття в суспільстві з допомогою таких категорій, як добро, справедливість, обов'язок, честь, совість, гідність, щастя. У суперечностях між політикою і мораллю народжується політична етика. Вона охоплює моральні аспекти політичних дій і рішень, засоби і форми їх реалізації, відіграючи при цьому вирішальну роль у легітимації політичної влади.

Право як один із найважливіших регуляторів суспільних відносин і одночасно як невід'ємний вимір суспільного життя зазнає на собі прямий та опосередкований вплив з боку суспільства, яке постає не лише об'єктом формування, утворення, функціонування, розвитку суспільних відносин, що стають предметом правового регулювання відносин правових, а й саме бере активну участь в усіх правових процесах, таких, як розвиток права і правотворчість. Вихідним елементом і головним об'єктом дослідження права, – вважає Л. Фуллер, – є не норма права, не правова система, а правові відносини, тобто один із головних елементів, завдяки якому функціонує будь-яка сфера або система, галузь, у тому числі й політична [13, с. 49].

Питання про логічну взаємодію двох груп різносенсових сфер – із розряду теоретико-реформаціологічних проблем модернізації життєдіяльності політичної сфери та предмет окремої публікації. Перейдемо до висновків.

Отже, надсфера суспільного життя – це обшир суспільно-колективного життя людей, в якому насамперед задовольняються їх пересічно-буттєві потреби та інтереси, пов'язані зі споживанням, яке є однією з фундаментальних основ буття як окремої людини, так і всього суспільства.

У результаті взаємодії і рівноважного функціонування усіх надсфер, сфер, систем, підсистем, галузей, та інших «ділянок» суспільного життя як єдиного цілого виникає синергетичний ефект – нова потужна продуктивна сила, здатна вирішувати різноманітні проблеми людства. При цьому найважливішим є усвідомлення того факту, що розвиток особистості, її здібностей, а також її активність, громадянська свідомість, культура, суспільна енергія є тією цеглиною, яка закладає основи здорового й заможного суспільства.

Література:

1. Антология мировой философии : В 4-х томах. — Т. 1. — М.: Мысль, 1969. — 936 с.
2. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевт. курс : авт. підручник / І. М. Варзар. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : ДП «Вид. дім «Персонал»», 2011. — 354 с.
3. Варзар І. М. Розмислові тези про колишні свої намагання посильно вирішувати

деякі засадничі проблеми політичних наук / І. М. Варзар // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. — 2012. — Вип. 1. — С. 97-103.

4. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. — № 7. — 1967. — С. 102-118.

5. Економічна теорія: навч. посіб / [Андрющенко А. М., Бурляй А. П., Костюк В. С. та ін.]. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 520 с.

6. Дабіжа В., Кіслов Д. Сучасний науковий дискурс щодо визначення поняття «політичні комунікації» [Електронний журнал] / В. Дабіжа, Д. Кіслов // Укр. наук. журн. «Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації». — 2012. — № 3. — Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/>.

7. Піча В. М. Соціологія : підручник / Піча В. М. — Л.: «Новий світ – 2000», 2007. — 280 с.

8. Політологія : навч.-енцикл. Словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. — Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. — 779 с.

9. Семашко Л. М. Сферный подход / Семашко Л. М. — СПб.: Нотабене, 1992. — 368 с.

10. Смілянська Ганна. Автономія вищів неможлива без фінансової самостійності / Ганна Смілянська // Голос України. — 2014. — 21 трав.

11. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти / В. М. Тімашова // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. — 2013. — Вип. 12. — С. 66-72.

12. Філософія: навч. посіб. / [Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.]. — К.: Вікар, 2003. — 457 с.

13. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер [пер. с англ. Т. Даниловой] ; под ред. А. Куряева. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: ИРИСЭН, 2007. — 306 с.

Тімашова В. М. Надсфери и сфери в теоретической призме содержания политической жизни общества как системы

Рассмотрены, проанализированы и разграничены понятия надсфер, сфер, систем, подсистем, отраслей, а также других «участков» общественной жизни, которые подаются в неразрывном единстве со сферой политической. Выяснено количество сфер и надсфер, их архитекtonика, а также обосновано их деление на производственные (креативные) и потребительские (консумативные). Дано определение понятия «надсфера».

Ключевые слова: надсферы, сфери, политическая сфера, производственные сфери, консумативные надсферы.

Timashova V. Nadsfery and spheres in the theoretical prism contents political life of society as a system

Considered, analyzed and delineated concept nadsfer, spheres, systems, subsystems, industries, and other «areas» of social life, served in the indissoluble unity of the political sphere. Clarified the number of areas and nadsfer and their architectonic and grounded their separation on production (creative) and spozhyvanski (konsumatyvni). Given the definition of «nadsfera».

Keywords: nadsfery, the sphere, the political sphere, production areas konsumatyvni nadsfery.

УДК 321.01:316.485.22

*Берестова Ганна Іванівна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ОПОЗИЦІЯ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Досліджується феномен політичної опозиції в контексті вивчення явища політичного протесту. Відстежуються основні характеристики опозиції в політичній системі України. Здійснюється аналіз основних положень проекту Закону України «Про парламентську опозицію», який ухвалений Верховною Радою України в першому читанні.

Ключові слова: *опозиція, політичний протест, парламентська опозиція, ситуативна опозиція*

Інститут політичної опозиції став об'єктом активного вивчення в Україні з середини 90-х років, оскільки після здобуття незалежності було проголошено курс на побудову демократичної і правової держави. Основу ж демократії становить політичний, економічний та ідеологічний плюралізм, що і було згодом закріплено в Конституції України 1996 року. Необхідним атрибутом демократичного політичного режиму є політична опозиція, яка набуває особливого значення в період трансформації політичного режиму, оскільки сучасна політична наука та досвід розвинутих демократичних країн доводять, що конструктивна опозиція є ефективним засобом цивілізованого узгодження інтересів різних соціальних груп, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин.

Метою даної статті є дослідження опозиції як форми політичного протесту в політичному житті України.

Передумови виникнення концепції політичної опозиції були закладені у працях давньогрецьких мислителів Арістотеля та Платона, а також у працях Т. Гоббса, П. Гольбаха, Б. Спінози, Д. Юма, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка та інших.

Сьогодні в Україні напрацьовано певний науковий доробок дослідження явища політичної опозиції. Так, методологічні аспекти проблеми функціонування політичної опозиції в українському суспільстві, її взаємовідносини з владою, організаційна будова, ідеологічні, соціальні та правові основи діяльності розглядалися в роботах: В. Бабкіна, Ю. Бадзьо, Т. Батенка, В. Беха, С. Бондар, І. Варзаря, Н. Вінничук, О. Гараня, В. Горбатенка, О. Гриніва, І. Жданова, І. Когута, О. Кукуруз, А. Колодій, М. Михальченка, Р. Павленка, Н. Піскарьової, І. Побочія, О. Совгирі, Ф. Рудича, С. Рябова, Т. Ткаченко, С. Телешуна, М. Томенка, Л. Червоної, П. Шляхтуна, В. Якушика та ін.

В рамках зарубіжної політології явище політичної опозиції досліджено більш детально. Так, науковим підґрунтям теоретико-методологічного дослідження є праці Р. Даля, М. Дюверже, О. Кіркхаймера, Х. Лінца, Дж. Сарторі та ін.

Нині наявність опозиційних сил в суспільстві та в парламенті розглядається не як виняток, а як необхідність для нормального розвитку та функціонування демократичної політичної системи. Так, Дж. Кеннан зазначив, що якщо в суспільстві не існує дієздатної політичної опозиції, то серед учасників конфлікту з'являються люди, які вважають, що тільки вони одні знають, що є добром для суспільства, і що саме вони знають, як здійснити це добро, як тільки їхня влада буде забезпечена й не матиме суперників [7, с. 80]. Необхідність існування опозиції в суспільстві зумовлена потребою усунення можливості узурпації влади. Опозиція – це імпульс, що трансформує політичне життя, створюючи конкурентне середовище, продукуючи альтернативні ідеї та варіанти політичних рішень. Вона покликана асимілювати суперечності, зрівноважити плюралізм шляхів та методів здійснення політики задля забезпечення безперервності розвитку політичного організму. Однобока, незбалансована політична система є хиткою та не здатна протистояти кризовим викликам.

Політична опозиції постає інституціоналізованим знярядям розв'язання суперечностей між спільнотою та владою (зовнішня опозиція), а також досягає узгодження протиріч у стосунках всередині суб'єктів влади (внутрішня опозиція). Спрощене розуміння сутності опозиції зводиться до протидії, опору політичних сил та громадськості існуючій владі. Тобто протестність є іманентною характеристикою опозиційної діяльності, яка спрямована на конструктивізацію та оздоровлення політичного процесу чи, навпаки, внесення деструктивного елементу в механізми прийняття політичних рішень. В цьому випадку мова йде про невідповідальну опозицію, яка в прагненні скинути уряд використовує всі засоби без жодних (у тому числі моральних) обмежень, що дискредитує державні інститути загалом.

Діяльності опозиційних сил залежить від місця їх роботи (парламентська опозиція чи позапарламентська) та від ресурсів, якими вони володіють: доступ до медіа-ресурсу, фінансові можливості, адміністративний вплив. Так, вплив малочисельної фракції у парламенті не можна ототожнювати з можливостями згуртованої потужної парламентської меншості (наприклад, партія меншості в двопартійних системах), яка лише декількома голосами поступається владній більшості, а звідси і висока репрезентативність населення такою опозицією.

Важливим є сутнісне наповнення інституту опозиції в конкретній політичній системі. Так парламентська опозиція може бути ситуативною, альтернативною чи інституційною. Ситуативна опозиція організовується на деякий час, щоб висловити незгоду щодо конкретних аспектів державної політики. Після вирішення проблеми опозиція розпадається. Альтернативна опозиція має свою програму державної політики, яка кардинально відрізняється від тієї, що втілює влада, послідовно критикує владу (уряд) і у будь-який момент готова її замінити. Інституційна ж опозиція – це опозиція, статус якої регулюється нормативно-правовими актами держави, які закріплюють її місце в політичній системі та інструменти впливу на процес прийняття політичних рішень.

Звертаючись до питання класифікації політичної опозиції, Г. Оберроутер щодо критерію її системності зазначав: «Не всякий опір можна назвати сьогодні політичною опозицією, а тільки політичну протидію, де функціонують добре організовані суб'єкти з конкретними політичними вимогами або навіть програмами, що містять одночасно високий альтернативний, евристичний і протестний потенціал, спрямований проти політики діючої влади. Таким чином, про цивілізовану опозицію можна вести мову тільки тоді, коли суперечності між більшістю та меншістю ґрунтуються на фундаментальній єдності по цей і другий бік альтернативи і не ставлять під загрозу основи конституційної, політичної та правової систем» [4, с. 417-420].

Системна опозиція – це цивілізоване протистояння певних політичних сил офіційному курсу; це право боротися за владу як головний ресурс держави без руйнування основ державності. І це право має бути забезпечене політичними та правовими механізмами. Опозиційна діяльність – один з найбільш лояльних видів політичного протесту. Якщо мова йде про парламентську опозицію, то вона працює в межах одного інституту, що і владна більшість, тому її діяльність обмежена інструментами, які допускає національне законодавство та парламентська етика. В такому випадку широкий арсенал вуличних протестів, подекуди радикалізований та незаконний, не може застосовуватися без шкоди іміджу опозиційної політичної сили, яка настане в результаті негідної поведінки парламентарів в умовах розвинутих демократичних систем, але в українських реаліях наслідки можуть бути непередбачуваними. Так, протягом каденції Верховної Ради України сьомого скликання партія ВО «Свобода» неодноразово викликала незадоволення суспільства через агресивну поведінку народних депутатів як у парламенті, так і поза ним. Насильницькі дії народних депутатів І. Мірошніченка та Б. Бенюка спрямовані проти т. в. о. президента НТКУ Олександра Пантелеймонова, якого змусили під тиском написати заяву про звільнення, викликали шквал громадського незадоволення та навіть заклики здати мандати

народних обранців. В той же час епатажна поведінка, нецензурні висловлювання та агресія народного депутата від Радикальної партії України О. Ляшка у стінах парламенту та у ЗМІ не завадила зростанню його рейтингу серед населення України, про що свідчить його третій результат на позачергових виборах президента України в травні 2014 року – 8,32% [6].

Отже, опозиція завжди підсвідомо асоціювалася зі спротивом і протистоянням, а судження про опір державній владі і стали основою появи теорії політичної опозиції.

Як зазначає Т. Ткаченко, політична опозиція, виступаючи ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп та будучи невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин, може існувати лише за умов надання та гарантування кожному громадянину права на протест, де опозиція виступає однією з його форм. Тобто опозиція як політичний інститут може існувати лише в демократичному суспільстві, тоді як опозиція як форма суспільного протесту проявляється і за умов недемократичних режимів [8].

Опозиція – це конструктивна конвенціональна форма політичного протесту, яка в процесі історичного розвитку взяла на себе завдання мінімізації кількості політичного насилля та рівня обурення в суспільстві, максимізації кількості громадян, котрі вважають, що прийняті рішення відповідають їх інтересам, та забезпечення мирного способу розв'язання конфліктів [2]. Осмислення опозиції як руху спротиву влади законодавчо закріпленими методами має свої переваги, особливо коли йдеться про консолідовану та відповідальну опозицію, адже шансів досягти поставленої мети, маючи депутатський мандат чи змогу претендувати на нього, значно більше.

В контексті дослідження опозиції як форми політичного протесту, головне її суспільно-політичне призначення – спрямувати існуюче в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані, легітимні форми замість ірраціональних, руйнівних дій. Опозиція – це лобіст вулиці в парламенті або на виборах, який у разі довіри громадськості отримує електоральну підтримку, а разом з нею і дієві інструменти політичного протистояння, які виражаються у повноваженнях депутатів всіх рівнів та можливості обіймати посади у виконавчій владі. У політика чи групи політиків з'являється ще й моральне право виступати від імені своїх виборців, слугувати ретранслятором громадськості публічно в стінах парламенту, на сторінках газет чи в офіційних зверненнях.

В Україні розвиток інституту опозиції обумовлюється антидемократичним минулим та перебігом сучасних трансформаційних процесів, які відбуваються в складних та суперечливих умовах, і частіше за все позбавлені поступальності. Політична опозиція на вітчизняному просторі отримала вільні можливості для розвитку після здобуття незалежності. Надалі її функціонування було обумовленим специфікою політичного режиму, змінами в партійному спектрі держави та варіаціями виборчого законодавства.

«Перебудова» зробила можливою появу опозиції як реального суб'єкту політичного процесу. Новий політичний простір та закони його функціонування дозволили декларований плюралізм почати втілювати в життя. Цей етап став важливою умовою для становлення сучасної української політичної опозиції та її характерних ознак, обумовлених не тільки перехідним станом української політичної системи, але й його глибинними політико-культурними та соціально-психологічними факторами.

Нинішній незадовільний стан речей в українському політичному просторі відображає недосконалість виборчого законодавства, кризу в ідеологічному спектрі партійної системи, низький рівень політичної та правової культури населення, а звідси і якість влади. В цих умовах наявність політичної опозиції сприяє і політичній стабільності в державі, і створенню найбільш сприятливих умов для нормальної життєдіяльності суспільного організму в процесі демократизації. У періоди відносної соціально-політичної стабільності опозиція відіграє позитивну роль, контролюючи діяльність влади. Коли ж в суспільстві назріває необхідність радикальних перебудов, опозиція виступає рішучим прихильником активних дій.

Інституціоналізація політичної опозиції в Україні відбувається в суперечливих умовах, причиною яких є непоступальний, подекуди хаотичний, процес побудови самостійної держави. Протягом цього нетривалого періоду опозиція пройшла шлях від повного неприйняття її існування, протидії консолідації до розуміння та спроб законодавчого забезпечення її місця в політичній системі. До основних проблем становлення інституту опозиції в Україні відносяться: несформованість традицій опозиційної діяльності, відсутність консенсусної політичної культури, слабкість опозиційного лідерства та відсутність внутрішнього механізму генерування ідей, нерозуміння справжньої суті та призначення опозиції як інституту демократичної політичної системи, невизначеність нормативно-правового статусу політичної опозиції, обов'язків та гарантії її прав. Вирішення цих проблем залежить від виконання наступних завдань: врегулювання системи владних повноважень, наукового визначення прийнятної для України моделі політичної опозиції, законодавчого впорядкування статусу опозиції, проведення кваліфікованої кадрової політики, формування консенсусної політичної культури еліти й цивілізованих стосунків між владою та опозицією на основі ідеї національної злагоди.

Для України є характерною так звана «маятникова опозиція», яка є кількісно та якісно непостійною, та не залежить від ідеологічної приналежності політичних сил чи окремих суб'єктів. Вона може бути як принциповою, так і безпринципною. Часто визначення свого політичного позиціонування відбувається на особистому несприйнятті тих або інших політичних лідерів, за якого особиста позиція депутатів може не збігатися з партійною або фракційною. До того ж для вітчизняного політичного простору характерною є клановість за родинною, територіальною чи фінансово-економічною спорідненістю. Солідарність членів таких кланів нерідко може зумовити ще і внутрішньопартійні розбіжності.

Відсутність традицій багатопартійності та політичної змагальності в Україні зумовлює існування слабкої або радикалізованої антисистемної опозиції. Дається взнаки проблемність налагодження неконфліктної взаємодії між суб'єктами політики, а відтак й демократичних механізмів передачі влади між ними. Кожного разу це супроводжується хвилею популізму, критиканства, або й суспільними потрясіннями, як це було в 2004 та 2014 роках. В діяльності вітчизняної опозиції часто відсутня альтернативна складова в оцінці влади, а це дискредитує опозиційні сили, оскільки вказує на їх недієздатність, бо для опонування вони обирають персональні суб'єкти, а не політику, яку впроваджує вся система влади.

Більшість українських дослідників дотримуються думки про необхідність прийняття закону про опозицію задля створення правових рамок її діяльності. Цей закон мусив би закріпити статус, права, обов'язки, джерела фінансування опозиції. В квітні 2014 року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні законопроект № 4494 «Про парламентську опозицію» [1]. Це не перша спроба нормативно врегулювати роль опозиції в політичному процесі України, але доля нинішньої законодавчої ініціативи буде вирішена парламентом уже наступного скликання.

Цим законопроектом визначаються засади і гарантії здійснення опозиційної діяльності, як однієї з основ демократії, що має представницький і плюралістичний (багатоманітний) характер та забезпечує підзвітність і підконтрольність перед виборцями органів державної влади, їх посадових осіб, в спосіб, що не визначений іншими Законами України [1].

Так, згідно ст. 1 цього нормативного акту **парламентська опозиція** – добровільне депутатське об'єднання депутатських фракцій (депутатської фракції) у Верховній Раді України та (або) народних депутатів України, що не увійшли до парламентської більшості, подали заяви про перехід в опозицію і які не погоджуються з офіційним політичним курсом парламентської більшості і Кабінету Міністрів України та (або) способом його реалізації, здійснюють контроль за діяльністю парламентської більшості і Кабінету Міністрів України,

критикують їх діяльність і пропонують альтернативну програму розвитку України та шляхи її реалізації.

В пояснювальній записці до законопроекту №4494 автори (Геллер Є. Б., Новинський В. В., Писаренко В. В.) зазначають, що конструктивна діяльність парламентської опозиції у демократичних державах забезпечує конкуренцію альтернативних напрямів розвитку та діяльності різних сфер суспільного життя і залежить зокрема від рівня її формальної інституалізації та можливості впливу на законодавчий процес. У зв'язку з цим, для забезпечення належного виконання своїх функцій опозицією – доцільно на законодавчому рівні прописати формальні гарантії інституту парламентської опозиції [1].

В ст. 10 даного законопроекту одним з прав парламентської опозиції є утворення опозиційного уряду, Голова якого може брати участь та виступати на засіданнях Кабінету Міністрів України. Також опозиції надається право на формування порядку денного ВРУ, йдеться про так званій «День опозиції»: один день протягом чергової сесії Верховної Ради України відводиться для розгляду питань, визначених парламентською опозицією, які включаються до порядку денного роботи Верховної Ради України без обговорення і голосування. В ст. 11 парламентській опозиції гарантується право на заміщення народними депутатами України, що входять до її складу, посади Першого заступника Голови Верховної Ради України [1].

На основі аналізу даного законопроекту, можна зробити висновок, що автори спробували поєднати риси вестмінстерської та німецької моделі парламентської опозиції. З вестмінстерської моделі взято високо формалізовану інституціональну роль опозиції, що дає їй можливість постійно критикувати урядову політику й заохочує формування політичних альтернатив. В німецькій моделі (Німеччина, Австрія) формальна роль опозиції не настільки інституціоналізована, як у вестмінстерській, але меншість має змогу суттєво впливати на законодавчу діяльність парламенту. Сила німецької моделі визначається не за формальними посадами, а за набагато ширшими повноваженнями опозиційних сил у законодавчому органі. Опозиція має сильні інституціональні важелі контролю над урядовою партією. І тут виникає загроза розмивання сфери політичної відповідальності, оскільки часто складно визначити, якою мірою уряд або опозиція відповідає за конкретний законодавчий акт.

Досвід розвинутих демократичних держав (Великобританія, Німеччина, Франція та ін.), доводить, що інститут опозиції може функціонувати і без існування окремого закону. Достатнім ступенем інституалізації може бути внесення пункту про діяльність опозиції до регламенту парламенту або визнання парламентської меншості офіційною опозицією в державі.

Відсутність консенсусу в середовищі політичної еліти України за умов багатополярності політичної системи та соціально-культурної гетерогенності суспільства обумовлює постійне виникнення політичних конфліктів та криз, що призводить до дезорганізації роботи виконавчої влади та іммобілізації всієї політичної системи. Виходячи з цього можна окреслити важливу роль інституту політичної опозиції, який за умови конструктивності своєї діяльності, покликаний узгоджувати відносини з владою та чинити спротив їй, дотримуючись принципів раціоналізму та доцільності. Подальша доля становлення політичної опозиції в Україні на пряму залежить від результатів дострокових парламентських виборів у жовтні 2014 року, а саме від відповіді на питання, чи зуміють численні політичні сили та позафракційні депутати сформувати, окрім коаліції, ще і достатньо чисельну та ефективну опозицію.

Основна проблема дослідження феномену політичної опозиції полягає в тому, що цьому інституту завжди надавалося другорядне значення серед інших інститутів політичної системи. Але відповідаючи на виклики часу, варто зазначити, що функціонування демократії як сучасного політичного-правового режиму, що приймає рішення від імені більшості, неможливе без врахування інтересів меншості, яку і представляє інститут опозиції. Йдеться про діалектичну взаємодію влади та сили, яка їй протистоїть. Варто зазначити, що політична

опозиція є невід'ємним інститутом сучасних політичних систем, під якою слід розуміти організовану форму вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади; це суб'єкти політичного життя, які ведуть боротьбу за володіння домінуючим політичним ресурсом держави.

Існування політичної опозиції є необхідним явищем для сучасного відкритого суспільства, адже вона є відображенням багатоманітності і різноманітності суспільних інтересів, а тому жодна політична сила не може претендувати на монополію їх представництва. Досвід суспільного розвитку засвідчує, що лише наявність опозиції гарантує демократичність у вираженні інтересів населення та їх відображення в рішеннях політичної влади.

Література:

1. Проект Закону про парламентську опозицію [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50314.
2. Dahl R. Governments and Political Opposition / R. Dahl // Handbook of Political Science. — Vol. 3 (Macropolitical Theory). — Addison-Wesley Publishing Company, 1975. — P. 115-174.
3. Oberreuteur H. Parlamentarische Opposition / H. Oberreuteur. — Hamburg: Westdt. Verl., 1975. — 277 с.
4. Ірха К. О. Теоретичні аспекти дослідження політичної опозиції в західній науці XIX-XX ст. / К. О. Ірха // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. — К., 2009. — Випуск 29. — С. 415-420.
5. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз / О. В. Кукуруз. — К.: Наук. думка, 2010. — 197 с.
6. Протокол Центральної виборчої комісії про результати виборів Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf.
7. Степико В. П. Політична еліта, політична опозиція і суспільний конфлікт / В. П. Степико. — Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. — К.: Навч.-метод. каб. вищ. освіти Мін. освіти і науки України, 1996. — С. 78-81.
8. Ткаченко Т. В. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту / Т. В. Ткаченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=77&c=1802>.

Берестовая А. И. Опозиция как форма проявления политического протеста

Исследуется феномен политической оппозиции в контексте изучения политического протеста. Отслеживаются основные характеристики оппозиции в политической системе Украины. Совершается анализ основных положений проекта Закона Украины «О парламентской оппозиции», который был принят Верховным Советом Украины в первом чтении.

Ключевые слова: оппозиция, политический протест, парламентская оппозиция, ситуативная оппозиция.

Berestova H. Opposition as a form of political protest

The phenomenon of political opposition in the context to study the phenomenon of political protest. We study the main characteristics of the opposition in the political system of Ukraine. The analysis of the main provisions of the draft Law of Ukraine «On the parliamentary opposition», which passed by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading.

Keywords: opposition, political protest, parliamentary opposition, situational opposition.

УДК: 316.485.22:32:316.722

Гаращук Євгенія Вікторівна,

аспірантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ КУЛЬТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Стаття розкриває наукову сутність категорії «культура політичного протесту»; розглядаються дефініції базових понять цієї категорії та основні чинники формування культури політичного протесту.

Ключові слова: політична культура, політична поведінка, громадянське суспільство, політичний протест, культура політичного протесту.

Актуальність вивчення проблеми формування культури політичного протесту в сучасному перебігу політичного процесу визначається не тільки тим, що різного роду протести супроводжують соціальне життя постійно і повсюдно, але і тим, що від сприйняття індивідуумами і соціальними групами цих протестів залежить не лише характер їх перебігу, способи локалізації, але й наслідки і, зрештою, перспективи розвитку політичної і соціальної системи. Ось чому проблема культури політичного протесту є надзвичайно актуальною і навіть злободенною в теоретичному і практичному сенсі. Категорія «культура політичного протесту» в ХХ стала одним із головних чинників, що впливають на зміни в загальній культурі суспільства та окремої особистості.

Поняття «культури протесту» було введено в науковий обіг в 60-х рр. ХХ століття західними і вітчизняними філософами, соціологами і психологами (Т. Роззаком, Д. Беллом, Ю. Давидовим, Е. Баталовим, М. Султановим) [1].

Перші дослідження, присвячені протестному руху, відносяться до кінця 80-х рр. Переважно це були роботи, які відрізнялися неповнотою і фрагментарністю викладу. Коли вибори 1989 і 1990 років привели до політичного успіху протестних рухів і закріпили цей успіх формуванням нових держав, стало зрозуміло, що протестні рухи є силою, що може впливати на політичну систему, на процес управління державою і суспільством в цілому. Активізація різних форм протесту, сам факт їхнього існування стали розглядати як ознаку і необхідну умову становлення громадянського суспільства.

Протягом тривалого часу в контексті аналізу культури політичного протесту відбувалося накопичення переважно емпіричного матеріалу і мав місце його систематичний опис. Культура політичного протесту стала розглядатися як своєрідний індикатор розбіжності між сферами належного і суцього, як показник де-конструктивних процесів у суспільстві, як рівень усвідомлення необхідності змін у базових та інструментальних цінностях суспільства.

Разом з тим не можна не відзначити, що як відносно самостійний предмет наукового дослідження культура політичного протесту не аналізувалась.

Подібно до того, як культура взагалі визначає норми поведінки в житті людей, політична культура визначає норми поведінки і правила гри в політичній сфері, в тому числі в організації акцій протесту.

Оскільки поняття «культура політичного протесту» має в своїй основі такі політологічні категорії як «політична культура» і «протест», то необхідно докладніше зупинитися на визначенні їх змісту та наукової сутності.

Поняття «культури протесту» виходить на соціально-політичну арену як важлива подія другої половини двадцятого сторіччя, і визначається так званою контркультурою або «молодіжним протестом» (Т. Роззак, Ч. Рейч, Дж. Інгер) [2].

Ряд дослідників щодо поняття «культура протесту» дотримуються більш розширеного трактування: так позначаються явища, що виникають в самій культурі, але суперечать її головним принципам, які йдуть врозрід з її основними установками, що ламають її ціннісну структуру.

На думку Б. Студніциної «культура протесту» як складова розвитку культурних процесів дозволяє зрозуміти специфіку становлення нових форм культури і виявити механізми її оновлення. Феномени «культури протесту» безпосередньо пов'язані з критикою існуючих норм і цінностей, із запереченням домінуючих ідеалів. Саме це заперечення і різка критика суцього породжують можливість для виникнення подальшого створення нових систем цінностей, що дозволяє стверджувати об'єктивну необхідність існування «культури протесту», яка забезпечує періодичне відтворення світових соціокультурних процесів [3].

Політична культура включає в себе ті елементи і феномени суспільної свідомості, які пов'язані з суспільними процесами і здійснюють значний вплив на форми, формування, функціонування та розвиток держави і політичних інститутів.

Протест (від лат. *protestor* – публічно доводжу) – заперечення. Під політичним протестом найчастіше розуміється «свідоме невиконання правил, встановлених політичним режимом» або різновид «неконвенціональної дії, тобто дії, що не відповідає законним і традиційним нормам режиму». Так В. Сафронов, значно обмежуючи перелік явищ, які підпадають під визначення політичного протесту, ототожнює його з «акціями, що виходять за рамки демократичних процедур», «з насильством, направленим на зміну режиму». Він вважає, що до явищ політичного протесту не можна віднести політичну поведінку, «яке може проявлятися у формах, що не несуть безпосередньої загрози режиму (електоральний абсентеїзм, підтримка опозиції на виборах)» [4, с. 116-130].

Така позиція не виправдано виключає всілякі акції недемонстративного характеру, наприклад, свідомо відмова від участі у виборах, принципове ігнорування організованих владою політичних заходів, співчуття або мовчазна підтримка всіляких політичних рухів і дій протестного характеру. При всій зовнішній непомітності такої настрої або, можна сказати, установка на потенційний протест, може виявитися істотним чинником розвитку політичних подій і, звичайно, не може ігноруватися політичною практикою при аналізі конкретної розстановки політичних сил у суспільстві.

Згідно з визначенням, наведеним у Політичній енциклопедії за редакцією Ю. Левенця, Ю. Шаповала та ін., політичний протест – це форма вияву незгоди окремого індивіда або певної соціальної групи з політичним курсом або окремими заходами вищих органів державної влади. Політичний протест може здійснюватися як у законодавчо визначених (легітимних), так і в екстремістських (нелегітимних) формах. У першому випадку політичний протест здійснюється у формі звернення до органів влади та її представників у законодавчій, виконавчій, судовій гілках або апелювання до громадської думки з метою подолання або виправлення негативних, як на думку тих, хто протестує, суспільних явищ і політичного стану в державі. Політичний протест у зазначеному випадку реалізується через важелі демократії: свободу думки, друку, зборів, мітингів, страйків, мирних вуличних демонстрацій і т. д. До нелегітимного політичного протесту відносяться такі акції громадянської непокори, як несанкціоновані мітинги і демонстрації, спроби захоплення приміщень адміністративно-державних закладів, акти насильства стосовно окремих політичних діячів тощо [5, с. 611].

Вивчення громадських рухів і акцій протесту збігається з хвилями політичної активності. Ця дослідницька царина є найвищою мірою політизованою і ідеологізованою, особливо на початковому етапі становлення. Нова реальність сформувала і проблематику досліджень, для якої ще не встановилася мова опису, категоріальний апарат і дослідницькі підходи.

Нині протест розглядається політологами в якості однієї з найбільш характерних форм політичної участі громадян, що реагують на обмеження їхніх політичних прав. Як зазначає Т. Кремень у своїй монографії «Політична мобілізація в соціально-медійному вимірі», сучасний соціальний політичний процес характеризується появою нових ситуацій і викликів, у контексті яких концептуалізуються нові політологічні дискурси, серед яких особливе місце належить проблемі політичної мобілізації, яку можна визначити як процес

заохочення населення до політичної участі, що не завжди дорівнює політичній активності. Політична мобілізація, – на думку дослідниці, – необхідна складова політичних процесів, незалежно від того, яким є її завдання – підвищення політичної активності громадян або, навпаки, збереження їх у пасивному стані. Незалежно від конкретного завдання, політична мобілізація, яку проводять політичні актори, має на меті перетворити спільноту на частину політичного процесу, зробити індивіда частиною політичної системи, сформувати нові зразки політичної поведінки [6, 10-13].

Водночас, на думку Т. Кремень, необхідно звернути увагу на психологічний аспект політичних протестів. Адже, демонстрації, як зазначає авторка, є внутрішньою формою комунікації. Вони забезпечують учасників відчуттям належності до великої кількості людей з подібним мисленням, які відчують те ж саме щодо конкретного питання. Тобто масові зібрання протестуючих індивідів цементують певну соціальну групу і стають фактором мобілізації. Мобілізаційний аспект акцій протесту полягає передусім у створенні нової колективної ідентичності, до того ж важливим фактором є певна ритуальність протестів, створення певної спільноти, яка дотримується однакових цінностей. Має значення і соціалізуючий ефект акцій протесту, у результаті якого індивід стає частиною політичного процесу, залучається до колективної динаміки акції. Отже, протест може бути мобілізований за таких умов: депривація, яка породжує масове розчарування від невиправданих очікувань; втрата надії на краще майбутнє; відчуття загрози, безвиході; інформованість – потенційні учасники протесту мають знати про те, що він відбудеться; побудова тимчасової колективної ідентичності; почуття задоволення, яке відчуватиме індивід, коли приєднається до протесту. Важливим є те, що протест, який вже відбувається сам по собі є мобілізаційним фактором і породжує нову хвилю мобілізації [6, с. 35].

До теперішнього часу терміни «мобілізація», «колективні дії», «цикл протесту», «громадський рух» часто використовуються як близькі за значенням, а то й синонімічні. Всі вони об'єднані такими ознаками, як спільний і конфліктний характер дій. Однак є й специфіка використання термінології. Вживаючи поняття «мобілізація» і «цикл протесту», дослідники підкреслюють масовий і циклічний характер участі. Якщо використовуються поняття «колективна дія» і «протест», то увага в основному приділяється або орієнтації на протест (потенціал протесту), або аналізу конкретних дій (репертуар протесту). Для аналізу цілісного циклу протесту вітчизняні вчені використовують теорії структури політичних можливостей і циклу протесту, розроблені Г. Кітчелтом, Ч. Тіллі і С. Терроу.

Інша підстава для дефініції протесту використовується авторами, які розробляють проблематику політичного конфлікту. За формами прояву конфлікт поділяють на протест і повстання. При цьому протест розглядається як форма прояву політичного конфлікту, предмет якого стосується конкретних дій і політики влади. У більшості випадків протестна поведінка виявляється не настільки тривалою і включає такі форми, як демонстрація, загальні страйки, вуличні зіткнення й інші дії, пов'язані з порушенням громадського порядку.

При аналізі протесту увагу частіше звертають не так на розгляд суті висунутих проблем, як на оцінку шкоди чи користі виступів для тих чи інших політичних угруповань.

Серед усіх протестних явищ, що відбуваються на теренах пострадянського простору можна виділити три великі групи: політичні, соціальні та національно-етнічні. Розгляд цих трьох форм протесту дозволяє констатувати, що вони розгортаються стосовно цінностей, що мають різноманітну природу. Політичний протест – це протест з приводу влади, домінування, впливу. Соціальний протест – у вузькому сенсі слова – протест з приводу засобів життєзабезпечення: рівня заробітної плати, використання професійного та інтелектуального потенціалу, рівня цін на різні блага, з приводу реального доступу до цих благ та інших ресурсів. У третьому випадку, предметом зіткнення є права й інтереси етнічних і національних груп. Часто цей протест пов'язаний зі статусними і територіальними претензіями. Суверенітет народу або етнічної групи виявляється в даному випадку

домінуючою ідеєю в протесті. Всі ці види протесту можна зрозуміти тільки як взаємозв'язані елементи протесту, як такі зіткнення, де кожен з них становить живильне середовище для інших.

Поняттям протесту – соціального чи власне політичного – часто охоплюють досить широке коло явищ. Дослідниками зазначається, що до «протесту» відносять і «оспорювання», «заперечення» всієї соціальної дійсності, самих принципів суспільного устрою, і неприйняття лише якихось окремих сторін суспільно-політичного життя, і обурення існуючими порядками й інститутами влади в цілому, і виступи проти певних тенденцій в їх політиці [7, с. 25]. Потенціал протесту вище там, де гірше економічні умови (в малих містах порівняно зі столицями, на периферії по відношенню до центру), у знедолених і противників ринкових реформ.

Розробка проблематики протесту дозволяє дійти висновку щодо домінанта політичного протесту розгортається в усіх конфліктних ситуаціях сьогодення. Політичний наслідок, що впливає звідси, полягає в необхідності раціоналізації політики, підвищення політичної культури нової політичної еліти. Природно, це передбачає більш глибоке і розгорнуте розуміння функцій, завдань, можливостей політичних інститутів, владних структур різного роду, механізму представництва інтересів, делегування повноважень, співвідношення обов'язків виборних органів та їх апарату, правил і норм парламентської діяльності, способів ведення переговорів, завдяки яким вирішуються або регулюються протестні рухи, що виникли.

Розглядаючи підходи до дефініції протесту, слід, в першу чергу, зупинитися на тих з них, в основі яких лежать міркування нормативного характеру. Тут протест визначається як форма «нетрадиційної» політичної поведінки. При цьому критерієм розрізнення традиційної і нетрадиційної політики в цілому є наявність і відповідно відсутність правил і законів, що сприяють регулярному представленню інтересів різних груп.

Як похідний фактор політичного розвитку, політичний протест постає перед дослідником як вельми складне, багатовимірне явище політичного життя.

По-перше, політичний протест може існувати у вигляді внутрішнього стану неприйняття політичним суб'єктом панівних в суспільстві політичних відносин або політичної системи в цілому. Політичний протест як внутрішній стан особистості або маси, звичайно, важко зафіксувати звичними методами опитування, анкетування, соціологічного виміру.

По-друге, політичний протест – це певна форма вираження незгоди, опору, неприйняття пануючого політичного курсу, тобто те, що найчастіше виражається певною акцією, дією, вчинком протестного характеру.

Нарешті, по-третє, політичний протест – це явище політики, атрибут політичного, який представляє собою протидіючі сили, рухи, тенденції, що йдуть врозріз з основною течією політичного життя. Як такий, політичний протест присутній в будь-якій системі політичних відносин, супроводжує розвиток будь-якого політичного режиму і в принципі не може бути викорінений з політичної сфери [8, с. 8].

Проявом культури політичного протесту є колективні дії, які в політико-соціологічній літературі відносяться до протестних форм політичної поведінки. Варіанти останніх можуть бути різними – від «м'яких», таких, як підписання петицій і відозв, до «жорстких» (радикальних), часто передбачають прояви насильства. У зазначених формах політичної активності зазвичай виявляються залученими не дуже значущі, з точки зору репрезентативності по відношенню до загального числа населення, групи людей. Разом з тим, ця активність виявляється невід'ємним фактом сучасного політичного життя країни.

У політичній літературі використовується термін «політична іммобільність», який означає такі стани політичної діяльності, як виключення з політичних відносин (обумовлена низьким рівнем суспільного розвитку або «заорганізованості», розчаруванням у політичних

інститутах), політична апатія, що є формою неприйняття політичної системи, і політичний бойкот – вираз активної ворожості до політичної системи та її інститутів.

Культура політичного протесту – це свідоме невиконання правил, встановлених політичним режимом. Демократія дає людям набагато більше шансів участі в політичному процесі. Держава сама пропонує своїм громадянам розділити відповідальність за події. В умовах тоталітарного режиму, що прикривається ідеологічною непогрішністю і намагається сформувати тип «нової людини», рамки «творчої поведінки» визначені зверху і надзвичайно звужені.

Культура політичного протесту являє собою складну систему соціальних зв'язків і відносин, у якій індивіди, соціальні групи перебувають у взаємодії один з одним і з політичною системою в конкретних умовах місця і часу.

Ці соціальні зв'язки і відносини соціальних суб'єктів обумовлені історичними, економічними, політичними, соціокультурними, соціально-психологічними факторами і утворюють систему взаємодіючих структурних елементів в єдиному механізмі формування політичної культури, а, отже, культури політичного протесту [9, с. 114-130].

У зв'язку з ліквідацією після 1991 року суворих ідеологічних обмежень, раніше властивих державній політиці, різко зросла здатність суспільства до культурної інтеграції (і одночасно – до розширення свого впливу на інші культурні світи).

Культура політичного протесту розглядається як система політичних зв'язків і відносин суб'єктів, що перебувають у взаємодії один з одним і з політичною системою в конкретних умовах місця і часу. При такому підході базовою підставою цієї класифікації може бути характер суб'єктно-об'єктних відносин, багато в чому обумовлених типом політичної системи, яка історично склалася в розглядуваній громадянській культурі її ментальної складової.

Об'єктивні механізми формування культури політичного протесту включають в себе частину системи соціальних зв'язків і відносин соціальних і політичних суб'єктів, обумовлених об'єктивними історичними та реальними для поточного політичного процесу (у рамках існуючої політичної системи) явищами. Факторами, що впливають на формування культури політичного протесту, в межах дії цієї групи механізмів виступають географічне і геополітичне положення країни, її розміри, клімат, етнічна структура, тип політичної системи, система соціально-економічних відносин та ін.

Щоб адекватно оцінити реальні перспективи формування в Україні культури політичного протесту, важливо наступне: по-перше, треба не тільки по можливості неупереджено визначити характер інституційного середовища, але і врахувати динаміку масових настроїв, в тому числі і що стосуються відношення до демократичних цінностей та інститутів. По-друге, час припинити списувати всі наявні огріхи на спадщину комуністичного минулого. Базові моделі соціально-економічної діяльності населення, незважаючи на всі деформації, в типологічному сенсі стають все більш європейськими, орієнтованими на раціональний індивідуальний вибір. Українська культура політичного протесту формується за рахунок трьох основних складових. Головна з них – власна політична практика. У країні наявне публічне політичне життя, в яке залучена значна частина населення. Накопичується новий досвід, формуються нові традиції, на базі яких і починають викристалізовуватися сучасні політико-культурні зразки. Друга – запозичення зарубіжного досвіду, головним чином західноєвропейського та американського. Третє джерело – національна спадщина, в якій знайшли втілення не тільки привнесені, а й архетипічні риси української культури і соціальної ментальності, такі як, наприклад, колективізм, який ні за яких умов не може бути витіснений індивідуалізмом американського зразка.

Культура політичного протесту передбачає, що громадяни виступають активними суб'єктами політичного життя, що вони в змозі реально впливати на політичну систему через

участь у виборах, через організацію груп тиску, політичних партій для вираження своїх інтересів.

Література:

1. Очерки по теории и истории теоретической социологии XX столетия. — М., 1994; Проблемы теории культуры. — М., 1980; Социальная философия: Хрестоматия: В 2-х ч. — М., 1994; Человек и социокультурная среда. — М., 1992; Баталов Э. Я. Философия бунта / Э. Я. Баталов. — М., 1974.
2. Roszak T. The Making of a Counter-Culture (Reflection on the technological society and the youthful opposition) / T. Roszak. — Garden City, NY: Anchor Books, 1969; Reich Ch. The Greening of America / Ch. Reich. — New York, 1970; Yinger J. M. Presidential address: countercultures and social change / J. M. Yinger. — American Sociological Review., 1977. — Vol. 42. — № 6. — С. 833-853.
3. Студницина Б. Я. «Культура протеста» и ее роль в социокультурной динамике»: Автореф. Дис. — М., 2001. — 22 с.
4. Сафронов В. В. Потенциал протеста и демократическая перспектива / В. В. Сафронов // Журнал социологии и социальной антропологии. — 1998. — Том 1. — №4. — 116-130.
5. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови), та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2012. — 808 с.
6. Кремень Т. В. Політична мобілізація в соціально-медійному вимірі: монографія / Т. В. Кремень. — К.: Грамота, 2013. — 256 с.
7. Вайнштейн Г. И. Массовое сознание и социальный протест в условиях современного капитализма / Г. И. Вайнштейн. — М.: Наука, 1990. — С. 25.
8. Поздняков С. В. Политический протест :Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. Специальность 23.00.02 — Политические институты / С. В. Поздняков ; Науч. рук. В. Ю. Шпак. — Ростов-на-Дону, 2002. — 26 с.
9. Карпова Н. В. Политическая социализация как элемент гражданской культуры / Н. В. Карпова // Вестник Московского университета. — Сер.18. — Социология и политология. — 2003. — №1. — С. 114-130.

Гарашук Е. В. Понятие и сущность культуры политического протеста

Статья раскрывает научную сущность категории «культура политического протеста»; рассматриваются дефиниции базовых понятий этой категории и основные факторы формирования культуры политического протеста.

Ключевые слова: *политическая культура, политическое поведение, гражданское общество, политический протест, культура политического протеста.*

Garashchuk E. The concept and essence of a culture of political protest

The article reveals the scientific essence of the category «culture of political protest»; examines the definition of the basic concepts of this category and the main factors shaping the culture of political protest.

Keywords: *political culture, political behavior, civil society, political protest, culture of political process.*

УДК 327

Петренко Катерина Миколаївна,
аспірантка Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка

ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ПРАВОВОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті досліджуються особливості правової інституціоналізації громадських об'єднань у різних країнах світу. Аналізується місце громадських об'єднань та умови їх інституціоналізації в англо-саксонській та романо-германській правових системах. Описуються різновиди та умови функціонування громадських інститутів, а також особливості їх взаємодії з державною владою у законодавстві різних країн.

Ключові слова: громадські об'єднання, правова інституціоналізація, офіційний статус громадського об'єднання, різновиди громадських об'єднань, обмеження політичної діяльності громадських об'єднань.

Сьогодні практично кожна країна цивілізованого світу гарантує право на свободу громадських об'єднань. У більшості країн законодавство прямо дозволяє формування таких організацій, як клуби, товариства, об'єднання, фонди. Крім того, деякі країни прямо визнають право громадян вступати в організації (Угорщина, Косово, Македонія), так само як право не бути членом об'єднання (Чеська Республіка, Чорногорія). У деяких країнах право на свободу об'єднань закріплено тільки за громадянами (Стаття 40 Конституції Румунії), тоді як в інших це право прямо надається «всім і кожному» (Стаття 43 Конституції Хорватії). Законодавство країн світу, таким чином, створює умови для інституціоналізації громадських об'єднань, встановлюючи рамки та своєрідні «правила гри» для їх функціонування.

Становлення і розвиток громадянського суспільства та його складових в сучасній Україні досліджують вітчизняні науковці: Г. Зеленько, М. Пірен, В. Ребало, С. Телешун, В. Цвих. Серед зарубіжних дослідників проблеми інститутів та інституційного розвитку неурядових організацій піднімаються в працях Е. Гріндела, П. Моргана, Д. Найта, Д. Норта, А. Тобелема, Ф. Фукуями та ін. Питання діяльності міжнародних організацій цікавлять українських та зарубіжних вчених, серед яких О. Кучик, М. Мальський, М. Мацях, Д. Йост, І. Лукашук, О. Пархомчук, П. Циганков та ін. Проблема ж правової інституціоналізації громадських об'єднань в різних країнах світу мало досліджена вітчизняними науковцями. На думку автора, дана тема є особливо важливою та актуальною для сучасної України в умовах активізації громадського сектору та реформування системи його взаємодії із державною владою. Позитивний міжнародний досвід має справляти значний вплив на законодавчий процес в Україні у сфері інституційного оформлення та функціонування громадських об'єднань.

Саме тому дана стаття має на меті аналіз правових систем різних країн світу у їх підході до визначення та організації діяльності громадських об'єднань, їх виділення як окремих інститутів та взаємодії з іншими акторами політичної системи, їх інституціоналізації. Автор бере за основу дві основні правові системи, що виділяються в науковій літературі – англо-саксонську та романо-германську. Далі через аналіз законодавства країн-представників цих систем (Англії, США, Канади і Франції, Німеччини відповідно) автор намагається проаналізувати різницю підходів до визначення та класифікації громадських об'єднань, а також до правових привілеїв та обмежень їх діяльності.

Закони країн світу по-різному сьогодні визначають сутність громадських об'єднань та дозволені рамки їх діяльності, які часто залежать від офіційного статусу та різновиду, до якого належить організація. Сьогодні у світі існують дві основні організаційно правові форми ГО: об'єднання і фонди. Об'єднання – це засновані на членстві організації, чії члени

або їх виборні представники становлять вищий керівний орган організації. Вони можуть бути сформовані в суспільно-корисних цілях або в загальних інтересах своїх членів. Фонди традиційно засновуються на базі майна, призначеного для конкретних цілей, і управляються незмінною радою директорів (наприклад, рада директорів сама призначає наступників членів, які пішли у відставку). В деяких країнах фонди можуть створюватися в приватних інтересах, хоча в багатьох інших вони повинні служити на благо суспільства.

І об'єднання, і фонди прямо або непрямо пов'язані «заборонаю на розподіл прибутків». В деяких юрисдикціях застосовується позитивне формулювання, тобто ГО зобов'язані використовувати свій прибуток і майно в цілях, передбачених статутом організації. В інших країнах застосовується негативне формулювання – законодавство забороняє ГО розподіляти чисті прибутки між будь-ким. Незалежно від конкретного формулювання, заборона на розподіл прибутків є тою загальною ознакою, яка відрізняє ГО від комерційних компаній.

Метою громадських об'єднань зазвичай є здійснення діяльності на благо суспільства або в загальних інтересах своїх членів. У більшості країн світу фонди можуть створюватися тільки в суспільно-корисних цілях; проте в деяких країнах фонди можуть служити і приватним цілям. Інші організаційні форми, як правило, мають більш вузький діапазон дозволених законом цілей. Наприклад, суспільно-корисні компанії в Чеській Республіці зобов'язані «надавати населенню суспільно-корисні послуги на об'єктивних і рівноправних умовах» [5].

Для того, щоб претендувати на статус «суспільно-корисної організації», об'єднання або фонд (чи інша організаційно-правова форма ГО) повинно більшу частину діяльності присвячувати суспільно-корисним цілям. Перелік суспільно-корисних цілей, безумовно, різниться в різних країнах, відображаючи потреби, цінності і традиції конкретної держави.

Ряд міжнародних документів та нормативних актів різних країн світу містять обмеження, введені відносно політичної діяльності ГО. На думку ряду міжнародних експертів, а також автора даної роботи, ці обмеження недостатньо чітко і виправдано в даних документах пояснюють право органів державної влади на законне втручання. Якщо це визначення включає, наприклад, критику урядової політики, то обмеження на політичну діяльність громадських об'єднань буде неможливо виправдати. Свобода вираження включає аналіз публічної сфери, діяльності політичних діячів, право на суспільну дискусію. Таким чином, громадським об'єднанням має забезпечуватись право на отримання інформації та висловлення не лише «спокійних» ідей, але і таких, що мають негативний або критичний характер. Саме так забезпечується плюралізм думок, проголошений та важливий для демократичних суспільств. Можливість участі у політичному житті суспільства є важливим аспектом інституційного становлення громадських об'єднань, а тому вимагає детального аналізу у законодавстві різних країн світу.

Термін «політична діяльність (активність)» має багато інтерпретацій в міжнародному праві. У найширшому сенсі, це поняття визначається як таке, що має наслідки для державної політики. Залежно від контексту, політична діяльність може бути визначена вузько або широко, включати підтримку або критику кандидатів на державні посади, підтримку політичних партій, лобіювання законів, участь у громадській пропаганді, підтримку чи критику судових процесів, участь в громадських дискусіях та формування інформаційного порядку денного громадськості.

В цілому, умови правової інституціоналізації громадських об'єднань залежать від системи права, яка існує в країні. Так, сьогодні в світі виділяють англо-саксонську та роману-германську правові сім'ї, які по-різному розглядають систему функціонування НГО.

Країни з традицією загального права (так звана англо-саксонська правова сім'я, до якої належать Англія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія тощо), як правило, класифікують ГО на благодійні та суспільно корисні. Для благодійних громадських об'єднань країни загального права зазвичай обмежують здатність брати участь в політичній

діяльності, тому що такі заходи сприймаються як нецільові та потенційно конфліктні з суспільно корисними ГО. Крім того, виникають питання щодо фінансування такої публічно-політичної діяльності благодійних ГО. Тому країни загального права, як правило, менше обмежують діяльність благодійних громадських об'єднань, проте чітко регламентують їх політичну активність.

В Англії та Уельсі, наприклад, благодійна організація ніколи не може бути сформованою з метою участі у політичній діяльності і ніколи не може підтримувати політичну партію чи кандидата. Благодійні організації, однак, можуть брати участь у деяких політичних заходах (наприклад, лобістська діяльність), якщо діяльність пов'язана з конкретними цілями благодійної організації або необхідна для покращення галузі в цілому, і якщо ці політичні заходи не є основною причиною для її існування. Не благодійні ГО можуть вільно брати участь у політичній діяльності. У Канаді та Ірландії прийняті аналогічні нормативні підходи. Обмеження на політичну діяльність поширюється тільки на благодійні цілі та організації. В Ірландії благодійні організації мають право застосовувати допоміжні політичні заходи, такі як пропаганда чи консультації щодо реформування законодавства з метою сприяння їх первинній благодійній цілі. У випадку Канади благодійна організація може займатися політичною діяльністю за умови, що вона є «допоміжною та випадковою» до благодійної діяльності і «не включає в себе пряму або непряму підтримку політичних сил, політичної партії чи кандидата на державну посаду» [7].

Некомерційні організації Канади мають додаткові фінансові переваги. Так, вони звільняються від податку на прибуток відповідно до пункту 149 Закону Канади про податки на прибутки, крім того, ці організації:

- не зареєструються з боку уряду відповідно до Закону Канади про податки на прибутки і мають максимально спрощену звітність (з цієї причини немає точних даних про те, скільки подібних організацій діє у Канаді);
- не можуть бути благодійними по загальному праву відповідно до Міністерства національного доходу, регулювання благодійних організацій здійснюється більш жорстко;
- не можуть надавати квитанції для пожертвувань, які забезпечували б податкові пільги для донорів;
- можуть фінансуватися будь-яким законним способом, зсередини країни або поза її меж, але жодна зареєстрована благодійна організація не може надавати кошти некомерційним;
- членство в організаціях не обмежується канадськими громадянами, навіть головою ГО можуть бути іноземці.

Визначення «громадської організації» в законодавстві Канади включає ряд перерахованих некомерційних цілей, проте всі можна звести до визначення «будь-яка мета, крім прибутку». Крім того, щоб відповідати визначенню громадської організації відповідно до Закону Канади про податки на прибуток, доходи організації не мають розподілятися між її членами. Це узгоджується з відомою міжнародною концепцією «не-розподільчої організації» (non-distributing organization), що є в певній мірі візитною карткою ГО у багатьох країнах світу.

У Сполучених Штатах обсяг допустимої участі в державній політиці для ГО безпосередньо пов'язаний з їх статутними цілями і фактичною діяльністю. Благодійні організації, які підпадають під дію Податкового кодексу, не можуть присвячувати значну частину своєї діяльності на проведення пропаганди чи впливу на законодавчий процес, їм заборонено залучатися в політичні кампанії на заміщення державних посад. В межах цього обмеження, благодійним організаціям дозволяється витратити визначену кількість грошей для впливу на законодавство, до того ж вони можуть публікувати результати (непартійних) досліджень і надавати технічну допомогу законодавчим органам. Інші категорії об'єднань, такі як цивільні чи бізнесові, позбавлені подібних обмежень.

Заснування та функціонування некомерційних організацій в Сполучених Штатах визначається і регулюється законодавством штату (на відміну від федерального закону). Є 3 основних типи некомерційних організацій США:

1. Некомерційні корпорації: найпоширеніший різновид ГО в Сполучених Штатах. Як правило, некомерційні корпорації, як і їхні комерційні/ бізнес партнери, мають статус юридичної особи та обмежену відповідальність. Вони управляються радою директорів, яка має широку свободу дій, щоб вирішити, як краще домогтися поставлених цілей. Головна відмінність некомерційних корпорацій від комерційних полягає, логічно, в тому, що вони створюються для суспільного блага і не використовують свої активи для прибутків своїх членів, акціонерів або інших інсайдерів (за виключенням відповідної плати своїм співробітникам за надані послуги).

2. Трасти: головна альтернатива некомерційним корпораціям. У той час, як корпорації мають в своїй основі статuti, трасти використовують в своїй діяльності загальне право. По суті, трасти є механізмом, за допомогою якого один або декілька юридичних осіб є офіційними власниками майна, яке зобов'язується використовувати в інтересах іншої особи, групи чи мети. Таким чином, концептуальна спрямованість трастів не на своїй організації як окремій одиниці, але на своєму зобов'язанні використати наявні ресурси для досягнення заявлених (не особистих) цілях. Трасти можуть бути приватними або благодійними, проте в наш час рідко створюють трасти для благодійних цілей.

3. Некорпоративні асоціації: групи людей можуть утворювати некорпоративні асоціації, що регулюються виключно їх взаємною згодою і не потребують реєстрації державою. Ці членські асоціації надзвичайно гнучкі, але мають той недолік, що не мають юридичної структури і усі члени асоціації несуть відповідальність за потенційні дії та борги асоціації.

Серед неприбуткових організацій США податкове законодавство містить декілька категорій. Серед так званих «благодійних організацій» виділяють «благодійні організації» і «приватні фонди», а також існують організації «соціального добробуту».

1. Благодійні організації. Їх діяльність регулюється статтею 501 Податкового Кодексу США, відповідно до якої вони повинні мати організаційну структуру і працювати виключно для однієї або декількох суспільно корисних цілей [8].

Податкове законодавство США розрізняє два види благодійних організацій: громадське благодійництво та приватні фонди. Різниця між ними, грубо кажучи, у характері їх фінансування та ставленні до приватних інтересів вкладників, які надають фінансову підтримку. Зазвичай такі організації проходять перевірку на предмет фінансових донорів: чи надходять гроші від широкого числа вкладників, чи від вузького кола осіб. До благодійних організацій (громадське благодійництво) в Сполучених Штатах відносяться, в тому числі, деякі школи, лікарні, церкви і медичні науково-дослідні центри, автоматично відносяться до громадського благодійництва.

2. Організації суспільного добробуту. Громадські організації суспільного добробуту (також регулюються статтею 501 Податкового Кодексу США) дуже схожі на благодійні організації. Як і благодійні, організації суспільного добробуту повинні використовувати свої активи в суспільно корисних цілях і не можуть розподіляти прибуток серед приватних осіб чи в їх інтересах. Проте такі організації не обмежуються в своїй лобістській діяльності, а також в діяльності, яка спрямована на зміну законодавства.

В Англії та Уельсі існує фундаментальна відмінність у правовому регулюванні неблагодійних, некомерційних та благодійних організацій. Відмінність у правовому регулюванні відноситься до оподаткування, членства та взаємодії із органами державної влади.

Не благодійні та некомерційні організації не підлягають будь-якому регулюванню з боку держави. Вони можуть бути створені і діяти без реєстрації. Вони також можуть

zareєstrуватися для взаємодії з іншими юридичними суб'єктами як компанії з обмеженою відповідальністю, та отримати полегшений варіант податкового регулювання.

Благодійні організації, як правило, підлягають обов'язковій реєстрації, якщо вони мають прибуток, що перевищує £5000 на рік, проте санкції за відсутність реєстрації не передбачені законодавством. Усі благодійні організації мають право на дуже широкі податкові пільги.

Щодо політичної діяльності, не благодійні та некомерційні організації не підлягають додатковим обмеженням на політичну діяльність крім тих, які накладаються на звичайних осіб та організації. Основні обмеження, які застосовуються для всіх, є запроваджені відповідно до виборчого законодавства. В основному вони стосуються розміру фінансових внесків для кандидатів та публічних комунікацій відповідно до Закону про Комунікації (2003) [6].

В цілому, в більшості країн загального права, допустимі межі політичної діяльності ГО визначено на основі того ж загального нормативного підходу. По-перше, обмеження стосуються тільки благодійних або безподаткових організацій (і не для всіх категорій ГО). По-друге, деякі види діяльності, в тому числі пряма та непряма підтримка або критика політичної партії чи кандидата на виборну посаду суворо забороняється. По-третє, інші види політичної діяльності громадських об'єднань чітко регламентуються, як то вплив на законодавчий процес, пропаганда чи лобіювання (наприклад, така діяльність повинна бути допоміжною до визначених загальних цілей організації, політична діяльність не повинна бути істотною частиною загальної діяльності тощо). Точні межі того, що припустимо, а що ні може бути розглянуто в національних судах країн загального права. Наприклад, суди в Канаді послідовно розширила поняття «політичної діяльності», що приблизило його в певній мірі до таких видів діяльності, як освіта, пропаганда, політична аналітика.

У країнах так званого цивільного права (романо-германська правова група, до якої відносять Німеччину, Францію, Бельгію, Швейцарію тощо) слідує більш ліберальному підходу до регулювання політичної діяльності ГО. Як правило, немає конкретних положень, що стосуються політичної діяльності громадських об'єднань в цивільних кодексах. Країни, включаючи Францію, Бельгію, Голландію, Фінляндію, Італію, Іспанію, Німеччину, Данію не встановлюють обмежень на діяльність ГО в сфері державної політики. Деякі країни з цивільним правом навіть активно заохочують політичну діяльність інститутів громадянського суспільства. В Бельгії, наприклад, існує явне «право слідувати критиці» (право критикувати), яке можуть використовувати об'єднання для захисту інтересів та ідеї організації. Політичні партії в Німеччині створюють законні фонди з метою спрямування ресурсів у громадський сектор. А в Швейцарії однією з офіційних функцій громадських об'єднань є мобілізація та представлення інтересів громадян у прийнятті політичних рішень.

На фоні цього дозвільного підходу, обмеження на політичну діяльність ГО все ж іноді накладаються через податки або адміністративне право, особливо якщо організація працює в області, що передбачає податкові пільги. У Німеччині, наприклад, діяльність, що передбачає податкові привілеї, не включена в визначення політичної діяльності. Звільнені від оподаткування організації не можуть виступати в якості прямих прихильників політичних партій; вони не мають права підтримувати кампанії політичних партій або кандидатів. У Франції кодифіковане право не перешкоджає суспільно корисним організаціям (напр., комунальним асоціаціям) брати участь в політичній діяльності, проте рішення Державної Ради (the Conseil d'Etat) роз'яснює, що організації, які ведуть політичну діяльність, не можуть бути визнані як суспільно-корисні організації.

Французьке законодавство визнає дві основні форми неприбуткових організацій: об'єднання та фонди. Об'єднання можуть служити власній або суспільній користі. Їх регулювання здійснюється Законом 1901 року про Угоду Асоціацій (Law of 1901 Relating to the Contract of Associations – Закон про громадські об'єднання), в якому вони визначаються як «угода, за якою дві або більше осіб діляться у визначений спосіб своїми знаннями або

діяльністю з іншою метою, ніж отримання прибутку. Ці відносини регулюються відповідно до загальних принципів, обов'язкових для договорів і зобов'язань» [9]. Суспільно корисні організації поділяються на два види в залежності від інтересу: загального чи комунального.

Французький закон також визнає три основні форми фондів: 1) комунальні фонди; 2) захищені фонди; 3) корпоративні фонди. Також існують чотири інші форми фондів, але вони створюються не так часто: науково-дослідницькі, партнерські, університетські фонди та наукові основи співробітництва. Ці фонди є об'єктами регулювання різних нормативних актів, наприклад, тільки комерційні організації можуть заснувати корпоративні фонди. Всі фонди повинні служити меті суспільної користі. Профспілки, релігійні організації і політичні партії у Франції також кваліфікуються як ГО.

В Німеччині законодавчо закріплено три форми громадських об'єднань: асоціації, фундації та товариства з обмеженою відповідальністю. Звільнення від широких категорій оподаткування доступні для тих ГО, незалежно від їх правової форми, які безпосередньо здійснюють громадську користь, благодійну діяльність та церковну діяльність. ГО в Німеччині, як правило, дозволяється брати участь у політичній діяльності. Обмеження, пов'язані з політичною діяльністю, застосовуються переважно до об'єднань, звільнених від оподаткування.

Асоціація є членською організацією, члени якої об'єдналися для досягнення спільної мети. Асоціації можуть функціонувати без реєстрації та без утворення юридичної особи (стаття 54 Цивільного кодексу Німеччини) [11]. Неекономічні асоціації, основна мета яких не повинна включати ведення бізнесу, можуть отримати статус юридичної особи після реєстрації в місцевому суді.

Фонд, відповідно до статей 80-88 Цивільного кодексу Німеччини, є юридичною особою, чії активи мають використовуватись для досягнення мети, проголошеної засновниками [11]. Існуючий Федеральний закон в Цивільному кодексі Німеччини, який був змінений в 2002 році, недостатньо широко регулює діяльність фондів. Основними нормативними актами в цьому аспекті є закони 16 штатів (земель). Німецьке законодавство дозволяє існування як фундацій суспільного блага, так і фундацій приватного призначення. Крім того, фонди можуть функціонувати як некорпоративні фонди, засновані на базі трастів; такі утворення набувають все більшої ваги, адже вони можуть користуватися тими ж податковими перевагами, які мають ГО, регульовані Цивільним кодексом.

З початку 1980-х років німецький уряд та державні управління все частіше підтримували та стимулювали співпрацю з громадськими об'єднаннями. Уряд розглядає сильний громадський сектор як передумову подальшого демократичного розвитку та соціальної згуртованості в суспільстві. Всі більша частка державного бюджету резервується для зміцнення громадського сектору та стимуляції участі громадян у вирішенні соціальних проблем. ГО Німеччини мають також вирішальну роль в процесі прийняття політичних рішень – регулярно проводяться та мають вплив громадські слухання напередодні парламентських рішень, які проводяться регулярно.

Отже, англо-саксонська та романо-германська правові традиції створюють різні умови для правової інституціоналізації громадських об'єднань. Відрізняється не лише підхід до формулювання сутності та мети інститутів громадянського суспільства, але і міра їх самостійності від держави, можливості впливу на політичні процеси, форми взаємодії з державною владою, фінансові можливості тощо. Кожний із описаних підходів має ряд недоліків і переваг, проте однозначно представляє велику цінність з точки зору вивчення системи функціонування громадських об'єднань у різних країнах світу, їх взаємодії із політичною та державною сферою, власного інституційного оформлення. Україна все ще знаходиться в процесі формування власного демократичного підходу до інституціоналізації громадських об'єднань і, особливо, їх взаємодії із державною владою. Такий підхід, спираючись на міжнародний досвід, необхідно виробити найближчими роками та закріпити нормативно у національному законодавстві.

Література:

1. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод // Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Загальна декларація прав людини // ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Рекомендація Комітету міністрів державам-членам про правовий статус неурядових організацій в Європі // Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендація, Міжнародний документ від 10.10.2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : http://www.coe.int/t/ngo/Source/CMRec2007_14_russian.pdf.
5. Правовые основы деятельности некоммерческих организаций в Центральной и Восточной Европе // ICNL; 2009 [Электронный ресурс]. — Режим доступа к источнику: http://www.icnl.org/research/resources/regional/CEE%20Overview_rus.pdf.
6. Communications Act, Great Britain, 2003, Chapter 21 // Legislation.gov.uk [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/contents>.
7. Income Tax Act, Kanada, R.S.C., 1985, с. 1 (5th Supp.) // Justice laws website [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/I-3.3/page-1.html>.
8. Internal Revenue Code, USA, 1954, Title 26 // Legal information institute [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/26>.
9. French Law of 01.07.1901 about the associations, France, 2009 // Commissions.aegee.org [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела: <http://www.commissions.aegee.org/jurcom/wp-content/uploads/French-Law-of-01.07.1901-about-the-associations.pdf>.
10. Lester Salamon, Helmut Anheier and Assoc. Civil Society in Comparative Perspective / Salamon Lester, Anheier Helmut and Assoc // In Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector. – Baltimore: MD: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 1999. — P. 34.
11. Bürgerliches Gesetzbuch BGB, Douchland, vom 22. Juli 2014 (BGBl. I S. 1218) // Gesetze im internet [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf>.

Петренко Е. Н. Зарубежные практики правовой институционализации общественных объединений

В статье исследуются особенности правовой институционализации общественных объединений в различных странах мира. Анализируется место общественных объединений и условия их институционализации в англо-саксонской и романо-германской правовых системах. Описываются разновидности и условия функционирования общественных институтов, а также особенности их взаимодействия с государственной властью в законодательстве разных стран.

Ключевые слова: *общественные объединения, правовая институционализация, официальный статус общественного объединения, разновидности общественных объединений, ограничение политической деятельности общественных объединений.*

Petrenko K. Foreign practices of the legal institutionalization of NGOs

The specifics of the legal institutionalization of public organizations in different countries are explored in the article. The place of NGOs and features of its institutionalization are analyzed

according to the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems. The types and conditions of functioning of public institutions, as well as specifics of its interaction with public authorities according to the legislation of different countries are described.

Keywords: *NGO, legal institutionalization, the official status of NGO, types of public associations, NGO political activity limiting.*

МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

УДК 94(477)“1654...”+94(470+571)

Северинюк Валентин Матвійович,*доктор політичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)***«БРАТЕРСТВО» ПО-МОСКОВСЬКИ З ПОГЛЯДУ В МИНУЛЕ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН**

Розглянуто деякі історичні прецедентами політичної та морально-психологічної агресивності російського уряду щодо України. Проаналізовано місце в політиці Росії офіційної ідеології «Москва – третій Рим», концепцій: «собираніе русских земель», «єдиний русский мир». Наведено факти зневаження російською владою ментальних відмінностей між «великоросами» та «малоросами», штучної асиміляції українського населення у XVII – XVIII століттях.

Ключові слова: Україна, Росія, народ, братерство, імперія, агресія.

Хто ще донедавна міг подумати, що в XXI столітті Україна стане об'єктом прямої воєнної агресії з боку Росії? У таку можливість настільки не хотілося вірити, що розум відмовлявся сприймати логічні аргументи на користь такого припущення. Але зазирнімо в історію, пошукаймо відповіді в минулих століттях російсько-українських відносин, у таких явищах як імперія та імперська влада, у витоках російського імперіалізму.

Офіційно Росія (Московське царство) стала імперією у 1721 р. На той час закінчилася російсько-шведська війна, що тривала 21 рік. За мирною угодою, укладеною у м. Ніштадт (Фінляндія), Москва отримувала у «незаперечне вічне володіння і власність» Прибалтійські території – Ліфляндію, Естляндію, Інгерманляндію та частину Карелії з Выборгом, а Швеції повертала Фінляндію. У жовтні 1721 р. від Сенату (утворений у 1711 р. замість Боярської думи) та Святійшого Синоду (утворений у 1721 р. замість патріаршого правління) цареві Петру I було «піднесено» титул «Пётр Великий, отец Отечества и Император Всероссийский». Новий титул (та ще й на «західний» манер) – «імператор-монарх» – потребував пояснення та додаткового ідеологічного обґрунтування. Освічених знавців цієї справи серед власне російської придворної знаті було небагато. Тому одним з головних ідеологів московського абсолютизму – самодержавства, яке прагнуло уподібнитися до «римських імператорів», став українець за походженням («малорос»), колишній ректор Києво-Могилянської академії, а згодом архієпископ Псковський, віце-президент Синоду – Феофан Прокопович. Йому, зокрема, належить авторство книги «Правда волі монаршої» (1722) та «Духовного регламенту» (1721), у якому зазначалося: «Его величество есть самовластный монарх, который никому на свете о своих делах ответа дать не должен... Монархов власть есть самодержавная, которым повиноваться сам Бог повелевает» [5, с. 337-338].

Ф. Прокопович не був першим, хто намагався встановити ідейні «паралелі» між російською та давньоримською історією. Уже в першій третині XVI ст. почала формуватися офіційна політико-ідеологічна доктрина правителів Великого Московського князівства, потім – царства і Російської імперії: «Москва – третій Рим» (Рим – Константинополь – Москва). Монах Філофей у посланні до великого князя Московського Василя III наголошував, що Росія має досягти світової слави, яка колись належала Риму та Константинополю (Візантії). «Блюди и внемли, – писав він, – ...яко два Рима падоша, а третий стоит, а четвертому не быти» [5, с. 194].

Така настанова у контексті реальної історії Московського царства «створювала» для його володарів «політичне право» і навіть «моральний обов'язок» виступати провідною політично-державною силою усієї Східної Європи, православного світу в цілому,

спекулюючи тим, що на східноєвропейські терени «грецьке християнство» поширилося наприкінці X ст. за часів великого київського князя Володимира, і хто ж як не Москва, яку заснували та розбудували нащадки київських князів, має бути «спадкоємицею Київської Русі»?

Син Василя III – Іван IV (Грозний) у 1547 р. першим в російській історії прийняв титул «цар» і вінчався на царство врочистим церковним обрядом. Його бажання перетворитися з князя Московського на царя, поза всяким сумнівом, було натхненне прикладами правителів («помазаників божих») з давньоєврейської, римської, візантійської історії, яку він дуже добре знав. За визначенням одного з найбільших російських істориків кінця XIX – початку XX ст. Василя Ключевського, «у цих образах він, як у дзеркалі, старався розгледіти самого себе, свою власну царствену фігуру, вловити в них відображення свого блиску чи перенести на себе відблиск їхнього світла та величі... Він сам для себе став святинєю і в помислах своїх створив ціле богослов'я політичного обоженування самого себе у вигляді вченої теорії своєї царської влади». У полемічній переписці зі своїм політичним опонентом князем Андрієм Курбським Іван IV наголошував: «Несть власти, аще не от бога. Всяка душа властем предрержащим да повинуется» [6, с. 103-104].

Саме з таких намагань Гая Юлія Цезаря у I ст. до н.е. – уподібнити себе богам і древнім царям – почала утверджувати свою винятковість імператорська влада в Римі. Ідеологію «Москва – третій Рим», яку започаткував його батько Василь III, Іван IV практично реалізував у своєму титулі: згідно з зазначеною формулою відбулася трансформація назви верховної влади правителів Москви: від лат. *Caesar* – до грец. *καίσαρ* (кесар), далі – *цесарь* – *царь* – *царь*. («Царями» офіційно називали також монархів у Болгарії та в Сербії).

Московських правителів ніколи не покидало бажання «зібрати» під своєю владою землі Давньої Русі. При цьому їх не зупиняло те, скільки століть пройшло з Давньоруської доби, яку власну історію за цей час прожило і переживало місцеве населення, якою мовою розмовляло, чим і якою мірою відрізнялося від «московитів». Для них ніби не існувало величезних історичних відстаней. На жаль, не існує й сьогодні...

Як тільки у XIV ст. ослабла влада монголів над Руссю, Московське князівство почало посилюватися. Основи могутності Москви були закладені при князі Івані I, прозваному «Калитою» («грошовим мішком»). Шляхом завоювання та підкупу Калита поширив свою владу на багато тодішніх міст Північно-Східної Русі – Володимир, Псков, Новгород, Ростов, Углич, Галич (у теперішній Костромській області Росії). В. Ключевський писав, що після смерті Калити «Русь довго згадувала його князювання... і любила прикрашати пам'ять цього князя вдячною легендою» [6, с. 66].

І дійсно, легенди про першого «збирача руських земель», мабуть, не умруть ніколи. Вони століттями слугували засобом підкріплення домагань Москви до земель, які колись становили територіальну основу Київської Русі. Наприклад, під час Першої світової війни, коли російські війська вели бої в Галичині проти австро-угорських військ, головнокомандувач російською армією великий князь Микола Романов (дядько царя Миколи II) 14 серпня 1914 р. виступив із зверненням «К русскому народу Австрии», у якому висловлював побажання, щоб бог допоміг імператору Миколі II «завершити справу великого князя Івана Калити», щоб більше не було «подъяремной Руси», щоб на землях Східної Галичини було піднесено прапор «единой, великой и нераздельной России» [2, с. 204-205].

Минають століття, але залишається жити вірус великодержавної психології та політики російської влади й тих, хто послуговується її «милостями». Сьогодні це – психологія і риторика відвертого агресора. Про це свідчать численні Інтернет-джерела російського походження. Чого тільки варті висловлювання Володимир Жириновського після анексії Росією Криму. Найвідоміший «ліберал-демократ» Росії пропонує змінити назву Російської держави, маючи на увазі оживити її імперське минуле, а президенту Володимирі Путіну – прийняти титул «цар»: «...ну, если не хотите “царь”, то пусть будет

“верховний правитель”». Ці й подібні «лінгвістичні вправи» залишилися би непомітними вкрапленнями в широкому потоці агресивної риторики Кремля, якби вони не відлунювали пострілами з російських танків і «Смерчів» на території суверенної Української держави. Також відверто експансіоністський підтекст звучить у заявах патріарха Московської православної церкви Кирила (Гундяєва) на адресу В. Путіна, якому, очевидно, не дають покою давні лаври легендарного Калити і який не приховує своїх загарбницьких планів щодо України: «Вы исправили кривизну нашей отечественной истории... Когда я говорю «Отечество», я имею в виду всю историческую Русь...».

Суголосся державної і церковної риторики – давня традиція великодержавної Росії (навіть попри те, що майже 200 років влада патріарха в Росії була заборонена: з 1721 р. і аж до січня 1918 р. функції церковного управління (замість патріаршого) здійснював «Святейший правительствующий Синод» – як один із державних органів, куди входили призначені царем представники духовенства, підконтрольні обер-прокурору Синоду). Найчіткіше концепцію державно-церковного єднання по-московськи сформулював натхненник реакційного режиму царя Миколи I, президент Академії наук та міністр народної освіти Росії у 30–50-х рр. XIX ст. Сергій Уваров. Він став одним із засновників так званої «теорії офіційної народності», яка ґрунтувалася на соціально-політичній тріаді: «православ'я, самодержавство, народність». Її прибічники наполягали на відданості російського народу цареві, єднання царя з народом, особливого шляху розвитку Росії на відміну від «гнилого Заходу». Чи не щось подібне бачимо в теперішній Росії? Історія ходить по колу...

Володимир Путін, навіть під тиском незаперечних фактів, що вказують на військово-політичну підтримку Москвою терористично-сепаратистського руху в українському Донбасі, з удаваним пафосом (що більше схожий на цинізм) продовжує заявляти про «этническую, религиозную, духовную, историческую общность» між росіянами та українцями та сентиментально «співчуває» «трагедии на Юго-Востоке, несмотря на которую украинский народ остается для нас самым близким, братским народом». З приводу подібного лицемірства українське прислів'я каже: «Гарно колише, та сон не бере».

Уперше за історію українсько-московських відносин Україна (тоді ще дуже молода Гетьманська держава) зіткнулася з російським умінням «заколисувати» пильність «братнього народу» у 1654 р. під час укладання військово-політичного союзу між Гетьманщиною та Російським царством. Знаменита козацька рада у Переяславі в січні 1654 р. з піднесенням та вигуками «Навіки разом!» зустріла рішення Земського Собору в Москві «прийняти Військо Запорозьке з усіма містами і землями під високу государеву руку». (Запорозька Січ своїх представників у Переяслав не надіслала, противником угоди з Росією був один з найавторитетніших запорозьких отаманів Іван Сірко. Не склав присяги московському цареві полковник Війська Запорозького Іван Богун). Однак уже в ході Переяславської ради виявилось глибоке непорозуміння між обома сторонами: Військо Запорозьке на вірність цареві присягнуло, а московське посольство від імені царя присягати у «дружбі» відмовилося. Глава посольства – «ближній боярин царя» Василь Бутурлін – запевнив козаків, що оскільки цар – самодержець, то його слово – непорушне: він обіцяє не тільки не посягати на давні права Війська Запорозького, але й розширити їх.

Сутність «непорозуміння» в Переяславі 1654 р. точно й образно визначив Карл Маркс у своїй праці «Конспект книги Бакуніна “Державність і анархія”» (1874-1875 рр.). При цьому він зауважував, що у російсько-українських відносинах середини XVII ст. віддзеркалився зміст політичних процесів європейського значення: «Цілі століття точилася боротьба між двома формами «держави»: «воля шляхетська» чи «царський батіг». Часто здавалося, що поляки близькі до перемоги. Але як тільки-но народ повстав у Москві в 1612 р., а потім відбулося повстання малоросійського та литовського «хлопства» під проводом Богдана Хмельницького, – як усьому кінець. «Російський батіг» переміг дякуючи народу» [9, с. 596].

Таку ж думку: про принципову суперечність між різними формами державності – в Росії та в Польщі (до складу якої перед Хмельниччиною входила Україна) – тобто між

абсолютистсько-монархічним та парламентарно-республіканським управлінням – розвивав на початку ХХ ст. видатний український історик Михайло Грушевський: «...московське правительство, відповідно до прийнятих в московських кругах традицій, у зносінах з новими підданими царя передусім силкувалося можливо піднести його престиж – прищепити їм те, на чім стояв московський лад: поняття, що цар стоїть понад правом, що кожний акт його се ласка, пожалування, що в зносінах його з людьми, які піддаються йому, не може бути відносин рівного з рівним. В українську свідомість, виховану в порядках західноєвропейських, конституційних, такі поняття не містилися...» [4, с. 54].

Майже до кінця 70-х рр. XVII ст. Україна перебувала в стані «руїни» – громадянської війни, у якій свої інтереси намагалися реалізувати сусідні держави – Росія, Польща, Туреччина. Усі вони воліли бачити у своїй власності певну частину українських земель. Молода національна козацька еліта лише набиралася політичного досвіду, тому припускалася багатьох помилок, часто була нерішучою, лестивою до московської влади, зрадливою, непослідовною та нерозбірливою у виборі зовнішньополітичних орієнтирів розвитку Гетьманщини, а свої власні старшинські інтереси – майнові та кар'єрні – ставила вище суспільних.

Усім цим уміло користувалася політично централізована Московська держава. У хід ішло все: розташування на території Лівобережної України (Гетьманщини) військових гарнізонів, пряме втручання у внутрішню та зовнішню політику гетьманів, самовільне стягування з української людності податків, залякування, тюремне ув'язнення, заслання до Сибіру, підкуп, інтриги, моральне приниження тощо. За дуже короткий час українці відчули, що значить піддатися під «високу царську руку». Коли наступник Б. Хмельницького – гетьман України Іван Виговський (1657-1659) у листі до царя Олексія Романова назвав козаків «вільними підданими», то одержав за це догану та наказ називатися «вічними підданими царя» [7, с. 164].

Незабаром відмінності виявилися також у менталітетах, психології «великоросів» та «малоросів». Разом з появою в Україні царських воєвод і цілувальників (вели облік податкам та повинностям, стягували їх на користь царської казни) тут набув поширення російський «мат», з яким раніше українська побутова лайка мала небагато спільних форм. Похабство та агресивність російського матюччя принижували українців – козаків і посполитих. Вони скаржилися на росіян, нарікаючи, що ті не тільки не знають міри в поборах та кривдять жінок і дівчат, то ще й «обзиваються паскудними словами» [7, с. 175].

Така поведінка московських урядовців ставала звичним явищем і все більш безцеремонною по мірі посилення російської присутності в Україні. Під час російсько-шведської Північної війни 1700-1721 рр. Петро I вимагав численних поставок з України коней, худоби, хліба та інших припасів. У Києві, на Печерську, за наказом царя Петра I почали зводити фортецю. На її будівництві, під командуванням московських військових чинів, працювали місцеві селяни й козаки, які знемагали і від роботи, і від того, що їх «палицями по головах б'ють, вуха шпагами обтинають і всяку наругу чинять». Як зазначав у своїй «Історії України» Іван Крип'якевич (1-е вид., 1938 р.), «дошкульнішою від матеріальних утрат була моральна зневага. Московські урядовці і старшини, що звикли до метод деспотичного управління, не вміли і не хотіли шанувати української свободи і ламали її самовільно» [8, с. 233]. Нарікання на те, що їх «лає» воєвода Шеншин (командир російської фортеці Кам'яний Затон, що була зведена коло самої Січі) містилося і у зверненні кошового отамана Костя Гордієнка до царського посланця (початок 1704 р.) [3, с. 474]. Небажання січовиків, особливо козацької старшини, миритися з принизливим ставленням до себе з боку малограмотних російських урядовців зіграло свою роль у рішенні частини запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком навесні 1709 р. підтримати антимосковський виступ гетьмана Івана Мазепи. (К. Гордієнко був високоосвіченою людиною, вихованцем Києво-Могилянської колегії і, як і багато інших представників

козацької еліти, знав класичні мови – латинську та грецьку: прибувши на зустріч зі шведським королем, він привітався з Карлом XII по-латині).

Те, що Московське царство за культурно-освітнім рівнем поступалося українському суспільству, визнавали самі росіяни. Так, російський історик XIX ст. Сергій Соловйов зауважував: «Мала Росія... раніше відчула потребу в просвітництві і вже володіла засобами шкільної освіти. ...у XVII ст., перед епохою перетворень, ми спостерігаємо нетривалий час, коли за наукою звертаються до малоросіян чи взагалі до західно-руських учених і до греків» [13, с. 327].

Після поразки Карла XII та І. Мазепи під Полтавою влітку 1709 р., експансіоністські плани Москви щодо України об'єктивно загрожували і європейським державам. Наступник І. Мазепи – гетьман Пилип Орлик у квітні 1712 р. звернувся з Маніфестом до європейських країн (передовсім до Англії та Голландії) з поясненням своїх політичних планів, зокрема причин союзу з ворожою для Європи Османською імперією. Додатком до Маніфесту був документ – «Дедукція...» («Вивід прав України»), спеціально складений П. Орликом до початку Конгресу європейських держав у м. Утрехт (Голландія). У «Дедукції...» говорилося, що турецький протекторат потрібний Гетьманщині на період її боротьби за відновлення свого суверенітету, у чому має бути зацікавленою і Європа, бо в разі посилення Москви остання «може змагати до повалення європейської свободи...». Отже, Європа опинилася перед вибором: підтримати Козацьку державу (і виграти стратегічно) чи забезпечити себе тактично, уникаючи конфронтації з Кремлем? Судячи з усього, тоді перемогло друге рішення, бо європейські уряди на звернення П. Орлика жодним чином офіційно не відреагували.

Немалу роль у цьому відіграла російська пропаганда. Водночас з Маніфестом П. Орлика з'явився Маніфест царя Петра I – його мета полягала в дискредитації українського «гетьмана-мазепинця» в очах європейської громадськості: у царському Маніфесті П. Орлик поставав як «боговідступник і зрадник», йому оголошувалося прокляття [11, с. 32-33].

Сьогодні реакція більшості країн Європейського Союзу на «українські проблеми» у Криму та на Донбасі позитивно-протилежна. Хоч історія й ходить по колу, та, на щастя, відповідальні політики здатні усвідомлювати її уроки.

Намагання очорнити діячів української історії – давня і нестаріюча тактика московських пропагандистів. У їхніх колах ім'я гетьмана П. Орлика досить «популярне». Як відомо, він був одним з авторів видатного політико-правового документа конституційного значення початку XVIII ст. – «Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis» («Угоди та установлення законів і вольностей Війська Запорозького» від 5 квітня 1710 р.). На сьогодні в Україні та Росії можна виявити дві крайності: з одного боку, ультра-патріотичне надмірне вихваляння «Pacta...», а з другого – їх повне паплюження. Те й те не відповідає істині.

На превеликий жаль, у деяких сучасних російськомовних публікаціях (авторам яких за їхню українофобську, тобто суто ідеологічну, а не наукову, позицію не хотілося б створювати рекламу публічним згадуванням їхніх прізвищ [14]) можна зустріти такі оцінки «Pacta...»: «пресловутая конституция», «комичный результат конституционного творчества», «аляповатый памятник», «как и следовало ожидать... сказка о первой украинской конституции», «откровенная ложь, которую следует сдать в утиль... а не отстаивать байку с пеной у рта» тощо.

Українським історикам закидають, що «Филиппа» вони називають «Пилипом», а «канцелярський язык петровских указов» – «староукраїнським языком»*. Більше того, вони нібито безпідставно «приписують» П. Орлику його «український патріотизм», адже він сам пише в «Пактах...», що мріє колись повернутися з вимушеної еміграції «не на Батьківщину», а «на свою Отчизну – Малую Россию!» Подібна «критика» далека від науковості. Її апологети ігнорують той факт, що в «Пактах...» назва «Україна» у значенні назви Козацької держави та її території згадується 8 разів, у тому числі – й формулювання «Україна, наша

Батьківщина». Інші назви держави – «Запорозьке Військо та малоросійський народ», «Гетьманська область». Двічі зустрічається вислів «українські міста», один раз – «українські землі».

Наостанок автор аналізованої статті «“Староукраїнский” язык “конституции” Филиппа Орлика» закликає «срочно переписывать школьные учебники, преподносящие нашим детям откровенную ложь». Напевне, не менше, ніж П. Орлик, теперішніх українофобів лякають і князі Давньої Русі та їх стольний град Київ, який, за літописними джерелами, був «матір’ю міст руських». Адже із підручників, якими сьогодні послуговується система освіти в Росії, поняття «Київська Русь» вилучене.

Війна проти історичної пам’яті – один з улюблених прийомів політичних маніпуляторів і диктаторів. Сьогоднішній московський політичний режим залякує російських громадян «київською хунтою», «укуро-нацистами» та іншими видуманими нею міфічними явищами. Цей переляк виглядає як відголосок ще тих далеких часів, коли у 1618 р. Петро Сагайдачний на чолі козацьких загонів разом з військом польського королевича Владислава підступився до Московського Кремля; коли у червні 1659 р. під м. Конотоп (Сумщина) козацьке військо гетьмана І. Виговського розбило російську армію, і російський цар Олексій Романов збирався тікати «аж за Волгу»; коли І. Мазепа у жовтні 1708 р. перейшов Десну та з’єднався з військом Карла XII... Очевидно також, що в тому числі й страх (крім, «політичної доцільності») водив рукою імператриці Катерини II, котра у 1764 р., після ліквідації нею гетьманської влади в Україні, в інструкції генерал-прокурору В’яземському наголошувала, аби він особливо пильнував, щоб «час та ім’я гетьманів зникли, а не те, щоб персона якась була піднесена в це достоїнство» [12, с. 116].

Страх не тільки паралізує. Як і зневага та ненависть, він породжує агресію. У 2014 р. вона увірвалася в Україну під триколірним прапором Російської Федерації...

Формування поняття «русский мир», яке в наші дні надзвичайно популярне серед шовіністично налаштованих кіл російського суспільства, має довгу історію, воно відбувалося в одному руслі з процесом формування «Великодержавної Росії» та імперських прагнень її влади. Складовою цього процесу було поглинення культурно-етнічних, історичних, навіть генетичних особливостей підвладних Російській імперії народів. Російська влада усіяко намагалася (і, на жаль, намагається й тепер) здійснювати свою асимілятивну політику, спекулюючи «спільністю» українців та росіян. Однак сутність питання в іншому: «спільність народів», їх зближення належить сприймати як процес, що зароджується та розвивається природним шляхом. Політична влада може йому сприяти і повинна це робити, якщо того потребують самі народи. Тут неприпустиме зовнішнє примушування та маніпулювання свідомістю людей. Але не так це було в історії українсько-російських відносин. Наведемо кілька прикладів.

У 1687 р. козацька рада на р. Коломак обрала гетьманом України Івана Мазепу. При цьому був укладений новий договір між гетьманом, козацькою старшиною та російським урядом – «Коломацькі статті». Вони забезпечували майнові інтереси старшини та обмежували права гетьмана, посилювали вплив на нього з боку Москви. В одній зі «статей» містилася вимога, раніше відсутня в подібних документах: на гетьмана та старшину накладався обов’язок найбільше піклуватися про те, щоб «чим дужче єднати українців із московськими людьми через шлюби на іншими способами» [1, с. 263]. Очевидно, І. Мазепа не дуже старався у цьому напрямі, бо в доносі Петру I, який у 1708 р. написав на гетьмана генеральний суддя Василь Кочубей, окрім інших «зрадницьких учинків» І. Мазепи, говорилося, що він «не допускає, щоб малоросіяни з великоросіянами вступали в породичання й свояцтво» [7, с. 238].

У 1718 р. інший український гетьман – Іван Скоропадський, за наполяганням Петра I, змушений був віддати свою 15-літню дочку за царського улюбленця Петра Толстого. Наступного року, за царським указом, новоспечений зять гетьмана був призначений

полковником Ніжинського козацького полку і став першим росіянином, який обійняв полковничу посаду в Гетьманщині [1, с. 303].

З січня 1734 р. упродовж 16 років в Україні, відповідно до рішення царської влади – «вместо чина гетманского» – діяло «Правління гетьманського уряду» у складі шести «персон»: трьох великоросійських і трьох малоросійських урядовців. Засновуючи таку установу, московський уряд приймав секретні рішення та інструкції, у яких прямо говорилося про його наміри: надалі в Україні «гетмана не выбирать... и сие содержать секретно, а в указах и в прочих письмах не показывать». В іменному указі імператриці Анни Іоанівни (племінниця Петра I) від 31 січня 1734 р. керівникові «Правління», російському князеві, генералу Олексію Шаховському, містився припис забезпечити чесне правосуддя «великороссийских судей... дабы оный малороссийский народ приобыхал (тобто звикав. – В. С.) к великороссийскому правлению». Дуже зірко О. Шаховський мав пильнувати, щоб українці не заглядалися «на Захід» – їх потрібно «от свойства с смоляны и с поляки (з литовцями і поляками. – В. С.) и с другими зарубежными жителями отводитъ». «Дабы оной малороссийский народ, – наставляла цариця, – охоту имел своитца и в свойство вступать с нашим великороссийским народом... того ради повелеваем вам, дабы вы по вашему искусству секретно... особливо трудились... побуждать их и искусным образом приводить в свойство с нашими великороссийскими подданными, и сие содержать секретно» [10, с. 84-86].

Так імперська російська влада підміняла ціннісне поняття «братерство народів» виключно власними, суто політичними, інтересами. Намагалася зробити з українців своїх «секретних братів» – так, щоб і вони цього не знали. Та дарма: «вічних секретів» не існує, і народ мудріший за найамбітніших політиків, він давно знає: «Силою колодязь копати – води не пити».

Висновки. Імперський дух живучіший за свої історичні державницькі форми – імперії. Формально вони зникли, а він існує ось уже третє тисячоліття. Його віками викохували різні суспільства, різні політики примірялися до його пафосної величі. Імперський дух – невід’ємний супутник цивілізаційного поступу світової спільноти, її історії. Але ця історія надихалася й іншими, гуманістичними, демократичними ідеями та вчинками кращих представників роду людського. Без їхнього подвижництва Людина не могла б усвідомити свого призначення.

Історія відносин російського та українського народів багата прикладами людинолюбства, взаємного співчуття, допомоги, поваги, сердечної прихильності. Це все існує й тепер і буде існувати, які б політики тимчасово не посідали владні крісла. Саме такі відносини між Росією та Україною гідні пера найталановитіших політологів та істориків. Але пошуки правди, чесних відповідей на запитання: «Чому сьогодні Російська та Українська держави перебувають у стані неоголошеної війни?» вимагають слово «братерство» брати в лапки і говорити про спроби відродження великоросійського імперського духу. Звісно, у статті немає вичерпних відповідей на поставлене запитання, однак дуже б хотілось, аби незабаром і назавжди зникли будь-які підстави для подібних досліджень.

Література:

1. Аркас М. М. Історія України-Русі / М. М. Аркас; факс. вид. — К. : Вища шк., 1990. — 456 с. : іл.
2. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення : хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. — К. : Наук. думка, 1995. — 688 с.
3. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / Володимир Голобуцький. — К. : Вища шк., 1994. — 539 с.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. — К. : Т-во «Знання» України, 1991. — 240 с.

5. История СССР : Ч. I. С древнейших времен до 1861 г. / [под ред. П. И. Кабанова и В. В. Мавродина] . — [изд. 3-е, испр.] . — М. : Просвещение, 1974. — 606 с.
6. Ключевский В. О. Исторические портреты. Деятели исторической мысли / В. О. Ключевский [сост., вступ. ст. и прим. В. А. Александрова]. — М. : Правда, 1990. — 624 с.
7. Костомаров М. І., Галерея портретів : біографічні нариси / Микола Костомаров [упоряд. і передм. В. О. Замлинського]. — К. : Веселка, 1993. — 326 с.
8. Крип'якевич І. П. Історія України / Іван Крип'якевич. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — Львів : Світ, 1992. — 558 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т. 18 / Карл Маркс, Энгельс Фридрих. — [2-е изд.]. — М. : Госполитиздат, 1961.
10. Мельник Л. Г. Правління гетьманського уряду (1733-1745 рр.) / Л. Г. Мельник // Український історичний журнал. — 2001. — № 5 — С. 81-91.
11. Мельник Л. Г., Українсько-турецькі взаємовідносини і політичні проекти П. Орлика / Л. Г. Мельник // Український історичний журнал. — 1997. — № 6. — С. 24-34.
12. Путро О. І. Гетьман України Кирило Розумовський / О. І. Путро // Український історичний журнал. — 2002. — № 5. — С. 105-118.
13. Соловьев С. М. Чтения и рассказы по истории России / С. М. Соловьев [сост. и вступ. ст. С. С. Дмитриева]. — М. : Правда, 1989. — 768. : ил.
14. Текст джерела і дані про його автора можна знайти за адресою: <http://kornilov.name/staroukrainskiy-yazyik-konstitutsii-filippa-orlika/>.

* Крім латинського тексту «*Pacta et Constitutiōnes...*», також був складений (можливо, трохи пізніше) варіант документа, виконаний тодішньою канцелярською діловою мовою, якою послуговувалися в Росії та в підросійській Україні. Текст, однак, містив багато не зрозумілих для росіян українських слів, фонетичних, морфологічних та синтаксичних особливостей, що дає всі підстави казати про староукраїнську мову написання «Договорів і постанов». Очевидно, цей варіант призначався для Запорозької Січі, зберігався у січовому архіві, а після руйнації Січі царськими військами у 1775 р. був вилючений та відвезений до російських архівів, де й знаходиться до цього часу (Див.: Договори і постанови / упоряд. О. Алфьоров: наук. вид. — К. : Темпора, 2010. — С. 6-16).

Северинюк В. М. «Братство» по-московски под углом зрения на прошлое российско-украинских отношений

Рассмотрены некоторые исторические прецеденты политической и морально-психологической агрессивности российского правительства в отношении Украины. Проанализировано место в политике России официальной идеологии «Москва – третий Рим», концепций: «собираение русских земель», «единый русский мир». Приведены факты пренебрежения российской властью ментальными отличиями между «великороссами» и «малороссами», искусственной ассимиляции украинского населения в XVII – XVIII столетиях.

Ключевые слова: *Украина, Россия, народ, братство, империя, агрессия.*

Severyniuk V. «Brotherhood» from Moscow point of view on the past of Russian-Ukrainian relations

In the article some historical precedents of Russian government political and moral-psychological aggressiveness with regard to Ukraine are considered. The role of the official ideology «Moscow as the third Rome», conceptions «Russian lands gathering» and «single Russian world» in the policy of Russia is analyzed here. The facts of the Russian government contempt for mental differences between «Great Russians» and «Little Russians», artificial assimilation of the Ukrainian population in the XVII-XVIII centuries are highlighted by the author.

Keywords: *Ukraine, Russia, people, brotherhood, empire, aggression.*

УДК 316.32:008

Самойленко Оксана Полікарпівна,
кандидат політичних наук,
директор Волинського інституту МАУП ім. В. Липинського

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

В статті порушено питання специфіки розвитку української культури в умовах інтенсивного розвитку глобалізаційних процесів.

Ключові слова: глобальна культурна система, українська держава, збереження національного соціокультурного простору, культурна система, посилення глобалізаційних процесів, сучасна Україна, сфери духовності і культури, українська національна культура, формування суспільства.

Сучасні світові глобалізаційні процеси в більшості випадків представниками різних галузей знань пояснюються як: а) закономірні, об'єктивні, що торкаються усіх країн і соціумів; б) неоднозначні, суперечливі, а то і протирічливі; в) позитивні і, одночасно, негативні тощо.

Щоб спробувати відповісти на питання – у який спосіб взаємодіють глобалізація і індивідуальний (власний) культурно-національний простір окремої держави, слід перш за все усвідомити плюси і мінуси глобалізаційних процесів саме стосовно духовного, культурного аспектів окремої нації, народу [1].

Переважає більшість зарубіжних дослідників позитивно оцінюють вплив глобалізації на своєрідну інтернаціоналізацію економіки, культури, тоді як дослідники російські, українські, ближнього до України зарубіжжя вказують на великі загрози глобалізації виокремленим національним культурам, коли, як зазначає російський дослідник А. І. Неклеса, маємо «збільшення прав і свобод індивіда при паралельному «оболванюванні мас з допомогою системи комерціалізованих ЗМІ... деградації населення в системі «наркотичної» масової культури» і т. ін. [7, с. 158-159].

Проблемам соціокультурного, духовного розвитку людства загалом, окремих народів присвятили свої праці багато наших видатних попередників – Платон, Аристотель, Полібій, Конфуцій, Д. Віко, Ф.-М. Вольтер, И. Гердер, Г. Гегель, А. Ж. Фур'є, А. Данилевський, О. Шпенглер, П. Сорокін, Макс і Альфред Вебери, Е. Дюркгейм, Дж. Гельбрейт, Дж. Фурастьє та ін. Сотні захисників духовності окремих народів, особливо українства, нараховуємо і в Україні. Однак практичне вирішення духовно-культурних проблем, породжених і обумовлених глобалізацією є надто складним і неоднозначним. В чому специфіка і неоднозначність цих проблем?

Відомий український вчений-менеджер Г. В. Щокін в ряді своїх спеціальних робіт по культурному багатоманіттю світу зазначає, що є у світі культура і є антикультура [11]. «Надзавданням сучасних істинно культурних співтовариств є колективне протистояння будь-яким антикультурним проявам у всіх їх антигуманних формах расової і етнічної переваги, мілітаризму і агресії, світової експансії зла і людиноненависті, нав'язування псевдокультурних і ворожих більшості народам цінностей» [11, с. 8].

Вище висловлене стосується потреби колективної боротьби за утвердження істинних духовних цінностей, їх захисту від псевдокультури. Можна навести, однак, багато прикладів, думок, які стосуються ролі і значення самого народу у захисті своїх культурних, національних цінностей.

Українська дослідниця Т. М. Рудницька вірно зазначає, що в умовах глобалізації «виникає глобальна культурна система, ознаками якої є: формування глобальної комунікації,

всесвітньої культурної стандартизації, споживацьких стандартів, космополітичного стилю життя...» [8, с. 17].

Глобальна культурна система, між тим, спричиняє величезну диференціацію у сфері духовності, культури. І, безумовно, що у майбутньому глобалізація аж ніяк не «випустить» із своїх рук національні культури, нації взагалі у всьому їх специфічному розвитку. «За умов подальшого розвитку глобалізації нинішні суверенні держави, – пише А. Г. Гольцов, – не можуть бути вільними геополітичними гравцями – вони мають дотримуватися встановлених на міжнародній арені «правил гри». В інтересах переважної більшості держав світу розробка і дотримання таких норм світової політики, які забезпечують взаємовигідне співробітництво і збереження їхніх суверенітетів. Якщо ці цивілізовані норми та правила в цілому не суперечать національним інтересам суверенної держави, вона як самостійний актор проводить власну геополітику, не порушуючи їх. Водночас, новітні «неформальні» імперії прагнуть до встановлення на міжнародній арені своїх «правил гри», які даватимуть їм можливість забезпечувати гегемонію на великих ділянках світового геопростору [2, с. 45].

Можливо досить радикально і однозначно звучать заяви даних фахівців стосовно культурної експансії великих держав по відношенню до малих, однак вони мають суттєвий політичний сенс. Так російські вчені з питань політичних PR-технологій А. В. Понеделко та А. В. Лукашев пишуть: «Культивувати на Батьківщині чужу культуру політично і ідеологічно шкідливо» [4, с. 45].

Серед багатьох загроз, що спричиняє глобалізація у сфері духовності, культури, досить помітною є інтелектуальна міграція. Лише за два десятки років (десять до розпаду СРСР і ще десять після розпаду) Україна, за підрахунками Л. М. Колоба втратила від 15 до 20 % свого інтелектуального потенціалу і що Україна (за даними експертів) досягла порога «критичної маси інтелектуальної імміграції, перевищення якою веде до незворотних наслідків [3, с. 81].

За усього позитиву глобалізаційних впливів на інтеграцію, взаєморозвиток економіки, інтернаціоналізацію систем зв'язку, взаємовплив культур, не слід забувати і про ту інформаційну, культурну експансію, яку здійснює Захід щодо соціально-культурної ідентичності окремих, особливо невеликих, економічно не потужних країн. Прогрес людства не в одноманітності, не в однополярному, або біполярному розвитку але в багатоманітності, особливо культурній. Як зазначає Дж. Рітцер американізація полягає у доведенні до абсурду раціональних елементів культури [12, с. 47]. В ході глобалізації з'являються так звані гібридні культурні форми, або нормативні – шоу-бізнес, мас-медіа, реклама, PR, які серйозно гальмують розвиток національних культур. Індустрія культури за такими зразками веде до неконтрольованої масовості, стандартизації, уніфікації, стереотипам, які, з тим, нівелюють і людину, особистість.

Підкреслимо тут і ту суттєву особливість, що глобалізація породила слідувачу суперечність: для комплексного вирішення не лише економічних, політичних але, головним чином соціальних проблем, потрібне зростання засадничої, організуючої, координуючої ролі держави, тоді як така роль в глобалізації, навпаки, зменшується. «Вплив глобалізації, – пише В. Вітер, – відчувають державні відомства та установи, органи місцевого самоврядування, політичні партії, позабюджетні фонди, об'єднання роботодавців, суспільні, релігійні, добровільні недержавні об'єднання, комерційні структури та бізнес, профспілки, громадяни України» [10, с. 115].

Глобалізація, як вже зазначалося, несе, особливо невеликим країнам і народам багато різних загроз, з-поміж яких найскладнішою є духовна. Крім того, як пише Л. Чуприна «Нерівномірний економічний, політичний і соціальний розвиток різних держав і окремих регіонів в умовах глобалізації породжує етнічні колізії, з якими людство ще не стикалося у своїй історії. Загальносвітові проблеми етнічної глобалізації вже починають впливати на демографічний розклад в Україні, що найближчими роками спричинить політичні, економічні, соціальні та культурні наслідки» (там само).

В частині специфіки і долі культурно-дозвілевого простору сучасної України цікавими є роздуми відомого українського філософа-культуролога В. О. Кудіна, який, поперше, доводить, що основою духовності українства завжди були і залишаються практичність і раціоналізм, а, по-друге, пише наступне: «Модернізація галузі культурного дозвілля не може стояти осторонь подолання глибокої всебічної кризи, що охопила українське суспільство і тримає його у нервовому напруженні. Від того у якому напрямі і якими темпами відбуватиметься процес подолання кризи, залежатиме і доля модернізації діяльності, що стосується культури і дозвілля. Водночас не слід забувати і про зворотній вплив соціокультурного процесу на економічну, соціальні відносини та державну політику в країні» [6, с. 325].

Відтак, підведемо невеликі підсумки щодо ситуації в духовному просторі України сьогодні, в умовах посилення глобалізаційних процесів.

За усього інтегративного позитиву глобалізації, українська держава, українська влада все ж мають стояти на стороні позитивного розвитку власної національної культури, духовності, всупереч безконтрольного впливу на них чужого способу життя і чужої культури. Маємо пам'ятати, що позитивна інтеграція у світовий культурний простір української національної культури можлива лише за умови подальшого розвитку в посилення її унікальності, самобутності. В протилежному випадку українська культура просто розчиняється в світовій, глобальній культурі – і не більше. На яких засадах будувати власну державну культурну політику слід думати саме з урахуванням щойно висловленого застереження. Національні пріоритети гуманітарного розвитку України мають бути зорієнтовані на формування сучасної конкурентоспроможної нації, позбавленої замкнутості і консерватизму, готової до осмисленого і критичного освоєння всього нового, відкритої для діалогу і співробітництва зі світом. Реалізація цих пріоритетів неможлива поза контекстом розвиненого громадянського суспільства, формування «суспільства знань» культурної та політичної консолідації нації [5, с. 47].

У контексті загальних роздумів про те, у який спосіб нація може забезпечити такий суспільний режим, спосіб життя, аби сповна зберегти свою, їй одвічно притаманну культуру цікавими виглядають погляди, зокрема, відомого українського патріота, націоналіста Миколи Сціборського, який стверджував, що зробити це можна за єдиної умови – панування політичної системи, яку він назвав націократією. «Націократією, – писав М. Сціборський, – називаємо режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільно-продуктивної функції – в представницьких органах державного управління» [9, с. 75]. Характерно і те, що М. Сціборський наполягав на тому, що вирішальне значення для захисту нації свого буття знаходиться в її неповторному внутрішньому духовному змісті, звідки можна стверджувати, що саме це є основою збереження і національної культури. «Не самі матеріальні підвалини існування, лише насамперед дух і воля нації постійно проявлювані в її творчості й змаганнях, є підставовими чинниками її життя й сили, надаючи їй питомений, відмінний від інших націй, зміст й характер [9, с.67].

І все ж, яка доля національних, в тому числі і української національної культури в умовах глобалізації? Однозначно є і досить оригінальні точки зору стосовно виходу із складної ситуації. Так вже цитований нами Г. Щокін однозначно зазначає: «оскільки ідеологія комунізму найбільшою мірою відповідала політичній сфері організації суспільства, а ліберально-економічній, то у майбутньому домінуючою сферою життєдіяльності людства буде духовна, у якій провідне місце належатиме високим духовним цінностям і релігії, культурі, освіті, що ґрунтуються на них. Основними центрами цього нового біполярного світу можуть стати арабо-мусульманська і слов'янсько-християнська цивілізації, здатні за своїми світоглядними установками жити в мирі й злагоді з іншими культурами» [11, с. 8].

Отже, в умовах глобалізації збереження національного соціокультурного простору є однією з важливіших умов функціонування держав, як дійсно суверенних, демократичних та правових.

Література:

1. Бокань В. А. Історія культури України: Навч. посібник / В. А. Бокань, Л. П. Польовий. — К.: МАУП, 1998. — 232 с.
2. Гольцов А. Г. Сучасний геополітичний статус України: буферна держава чи самостійний фактор / А. Г. Гольцов // Становлення і розвиток української державності: [Зб. наук. пр.]. — МАУП. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — Вип. 9. — С. 45-49.
3. Колот А. М. Держава як суб'єкт регулювання соціально-трудова відносин в умовах глобалізації економіки / А. М. Колот // Стратегія економічного розвитку України. — К.: КНЕУ, 2002. — Вип. 1 (8). — С. 78-86.
4. Лукашев А. В. Анатомія демократії, или Черный PR как институт гражданского общества / А. В. Лукашев, А. В. Пониделко. — Издательский Дом «Бизнес-Пресса, СПб, 2001. — 268 с.
5. Національна доповідь НАНУ «Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015». — К., 2010. — 115 с.
6. Національна культура в сучасній Україні (Голова ред. колегії І. Ф. Курас). — К.: Асоціація «Україно», 1995. — 336 с.
7. Неклесса А. И. Конец эпохи большого Модерна / А. И. Неклесса / Постиндустриальный мир и Россия / А. И. Неклесса. — М.: 2001. — С. 146-172.
8. Рудницька Т. М. Глобалізація соціокультурного простору України: позитиви й ризики // Становлення і розвиток української державності: [Зб. наук. пр.]. — МАУП. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — С. 17-24.
9. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. — 112 с.
10. Україна в глобалізованому світі: Зб. наук. праць / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2007. — 176 с.
11. Щекин Г. Культурное разнообразие мира: пути и препятствия / Г. Щекин. — К.: МАУП, 2003. — 44 с.
12. Ritzer G. The McDonaldization Thesis: Extensions and Explorations / George Ritzer. — London: Sage, 1998. — 455p.

Самойленко О. П. Проблема сохранения национального социокультурного пространства современной Украины в условиях усиления глобализационных процессов

В статье рассмотрены вопросы специфики развития украинской культуры в условиях интенсивного развития глобализационных процессов.

Ключевые слова: глобальная культурная система, украинское государство, сохранения национального социокультурного пространства, культурная система, усиление глобализационных процессов, современная Украина, сферы духовности и культуры, украинская национальная культура, формирование общества.

Samojlenko O. The problem of preservation of the national social and cultural space in modern Ukraine under the increased global processes

The article raises the question of the specificity of Ukrainian culture in heavy deepening globalization

Keywords: global cultural system, the Ukrainian state, the preservation of national socio-cultural space, cultural system, increased globalization, modern Ukraine, fields of spirituality and culture, Ukrainian national culture, society formation.

УДК 316.454.52-029:32

Григор Олег,
кандидат наук з державного управління, доцент (м. Черкаси)**ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ СУЧАСНОГО СВІТУ І ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИРОДИ Й ТЕХНОЛОГІЙ ПОЛІТИЧНОГО СПІЛКУВАННЯ**

Глобалізація – процес універсалізації та уніфікації розгортання інституційних структур, зв'язків і відношень у різних сферах суспільного життя. Пов'язуючи минуле, сьогодення та майбутнє людства, цей процес не має часових обмежень. Але вирішити раз і назавжди глобальні проблеми неможливо. Виникнувши одного разу вони неминуче супроводжують світову спільноту, якій доводиться їх перманентно вирішувати. З огляду на це глобалізація сьогодні звичний фактор не тільки економічного і соціального розвитку людства, але й міжнародної політики загалом та повсякденного політичного спілкування зокрема. Тому дослідження глобалізаційних змін сучасного світу має велике значення для трансформації природи й технологій політичного спілкування.

Ключові поняття: людина, політика, культура, глобалізація, трансформація, політичне спілкування.

Сьогоднішньому світу притаманний значний ступінь інтегрованості та інтернаціоналізації. Національні економіки, міжсуспільні зв'язки, міждержавні відносини поступово стають все більш інтегрованими. Відбулося свого роду «стиснення» світового простору, який вимагає нових форм взаємовідносин.

Реальність полягає у тому, що глобалізація являє собою об'єктивне та абсолютно невідворотне явище сучасності, яке можна уповільнити засобами економічної політики (що і відбувається у ряді випадків), але не можна зупинити або «відмінити», оскільки це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу.

У методологічних контекстах необхідно зауважити те, що поки що існує багато непорозумінь щодо термінології, пов'язаної з поняттями «цивілізація», «глобалізація», «глобалізм» і критично відноситься до появи неологізмів «постглобалізація», «постіндустріальна спільнота», «постнеокласична наука», «постмодернізм», «постпозитивізм», «постструктуралізм», «постсучасність» та ін., які, на нашу думку, не мають змістовного сенсу, тоді як «індустріальна спільнота», «класична наука», «модернізм», «глобалізація» є цілком визначені поняття.

Тому виклад основних положень свого дослідження почнемо з запропонованих ним визначень понять:

Глобальний – такий, що поширив і поширює свій вплив на усю планету Земля;

Глобалізація – процес універсалізації та уніфікації становлення інституційних, єдиних для усієї планети Земля на рівні людської цивілізації – суспільному, економічному, культурному тощо – структур, зв'язків і відношень у різних сферах суспільно-громадського життя. При цьому глобалізація виступає і як явище, і як феномен;

Глобалізм – явище, що характеризує цілісність світу, а також світоуявлення, тип усвідомлення, спосіб бачення світу, коли глобальна компонента стає домінуючою;

Глобалістика – міждисциплінарна галузь наукового знання, що утворюється на стику філософії, природних, технічних і гуманітарних наук, а також сукупність практичних дій (урядових рішень, політичних акцій, громадянських рухів і т. ін., які орієнтовані на аналіз і вирішення протиріч загальнолюдського характеру).

Виходячи з цього, виділяємо найважливіші проблеми сучасності:

- запобігання війни і збереження миру;
- подолання розриву в соціально-економічному розвитку різних країн;
- забезпечення екологічної рівноваги у взаємодії природи і громади;
- здійснення контролю над демографічними процесами;

- приведення у відповідність споживання енергетичних і сировинних ресурсів з їх реальними запасами на планеті;
- забезпечення продовольством та іншими засобами існування зростаючого населення планети;
- охорона здоров'я і створення оптимальних умов для здорового способу життя;
- викорінення неписьменності й розвиток системи освіти.

При цьому до наведеного опису додамо загрозу *міжнародного тероризму й злочинності, а також забезпечення прісної водою.*

Водночас вважаємо, що проблема може вважатися глобальною тільки тоді, коли вона актуальна відносно будь-якого регіону планети, а в іншому випадку йтиметься щодо проблем одного або декількох регіонів.

Хоча навряд чи можливо в цілому остаточно зупинитися на такій інтерпретації поняття «глобальна проблема», оскільки тоді доведеться вилучати з опису глобальних проблем, наведених ним, такі проблеми як міжнародний тероризм, який загрожує в основному США та Росії, викорінення неписьменності, забезпечення продовольством, водою тощо, які притаманні за його класифікацією регіонам планети.

Разом із тим зазначимо, що вирішити глобальні проблеми раз і назавжди неможливо, адже вони після їх появи неминуче супроводжуватимуть світову спільноту, і вирішувати їх доведеться постійно. Тому треба навчитися жити, розуміючи, що послаблення уваги до глобальних проблем може привести до великих неприємностей, навіть до катастрофи.

Зростаюче переплетення економік, інтернаціоналізація фінансових ринків і сучасний етап розвитку сприяють процесу світової та економічної глобалізації.

Поняття, на перший погляд нове, але в той же час своїм корінням сягає античних часів. У ті часи вже мало місце явище, яке за його суттю можна віднести до фінансової глобалізації, йдеться про те, що у 330 р. до Різдва Христового, після перемоги при Іссі, Олександр Македонський сконцентрував практично все золото та срібло свого часу (приблизно 8840 т.). За три роки після його смерті ці скарби знову розійшлися по античному світу, викликавши першу в світі інфляцію в країнах Середземномор'я, оскільки канали їх грошового обігу були раптово переповнені золотими та срібними монетами. Такий фінансовий глобалізм був реальним, звісно без фінансової інтеграції (про яку в ті часи мови ще й не велося), але з відчутним ступенем залежності та взаємозалежності. Досить добре відомі античні форми глобалізації, які супроводжувались уніфікацією соціальних інститутів у рамках Еллінських міст-полісів та Римської імперії. Однак така форма (тип) глобалізації носила локальний характер, залишаючи абсолютно ізольованими великі території.

Ідеї організації світу, пропозиції щодо створення та необхідності розвитку Міжнародних інститутів з метою регулювання відносин між націями і державою пропонувались ще з часів Канта. Прикладом може слугувати план самого Імануїла Канта про вічний мир.

Другий тип глобалізації можна спостерігати, аналізуючи результати та наслідки географічних відкриттів – так звана колоніальна глобалізація. Набуваючи різноманітні форми, вона еволюціонувала аж до XIX – початку XX століття. Цьому типу глобалізації також притаманна взаємозалежність: політична, слабшого від сильнішого, периферії від центру, колонії від метрополії. До середини XIX століття глобалізація переходить у стадію повільного прогресування. Розширення міжнародного поділу праці і розвиток Північно-Західної Європи в якості економічного центру, на думку американського історика і соціолога І. Валлерстайна [1; 2; 3], було пов'язано із впливом двох факторів: торгівлі зерном із Східної Європи, імпорту дорогоцінних металів із Південноафриканських колоній. Імпорт зерна зробив можливим концентрацію сільського господарств на виробництві продукції, яка мала високу цінність, зокрема м'яса і овочів. Імпорт дорогоцінних металів збільшив обсяг оборотних платіжних коштів. В результаті європейські центри отримали можливість спеціалізації виробництва.

Сама ідея вже сучасної форми глобалізації світового суспільства, перш за все в галузі економіки – поступового стирання економічних меж між країнами, у результаті якого світова економіка зрештою уподібнилася б економіці єдиної держави – виникла останні три десятиліття тому. Протягом десятиліть у світовому економічному середовищі проходили значні зміни. У 1950-х роках промислові корпорації були зайняті проблемою відтворення внутрішніх ринків. У 1960-х роках фірми, задіяні у сфері виробництва і торгівлі стали розширюватись під впливом швидко зростаючої міжнародної торгівлі і зарубіжних ринків. У 1970-х роках підприємства різних форм організації бізнесу стали багатонаціональними, вкладаючи кошти у виробничі потужності та постійно діючи у міжнародному просторі на розподільчих центрах. Мультинаціональна чи багатонаціональна за структурою власності і капіталу компанія переходить у новий тип наднаціонального чи транснаціонального суб'єкта. Швидке зростання світової торгівлі і міжнародних потоків капіталу починаючи з 1980-х років стало причиною того, що багато великих фінансових фірм, а також фірми, зайняті у виробництві і торгівлі, почали пов'язувати перспективи свого розвитку з розширенням до світового масштабу. У 1990-2000-ні роки ці зміни ставлять вже нові завдання перед урядами, корпораціями, підприємствами, фінансовими інститутами і міжнародними організаціями. Економіка глобалізується внаслідок виникнення нових форм конкуренції, коли зростаюча кількість суб'єктів світогосподарських зв'язків не має певної державної належності [3, с. 29]. Глобалізація стає постійно діючим фактором як міжнародного економічного середовища, так і внутрідержавного економічного життя.

На нашу думку, глобальної економіки сьогодні поки що не існує в остаточно сформованому вигляді; просто є господарська система, в якій економічний і соціальний розвиток більшої частини людства жорстко обумовлений прогресом постіндустріального світу і його спроможністю впливати на хід подій в інших регіонах планети. Безумовно, господарські та інформаційні зв'язки стають все більш інтенсивними і різноманітними, але їх значення в рамках різних соціально-економічних систем залишається діаметрально протилежним.

Ще однією суттєвою обставиною є те, що глобалізація сьогодні супроводжується регіоналізацією економічної діяльності, яку часто вважають гальмом, спротивом, антагоністом глобалізації, чи глобалізацією в обмежених масштабах, яка охоплює групу країн, що утворюють об'єднання, в яких відбувається більша чи менша лібералізація торгівлі, руху капіталу і людей в рамках відповідного інтеграційного угруповання.

Як кожне нове явище, глобалізація має як своїх прихильників, які розглядають її як благо, оскільки вона здатна, на їх думку, різко підвищити продуктивність і життєвий рівень у всьому світі, це можливе тому, що глобальна інтеграція економіки може спричинити кращий поділ праці, дозволяючи країнам з низькою заробітною платою спеціалізуватися на трудомістких операціях, а країнам з високим рівнем заробітної плати – використовувати робітників більш продуктивно (це дасть можливість фірмам досягти більшої економії, зумовленої зростанням масштабу виробництва); глобалізація дозволяє переміщати капітал у будь-яку країну яка пропонує більш вигідні умови для інвестицій, і не потрапити у пастку низької доходності місцевих фінансових проектів; так і своїх критиків, які дотримуються більш песимістичної точки зору. Вони (критики) говорять, що зростаюча конкуренція з боку країн, що розвиваються з низьким рівнем заробітної плати скоротить кількість робочих місць і знизить заробітну плату у багатих країнах, а також передбачається «гонитва вниз», коли країни знижують заробітну плату, податки, допомоги по соціальному забезпеченню і послаблюють контроль за станом довкілля, щоб стати «конкурентноспроможними». Конкурентний тиск до того ж підриває можливості держав у проведенні власної економічної політики.

Звертаючись до становлення глобалістики як міждисциплінарної науки, народження якої ми датуємо кінцем 1960-х – початком 1970-х років, зазначимо, що нова наука з самого початку стала формуватися і як принципово новий науковий напрям, в якому на перший

план виступили інтеграційні процеси, як сфера громадської практики, що охоплює міжнародну політику, економіку і навіть ідеологію. При цьому окреслимо основні досягнення її розвитку у такому вигляді:

1. Була сформульована наукова проблема (феномен глобальних проблем);
2. Були вивчені історичні передумови виникнення й характер прояву основних глобальних проблем сучасності при визначенні їх критеріїв, які стали основою для визначення рис відмінностей від релігійних, локальних, національних та інших проблем;
3. З'ясувалося, що ці проблеми виникли не випадково, а є результатом об'єктивного закономірного розвитку спільноти і його змінених відносин з оточуючим середовищем;
4. Визначили систему проблем, що мають глобальний характер, їх співпорядкованість та ієрархічність;
5. Були сформовані авторські колективи й об'єднані дослідження окремих учених, що вивчали конкретні аспекти глобальних проблем – філософські, економічні, юридичні та ін.;
6. Дослідження глобальних проблем розвіяли всі сумніви в тому, що бездіяльність, або неадекватні кроки погіршать ситуацію, і чим далі відкладатимуться необхідні рішення, тим більш високу ціну доведеться платити світовій спільноті за повернення до свого нормального стану.

Події 1970-80-х років минулого століття вважаємо *першою глобальною революцією*, а кульмінацією її стало руйнування Берлінської стіни у 1989 році.

Крім того, саме у цей період сформувалося усвідомлення наявності глобальних проблем на світовому рівні. Результатом цього були два кроки: створення міжнародної комісії з навколишнього природного середовища й розвитку (осінь 1983 р.) і Конференція ООН з навколишнього природного середовища (Стокгольм, 1992 р.).

Якщо цей період першої глобальної революції, період становлення глобалістики характеризується підходами до вирішення глобальних проблем шляхом пошуку технічних засобів, організаційних та економічних рішень, то з початку 1990-х – 2000-х років пріоритети змінилися в бік соціально-політичної проблематики.

При цьому вважаємо, що в той період якось вийшов із застосування термін «глобалістика», а все, що стосувалося глобалізації, розглядалося у контексті становлення нової реальності, дискусії, публікації залишали практично без уваги весь двадцятирічний етап розвитку глобалістики до початку 1990-х років.

Відроджуватися ця наука як новий науковий напрям почала в 1990-х роках ХХ ст.

Підсумовуючи свої оцінки зазначимо, що *глобалізація* – це багатостолітній процес становлення єдиних для всієї планети біосоціальних структур і соціоісторичних інститутів, зв'язків і відношень, що розгортався (розгортається) як еволюція світового соціуму; *глобальні проблеми* – результат народження цього процесу, а *глобалістика* – сфера теорії й практики, в центрі якої знаходяться глобалізація й глобальні проблеми. При цьому в глобалістиці сформувалося кілька різних напрямів досліджень і, взявши за основу *спрямованість теоретичних і практичних рішень*, виділимо вісім основних напрямів: філософсько-методологічний, природничо-науковий, техніко-економічний, соціально-природничий, соціальний, політичний, культурологічний і прогностичний [4, с. 79].

Також, на наш погляд, необхідно додати *цивілізаційний і релігійний напрями*. В цілому зазначимо, що до нинішнього часу *глобалістика* має достатньо чіткі риси й пропонує два її визначення – вузьке й широке. В першому сенсі вона є «*міждисциплінарною областю наукових досліджень, спрямованих на з'ясування сутності процесів глобалізації, визначення причин їх появи і тенденцій розвитку, а також аналіз глобальних проблем, що народжуються нею, й пошук шляхів утвердження позитивних і подолання негативних для людини й біосфери наслідків цих процесів*».

У другому сенсі – це уся сукупність наукових, філософських, культурологічних і прикладних досліджень різних аспектів глобалізації й глобальних проблем, включаючи

отримані результати таких досліджень, а також практичну діяльність щодо їх реалізації в економічній, соціальній і політичній сферах як на рівні окремих держав, так і в міжнародному масштабі.

В аспекті історії ми виділяємо чотири основні епохи становлення *глобальних зв'язків*, що супроводжують історичний розвиток з часу виникнення спільноти і в доступному для огляду майбутньому [5, с. 42]:

1. Епоха фрагментарних подій і локальних соціальних зв'язків – від появи людини 5-3 млн. років тому і до завершення неолітичної революції, виникнення й формування перших держав 7-3 тис. років до н. е.

2. Епоха регіональних подій і територіально обмежених міжнародних відносин – від завершення неолітичної революції до Великих географічних відкриттів.

3. Епоха глобальних подій і всезагальної економічної й соціально-політичної залежності – від Великих географічних відкриттів до середини ХХ ст., коли світ став цілісним у географічному, економічному, політичному й екологічному відношенні.

4. Епоха космічної експансії й космічних конфліктів – від запуску у 1957 році першого штучного супутника Землі до доступного для огляду майбутнього.

Еволюцію *геобіосоціосистеми* ми оцінюємо через поняття епометаморфоз, розуміючи під ним *епохальну видозміну, перехід на іншу стадію розвитку геобіосоціосистеми, який супроводжується фундаментальними змінами в цій системі на рівні форми й змісту, сутності й явища* [6, с. 48].

На підставі цих підходів виділимо чотири поворотних пункти в еволюції геобіосоціосистеми [5; 7].

Перший епометаморфоз, пов'язаний з появою *Homo sapiens* 40-60 тис. років тому і до 1-го тисячоліття до н. е., якому, на нашу думку, відповідає *початок історії*.

Другий епометаморфоз – формування й виділення у середині 1-го тисячоліття до н. е. *філософії* як особливої форми історичного світоуявлення й поява *перших симптомів глобалізації* в період Перських війн, завойовницьких походів Олександра Македонського й становлення Римської імперії.

Третій епометаморфоз – безпосередньо пов'язаний з виділенням *науки* із філософії як самостійної форми суспільного усвідомлення й початком НТП. Ці перетворення іманентно пов'язані з *епохою глобальних подій і становлення всезагальної економічної й соціально-політичної залежності, а головне – з початком реальної глобалізації та фундаментальним етапом її розвитку*.

Четвертий епометаморфоз, в якому ми живемо, пов'язаний з процесом формування глобальної свідомості, початок якого коріннями в середині ХІХ ст., а найбільш виразно проявляється з другої половини ХХ ст., коли настає *епоха космічної експансії, тобто з початком космічної ери й багатоаспектної глобалізації*.

Крім того, виділяємо й п'ятий гіпотетичний епометаморфоз, з початком формування якого у більш віддаленій перспективі повинен відбутися кардинальний поворот до усвідомлення сутності людини, а основним поняттям стане термін «гуманізація» суспільної та індивідуальної свідомості.

Усвідомлення процесів глобалізації розділимо на чотири етапи:

1. Усвідомлення всезагальних зв'язків – друга половина ХVІІІ ст. – початок ХХ ст.
2. Усвідомлення цілісності світу – 20-60-ті роки ХХ ст.
3. Відкриття глобальних проблем: друга половина 60-х – кінець 80-х років ХХ ст.
4. Усвідомлення глобалізації – почалося у другій половині 1990-х років і продовжується нині.

5. Постглобалізація – гіпотетичний етап, який розпочинається, на нашу думку, не раніше 2010-2020 рр., з формуванням або а) постімперіалістичної системи, з домінуючим й керівним/ розпорядчим цивілізаційним центром (центрами), або – б) формування інститутів і структур глобальної *деліберативної демократії* («демократії обговорення-узгодження») –

глобального демократичного суспільства, без чітко виражених «центрів», відносини між складовими частинами якого розвиватимуться на основі компромісу, консенсусу, рівноправного узгодження інтересів.

У цілому за нашим визначенням, глобалізація – це багатоаспектний суспільно-історичний, соціально-економічний і соціокультурний процес становлення в масштабах планети цілісних структур і зв'язків, які іманентно притаманні світовому суспільству людей, охоплюють усі його основні сфери й проявляються тим сильніше, чим далі людина просувається по шляху науково-технічного прогресу й соціально-економічного розвитку.

Таким чином, глобалізація – це процес, який не має часових обмежень, пов'язуючи минуле, сьогодення й майбутнє людства.

Література:

1. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн. — М.: Логос, 2004. — 368 с.
2. Wallerstein I. The Essential Wallerstein / I. Wallerstein. — NY: The New Press, 2000. — 471 p.
3. Wallerstein I. World-System Analysis: The Second Phases / I. Wallerstein // Review. — 1990. — Vol. 13. — № 3. — P. 217-238.
4. Sintschenko V. V. Ethik Weltbild, Moderne Wirtschaft und die Aufgabe der Politik / V. V. Sintschenko // Nauka & Studia. — NR 19 (87). — 2013. — S. 76-84.
5. Зінченко В. В. Менеджмент. Системи управління в умовах інституційної глобалізації / В. В. Зінченко. — К.: Люксар, 2012. — 864 с.
6. Sintschenko V. V. Die ideologischen kriegler der globalisierung: feindschaft ideologische front des neoliberalismus gegen gesellschaftliche alternativen / V. V. Sintschenko. — Dny vědy. Dil 24. — Praha. Publishing House «Education and Science», 2013. — S. 46-51.
7. Зінченко В. В. Міжнародні економічні відносини. Навчальний посібник / В. В. Зінченко. — К.: КОНДОР, 2013. — 630 с.

Грыгор О. Глобализационные изменения современного мира и их значение для трансформации природы и технологий политического общения

Глобализация – процесс универсализации и унификации развертывания институциональных структур, связей и отношений в различных сферах общественной жизни. Связывая прошлое, настоящее и будущее человечества, этот процесс не имеет временных ограничений. Но решить раз и навсегда глобальные проблемы невозможно. Возникнув однажды они неизбежно сопровождают мировое сообщество, которому приходится их перманентно решать. Учитывая это глобализация сегодня – обычный фактор не только экономического и социального развития человечества, но и международной политики в целом и повседневного политического общения в частности. Поэтому исследования глобализационных изменений современного мира имеет большое значение для трансформации природы и технологий политического общения.

Ключевые понятия: человек, политика, культура, глобализация, трансформация, политическое общение.

Grygor O. Globalization changes the modern world and their importance for the transformation of nature and political communication technologies

Globalization is the process of universalization and unification of the deployment of institutional structures, connections and relations in various spheres of public life. Linking the past, present and future of mankind, this process has no time restrictions. But to solve once and for all global problems is impossible. Originating once they inevitably accompany the international community, which has to solve them permanently. Given this globalization today – not just the usual factor of economic and social development of mankind, but also international politics in general

and everyday political communication in particular. Therefore, the study of globalization changes in modern world is essential to transform the nature of political communication and technologies.

Keywords: *human, politics, culture, globalization, transformation, political communication.*

УДК 327

Омельченко Оксана Артурівна,
старший викладач Інституту СЗР України

ГЕОПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ В РАКУРСІ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІЇ

В статті досліджується взаємозв'язок між етнопсихологічними рисами французької нації та розбудовою національної геополітики. Доводиться, що геостратегія Франції базується на національній ідеї та самосвідомості народу. Розкриваються особливості орієнтування французької держави у військово-технологічній сфері та мовній політиці.

Ключові слова: *геополітика, геостратегія, етнопсихологічні особливості, етнос.*

Глобальні політичні, економічні, соціальні й культурні процеси сьогодення ведуть до подальшої трансформації геополітики та геостратегії провідних держав сучасного світу. В цьому ракурсі Франція є одним із ключових «мегагравців» на арені світового геополітичного простору. Прагнення цієї країни впливати на процеси світового розвитку на межі ХХ та ХХІ століття з лідерських позицій пов'язані з етнопсихологічними особливостями французької нації. Національна свідомість французів визначається як усвідомлення значної ролі своєї нації в системі міжнародних суспільних відносин, як відстоювання своїх національних інтересів, які проявляються в ідеях, почуттях, спрямуваннях [3, с. 33]. Ця особливість менталітету сформувалася з геополітичної позиції країни, яка протягом століть знаходилася на перетині культурних, економічних, міграційних шляхів, а також розвивалася в горнилі значних подій французької історії – революцій, воєн, політичних реставрацій.

Пошук Францією нових шляхів самореалізації на міжнародній арені, активність зовнішньої політики на європейському геополітичному рівні, вагомість французького представництва у міжнародних організаціях – все це визначає актуальність досліджень геостратегії та геополітики цієї країни тим більше, що окреслена тема залишається частково охопленою у вітчизняній науці, але має важливе значення для України, яка активно розпочинає європейську інтеграцію.

Мета даної статті: визначення взаємозв'язку між принципами формування геостратегії Франції та етнопсихологічними особливостями французької нації.

Для досягнення поставленої мети виникає необхідність у розв'язанні наступних завдань:

- дослідити етнопсихологічні особливості французької геополітичної думки;
- з'ясувати взаємозв'язок між концептуальними засадами геополітики та геостратегії Франції;
- визначити вплив етнопсихологічних особливостей французької нації на зовнішньополітичну та мовну стратегію країни.

Останні дослідження та публікації торкаються питань геополітичного виміру зовнішньополітичної стратегії Франції, змісту й еволюції геополітичного мислення державних діячів V Республіки. Вчені досліджують також специфіку «геополітичного кодексу голлізму», який, на думку французів, виступає концептуальною основою в досягненні країною статусу великої світової держави. В численних дослідженнях аналізується французька доктрина щодо лідерства країни на європейському просторі та за його межами. Можна підкреслити, що політична наука Франції є найвпливовішою в Європі

та однією з найавторитетніших у світі. Французька політична думка робить значний акцент на проблемах держави, природі політичної влади, взаємозв'язку політичної системи та культури, на співвідношенні між простором і політикою (Ж. Ансель, П. В. де Ла Бланш, М.-Ф. Гаро, Ж.-Б. Дюрозель, М. Корінман, І. Лакост, Е. Реклю, М. Фуше) [4]. Найвидатнішим геополітиком Франції другої половини ХХ століття є Шарль де Голль, що не був вченим у загальноприйнятому змісті цього слова, але був президентом-політиком V Республіки та відомим політичним діячем. Значні дослідження в області геополітики розкривають оригінальність геополітичного мислення де Голля, відмінності його позиції від традиційного мислення французьких політиків [1].

Неабияке місце відводиться питанням франкофонії, яка як термін була введена французьким географом Е. Реклю та відображала не лише сукупність франкомовного населення, а, насамперед, світогляд нації [1].

Взаємозв'язок між етнопсихологічними аспектами національної свідомості та формуванням принципів французької геополітики повною мірою не досліджено, проте коло цих питань становить особливий інтерес для науковців з огляду на реалізацію геополітичного кодексу будь-якої держави. Аналіз впливу національних чинників на геостратегію країни є безсумнівно корисним для розбудови геополітичних принципів України.

Франція має багату подіями історію та значні культурні надбання. Відношення країни до своєї планетарної ролі, свого місця серед інших держав світу сформувалося на основі особливостей менталітету французької нації.

Найяскравішим виявом ментальності будь-якого народу є його національна ідея. Всі стабільні та могутні нації мають певну ідеал-ідею, що глибоко укорінена в душі людей та проявляється в їхніх характерах. Живі, оптимістичні, життєрадісні французи мають досить суперечливий характер, пов'язаний з особливостями формування французької нації. Протягом століть в результаті завоювань, вторгнень і міграцій різні етнічні групи, які населяли колишню Галлію, асимілювали, утворивши єдине ціле, багате контрастами та протиріччями. У французів є декілька національних ідей: 1) вишуканість і смак; 2) націоналізм і патріотизм, 3) свобода особистості та свобода духу. Саме ці риси відображають любов мешканців країни до своєї мови, своєї землі та позиційності щодо інших народів світу. Вони закладають підвалини для формування геополітичного курсу французької держави.

В центрі геополітичної стратегії завжди знаходиться категорія інтересу. Геополітичні інтереси є національними, вони безпосередньо пов'язані з геополітичним розташуванням держави або з прагненням подолати його природні недоліки. Потенціал реалізації геополітичних інтересів визначається ступенем впливу одного суб'єкта геополітики на зовнішню та внутрішню політику іншого.

Геополітика виступає у якості основи для вироблення зовнішньополітичної стратегії держави. Ідея переваги французьких державних інтересів у міжнародних відносинах стала платформою для активного зовнішньополітичного націоналізму Франції. Відповідно до французьких політичних традицій на міжнародному рівні, національні інтереси країни знаходяться в трьох основних площинах: 1) європейське будівництво – французька держава була однією з ініціаторів створення Європейського Союзу; 2) так звана «зона глобальної відповідальності» Франції, яка включає Середземномор'я та Африканський континент, де знаходяться більшість колишніх французьких колоній, які й сьогодні є сферою впливу метрополії; 3) відносини з великими державами, що забезпечують співвідношення сил на міжнародній арені.

Геостратегія Франції має ознаки подвійної спрямованості та спирається на оцінку геополітичного простору за її межами з точки зору його стратегічної важливості й потенційних загроз. З одного боку зовнішньополітичні дії Франції локалізуються здебільшого в межах європейського простору, а з іншого Франція проводить активну

глобальну політику в масштабі світової спільноти. Основа цієї зовнішньополітичної стратегії була закладена за часів президенства генерала Шарля де Голля, який втілював найтипівіші етнопсихологічні риси французької нації. Створений ним «геополітичний кодекс голлізму» й досі відображає особливості формування зовнішньополітичної стратегії Франції.

Концепція де Голля «Франція лише тоді є Францією, коли вона знаходиться у перших рядах... Франція позбавлена величчя, перестає бути Францією» [5, с. 9] відображає й сьогодні суспільно-політичні підвалини зовнішньої позиційності країни. Це відображає також внутрішню соціально-економічну політику, зусилля й витрати якої спрямовані на користь національного прогресу: «Розквіт французів є засобом, а не метою. Мета – це величчя Франції» [6, с. 78].

Етнічні особливості національного характеру як сукупність соціально-психологічних рис, установок і стереотипів проявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі та традиціях. Французи мають надзвичайно багату культурну спадщину та яскраві традиції, різноманітність яких зберігалася в різних етнічних регіонах країни. Зберігаючи власні місцеві особливості побуту, звичаїв, мови, мешканці країни пишаються своєю єдиною офіційною мовою, вважають французькі товари пріоритетнішими, найкращими. Довгий час французи були традиційно зосереджені на своїх національних справах і вважали, що світ обертається навколо них, а Франція є центром Всесвіту.

Еволюційні зміни планетарного масштабу призвели до значної зацікавленості населення країни питаннями геополітики. Ця сфера ввійшла до повсякденного життя французів через засоби масової інформації, атласи, книги, навчальні програми та лекції, чому сприяла державна політика. Тезис Наполеона Бонапарта, що «кожна держава проводить ту політику, яку їй диктує географія...» [3, с. 17], відповідав французькому реалізму, характерному для етнічної психології пересічного громадянина країни. На сьогодні цей тезис трансформувалася в переконання, що велика держава Франція повинна захищати визначені нею політичні принципи, але поважати й враховувати право народів на незалежний розвиток. Сприйняття світу не як плацдарму протистояння геополітичних інтересів, а як арени співробітництва – цей принцип ліг в основу геополітичної стратегії де Голля, який надав колишнім французьким колоніям свободи й можливості самовизначення, поклавши край світовій колоніальній системі.

Сьогоднішня Франція є четвертою промисловою державою світу, з розвиненим сільським господарством; вона входить у всі міжнародні економічні структури, є членом європейських і світових організацій. Така геополітична позиція країни впливає на розвиток національного характеру, адже під впливом конкретних соціально-економічних, політичних і культурних умов закріплюються та передаються наступним поколінням ціннісні орієнтації, традиції, морально-психологічні якості, національні почуття та настрої [1].

Французька нація пройшла достатньо болісний шлях формування національної самосвідомості. Із середини ХХ ст. в умовах геополітичних змін планетарного масштабу, Франція відбудувала свою політичну доктрину як ядерна держава, яка водночас виступає за усунення загрози ядерного знищення, за створення умов миру й компромісу, що мають забезпечити розквіт і величчя країни. Її військово-політична доктрина базувалася на традиційному «силовому вимірі», де йшлося про втілення стратегії «стримування», про запобігання агресії проти Франції з будь-якого боку. Проте етнопсихологічні особливості нації відігравали й у цьому вимірі значну роль. Теза де Голля: «Якщо Франції доведеться брати участь у війні, необхідно щоб це була її війна» [7, с. 291] – розкриває політичну доктрину незалучення Франції до військових конфліктів, які не торкаються її національних інтересів.

Ядерний фактор став одним із базових у французькій геостратегії, він пустив глибокі коріння у менталітеті французів. З другої світової війни Франція вийшла державою середнього рівня, економічні можливості якої компенсувалися наявністю ядерної зброї.

Національна ідея власної величі та притаманна французам етнопсихологічна риса гідності сприяли зміцненню позицій країни в Європі та світі.

Враховуючи природжену любов французів до всього національного, слід зазначити, що геополітичні фахівці й зараз вважають французький ядерний фактор головним у просторовій ієрархії міжнародних відносин. Прихильність «ядерному мисленню» вищого політичного та військового керівництва країни збереглася з часів генерала де Голля, проте гасло «величі Франції» змінилося на розуміння необхідності укріплення атлантичного вектору зовнішньої політики.

Стратегія ядерного стримування визначила співвідношення французьких політичних сил на міжнародній арені, а роль посередника стала новою діалектикою економічного, військового, політичного, психологічного розвитку країни. На сьогоднішня Франція сформувала національну ідею політичного балансування. Саме так спрацювала етнічна риса французького характеру: гнучкість. Принцип міжнародної рівноваги та концепція власної незалежності стали найважливішими в реалізації французької геостратегії.

Соціально-психологічна характеристика нації є досить складним поняттям, адже етнічна спільність є історично виниклим стійким соціальним угрупованням людей, пов'язаних з певною територією, які мають власну мову, культуру, політичний устрій, сформовану систему влади. Етнос усвідомлює місце і роль своєї нації в системі суспільних відносин, розуміє свої національні інтереси, розвиває взаємостосунки з іншими соціально-етнічними спільнотами. Серед факторів, що активно впливають на формування національної свідомості народу, найважливіше місце посідає культура та її пріоритетний елемент – мова.

Мовна політика є складовою культурної, освітньої, видавничої, інформаційної і, особливо, національної політики, яка закріплюється законодавчими актами, забезпечує функціонування та вибір мов спілкування, визначає сфери їх розповсюдження й застосування. Для французького суспільства розповсюдження французької мови на планеті є надзвичайно слушним, одним із принципових аспектів зовнішньополітичного курсу. Воно яскраво відображає етнопсихологічні особливості нації та її геополітичні спрямування. За статистикою 67% французів вбачають саме в мові найбільшу перевагу своєї країни [5].

За авторитарних режимів мовна політика здійснюється в примусових формах, супроводжується нав'язуванням офіційних мов і обмеженнями на використання рідних. Мовна політика в демократичних державах спирається на принцип мовного самовизначення особи, рівноправності мов, створює широкі можливості для використання рідних мов. На нашу думку, хибним є поширене уявлення, що чим демократичнішою є держава, тим менш жорстокою є її мовна політика. Саме країни класичної західної демократії вирізняються суворістю заходів для збереження й розвитку державної мови.

Яскравим прикладом є саме Франція, де на протязі декількох століть кожний француз незалежно від національного походження зобов'язаний вчитися в школі французькою мовою та лише на ній може звертатися до суду чи інших державних інстанцій.

Французька мова виникла з романського діалекту, який принесли римляни на територію сучасної Франції в 2-1 столітті до нашої ери. Сьогодні французька мова стабільно займає позицію другої мови «brillant second» після англійської в міжнародному плані. Вона звучить на п'яти континентах і присутня в усіх системах освіти світу [2]. На планеті нараховується більше 200 млн. людей, для яких французька мова є рідною, і ще близько 82,5 млн. її вивчають. Подібна практика поширення мови спирається на прагматичну систему мовної політики, підґрунтям якої є етнопсихологічні особливості французів. Сприймання світу через гордість величчю й красою своєї мови заклало основи для створення концепції національної ідентичності, яка включає в себе кілька аспектів: це, насамперед, французька мова, культурна та історична спадщина, кулінарні традиції тощо. Збереження цих складових є справою національної гідності.

Мовне питання є актуальним на міжнародній політичній арені для будь-якої країни, оскільки асоціюється не лише з її статусом, але з її політичним впливом у світі, в той же час, як вже зазначалося, це один із важелів ствердження ідентичності нації.

Мовна політика Франції являє собою переважно центристську політику, спрямовану на єдину мову – французьку. Поняття «націоналізм» та невід'ємний від нього «патріотизм» у політичному дискурсі країни розвивається ще з часів Великої Французької революції, в деклараціях якої було підкреслено, що національна мова є центральним компонентом, який об'єднує республіканські сили [2].

Французька влада і суспільство завжди приділяли велику увагу стану і розвитку офіційної мови, так званому «мовному облаштуванню», яке складається з двох аспектів: зовнішнього та внутрішнього. Другий – це процес вдосконалення мови, її збагачення, розробка мовної норми, впорядкування орфографії. Цей внутрішній аспект зазнав на межі ХХ-ХХІ століть серйозних змін у зв'язку з розвитком французького суспільства, з міграційними проблемами, з розширенням поняття літературної норми. Перший аспект – зовнішній – є головним, він визначає функції мови в суспільстві, формує мовну політику, встановлює зв'язок між соціумом та мовою.

Протягом усієї історії французькі владні структури, правові заклади, церква та школа підтримували стратегію мовної централізації – розповсюдження по всій території країни єдиної мови. В той же час реалізовувалася політика підтримки своєї мови на всіх континентах, в усіх міжнародних організаціях. Так, наприклад, в Європейському суді, Європейському фінансовому суді та службах Європейської комісії саме французька мова використовується як робоча. В більшості колишніх африканських колоній Франції також поширена французька мова. Вона відіграє там надзвичайно важливу роль, навіть якщо не використовується у щоденному спілкуванні. Це є мова адміністративного управління, політичних еліт, освіти та преси. Крім того, вона виступає засобом об'єднання значної кількості дрібних етнічних груп у середині африканських країн.

В кінці ХХ століття була створена Міжнародна організація франкофонії, мета якої – співробітництво франкомовних країн світу. Вона нараховує 56 членів, а також 14 держав-спостерігачів, серед яких є Україна. Головним критерієм для вступу до організації вважають культурні зв'язки із Францією [2]. Найважливішою мовною інстанцією країни є Вища рада французької мови, яку очолює Голова Ради міністрів.

Жорстка мовна політика Франції знаходить всебічну підтримку з боку мешканців країни. Французи завжди пам'ятають своє етнічне походження: на заході – це бретонці й нормандці, на півдні – нащадки Аквітанії та Провансу. На французькій території поширено 75 мов, більшість з яких збереглися у вигляді діалектів. Але національно-психологічна єдність проявляється в преференційному ставленні французького суспільства до державної мови.

Французькі громадські організації разом з урядом проводять численні заходи з метою підтримки офіційної мови. Саме від них іде заклик до споживачів не купувати виробів іноземних підприємств, що не використовують французької мови у своєму виробничому процесі, продажу та пропаганді товарів. Громадські активісти розробляють засоби відстеження порушень, з метою їх запобігання, насамперед у державному секторі. Подібна активність якнайкраще характеризує національну самосвідомість населення країни.

Окреслені в статті геополітичні аспекти свідчать про яскравий прояв етнопсихологічних особливостей французької нації, що дає можливість зробити **висновки**:

1. Ментальність народу виражається в його національній ідеал-ідеї. Націоналізм і патріотизм є етнопсихологічними рисами французів, їх національною ідеєю. Велич країни та переваги французьких державних інтересів у міжнародних відносинах є основою активного зовнішньополітичного націоналізму Франції, її позицій на світовій арені.

2. Своєрідність французької геополітичної думки віддзеркалюється в її спрямованості: глобальній, європейській, внутрішньо-французькій. Характерні

етнопсихологічні риси сформували особливості національної самосвідомості народу, окреслили основні гуманітарні пріоритети французької геополітики.

3. Геополітичний кодекс генерала де Голля пов'язаний з особливостями національної самосвідомості. Він визначив місце країни в геополітичній структурі світу. Посилення ролі та впливу Франції на міжнародній арені, закріплення лідерських позицій в європейському та планетарному масштабі складають основу геостратегії голлізму.

4. Етнопсихологічна риса французького характеру – гнучкість – орієнтує країну на подолання глобальних викликів військово-технологічної сфери, інформаційної експансії, сучасних інтеграційних процесів і вбачає необхідність міжнародної рівноваги та геополітичного балансування.

5. Ядерний фактор займає суттєве місце в менталітеті французів, оскільки асоціюється з усуненням загроз ядерного знищення, підвищує статус країни, яка водночас виступає за створення умов миру й компромісу, що мають забезпечити розквіт і велич Франції в світовій ієрархії геополітичних просторів. На сьогоднішня стратегія «стримування», діалогу та компромісу є вирішальною у французькій геополітичній стратегії.

6. Наріжним каменем геополітичного кодексу голлізму була теза відновлення «національної величі» Франції, яка поступово трансформувалася в ідею забезпечення впливу країни на міжнародному рівні з урахуванням глобальних політичних змін.

7. Французька концепція збереження національної ідентичності не втрачає своєї актуальності. Головними її аспектами є французька мова та культура. Держава проводить жорстку мовну політику централізації, спрямовану на підвищення статусу французької мови не тільки на території країни, але й далеко за її межами. У питанні мови французька суспільна думка солідарна з вищим керівництвом держави.

Розглянуті в статті геополітичні аспекти тісно пов'язані з етнопсихологічними особливостями французької нації. Ґрунтовне дослідження досвіду французької держави у вимірах геостратегії, мовної політики з урахуванням сучасних геополітичних реалій може бути перспективним для розбудови зовнішньополітичного курсу України.

Література:

1. Деев А. С. Современная Франция: Механизм формирования внешней политики / А. С. Деев. — М.: Международные отношения, 1985. — 208 с.
2. Куць О. М. Мовна політика деяких зарубіжних держав : навч.-метод. посібник [з питань мовної політики й міжнаціональних відносин для студ., розрахований на поглиблене вивчення курсу «Політологія»] / О. М. Куць. — Харків, 2011 — 200 с.
3. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія. Навчальний посібник / А. М. Львовичкіна. — К.: МАУП, 2002. — 144 с.
4. Chantebout B. Droit constitutionnel et science politique / B. Chantebout. — Paris: Plon, 2008. — 686 p.
5. Ansart Des Ideologies politiques / P. Ansart. — Paris: Plon, 2004. — 222 p.
6. Lacoste Y. Questions de géopolitique / Y. Lacoste. — Paris : Le Livre de poche, 1998. — 479 p.
7. Dreyfus F. De Gaulle et le Gaullisme / F. Dreyfus. — Paris : PUF, 1982. — 464 p.

Омельченко О. А. Геополитика Франции в ракурсе этнопсихологических особенностей нации

В статье исследуется взаимосвязь между этнопсихологическими чертами французской нации и построением национальной геополитики. Доказывается, что геостратегия Франции базируется на национальной идее и самосознании народа. Раскрываются особенности ориентирования французского государства в военно-технологической сфере и языковой политике.

Ключевые слова: геополитика, геостратегия, этнопсихологические особенности, этнос.

Omelchenko O. Geopolitics of France from the perspective of ethno-psychological features of a nation

The thesis classifies the complex of factors which directly or indirectly influenced the politics of France in the European and global geopolitical space.

Basic analyses of France's geopolitics allowed the author to make a comprehensive view on French geopolitical code, to study its impact on the development of French geostrategy.

Keywords: France, geopolitics, geostrategy, ethnopsychological features, ethnic group.

УДК 327:341.238

Аманмырадов Нурберды Аманмырадович,

соискатель Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

ИСТОЧНИК И ДВИЖУЩАЯ СИЛА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Анализируется место, роль и значения «интереса» в системе международных отношений; автором рассматривается структура национальных интересов, их важность в принятии государственного (и международного) решения; политическая независимость государства, защита территориальной целостности, укрепление безопасности жизнедеятельности граждан определяется как наиболее важный государственный интерес, его соблюдение – не только необходимость, но и дело чести государства.

Ключевые понятия: человек, политика, государство, интересы, безопасность, культура, воспитание

Известная цитата У. Черчеля: «У Англии нет постоянных врагов и постоянных союзников, у нее есть только постоянные интересы» отражает сущность деятельности любого государства на мировой арене. Термин «национальный интерес» появился еще в XVI веке. В теории международных отношений это понятие употребляется преимущественно в сфере внешней политики и воспринимается в понимании «государственный», «народный», «всенародный». В научное обращение эта категория вошла сравнительно недавно, поскольку лишь в 1935 году была включена в Оксфордскую энциклопедию социальных наук.

В научной литературе национальные интересы разделяются традиционно на внутренние и внешние. Хотя, заметим, такое разделение в известной степени условно, поскольку любой национальный или национально-государственный интерес имеет, как правило, внутренние и внешние аспекты.

В зависимости от степени влияния на экономическую, политическую, военную, научно-техническую и другие сферы функционирования государства национальные интересы можно классифицировать за степенью важности как жизненно важные, второстепенные, критические, а за степенью стойкости – стратегические, оперативные, тактические.

Формирование жизненно важных интересов происходит в течение исторического становления нации-государства как субъекта международного права. К ним можно отнести такие интересы, как поддержание и сохранение территориальной целостности страны, защита ее границ, суверенитета; создание и обеспечение системы национальной безопасности; интеграция в систему региональной и глобальной безопасности; реализация широкомасштабных программ ликвидации последствий техногенных катастроф и образования эффективной системы безопасности; интеграция в мировое экономическое и политическое сообщество, создание благоприятных условий для привлечения заграничных

инвестиций, сохранения старых и поиски новых путей доступа к стратегически важным для экономики ресурсам; поддержка процессов социально-культурного и духовного возрождения основ национальной государственности народа, его самобытности.

Оперативные (среднесрочные) интересы, которые возникают при решении отдельных проблем для дальнейшей реализации стратегических интересов, выступают в качестве средства внедрения в жизнь стратегических заданий государства. Тактические интересы, которые выступают в качестве средства внедрения в жизнь оперативных интересов, как правило, краткосрочные и с решением оперативных интересов исчезают.

Национальные интересы, по мнению В. Кириченка, это «интегральное выражение интересов всех членов общества, которое реализуется через политическую систему. Они сочетают интересы каждого человека, общества в целом. При этом имеются в виду интересы не вообще граждан, которые принадлежат к данному обществу, а каждого гражданина в частности, интересы национальных, социальных, политических групп и интересы государства» [1, с. 118]. Национальные интересы, считает вышеупомянутый автор, не тождественные интересам нации, потому что первые отображают (интегрируют) интересы всех людей независимо от национальной принадлежности, а вторые – лишь интересы определенной нации.

Категория «национальные интересы» в определенной степени корреспондируется, по мнению многих исследователей, с категориями «индивидуальные», «общечеловеческие» и «государственные» интересы [2, с. 108]. Проблема исследования содержания интересов участников международных отношений остается одной из самых сложных, поскольку их изучение и до сих пор основывается больше на интуитивных рассуждениях ученых, чем на бесспорных и доказательных аргументах [3, с. 183]. Закон Украины «Об основах национальной безопасности Украины», принятый 2003 году, определяет национальные интересы как жизненно важные материальные, интеллектуальные и духовные ценности Украинского народа как носителя суверенитета и единственного источника власти в Украине, определяющие потребности общества и государства, реализация которых гарантирует государственный суверенитет Украины и ее прогрессивное развитие [4].

Научный подход к определению национальных и национально-государственных интересов, бесспорно, должен учитывать исторические, социально-политические и экономико-географические факторы функционирования любой нации. Исходным принципом при этом является четкое понимание того, что представляет собой современная нация в узком значении как этнически однородное сообщество граждан определенной национальности, которое проживает в стране, и в широком значении – как открытое полиэтническое сообщество, исторически сложившиеся на территории государства, которое осознает себя народом, а ее члены – гражданами своей страны, то есть речь идет о политической нации [5, с. 12-87].

Национальный интерес содержит две стороны: объективную и субъективную. Объективная – относится ко всему тому, что касается государства, как организующего национального начала, в его основных связях и опосредованиях (внутри и вовне). Вовне: геополитическое положение государства, его традиционное место и роль в структуре межгосударственных отношений, его место и роль в системе безопасности, союзные отношения и обязательства, место и роль в системе международных экономических отношений и в мировой торговле. Внутри: уровень экономического развития, стабильность социально-экономического и политического положения в стране, потребность в ресурсах, экономический и военный потенциал. К субъективной стороне национального интереса относятся прежде всего мировоззренческие позиции руководства государства, обуславливающие характер восприятия им объективной действительности, как внутренней, так и внешней. Именно от этого восприятия в значительной мере зависит смысл, вкладываемый в понятие национального интереса, равно как и конкретное содержание

основывающейся на нем внешнеполитической деятельности соответствующего государства [6].

Обычно выделяют два уровня национальных интересов государства в сфере международных отношений: уровень главных (приоритетных) внешнеполитических интересов и уровень специфических (второстепенных) внешнеполитических интересов. Первый уровень подразумевает, если можно так выразиться, высшую сферу внешнеполитической деятельности государства. В соответствии с непрерывно меняющимися объективными условиями, в мире меняется и конкретное содержание внешней политики государства, направленной на защиту этих интересов, форма их выражения, средства их реализации, но сами интересы обеспечения целостности и независимости государства, а тем самым и нации, обеспечения их безопасности и расширения жизненного пространства сохраняются во все времена. Второй уровень отражает отдельные, относительно честные по сравнению с главными, хотя и важные сами по себе интересы государства в сфере межгосударственных отношений. Специфические внешнеполитические интересы находятся, так или иначе, в зависимости от главных и диктуются ими: в то же время они относительно самостоятельны: они определяют цели и задачи внешнеполитической деятельности государства по отдельным её направлениям и служат ему руководством к практическим шагам в соответствующих сферах международных отношений.

Общепризнанным является то, что политическая независимость государства, его территориальная целостность, фундаментальные общественные институты должны защищаться любой ценой – это не только необходимость, но и дело чести государства. Во многом именно от того, насколько успешно оно решает эти задачи, зависит его внутренняя крепость и международный престиж. Кроме того, от того, насколько верно определен государственный интерес и насколько последовательно он отстаивается, зависит не только благосостояние нации и государства, но и само их существование (там же).

Наиболее сложно найти «формулу» национального интереса для общества, меняющего парадигму собственного развития или же расколото по социальному, этническому или географическому признаку, иначе говоря, для общества, где не сложился или разрушился консенсус большинства по коренным вопросам его жизни и развития. Характерным примером «расколотого» общества выступают США середины XIX века. В формально одном государстве фактически сложились два с совершенно различными типами экономического развития (индустриально-капиталистический Север и аграрно-рабовладельческий Юг) и соответственно, по-разному понимаемыми национальными интересами. Решить этот конфликт США удалось только пройдя через гражданскую войну, в ходе которой промышленный Север сломил сепаратизм Юга, обеспечил сохранение единства страны.

Смена парадигмы внутреннего развития – переход от тоталитаризма к демократии, например, хотя может и не сказываться на геополитическом положении государства, также вызывает пересмотр взглядов на содержание его национальных интересов. Так, для тоталитарного государства свойственно стремление к максимально высокой степени контроля над всеми сферами жизни общества, в том числе и экономической. Безопасным и стабильным считается лишь такое развитие, которое обеспечивается собственными ресурсами, на базе полной (в крайнем случае – частичной) автаркии. Переход к демократии и рыночной экономике, как правило, порождает стремления к открытости, участию в международном разделении труда, формированию отношений взаимозависимости в экономической сфере с другими государствами, которая в тоталитарном обществе воспринимается как односторонняя зависимость, угроза национальной безопасности.

По мнению С. А. Ланцова, Ф. И. Усмонова, проблема здесь состоит в том, что концепция национального (национально-государственного) интереса формулируется и может быть реализована только как общенациональная доктрина, разделяемая и

поддерживаемая большинством общества. Однако на практике такой полный консенсус труднодостижим по следующим причинам [7].

Во-первых, в оценке объективных параметров и реальностей, лежащих в основе определения национальных интересов неизбежно присутствует элемент субъективизма, бремя воззрений и суждений прошлого, идеологические мотивы, влияющие на менталитет даже наиболее дальновидных лидеров и теоретиков. Соответственно, у оппозиции проводящемуся курсу всегда есть возможность поставить под сомнение адекватность избранной доктрины объективному содержанию национальных интересов.

Во-вторых, на политический выбор государства влияют различные группы давления, отражающие объективно существующие в большинстве обществ расхождения в определении внешнеполитических приоритетов государства, содержания его национальных интересов. Подобные расхождения присущи не только «расколотым», но и нормально развивающимся странам, они связаны, например, со спецификой интересов различных социальных, половозрастных, этнических, конфессиональных групп, различных фракций деловых кругов (например, военно-промышленное или «аграрное» лобби в США), особенностями развития отдельных регионов внутри государства (в США, например, существует специфика интересов правящих элит тихоокеанских и атлантических штатов).

Гибкость в определении содержания национальных интересов, выборе средств и методов их реализации становится особенно актуальной в современном мире. Это обусловлено развитием региональной и глобальной взаимозависимости государств и народов в вопросах обеспечения военной безопасности, защиты экономических интересов, решении экологических проблем.

С одной стороны, взаимозависимость вносит свои коррективы в выбор средств и методов обеспечения национально-государственных интересов. Современное оружие исключает возможность обеспечения безопасности народа и общества односторонними усилиями, недостаточным оказывается и участие в военных союзах. Безопасность одного государства неразрывно связывается со всеобщей безопасностью обеспечиваемой коллективными усилиями всего мирового сообщества, обеспечением господства в международных отношениях силы права, а не права силы. Экономическая стабильность, включая устойчивость курса национальной валюты также оказывается в зависимости от состояния международной экономики в целом. Сохранение среды обитания человека в отдельных государствах – от способности других проводить экологически рациональную политику [8].

Все это свидетельствует о том, что национальные интересы могут быть реализованы не односторонними, а совместными действиями государств, уважающих интересы друг друга, решающих их коллизии мирными средствами, с соблюдением общих, единых для всех правовых норм. Инструментами защиты национально-государственных интересов все чаще становятся международные организации, которым их участники добровольно передают права и полномочия, вытекающие из своей суверенности как субъектов межгосударственных отношений.

Таким образом, национальные интересы реализуются государством через государственные интересы, которые могут иметь самостоятельный характер (интересы власти) и не совпадать с национальными интересами (например, интересы правительства или других элементов власти – законодательной или судебной – могут отличаться от национальных интересов). Национальные интересы дают возможность государству проводить активную внутреннюю и внешнюю политику. Это приводит к формированию реальной государственной политики, пропаганды базовых национальных интересов и внешнеполитических приоритетов, и продвижение их во внутренней и внешней политике. Осознание национальных интересов элитой, политическими силами и гражданами способствует консолидации нации.

Література:

1. Кириченко В. Національні інтереси (формування) / В. Кириченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — С. 118—119.
2. Майборода О. Національний інтерес / О. Майборода, В. Кириченко, Ю. Римаренко // Мала енциклопедія етнодержавознавства; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — С. 108-111.
3. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. / М. З. Мальський, М. М. Мацях. — К.: Кобза, 2003. — 528 с.
4. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Урядовий кур'єр. — 2003. — 30 липня.
5. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. ; за ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — 648 с.
6. Абакаров О. Г. Проблема «національного інтереса» в політології [Електронний ресурс] / О. Г. Абакаров // Лезгинський історический портал. — Режим доступу: // <http://alpan365.ru/problema-nacionalnogo-interesa-v-politologii/>.
7. Ланцов С. А. Проблемы безопасности в теории международных отношений: сравнительный анализ основных направлений [Электронный ресурс] / С. А. Ланцов, Ф. И. Усмонов // Политэкс. — Режим доступа: // <http://www.politex.info/content/view/437/30/>.
8. Днепроvская И. В. Государственная составляющая в модели комплекса национальных интересов стран [Электронный ресурс] / И. В. Днепроvская. — Режим доступа: // <http://econ.vsu.ru/downloads/pub/seconomic/8/dneprovskaya.pdf>.

Аманмирадoв Н. А. Джерело і рушійна сила міжнародних відносин

Аналізується місце, роль і значення «інтересу» в системі міжнародних відносин; автором розглядається структура національних інтересів, їх важливість у прийнятті державного (і міжнародного) рішення; політична незалежність держави, захист територіальної цілісності, зміцнення безпеки життєдіяльності громадян визначається як найбільш важливий державний інтерес, його дотримання – не тільки необхідність, а й справа честі держави.

Ключові поняття: людина, політика, держава, інтереси, безпека, культура, виховання

Amanmyradov N. The source and the driving force of international relations

Place, role and meanings of «interest» in the system of international relations were analyzed; the author examines the structure of the national interests, their importance in the adoption of the state (and international) solution; political independence of the state, protection of territorial integrity, strengthening the health and safety of citizens is defined as the most important state interest, its compliance-not only a necessity, but also a matter of honor of the state.

Keywords: human, politics, government, interest, security, culture, education.

ПРОТИДІЯ ПОШИРЕННЮ РАДИКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕЙ В КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗИ СУЇЦИДНОГО ТЕРОРИЗМУ

У статті подано результати аналізу міжнародного досвіду протидії поширенню радикальних політичних ідей, які породжують ненависть, спонукають до масових убивств і звеличують терористів-смертників. Окреслено пріоритети міжнародного партнерства в цій сфері. Обґрунтовано необхідність активізації зусиль в розробленні та реалізації комплексу відповідних заходів в Україні.

Ключові слова: ідеологічна основа суїцидного тероризму, контртерористична стратегія, міжнародна безпека.

На міжнародному рівні поступово утверджується розуміння того, що боротьба з тероризмом – це певною мірою ідеологічне протистояння. Не випадково у схваленій 8 вересня 2006 року Генеральною Асамблеєю ООН Глобальній контртерористичній стратегії акцентовано увагу на необхідності усунення умов, які сприяють тероризмові, роблять ідеї терористів, цілі й методи терористичної діяльності привабливими в суспільстві [1].

Проте однакості в підходах щодо усунення умов, які сприяють тероризмові, зокрема щодо врегулювання міжнародних конфліктів, досі не спостерігається. У міжнародній політиці зберігаються унілатералістські тенденції, коли ігнорується система міжнародного права й недооцінюється значення міжнародного консенсусу, мають місце спроби інспірувати й підтримувати сепаратистські рухи, збройні конфлікти, вдаватися до диверсій і так званих «гібридних війн», маніпулюючи поняттями «гуманітарна місія» та «право націй на самовизначення».

Які негативні наслідки для міжнародної безпеки може мати відповідна політика вже продемонструвала військова кампанія в Іраку. Вона породила одне з основних джерел міжнародного тероризму в останні роки, стала, зокрема, каталізатором ескалації транснаціонального суїцидного тероризму – одного з найнебезпечніших феноменів сьогодення. З початку військової кампанії в Іраку помітно активізувалася терористична діяльність на Близькому Сході, у Південній і Південно-Східній Азії, у Північній Африці та Європі.

Нині епіцентром одного з міжнародних конфліктів стала Україна. Чимало експертів розглядає цей конфлікт через призму цивілізаційного вибору. Він, нажаль, уже вилився в збройне протистояння. Одночасно з протидією зовнішній агресії для України особливої актуальності набула боротьба з тероризмом та запобігання подальшій радикалізації суспільства. Це зумовлює необхідність ретельного вивчення і впровадження відповідного міжнародного досвіду. Актуальною для України залишається і загроза суїцидного тероризму, адже нині жодна держава не застрахована від бодай спорадичних його проявів на своїй території.

На теоретичному рівні загрозу конфлікту між цивілізаціями, а також перспективи діалогу релігій і культур та можливість подолання масштабних міжнародних конфліктів політичними ненасильницькими засобами розглянуто, зокрема, у працях таких авторитетних учених як З. Бжезінський, Б. Льюїс, В. Наумкін, М. Олбрайт, Є. Примаков, С. Хантінгтон [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Попри певні відмінності в поглядах цих вчених на природу й шляхи подолання міжнародних конфліктів їхні теоретичні напрацювання дозволяють обґрунтувати комплексний підхід у подоланні міжнародного тероризму.

У низці наукових праць, опублікованих в останні роки, об'єктом яких був безпосередньо суїцидний тероризм, зосереджено увагу на соціальному контексті цього явища. Ряд дослідників, зокрема Н. Арго, С. Атран, А. Мохаддам, Д. Стерн, Й. Швейцер

та ін., дійшли висновку, що в останні роки ескалація суїцидного тероризму зумовлена передусім поширенням в ісламському світі почуттям обурення західним домінуванням, котре сприймається як загроза культурі й ідентичності мусульман, вперше поставили питання про потребу ідеологічної відсічі пропаганді ідей, що містять світоглядне обґрунтування суїцидного тероризму [8; 9; 10; 11; 12].

Таким чином, вибудовується концепція суїцидного тероризму як транснаціонального соціально-політичного явища, породженого комплексом причин: історичних, демографічних, політичних, соціально-психологічних та інших. Вона потребує подальшого розвитку. Необхідно, зокрема, всебічно розкрити зміст ідеологічної основи суїцидного тероризму, роль якої в існуванні та поширенні цього явища донедавна в експертному середовищі применшувалася, визначити основні політичні чинники, які зумовили його трансформацію з локального в транснаціональний феномен, що становить загрозу міжнародній безпеці, окреслити пріоритети міжнародного партнерства в подоланні цього виду тероризму. У контексті дослідження ідеологічної основи суїцидного тероризму особливий інтерес становлять роботи, у яких розкрито світоглядні аспекти тероризму [13; 14; 15; 16; 17], розглянуто політичну складову руху ісламського відродження, зокрема, радикального його напрямку [18; 19; 20; 21; 21; 22; 23], інтерпретації доктрини війни в ісламі, полеміку, що ведеться навколо цієї проблеми [24; 25]. Ці роботи складають теоретичну основу для більш ґрунтовного дослідження ідеологічної основи суїцидного тероризму як соціально-політичного явища, що становить загрозу міжнародній безпеці.

Мета цієї статті – проаналізувати міжнародний досвід протидії поширенню радикальних політичних ідей, які породжують ненависть, спонукають до масових убивств і звеличують терористів-смертників, окреслити подальші пріоритетні кроки міжнародного партнерства в цій сфері.

Ідеологічну основу суїцидного тероризму становлять політичні доктрини організацій і рухів, що є суб'єктами терактів смертників. Ці доктрини визначають цілі політичної діяльності, інтегрують і мобілізують послідовників до збройної боротьби. Вони містять ідеї, які виправдовують жертви серед цивільного населення та спонукають до вчинення смертоносних актів насильства ціною власного життя.

З початком військової кампанії в Іраку суїцидний тероризм трансформувався в транснаціональне явище, яке становить загрозу міжнародній безпеці. Його ідеологічною основою стала політична доктрина децентралізованого транснаціонального екстремістського руху «салафітського» спрямування. Теракти смертників – основна «зброя» у глобальній боротьбі цього руху [26].

Ескалація міжнародного тероризму, його прояви в усе більш масштабних і небезпечних формах зумовлюють необхідність підвищення індивідуального й колективного потенціалу суб'єктів міжнародних відносин у подоланні цієї проблеми. В останні роки міжнародним співтовариством зроблено ряд кроків, що свідчать про усвідомлення масштабів загрози та демонструють прагнення усунути умови, що сприяють тероризмові.

Протидія радикалізації суспільства розглядається як невід'ємна складова контртерористичної стратегії в Європейському Союзі. Зусилля ЄС у цій сфері нині спрямовано в трьох основних напрямках. По-перше, вживаються заходи щодо виявлення й припинення діяльності мереж та окремих осіб, котрі підбурюють європейців до насильства, спонукають до участі в терористичній діяльності. По-друге, здійснюються контрпропагандистські заходи задля утвердження в суспільстві толерантності й неприйняття екстремізму, заперечення інтерпретації міжнародних конфліктів як зіткнення цивілізацій. Третій важливий напрям політики ЄС у сфері протидії радикалізації суспільства – недопущення в європейських країнах дискримінації меншин, сприяння їх інтеграції в європейські суспільства. ЄС також намагається сприяти діалогу релігій і культур, утвердженню не лише в Європі, але й за її межами добродісного правління, верховенства

права, забезпеченню основних прав і свобод людини, подоланню конфліктів політичними ненасильницькими засобами [27].

Майже в усіх європейських країнах визнано злочином розпалювання міжетнічної та міжконфесійної ненависті й ворожнечі. У деяких країнах ухвалено окремі закони, які забороняють пропаганду фашизму та нацизму, а також діяльність організацій, що сповідують відповідну ідеологію. Здійснюються заходи із законодавчого забезпечення протидії поширенню інших радикальних ідеологій, відбуваються парламентські слухання із залученням експертів, представників релігійних спільнот та інших інститутів громадянського суспільства.

У ряді європейських країн нині реалізуються комплексні програми (плани) протидії поширенню радикальних політичних ідей у суспільстві, формування стійкого неприйняття громадянами насильницьких методів політичної боротьби. Здійснюються спроби запровадити системне інформаційне забезпечення відповідної державної політики, у складі національних антитерористичних структур створюються підрозділи, які відповідатимуть за цей напрям діяльності. Започатковано масштабну інформаційно-пропагандистську роботу серед категорій громадян, котрі потенційно вразливі до впливу радикальних політичних ідей.

Слід наголосити на тому, що ефективна протидія поширенню радикальних політичних ідей можлива лише за умови об'єднання зусиль держав і громадянського суспільства. Важливу роль засобів масової інформації, громадських організацій, релігійних спільнот, ділових кіл, освітніх закладів у протидії підбурюванню до тероризму підкреслює РБ ООН [28]. Позиція ООН полягає в тому, що екстремістська ідеологія знецінює людське життя, зрощує культуру насилля й нетерпимості й таким чином сприяє розширенню соціальної бази терористичних угруповань, стає інструментом залучення до терористичної діяльності. Тож громадянське суспільство має більш активно протидіяти поширенню радикальних політичних ідей, які виправдовують і возвеличують масові вбивства й сакральну самопожертву.

Нині органи влади ряду держав посилюють контроль за поширенням інформації в Інтернеті. У США, наприклад, заборонено поширювати в глобальній мережі будь-яку інформацію, оприлюднення якої заборонене в друкованих та електронних ЗМІ. Провайдери зобов'язані повідомляти правоохоронні органи про підозрілих клієнтів. Разом з тим Інтернет має бути не лише об'єктом контролю, але й ефективним засобом протидії тероризму. Його можливості поки що недостатньо використовуються органами держбезпеки й правопорядку. Між тим, використання сучасних інформаційних технологій в антитерористичній діяльності – актуальна тема, що потребує більш ґрунтовного теоретичного розроблення.

Важливим напрямом протидії поширенню радикальних політичних ідей в умовах інформаційного суспільства є участь у контрпропагандистській діяльності науковців, теологів та інших лідерів громадської думки, зокрема, із активним використанням сучасних інформаційних технологій. В Ізраїлі, наприклад, активну інформаційно-пропагандистську роботу в цій сфері проводять неурядові організації. Пропагуються ідеї неприпустимості пособництва терористам та посилення пильності громадян у питаннях безпеки. Міжнародний інститут протидії тероризму (International Institute for Counter-Terrorism) цілеспрямовано інформує громадян стосовно терористичної загрози й державної політики протидії тероризму. Матеріали, які поширює організація, уніфікують уявлення в суспільстві про причини, особливості й наслідки тероризму в Ізраїлі, спонукають громадян сприяти органам державної влади в протидії тероризму. Інститут співпрацює з Міжнародною контртерористичною академічною спільнотою (The International Counter-Terrorism Academic Community) в розробленні за участі експертів з різних країн нових механізмів протидії терористичній загрози, пошуку ефективних шляхів взаємодії в цій сфері держави й інститутів громадянського суспільства [29].

Велике значення має беззастережний осуд державами й громадянським суспільством тероризму в усіх його формах і проявах як однієї з головних загроз міжнародному миру й

безпеці, вияв міжнародним співтовариством солідарності з жертвами терористичних нападів, з громадянами країн, на території яких учинено теракти, захист прав і підтримка жертв тероризму та їх родин, застосування дієвих санкцій по відношенню до країн, які надають будь-яке сприяння терористам.

Водночас важливим напрямом протидії поширенню радикальних політичних ідей має стати утвердження демократичних норм та добрососуського правління. ООН закликає уряди держав уникати надмірного застосування сили, дотримуватися міжнародних норм у сфері прав людини, забезпечувати верховенство права. ООН також ініціює глобальну антитерористичну кампанію громадянського суспільства, в рамках якої мав би, зокрема, популяризуватися досвід діяльності тих опозиційних рухів, які досягають значних результатів без застосування насильства [30].

В останні роки відбулося чимало міжнародних заходів за участю представників держав, громадських організацій, релігійних громад, наукового співтовариства, на яких обговорювалися проблеми й перспективи діалогу релігій і культур. Вони проводяться під егідою провідних міжнародних організацій, керівників держав. Цей масштабний міжнародний рух відображає стурбованість міжнародної спільноти поширенням радикальних настроїв у суспільствах, зростанням проявів нетерпимості й дискримінації, він засвідчує прагнення народів світу до утвердження взаєморозуміння, взаємоповаги, толерантності представників різних культур і релігійних традицій, неприйняття спроб використати релігійні чи культурні розбіжності для виправдання насильства.

Примітно, що в підсумкових документах представницьких міжнародних форумів, зокрема Міжнародної конференції з питань боротьби з тероризмом (Ер-Ріяд, 5-8 лютого 2005 року), Конференції з проблем тероризму й екстремізму (Хартум, 24-25 липня 2007 року), Міжнародної конференції «Тероризм: виміри, загрози й контрзаходи» (Туніс, 15-17 листопада 2007 року), Міжнародної зустрічі на вищому рівні з питань демократії, тероризму й безпеки (Мадрид, 8-11 березня 2005 року) та інших, наголошено на необхідності спільними зусиллями рішуче протидіяти поширенню ідей, що сповідають ненависть і заохочують насилля, підкреслено провідну роль Організації Об'єднаних Націй у розвитку міжнародного співробітництва, спрямованого на те, щоб на основі норм міжнародного права усувати умови, які сприяють терористам, утверджувати в суспільстві загально визнані цінності, терпимість і плюралізм, розвивати діалог різних релігійних, культурних, етнічних спільнот. Такий діалог повинен базуватися на взаєморозумінні, взаємоповазі й рівності між народами. (Див. матеріали конференцій на сайті ООН.)

Низка ініціатив, спрямованих на подолання поляризації суспільства, сприяння міжкультурному й міжконфесійному взаєморозумінню, міжнародному миру й стабільному розвитку, ґрунтується на партнерських зв'язках з урядами, міжнародними й регіональними організаціями, інститутами громадянського суспільства в рамках проекту «Альянс цивілізацій», започаткованого у 2005 році з ініціативи Іспанії й Туреччини під егідою ООН. Основою для формування концепції й плану дій «Альянсу цивілізацій» стала доповідь Групи високого рівня (Alliance of Civilizations: Report of the High-Level Group, November 13, 2006). Автори документу (видатні політики, вчені, громадські діячі) засудивши терористичні методи боротьби, вказали на політичну природу екстремізму та наголосили на необхідності долати умови, що сприяють зростанню радикальних настроїв і породжують опір із застосуванням насилля. Серед таких умов:

- пов'язане з глобалізацією відчуття загрози культурним і релігійним цінностям, національній самобутності;
- бідність, економічна нерівність (зростаюча дистанція між багатими й бідними країнами), дискримінація, суперечності у сфері прав людини, релігійна й культурна нетерпимість, що породжують відчуття несправедливості й відчуження;
- політичні репресії, військові конфлікти й іноземна окупація, що призводять до загострення політичної й гуманітарної кризи [31].

Коли йдеться про нейтралізацію пропаганди екстремістських угруповань, які намагаються апелювати до релігії, складно переоцінити роль теологічного обґрунтування помилковості радикальних інтерпретацій віровчення. Тим більше, що діяльність екстремістів та її ідейна основа дають чимало підстав для цього: притаманна їм крайня нетерпимість, надмірність у питаннях віри, претензії на власну винятковість і вищість, огульні звинувачення у віровідступництві, нелюдська жорстокість, м'яко кажучи, суперечливі намагання обґрунтувати правомірність масових убивств та самовбивчих актів насильства. Видатні теологи, представники різних богословсько-правових шкіл, конфесій світових релігій недвозначно засудили тероризм. У цьому контексті знаковими стали «Амманське послання» (9 листопада 2004 року), «Амманська декларація» (6 липня 2005 року), «Мекканська декларація» (8 грудня 2005 року), «Мадридська декларація» (18 липня 2008 року). Учасники форумів наголосили на духовній єдності світових релігій, їх конфесій, течій і шкіл, закликали міжнародне співтовариство об'єднатися навколо спільних цінностей і моральних норм, поширювати культуру поміркованості й терпимості, толерантності й взаєморозуміння, взаємної поваги до віри, традицій, релігійних символів, зробити діалог загальним принципом міжнародних відносин, не допускати поширення ненависті, вести боротьбу з расизмом та «псевдорелігійним» екстремізмом [32; 33; 34; 35].

Діалог представників різних релігій і культур, напевно, матиме перспективи, якщо його учасники не намагатимуться нав'язати свою позицію іншому, як і досягти уніфікованих позицій з усіх питань. Більш реалістичні цілі діалогу – подолати недовіру, позбутися стереотипів, уточнити позиції сторін, узгодити дії у вирішенні спільних проблем, акцентувати увагу на тому, що об'єднує, сприяти духовному збагаченню культур.

Категоричний осуд тероризму, ідеології, що спонукає до насилля, – відправна точка діалогу. Крім того, намітилися тенденції, які можна розглядати як умови для його розвитку. У цьому ряду – усвідомлення в західних спільнотах проблеми ісламофобії та практичні кроки щодо її подолання, застереження стосовно будь-яких спроб пов'язати тероризм із традиційним віровченням, поступове утвердження позиції, що свобода слова не сумісна з відвертим розпалюванням міжконфесійної ворожнечі.

Народи різних країн мають багато в чому однакові прагнення. Примітно, що держави-учасниці Організації «Ісламська конференція», як і європейські країни, проголошують метою свого розвитку досягнення добродесного правління, розширення політичної участі, забезпечення верховенства права, захисту прав людини, соціальної справедливості, транспарентності й відповідальності, подолання корупції й розбудову інститутів громадянського суспільства.

Важливо також, що поширені в Європі монотеїстичні релігії – іслам, іудаїзм та християнство – мають споріднену доктринальну основу, вони близькі історично й культурно. Ці віровчення заохочують терпимість, поміркованість, справедливість, добродесність. У них визнаються основними цінностями життя та гідність особи, свобода думки й віросповідання. Тобто цінності, які відображені також в Європейській конвенції з прав людини. Традиційні релігії відхиляють радикалізм, фанатизм, засуджують ізоляціоністські й людиноненависницькі ідеології, як і екстремістську діяльність. Тож попри конфесійне й культурне розмаїття європейці, безумовно, мають спільні духовні традиції, що є однією з основних передумов порозуміння, миру й злагоди в європейських суспільствах.

Важливий засіб міжкультурного й міжконфесійного діалогу – поширення базових знань про релігії й традиції різних народів, загальнолюдські цінності, впровадження освітніх програм, які заохочують «свободу думки, терпимість й освічену поміркованість як альтернативу войовничості й екстремізму» [30, с. 6]. Усвідомлення необхідності конструктивної співпраці в цій сфері держав і релігійних об'єднань громадян усе більше утверджується у світі. У Резолюції № 1743 (2010) ПАРС, зокрема, зазначено, що країни-члени повинні підтримувати вивчення релігій, щоб привернути увагу суспільства до

спільного походження й цінностей іудаїзму, християнства та ісламу, а також до їхнього впливу на сучасний європейський гуманізм [36].

Важливе завдання – належна експертна оцінка літератури й інших матеріалів, що можуть містити ідеї, спрямовані на розпалювання ворожнечі, спонукати до екстремістської діяльності. Проте, у цій сфері нерідко мають місце значні розбіжності як в оцінках різних експертів, так і в самих підходах до оцінювання.

В Україні поняття «екстремістська діяльність» та «екстремістські матеріали» законодавчо не визначені. Разом з тим у вітчизняному законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту, розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями тощо. Реалізуючи заходи із протидії протиправному поширенню відповідних матеріалів, варто враховувати досвід інших держав, труднощі, що виникають із експертною оцінкою відповідних матеріалів. Конструктивним вирішенням цієї проблеми, на думку автора, було б створення відповідних державних експертних комісій, до складу яких уходили б авторитетні політологи, соціальні психологи, теологи. Вбачається конструктивним також активне залучення відповідних експертів до встановлення умов, які сприяють поширенню в суспільстві радикальних політичних ідей, визначення й уточнення контртерористичної стратегії, підготовки й реалізації практичних заходів із протидії тероризму.

У цілому серед вітчизняних фахівців утверджується думка, що в сучасних умовах протидія тероризму має базуватися на застосуванні комплексного підходу до усунення корінних причин цього небезпечного явища, запобігання поширенню в суспільстві радикальних ідей, що породжують ненависть і спонукають до насильства [37; 38]. Політична ситуація в нашій країні свідчить про нагальну потребу в застосуванні саме такого підходу, про необхідність активізації зусиль в розробленні та реалізації комплексу відповідних заходів.

В останні роки спостерігається поглиблення співпраці суб'єктів міжнародних відносин у сфері протидії тероризму, утверджується комплексний підхід у подоланні цієї загрози, усвідомлення того, наскільки важливо усунути умови, які роблять цілі й методи терористичної діяльності привабливими в суспільстві. У числі пріоритетів контртерористичної стратегії: локалізація й розв'язання політичними засобами регіональних конфліктів, утвердження добрососуського правління, забезпечення верховенства права, захисту прав людини, соціальної справедливості, розширення політичної участі, розбудова інститутів громадянського суспільства, подолання проблем корупції, соціальної відчуженості, дискримінації за етнічною, національною й релігійною приналежністю, запобігання поширенню в суспільстві ксенофобських настроїв, радикальних політичних ідей, які спонукають до насильства, культу «мучеників» та дегуманізації жертв.

На жаль, результати міжнародних зусиль у подоланні умов, сприятливих для ескалації міжнародного тероризму, поширення ідей, які породжують ненависть, спонукають до насильства й самозречення, поки що не такі вже й значні. Негативні соціально-економічні тенденції, соціальна поляризація, помітне падіння рівня життя більшості населення, різке зростання безробіття, складна криміногенна ситуація, прояви загального невдоволення у суспільстві можуть зумовлювати загострення соціальних суперечностей, поширення радикальних ідей, що спонукають до насильницьких методів політичного протесту.

Аби запобігти негативним тенденціям необхідно послідовно впроваджувати спільні підходи й розвивати правові механізми узгоджених дій міжнародного співтовариства, спрямованих на запобігання поширенню радикальних політичних ідей, виявлення й припинення пропаганди тероризму, утвердження в суспільстві безумовного осуду політично мотивованого насилля й терористичної діяльності в усіх її формах і проявах.

Для того, щоб зупинити зростання рівня конфліктності в суспільстві, зумовленої політичними переконаннями, расовою, етнічною та конфесійною неприязню, необхідно, зокрема, позбутися хибних уявлень, забобонів і взаємної недовіри, утверджувати загальнолюдські цінності, культуру поміркованості й толерантності, заохочувати повагу до віри, традицій і релігійних символів різних народів. Стратегічна мета – плюралістичне суспільство, в якому представники різних спільнот, люди різного етнічного походження, віросповідання й переконань можуть жити в мирі і взаємній повазі.

Ефективна протидія тероризму в сучасних умовах неможлива без конструктивної взаємодії органів державної влади й інститутів громадянського суспільства, дієвої участі експертного середовища в державному управлінні. Досвід такої взаємодії, набутий різними країнами протягом останніх років, варто враховувати в подальшому розвитку системи протидії тероризму в Україні.

Необхідно запроваджувати системну інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо суспільно небезпечного характеру злочинів терористичного характеру, передбаченої законодавством відповідальності та неминучості покарання за вчинення таких злочинів. З урахуванням новітніх тенденцій є нагальна потреба у подальшій теоретичній розробці інформаційної складової протидії тероризму в нашій країні.

Ескалація діяльності екстремістських угруповань, які намагаються апелювати до релігії, зумовлює необхідність переосмислення місця й ролі релігії в суспільстві, взаємин між державою і релігійними громадами. Традиційні релігії можуть зробити значний позитивний внесок у виховання молоді, конструктивно впливати на політичну свідомість людей, запобігаючи поширенню радикальних ідей, спотворених інтерпретацій віровчення.

Аби позбавити міжнародний тероризм суспільної підтримки, подолати умови, які сприяють поширенню ненависті, радикальних політичних ідей, що виправдовують насильство й возвеличують смертників, міжнародному співтовариству необхідно пройти довгий і складний шлях. Ефективно вирішувати це завдання можливо лише за умови поваги до прав і фундаментальних свобод людини, на основі норм міжнародного права, загальнолюдських цінностей і моральних засад, утілених у всіх світових релігіях.

Література:

1. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy: Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006 A/RES/60/288 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/88/PDF/N0550488.pdf?OpenElement>.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський [пер. з англ. А. Іщенка]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 203 с.
3. Льюїс Б. Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока: прогресс и традиционализм / Б. Льюїс [пер. з англ. Т. Гутпникова]. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. — 224 с.
4. «Остановить поток мусульман в Европу невозможно, он будет больше» : Директор Института востоковедения РАН Виталий Наумкин – о причинах и последствиях конфликта Запада и Ближнего Востока [Електронний ресурс] // Интернет-газета «www.znak.com». — 20.12.2012. — Режим доступу: <http://www.znak.com/urfo/articles/20-12-21-01/100140.html>.
5. Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт [пер. с англ. А. Денисов]. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 352 с.
6. Примаков Е. ООН: вызовы времени [Электронный ресурс] / Е. Примаков // Россия в глобальной политике. — Сентябрь – Октябрь 2004. — № 5. — Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_3948.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон [пер. с англ. Т. Велимеев, Ю. Новиков]. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.

8. Argo N. The Role of Social Context in Terrorist Attacks [Електронний ресурс] / N. Argo // The Chronicle of Higher Education. — February 3, 2006. — Режим доступу: http://web.mit.edu/clawson/www/polisci/OldFiles/students/nargo/Argo_social_context_of_terror_attacks.pdf.
9. Atran S. The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism [Електронний ресурс] / S. Atran // The Washington Quarterly, 29:2. — Spring 2006. — P. 127-147. — Режим доступу: http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/05/99/38/PDF/TWQ06spring_atran.pdf.
10. Moghadam A. Suicide Terrorism, Occupation, and the Globalization of Martyrdom : A Critique of Dying to Win [Електронний ресурс] / A. Moghadam // Studies in Conflict & Terrorism, 29:8. — December 2006. — P. 707-729. — Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10576100600561907>.
11. Stern J. Beneath Bombast and Bombs, a Caldron of Humiliation [Електронний ресурс] / J. Stern // The Los Angeles Times, — June 6. — Режим доступу: <http://articles.latimes.com/2004/jun/06/opinion/op-stern6>.
12. Schweitzer Y., Goldstein Ferber S. Al-Qaeda and the Internationalization of Suicide Terrorism : Memorandum No. 78 of the Jaffee Center for Strategic Studies [Електронний ресурс] / Y. Schweitzer, Ferber S. Goldstein. — Режим доступу: [http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/\(FILE\)1188301256.pdf](http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/(FILE)1188301256.pdf).
13. Васильев А. Исламский экстремизм и кризис мусульманской цивилизации / А. Васильев // Вестник РАН. Т. 75. — М: 2005. — № 8. — С. 697-703.
14. Дмитриев А., Залысин И. Религиозный терроризм: сущность, истоки, разновидности / А. Дмитриев, И. Залысин // Религия в самосознании народа (религиозный фактор в идентификационных процессах) [Отв. ред. М. П. Мчедлов]. — М.: Институт социологии РАН, 2008. — С. 86-108.
15. Медведко Л. Международный терроризм – составляющая мирового антиглобалистского движения / Л. Медведко // Терроризм – угроза человечеству в XXI в [Текст] : статьи / РАН. Ин-т востоковедения (М.) ; [отв. ред. Р. Б. Рыбаков]. — Москва : Крафт+, 2003. — С. 76-104.
16. Митрохин Л. Религия и терроризм / Л. Митрохин // Терроризм и религия : сб. науч. тр. [науч. ред. В. Н. Кудрявцев ; сост. Л. В. Брятова] ; Обществ.-консультативный совет по проблемам борьбы с международным терроризмом РАН. — М. : Наука, 2005. — С. 4-24
17. Kimmage D. Terrorist Ideology : Hearing of the United States Senate Select Committee on Intelligence [Електронний ресурс] / D. Kimmage. — June 12, 2007. — Режим доступу: <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/229.pdf>.
18. Еспозіто Д. Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Д. Еспозіто [пер. з англ. І. Саповський]. — Львів : Кальварія, 2004. — 336 с.
19. Кепель Ж. Джихад : Экспансия и закат исламизма / Ж. Кепель [пер. с фр. В. Денисов]. — М. : Ладомир, 2004. — 468 с.
20. Левин З. Реформа в исламе. Быть или не быть? : Опыт системного и социокультурного исследования / З. Левин. — Москва : Крафт+, 2005. — 230 с.
21. Малашенко А. Исламская альтернатива и исламский проект / А. Малашенко. — М. : Весь Мир, 2006. — 221 с.
22. Степанянц М. Реконструкция религиозной мысли в исламе / М. Степанянц // Вопросы философии. — М.: Наука, 2002. — № 3. — С. 42-54.
23. Сюкияйнен Л. Исламская правовая культура против экстремизма / Л. Сюкияйнен // Терроризм в современном мире [Под общ. ред. В. Шульц]. — М.: Наука, 2011. — С. 411-451.
24. Гайнутдин Р. Ислам против терроризма / Р. Гайнутдин // Терроризм и религия : сб. науч. тр. [науч. ред. В. Н. Кудрявцев ; сост. Л. В. Брятова] ; Обществ.-консультативный совет по проблемам борьбы с международным терроризмом РАН. — М. : Наука, 2005. — С. 73-108

25. Семчинський К. В. Онтологія релігійно-філософських концептів війни і миру в християнстві та ісламі : дис. ... кандидата філософських наук : 09.00.11. / Семчинський Костянтин Валерійович. — К., 2005. — 224 с.
26. Kachur S. The Role of Political Ideology in the Spread of Suicide Terrorism [Електронний ресурс] / S. Kachur // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal. — 2014. — Vol. 01. — P. 69-81. — Режим доступу: http://sp-sciences.io.ua/s850605/kachur_sergey_2014_the_role_of_political_ideology_in_the_spread_of_suicide_terrorism_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_01_01_pp_69-81.
27. The EU Counterradicalization Strategy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/EU%20Counterradicalization%20Strategy.pdf>.
28. Резолюція Ради Безпечності ООН 1624 (2005) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/510/54/PDF/N0551054.pdf?OpenElement>.
29. Акопян О. Противодействие терроризму. Зарубежный опыт [Електронний ресурс] / О. Акопян // Вебсайт Национального института развития современной идеологии. — Режим доступу: <http://www.nirsi.ru/68>.
30. Uniting against terrorism: recommendations for a global counter-terrorism strategy : Report of the Secretary-General (A/60/825) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/60/825.
31. Alliance of Civilizations: Report of the High-level Group (November 13, 2006) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unaoc.org/repository/HLG_Report.pdf.
32. The Amman Message (Amman, 9 November 2004) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ammanmessage.com/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=30.
33. The Statement issued by the International Islamic Conference (Amman, 4 - 6 July 2005) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ammanmessage.com/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=34.
34. The Makkah Al-Mukarramah Declaration (the Third Session of the Extraordinary of the Islamic Summit Conference, 7–8 December 2005) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oic-oci.org/ex-summit/english/Makka-dec-en.htm>.
35. The Madrid Declaration issued by the World Conference on Dialogue (Madrid, 16-18 July 2008) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/566/36/PDF/N0856636.pdf?OpenElement>.
36. Islam, Islamism and Islamophobia in Europe : Resolution PACE 1743 (2010) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=17880&Language=EN>.
37. Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації : зб. матеріалів «круглого столу», 24 лют. 2011 р., Київ / ред. М. Г. Гуцало. — К. : НІСД, 2011. — 120 с.
38. Запобігання радикалізації і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір : зб. матеріалів «круглого столу» / ред. М. Г. Гуцало. — К. : НІСД, 2012. — 102 с.

Качур С. И. Противодействие распространению радикальных политических идей в контексте угрозы суицидного терроризма

В статье представлены результаты анализа международного опыта противодействия распространению радикальных политических идей, которые порождают ненависть, побуждают к массовым убийствам и превозносят террористов-смертников. Определены приоритеты международного партнерства в этой сфере. Обоснована

необходимость активизации усилий по разработке и реализации комплекса соответствующих мер в Украине.

Ключевые слова: идеологическая основа суицидного терроризма, контртеррористическая стратегия, международная безопасность.

Kachur S. Combating the spread of radical political ideas in the context of the threat of suicidal terrorism

The article presents an analysis of international experience in combating the spread of radical political ideas that generate hatred, incite mass murder and glorify suicide bombers. The author has identified priorities for international partnerships in this area. The author substantiated the need to intensify efforts to develop and implement a set of appropriate measures in Ukraine.

Keywords: *an ideological basis of suicidal terrorism, a counter-terrorism strategy, an international safety.*

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ У СВІТЛІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 32-07.21:364.652.4

*Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Досліджуються функціональні аспекти розвитку сучасної політичної теорії, у зв'язку з чим розглядаються її основні функції – дескриптивна (описова), пояснювальна, аксіологічна (ціннісна), ідеологічна, прагматична (інструментальна), прогностична.

Ключові слова: *політична теорія, наукове пояснення, аксіологія, політична ідеологія, політична практика, політичне прогнозування.*

Сучасна політична практика є надзвичайно мінливою, складною й динамічною сферою. А це в свою чергу спонукає тих, хто нею займається до підкріплення своїх дій політичною теорією. В цьому контексті, варто зазначити, що думати про політику, свідомо чи несвідомо, властиво всім людям. Звідси – існування поширених ілюзій про те, що політика є загальнодоступною справою. Заглиблення в проблематику політичної теорії зазвичай розвіює подібні ілюзії.

Слово теорія походить від грецького «theorem», що означає «розглядати, споглядати, роздумувати». Формування політичної теорії почалося ще в епоху античності. Цю традицію продовжили такі всесвітньо відомі мислителі як Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Дж. Мілль, Г. Гегель, К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Ленін, Т. Парсонс, М. Дюверже, Е. Фромм, Ф. Фукуяма, З. Бжезінський, Г. Кіссінджер та багато ін. Вони озброїли нас інструментарієм, який дозволяє осягнути всю складність процесів, що відбуваються у сфері політики, сформувавши уявлення про символічний і реальний розвиток людини і суспільства як цілісної системи. Що стосується сучасних систематизованих праць з політичної теорії, які є важливими джерелами знань у досліджуваній галузі, то серед інших варто привернути увагу до досліджень науково-навчального плану, якими можуть слугувати праці Клауса Байме, Барбара Крауз-Мозер і Андрія Дегтярьова [1; 2; 3].

Завдяки політичній теорії знання про політику отримують раціональне обґрунтування, що спирається на глибоке розуміння людини, суспільства й навколишнього світу. Теоретики політики зосереджують увагу насамперед на побудові й постійному аналізі моделі політичної діяльності, поведінки і суспільних відносин. Саме вони становлять основу функціонування політичних інститутів і обумовлюють такі сегменти суспільного розвитку, як боротьба за владу, законотворчість, соціальне реформування, впровадження у життя політичних рішень. Політична теорія покликана шукати відповіді на питання, пов'язані з розробкою оптимального політичного порядку та ефективного функціонування політичної влади. З огляду на це, варто привернути увагу до основних функцій політичної теорії. Йдеться, зокрема, про наступні.

1. *Дескриптивна (описова) функція.* Зазначена функція означає опис окремих політичних феноменів чи політичного світу загалом. Вона орієнтує на дослідження політичної реальності, зіставляючи її з уже існуючими соціально-політичними стандартами, дозволяє досліднику відобразити дійсність в усьому її розмаїтті, висвітлює істинну природу певних суспільно-політичних подій, явищ, феноменів. Дж. Мангейм і Р. Річ, які є авторами ґрунтовного дослідження методів політологічного аналізу, зазначають: «Ми повинні знайти стиль ясний, стислий, точний і, окрім того, здатний об'єктивно відображати дані. Одночасно ми мусимо допомогти іншим дослідникам зрозуміти значення чи значимість того, що ми

з'ясували. Інакше кажучи, нам необхідно представити результати так, щоб їх можна було легко зрозуміти» [4, с. 375].

Дескриптивний підхід означає насамперед первісне наближення до об'єкта теоретичного дослідження. Разом з тим опис є досить складним творчим процесом, що потребує виявлення характерних рис досліджуваного феномена, з'ясування окремих деталей, функціональних властивостей. Слід пам'ятати, що опис, який застосовується відірвано від інших методологічних підходів, таїть у собі небезпеку поверхового дослідження, що ґрунтується на фіксації лише зовнішніх, формальних елементів певного явища, процесу.

2. *Пояснювальна функція.* Спираючись на цю функцію, дослідник з'ясовує, чому саме мають відбутися певні явища, чому ті чи інші факти мають місце й чому вони володіють певними специфічними властивостями. З огляду на істинність пояснення тих чи інших подій, ця функція обумовлює можливість вдалої реалізації всіх інших функцій. Вирішуючи проблему пояснення, дослідник методологічно визначає умови, які мають бути виконані в результаті пояснення, щоб можна було визнати його задовільним з наукової точки зору. Пояснення дозволяє встановити контроль над різного роду явищами і процесами, з'ясувати чому відбулися ті чи інші події. Можна виділити декілька принципових типів пояснення – дедуктивне (доказове), номологічне (вірогіднісне), каузальне (причинно-наслідкове), телеологічне (цільове).

Дедуктивне пояснення дозволяє розтлумачити положення, яке стверджує певний одиничний факт, окрему подію, наукові позиції, що відображають певні закони, закономірності, узагальнення. Звернення до останнього із залученням потенціалу історичної науки дозволяє описувати закономірності поведінки, норми співжиття, звичаї, типові для даної формації, епохи, регіону, суспільної групи. Узагальнюючі підходи стосуються також окремих різновидів суспільного устрою чи культур і є виразом переконання, що кожен вид суспільності, зберігаючи загальні закономірності, реагує на зовнішні і внутрішні подразники специфічним способом. Саме узагальнення дозволяють теоретику політики аналізувати владу як універсальну складову суспільного устрою. Завдяки історичним узагальненням вдається діалектично осягнути специфіку певної формації, цивілізації, народу, нації і встановити що є для них типовим, а що специфічним.

Номологічне пояснення виходить з припущення, логічного обґрунтування правомірності того чи іншого твердження. В його основі лежить вірогідність, яка означає, що стосовно конкретної події ми знаємо ряд чинників, які визначають її результат. Але, поряд з цим, не виключається існування й інших чинників, про які ми не знаємо нічого. Окреме висловлювання, судження, умовивід, концепція чи теорія є вірогідними, якщо наявні всі підстави стверджувати, що їх істинність остаточно встановлена. У цьому контексті І. Федулов цілком слушно зазначає, що «розуміння соціального досвіду, який ґрунтується на суб'єктивних оцінках, має таку ж раціональну природу, як і пояснення, що виходить з визнання існування об'єктивної істини у знанні про природу й суспільство» [5, с. 21].

Однією з важливих проблем політичної теорії є тематика, що лежить у площині каузального пояснення, тобто з'ясування політичних зв'язків, які виникають між певними подіями чи явищами. Прагнучи пояснити, чому діючий суб'єкт виконав певну дію, прийняв певне рішення, звертаються до його задумів, мотивів, цілей, емоцій, цінностей, знань, схильностей, побоювань і т. ін. У каузальному поясненні про причину чи наслідок не можна говорити безапеляційно. Можна лише сказати, що певна подія є причиною іншого явища. Причинність слід розглядати лише як опосередковане методологічне правило, що спонукає до пошуку різного роду зв'язків.

Важливу роль відіграє телеологічне пояснення, яке вказує на те, для чого потрібна та чи інша норма, рішення, поведінка, процедура, яка їхня роль. Наприклад: «З якою метою відбуваються парламентські вибори?», «Для чого потрібна сучасному демократичному суспільству конституція?», «Які проблеми є визначальними для модернізації держави й суспільства?». Отже, сутність телеологічного пояснення зводиться до детермінації засобів

певними цілями. Подібна детермінація є надзвичайно важливою для системи державного управління, оскільки в перехідних умовах українського суспільства ми постійно зіштовхуємось з його соціально небезпечною моделлю реформування державних інститутів без чітко визначеної мети.

3. *Аксіологічна (ціннісна) функція.* В основі цієї функції лежить потенціал аксіології – вчення про цінності. Аксіологічний підхід пов'язаний з пошуком відповідей на прості прагматичні питання: як належить ставитись до держави та її атрибутів, якому державному устрою слід віддати перевагу, які форми політичної участі є прийнятними для конкретного взятого суспільства та ін. Проблематика ціннісного підходу в умовах незалежної України лише починає формуватися. Й не тільки в рамках політичної науки, а й в інших соціально-гуманітарних науках. На перспективність цього напрямку в складних і почасти непередбачуваних умовах пострадянського розвитку одним із перших звернув увагу Л. Мамут: «Проблема цінностей, ціннісно-нейтральних речей і антицінностей у державознавстві нині ледве і приблизно позначена; для дослідників тут непочатий край роботи» [6, с. 136].

Ціннісна основа соціального розвитку особливої ваги набуває в умовах реформування держави й суспільства, пошуку моделі оптимального влаштування взаємовідносин у рамках певного соціуму. Досвід демократичних країн доводить, що працюючу модель політичної системи можна створити лише через залучення потенціалу базових цінностей, таких як справедливість, відповідальність, незалежність, свобода, солідарність, довіра.

Національна згода означає насамперед реальну підтримку з боку населення держави основних принципів державного устрою і основних цінностей, які задаються рамками політико-правової системи. В сучасних умовах розвитку України така згода означає справедливе співвідношення зарплат і пенсій, прозорість механізмів державного утримання високопосадовців, визначення критеріїв політичної відповідальності президента, парламентської більшості, окремих високопосадовців.

Слід пам'ятати про те, що політична відповідальність передбачає моральний осуд з боку суспільства, втрату довіри населення до представників істеблішменту, можливість застосування акцій громадянської непокори. Ціннісна функція орієнтує на створення в суспільстві ситуації рівності у забезпеченні основних прав і обов'язків, а також допущення соціальної і економічної нерівності на основі справедливості, яка дає можливість надання компенсаційних переваг для кожної людини й, зокрема, для менш забезпечених членів суспільства. Для українського суспільства, з огляду на його історичний розвиток, особливе значення має справедливість, яка є цінністю традиційною, поряд з такими визначальними критеріями суспільних орієнтацій як поміркованість, совість, рівність, відповідальність, соціальна злагода, чесність, порядність та інші.

4. *Ідеологічна функція* показує якої позиції дотримується автор політичної теорії, концепції, ідеї. Ідеологія інтегрує політичні цінності, ідеали, сприяє розвитку політичної культури й національної свідомості. Вона нерідко визначально впливає на втілення стратегії і тактики розвитку політичних інститутів та моделювання поведінки соціальних суб'єктів. Ідеологічна функція є яскравим свідченням спрямування політичних теорій до належного, до певного ідеалу. Такими ідеалами, зокрема, виступають національна ідея, комуністичне майбутнє, громадянське суспільство, різноманітні утопічні ідеї, соціальні проекти.

Ідеологія може відігравати різну роль. В демократичних умовах вона не повинна відтворювати досвід тоталітарної влади, оскільки основними її характеристиками, що особливо виразно постали в радянському суспільстві, були: схильність до маніпуляції фактами в ім'я втілення ефемерного ідеалу; нетерпимість до альтернатив, безкомпромісність; прагнення охопити собою всі сторони життя суспільства, окремої людини. Натомість, ідеологія, яка втілюється на демократичних засадах, включає в себе довіру до самодіяльної творчості громадянського суспільства, котра несе у собі справедливість, суспільний порядок, соціальну стабільність. Ідеологія, яка формує демократичну модель суспільно-політичного

розвитку завжди є надбанням певного суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку, а також своєрідним наслідком колективної творчості. За цих умов ідеологія має бути не довільним набором догм, упереджених міфологічних уявлень панівної верхівки, а чітко визначеною, глибоко обґрунтованою програмою соціального розвитку, що спирається на наукові дослідження і висновки.

Демократична ідеологія повинна мати інтегрований, багаторівневий характер і бути спрямованою на домінуючі суспільно-політичні орієнтації населення певної країни. У відповідності з цим вона повинна враховувати основні тенденції сучасного світового розвитку, до яких можна віднести: застосування інформаційних технологій та біотехнологій; ресурсозберігаючу економіку та екологічно чисте виробництво; інтелектуалізацію праці, перетворення науки і культури у засіб самореалізації та підвищення добробуту людини; вільний вибір форми суспільних відносин і сфери професійної діяльності; створення конкурентної ринкової інфраструктури; формування «середнього класу» й підвищення загального рівня споживання й добробуту населення; проведення адміністративної та судово-правової реформ відповідно до Конституції України, зміцнення правопорядку і підвищення правової культури громадян; забезпечення державотворчих процесів та розвиток усіх структур громадянського суспільства [7, с. 159].

5. *Прагматична (інструментальна) функція* слугує основою для формулювання директивних рішень: що робити, як діяти, як будувати відносини між суб'єктами політики і т. ін. Вона пропонує певні правила поведінки, що зумовлюють прийняття ефективних рішень, досягнення бажаного результату, а також передбачає вироблення практичних рекомендацій, забезпечує алгоритм втілення державно-політичних і державно-управлінських рішень. Прагматична функція орієнтована на виконання конкретних завдань, зумовлених суспільно-політичною практикою.

Політологія як наука функціонує на теоретичному і прикладному (практичному) рівнях, які, взаємодіючи, доповнюють один одного. Саме взаємодія цих рівнів політичного знання зумовлює повноцінний розвиток політичної науки. Прикладна політологія акумулює і продукує інструментальні знання, спрямовані на розв'язання конкретної проблеми в конкретній ситуації, на вироблення реалістичних, ефективних політичних рішень, забезпечення оптимальної діяльності суб'єкта політики, кваліфіковане використання інтелекту у вирішенні суспільних проблем. У сфері інтересів прикладної політології перебувають партії, вибори, громадська думка, засоби масової інформації, суспільно-політичні об'єднання, а також політичні цілі і наміри, політичний вплив, політичні конфлікти, різноманітні форми опозиційної діяльності тощо. Здобутки теоретичного і прикладного рівнів політичної науки мають органічно поєднуватися з метою вироблення політичних рекомендацій зацікавленим державним і недержавним структурам, політичним інститутам. Завдання політолога полягає не у виробленні комплексу дій для влади щодо досягнення цілей модернізації суспільства, а в застереженні щодо небезпек, які очікують на політиків, котрі приймають соціально значущі рішення [8].

6. *Прогностична функція*. Від прогностичної функції очікують знань про те, яким буде об'єкт у майбутньому. Її спрямування полягає в передбаченні основних напрямів розвитку політичних процесів, виникнення нових явищ політичного життя. Вона спонукає до нормативного вироблення механізмів раціональної організації політичної влади й системи державного управління. Зазначена функція привертає увагу суб'єктів політики до майбутнього співвідношення політичних сил, до моделей взаємодії влади і опозиції, держави і громадянського суспільства. У полі її основної уваги – тенденції розвитку політичних явищ та загальних закономірностей соціальних процесів. У цьому зв'язку провідні вчені, які займаються моделюванням майбутнього, зазначають: «За нинішніх часів потенціал держав, регіонів, корпорацій визначається не тільки економічними ресурсами, якими вони розпоряджаються або контролюють. Знання, технології, культура, смисли і цінності, бачення перспектив стають найважливішим ресурсом у сучасному світі. Без них нині не можна

сподіватися не тільки на успішний розвиток, а й на стійке існування, на ефективне управління ризиками в нинішній реальності, що динамічно змінюється» [9, с. 6].

Наукові передбачення ґрунтуються на знанні закономірностей, достовірних фактів політичного життя, реальних напрямків розгортання політичного процесу, взаємодії політичних інститутів. Зазвичай, вони здійснюються через прогнозування і виходять з необхідності виявлення загальних тенденцій розвитку суспільства. Прогнозування означає науково обґрунтоване судження про можливі стани того чи іншого явища в майбутньому, альтернативні шляхи і терміни їх реалізації. Слід пам'ятати про те, що прогноз є універсальним методом і водночас невід'ємною функцією будь-якої наукової дисципліни. У сучасній науці розрізняють три основні способи прогнозу. До них належать: екстраполяція, моделювання і експертиза. Політичне прогнозування є одним з найважливіших напрямів випереджального пізнання дійсності, що здійснюється з метою попередження небажаних результатів політичної ситуації в країні чи світі і забезпечення прискореного розвитку суспільства в бажаному напрямку.

На підставі вищевикладеного, слід зазначити, що розвиток сучасної політичної науки значною мірою залежить від здатності виробити адекватну політичну теорію, яка слугуватиме стимулом для політичної творчості та орієнтиром для практичного забезпечення назрілих проблем суспільно-політичного розвитку. При цьому особливу увагу слід звертати на визначення й наповнення сутнісним змістом основних функцій політичної теорії, здатних забезпечити її життєздатність та адекватність щодо розуміння складних проблем розвитку сучасного світу й окремо взятого соціуму.

Література:

1. Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності / Пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка / Клаус фон Байме. — К.: Стило, 2008. — 396 с.
2. Краус-Мозер Барбара. Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. / Барбара Краус-Мозер. — Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. — 256 с.
3. Дегтярев А. А. Основы политической теории: Учеб. пособие / А. А. Дегтярев. — М.: Высшая школа, 1998. — 239 с.
4. Мангейм Джарол Б., Рич Ричард К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Джарол Б. Мангейм, Ричард К. Рич. — М.: Издательство «Весь Мир», 1997. — 544 с.
5. Федулов И. Н. Соотношение номологического и аксиологического содержания в структуре гуманитарного теоретического знания / И. Н. Федулов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. — 2011. — № 1 (13). — С. 17-24.
6. Политико-правовые ценности: история и современность. Под ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 256 с.
7. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. — К.: Видавничий центр «Академія», 1999. — 240 с. — С. 159.
8. Прикладна політологія: навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. — К.: ВЦ «Академія», 2008. — 472 с.
9. Проекты и риски будущего: Концепции, модели, инструменты, прогнозы / Отв. ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий, С. Ю. Малков. — М.: КРАСАНД, 2011. — 432 с.

Горбатенко И. А. Политическая теория и ее основные функции в условиях современной динамики социальных изменений

Исследуются функциональные аспекты развития современной политической теории, в связи с чем рассматриваются ее основные функции – дескриптивная, (описательная), разъясняющая, аксиологическая (ценностная), идеологическая, прагматическая (инструментальная), прогностическая.

Ключевые слова: политическая теория, научное разъяснение, аксиология, политическая идеология, политическая практика, политическое прогнозирование.

Gorbatenko I. Political theory and its main features in today's dynamics of social change

Explores the functional aspects of the development of modern political theory, which describes its main functions – description (descriptive), explaining the axiological (value), ideological, pragmatic (instrumental), prognostic.

Keywords: political theory, scientific explanation, axiology, political ideology, political practice, political prognostication.

УДК 304.4:316.722(477)

Дьоміна Оксана Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права,

докторант II року навчання кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА СИСТЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Політична культура розглядається як ціннісно-нормативна система суспільства. Розкривається зміст політичних цінностей через їх роль у житті суспільства. Встановлено зв'язок політичних цінностей з політичною культурою суспільства.

Ключові слова: цінності, політичні цінності, політична культура, політична еліта, національна ідея.

Україна на сучасному етапі представляє суспільство перехідного періоду, яке характеризується формуванням нової системи політичних цінностей та норм політичної поведінки.

Дослідження питання цінностей в контексті соціально-політичної трансформації суспільства передбачає широке використання політико-культурного інструментарію, бо цінності поряд з орієнтаціями символами, що визначають ситуацію, в якій має місце політична діяльність, є найважливішим елементом політичної культури суспільства.

У політичній культурі виражається суб'єктний вимір політики. У ній розглядається не просто діяльність політичних інститутів, а відношення самого суспільства, його членів, до цих інститутів і структур.

Такий підхід має виключно важливе значення для розуміння політичного життя суспільства, бо розуміння поглядів, цінностей, установок, стереотипів, мотивів поведінки людей має не менш важливе значення для політичного життя суспільства, чим діяльність політичних інститутів і еліт.

Та перш ніж говорити про ціннісні підстави політичної культури українського суспільства, необхідно визначити поняття «цінності», і «політичні цінності».

Вчення про цінність розробляється спеціальною галуззю знання – аксіологією (від грец. *Axios* – цінність і *logos* – слово, поняття). Мета аксіології – дослідити вищі змістоутворюючі принципи як умову необхідного і загальнозначущого розмежування істинного і помилкового в сфері пізнання, добра і зла в етичній сфері, прекрасного і потворного в сфері естетики і т. ін. У науковій літературі, присвяченій аксіологічній проблематиці, відзначається кілька значень поняття «цінність»:

- 1) як здатність речей і явищ навколишнього світу впливати на суб'єктів таким чином, що вони сприймаються як блага, до яких необхідно прагнути і домагатися володіння ними;
- 2) як загальні принципи доцільної діяльності, ґрунтуючись на яких людина приписує

тим чи іншим об'єктам практичну значимість, що побуджує її діяти певним чином.

Цінність не є сам предмет (матеріальний або духовний, природний чи суспільний), а предмет в його зв'язку з людиною, з точки зору його значимості для людини. Не випадково деякі автори стверджують, що цінність характеризується відомою діалектичною подвійністю, що вона є рівнодіюча суб'єкта і об'єкта [5, с. 51-52]. Не менш важливим моментом є й те, що цінності не тільки представляються (відчуються або рефлексуються) у свідомості і виражаються словами, а й втілюються в поведінці. Як відзначає американський учений Х. Лейсі, «цінності» вплетені «в життя в більшій чи меншій мірі так, що траєкторія життя особистості демонструє їх через поведінку постійно, послідовно і виявляє при цьому їх оновлення. Цінність виражається в практиці в тих її формах в яких вона сприяє її розвитку, і вимагає поведінки, яка демонструє цю цінність» [9, с. 67].

Ціннісна проблематика сьогодні вийшла за межі філософії, і знаходиться, як у полі зору філософів, так і культурологів, соціологів, антропологів, психологів, політологів. Проте, за свідченням Д. Леонтьєва, що вивчав сучасний стан аксіології «в науках, що мають справу з ціннісною проблематикою, поняття цінностей не займає місця, яке хоч би приблизно відповідало його реальній значущості» [8, с. 16].

У зарубіжній літературі важливе значення проблематики цінностей підкреслювали П. Сорокін, Т. Парсонс, К. Келер, Г. Олпорт, Г. Клакхон, И. Гобрі, а також російські вчені: В. Тугарінов, И. Нарський, О. Дробницький Н. Чавчавадзе, Д. Леонтьєв, Г. Вижлецов, М. Каган, Л. Столович, Н. Лапін та ін.

У культурологічному пізнанні проблема цінностей займає особливе місце, перш за все, у зв'язку з досить поширеним тлумаченням культури як сукупності всіх цінностей, створених людством, що робить цінність специфічним об'єктом культурологічного аналізу Цінності – це основний компонент культури. Саме цінності, організовуючись в систему в межах певного культурно-історичного контексту, формують ядро тієї або іншої культури.

На наш погляд, роль цінностей у створенні і функціонуванні культури і суспільства не викликає сумніву у більшості дослідників. Мислителем, що стояв у витоків ціннісного підходу до політичної культури, прийнято вважати Макса Вебера. Вебер надавав важливе значення релігії і цінностям у формуванні і функціонуванні політичних структур. Цінність як основа політичної культури виділяється як лейтмотив в роботах Т. Парсонса, П. Сорокіна.

Представниками ціннісного підходу до політичної культури в зарубіжній літературі є також Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, И. Шапіро, П. Шаран та ін. Серед сучасних представників ціннісного підходу до політичної культури особливо треба виділити Р. Інглехарта, який в 1990 році виступив з етапною роботою про зміну норм і ціннісних орієнтацій в розвинених демократичних країнах в епоху постмодернізму. У цій роботі він показав вплив культурних норм і цінностей, як основних елементів політичної культури на функціонування політики [7].

Переважаючими в політичній культурі є політичні цінності. Приведемо деякі визначення політичних цінностей. У політологічному енциклопедичному словнику політичні цінності характеризуються, передусім, як феномен свідомості: «Цінності політичні є невід'ємною частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей» [13, с. 719]. «Цінності політичні – політичні ідеї, що відображають стійку значущість для людини тих або інших явищ, орієнтованих її в світі політики» [2, с. 249]. Таке найбільш поширене розуміння політичних цінностей. Вони тлумачаться як цінності суб'єктні, як феномени свідомості. На наш погляд, як політичні цінності слід розглядати і різні соціальні явища, що фіксуються в свідомості.

До політичних можна віднести наступні цінності: рівність, справедливість, демократія, свобода, соціалізм, безпека, держава, етатизм, патерналізм, монархія, мир тощо. Політичні цінності – це соціально-політичні ідеали (свобода, справедливість, рівність тощо) і політичні явища, відображені у свідомості (державна, монархія, етатизм тощо.). Для кожного суб'єкта політичного життя коло значущих політичних явищ буде різним. Тому можна

сказати, що політичні цінності – це ціннісні орієнтації у сфері політики того або іншого суб'єкта політичного життя і об'єкти цих орієнтацій.

З іншого боку в політичній культурі різних суспільств формуються цінності, властиві лише політичній культурі цих суспільств. Вони віддзеркалюють загальні прагнення народу. Сформовані під впливом різних чинників, у тому числі і під впливом національної культури суспільства, ці цінності втілюються в свідомість людей, визначають загальний лад їх думок відносно політичної влади, політичного устрою, майбутнього країни, визначають політичну культуру як таку. Тому точніше політичні цінності можна визначити, як гранично загальні орієнтири та ідеали суспільства в соціально-політичній сфері, а також політично значущі для даного суспільства соціальні явища, що фіксуються в свідомості людей, і представляють характерну особливість загальної життєдіяльності.

Слід також відзначити, що та реальність, яку ми охоплюємо поняттям «політичні цінності», часто має інше термінологічне означення: соціальні цінності, соціально-політичні цінності, загальнолюдські цінності. Не буде помилки, якщо ми називатимемо політичні цінності соціально-політичними цінностями, оскільки політичні цінності – це цінності соціуму. Самі політичні цінності відносяться до цінностей соціальних. Багато політичних цінностей є також і загальнолюдськими цінностями.

Цінності, які складають ядро політичної культури, ми називаємо базовими цінностями або ціннісними підвалинами політичної культури. Це найбільш значущі цінності які впливають на політичну поведінку, формують сенс політичних явищ і процесів. Вони є системостворюючим елементом політичної культури, характеризують її як таку.

Політична культура як частина людської культури може змінюватися під впливом зміни системи цінностей культури суспільства. Але базові цінності (ціннісні основи) змінюються досить повільно, вони мало схильні до змін, тоді як периферійні цінності можуть зазнавати частіших змін, трансформуватися в періоди кризи суспільства, зміни політичних режимів.

Політична культура – це досить консервативний елемент культури суспільства. Один раз сформувавшись, політична культура залишається стійким, цілісним в своїй основі утворенням. І лише криза культури суспільства може позначитися на ціннісних підвалинах політичної культури. Базові цінності – суть фундаментальні уявлення індивіда про принципи побудови соціального світу. Вони виступають як основа орієнтації людини не лише в політичному середовищі, але й в усіх сферах суспільного життя. Базові цінності – це життєві принципи, які індивід повинен наслідувати в усіх життєвих ситуаціях.

На наш погляд, політико-культурні особливості між різними країнами достатньо великі, і у кожному конкретному випадку необхідно враховувати індивідуальну модель політичної культури. Політична культура кожної країни володіє своїм набором цінностей, своєю системою цінностей, які визначаються загальнонаціональною культурою (хоч і не завжди безпосередньо). Так, звичайно, є близькі по своєму культурному «звучанню» країни. Але політична культура, що увібрала в собі культурні цінності народу, реалізує їх в кожній країні по-різному через, наприклад, особливості взаємодії влади і суспільства, специфічних інститутів тощо.

Розглядаючи ціннісні основи політичної культури українського суспільства, необхідно зауважити, що поряд з нею існують політичні субкультури, а саме: особливі політичні культури певних соціальних груп. В літературі субкультура розглядається як сукупність політичних орієнтацій, які значно відрізняються від «культурних орієнтацій, що домінують у суспільстві» [16, с. 151].

Водночас, політична культура суспільства не є простою сумою політичних субкультур, оскільки вона вбирає в себе найбільш стійкі, типові ознаки, які характеризують політичну свідомість і поведінку основної маси населення, ті політичні цінності, що переважають в цьому суспільстві. Кожна політична субкультура включає в себе і те загальне, що характеризує домінуючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відрізняє,

визначає і формує саме її. Ці особливості обумовлені відмінностями у стані суспільних груп у економічній і соціальній структурах, відмінностями за етнічними, релігійними, віковими та іншими ознаками. Наявність різних політичних субкультур може бути джерелом дестабілізації суспільно-політичного життя і, не виключено, що «ступінь сумісності між різними субкультурами є головним фактором, який впливає на політичну стабільність країни» [17, с. 81]. В цілому ж наявність в суспільстві субкультур є нормальним і природним явищем, але лише за наступних умов: 1) якщо цінності і норми певної субкультури не вступають в непримиренний конфлікт з цінностями загальнонаціональної культури; 2) якщо група, що виражає її, терпимо і з повагою відноситься до субкультури і цінностей інших груп; 3) якщо в рамках суспільства і загальнонаціональної культури існують загальні цінності і норми, що розділяються носіями різних субкультур (наприклад, пошана до інститутів демократії, до прав і свобод людини, до влади закону). Дотримання всіх цих умов дозволяє суспільству підтримувати стабільність і забезпечувати злагоду більшості його членів у тих або інших питаннях. У разі ж, якщо цього немає і в суспільстві існують і активно діють групи з непримиренними політичними установками воно приречене на соціальний розкол і нестабільність.

Така відсутність політичної єднальної структури, інакше кажучи, фрагментарність політичної культури суспільства, як правило, пояснюється довгою, багатовіковою бездержавністю, тобто відсутністю власного досвіду влади, а також розчленування української території та включення її частин у різні держави з іншими культурами, політичними системами і традиціями. Це призвело до психологічного, побутового та політичного відчуження між різними частинами українського народу. У нас співіснують різні типи цінностей – віджитих і нових, які не дістають свого діалектичного синтезу.

Як зазначає Л. Нагорна, сучасна політична культура українського населення відбиває як загальний слабкий рівень усвідомлення ним своїх політичних та економічних інтересів і прав, так і виразну поляризацію українського соціуму, яка значною мірою є спадком його багатовікової бездержавності й існування у різних цивілізаційних полях. До того ж на її стані негативно позначаються відсутність узгодженого політичного проекту і загальноприйнятої національної ідеї, нерозвинутість і штучність партійної системи, безпрецедентне зростання корупції і, як наслідок, поглиблення соціальної нерівності, перманентне протистояння гілок влади. Сучасній політичній культурі українського суспільства також притаманні такі характерні риси: слабкість горизонтальної ідентифікації і фрагментованість, що у свою чергу зумовлені розмитістю національного культурно-символічного поля, браком механізмів зворотного зв'язку між владою й суспільством, існуванням гостро відмінних, що мають свій географічний вимір, типів політичної свідомості, зневажливим ставленням до норм права й моралі [11, с. 57].

Можна виділити ще одну причину, яка негативно відбилася на розвитку політичної культури – це відсутність єдиної політичної культури політичної еліти. Політична культура сучасної політичної еліти є фрагментарною, для неї характерна ситуація відсутності будь-якої згоди членів політичної еліти з приводу головних цінностей суспільного та державного розвитку [10, с. 161]. Головні складники політичної культури: традиції, цінності, норми, свідомість, діяльність тощо в рамках самої еліти є протилежними, невизначеними.

Політична еліта є одним із головних факторів формування політичної культури на рівні держави, міждержавних відносин та особистості є, вона ж є і головним чинником політичної соціалізації особистості, включення її у політичну сферу суспільства. За визначенням видатного італійського соціолога В. Парето, у будь-якій державі, починаючи з найдемократичнішої і закінчуючи самою тоталітарною, правляча верхівка є політичною елітою завдяки тому, що вона має повноту влади, прагне задовольнити життєво важливі потреби народних мас та реалізувати ті програмні лозунги, які колись дозволили їй стати на чолі суспільства чи держави [3, с. 109]. Сучасна, так звана, політична еліта України через низький рівень політичної культури, а частіше, за її відсутністю, втрачає риси справжньої

еліти суспільства, ще не здобувши їх у повній мірі.

Нині необхідно, щоб українська еліта самовизначилася, сформулювала цінності, які б відображали як загальнолюдські, так і національні інтереси. Поки що лише невелика частина політичної еліти вважає за доцільне формувати сучасне самостійне політичне мислення на основі цінностей розвинутої відкритої демократії, пристосовуючи його до української ментальності та культури [1, с. 111-112].

Завданням сьогодення стало формування національної ідеї – великої національної мети, на реалізацію якої повинні бути спрямовані всі зусилля нації і держави.

«Національна ідея», яка є тотожною національній ідеології, стає предметом дослідження багатьох робіт останніх двох десятиліть. Ця проблематика розкрита у фундаментальній двотомній монографії З. Самчука «Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору» (2009 рік), в якій аспект національної ідеології розглянутий в розділі «Ідейно-світоглядні пріоритети як ключовий фактор генезису українського соціуму». Зокрема в цьому розділі З. Самчук ототожнює «національну ідею – національну ідеологію – державну/державницьку ідеологію» [14, с. 803].

М. Михальченко в роботі «Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз» зазначає: «...В свою чергу, потреби державотворення, які виокремлюються й істотно осмислюються як національні інтереси, все більш широкими верствами населення, обумовлюють нагальну необхідність згуртування, консолідації, духовної єдності українців як політичної нації. Останнє є можливим лише на засадах загальнонаціональних ідей, системно представлених у вигляді державницької ідеологічної доктрини» [4, с. 575].

Головний вимір політичної культури на рівні держави – це національна ідея, яка по суті є ідеологією розвитку нації та держави [12, с. 250]. Це і стратегія розвитку держави, і політична програма, і економічна політика, це також політична культура, єдність духовності і моралі на основі менталітету народу, це також суспільний капітал нації. Наголосимо, що особлива роль і місце національної ідеї відчувається саме на перехідному періоді розвитку суспільства, на етапі його трансформації. Це пов'язано з тим, що національна ідея є комплексною, бо охоплює всі сторони життя нації, організовує, мобілізує і передбачає ефективне використання інститутів держави, державного регулювання. Для цього більшість населення повинна підтримувати національну ідею на рівні власних політичних цінностей, свідомості, політичної участі, політичних інтересів.

Існує поширена думка, що однією з головних причин національної невизначеності більшості громадян України є недостатній рівень національної самосвідомості. Насправді ж самосвідомість, у тому числі й національна, ніколи не були безпосередньою детермінантою суспільної або етнічної життєдіяльності. Стосовно останньої, то таку функцію завжди виконували національні ідеї різних спільнот. Аналізуючи національні ідеї різних країн, завжди знаходимо в них дещо спільне – прагнення жити у мирі, добробуті, благополуччі. Тому визначальною засадою і українською мрією сьогодні має стати не пошук її етнічної унікальності, а соціально-економічний зміст – заможне благополуччя всіх етносів України і шляхи його досягнення. Реалізація української національної ідеї полягає в наповненні суспільної життєдіяльності загально цивілізаційним гуманістичним змістом: усвідомленні та утвердженні основного права людини – права на сприятливе для життя, здоров'я та достатку довкілля. Саме це право має стати мірилом самодостатності економіки, політики, соціальної сфери української держави.

Проблемою для українського суспільства є і формування європейських цінностей. Чим більшої практичної актуальності набуває для України завдання євроінтеграції, тим чіткішою має бути відповідь на запитання: наскільки українське суспільство готове в ціннісно-смісловому, культурологічному, ментальному аспектах до інтеграції в Європу і наскільки цінності українського буття прийнятні для об'єднаної Європи. Європа – це,

передусім, система певних цінностей, які культивуються і оберігаються суспільством, державою та елітою країн ЄС.

Загальноукраїнські цінності, як світ суб'єктивного самовизначення людини, поєднують етнічно традиційні, запозичені в країнах Заходу, та ті, що є успадковані за радянської доби існування українського народу. Вони мають як загальноментальний модус, так і стратифікаційну визначеність: одні у жителів села, інші – у жителів міста, так само як у багатих та бідних, молоді та дорослих, безробітних та працюючих.

У цілому, на відміну від багатьох західних культур, які органічно поєднують раціоналістичні засади побудови і життєдіяльності всіх основних сфер суспільства – політики, соціальних відносин, економіки – з наповненням їх суспільно значущими емоційними смислами, українська культура має більш варіативний, «народний» характер – в ній переважають емоційно-почуттєві або «кордоцентричні» архетипи.

Сучасну ціннісну систему українського суспільства досить критично оцінює соціолог Євген Головаха. «Ми, взагалі, ще не розуміємо, що таке європейські цінності. У них – толерантність, у нас – ізоляціонізм. Ми ж не толерантні, ми просто тримаємося подалі від усього чужого. Або, візьмімо, відкритість до змін. Європейці дуже її цінують, тому вони постійно прогресують. А у нас замість цього кар'єризм, а не самореалізація. Саме її вони вважають своєю цінністю», – наголошує соціолог. Євген Головаха пояснює, що в українських реаліях відбувається підміна понять: замість рівності перед законом – рівність у споживанні та рівність матеріальних можливостей, замість взаємопідтримки – дії лише в інтересах власних і свого найближчого оточення [15].

Втім, як свідчить загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із Центром ім. Разумкова з 14 по 18 травня 2014 р., протягом останніх років відбувається поступове зростання кількості українців, які відчувають себе європейцями. Так, у 2008 році 25% громадян вважали себе європейцями, і 70% – ні; у травні 2014 р. – 38% та 54%, відповідно, що свідчить про наявність позитивної динаміки [6].

Таким чином, перехід від тоталітаризму до демократії є історично тривалим етапом, впродовж якого домінуючу роль відіграє так звана фрагментарна політична культура, яка визначається відсутністю суспільного консенсусу щодо базових цінностей та ідеалів, розколом суспільства на ворогуючі групи. За словами американського дослідника У. Розенбаума, «фрагментарна політична культура збільшує відчуття ізольованості і розбіжності між соціальними групами, підриває консенсус відносно політичних основ і перешкоджає створенню умов, необхідних для справжнього національного співтовариства» [16].

Сьогодні очевидним є те, що Україна поки що не має єдиних ціннісних орієнтирів. Досягнення соціального консенсусу і гомогенної політичної культури залишається відкритим питанням. Характерним є те, що на фоні відповідних процесів: масова свідомість прагне до безконфліктності, яка як традиція політичної культури має позитивний вплив з точки зору відтворення соціального консенсусу за умов розвитку демократичних інституцій; історично властиві українському народові працьовитість, вміння господарювати сприятиме на рівні політичної культури заміні ідеальних інтересів (якими позначились перші роки трансформаційних процесів) матеріальними за умов конструктивних дій еліти і розвитку відповідних господарських реформ; чуттєве сприйняття світу на відміну від раціонального має й позитивні риси, оскільки, зокрема, сприяє активному впливу символіки на масову свідомість, що в свою чергу виробляє рівні довіри до громадян як своїх співвітчизників; політична свідомість, політична поведінка, що приведені в дію механізмом диференціації, поступово формують, навіть за відсутності очевидних фактів, установки, політичні знання представників наступного шару панівної (базової) політичної культури; характерним проявом стає відмова від традиційних напрямків відтворення політичної культури, позитивною стає установка на засвоєння європейського способу життя, зростає відчуття

включеності України у світовий політичний процес.

Саме демократія і її цінності, як підтверджує історичний досвід, створюють найбільш реальні передумови для розвитку особистості, подолання нею відчуження від суспільства, влади, політичної системи, а також до якісних змін у самому суспільстві.

Література:

1. Библер В. С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. — 1989. — № 6. — С. 31-42.
2. Введение в политологию. Словарь-справочник / Под ред. В. П. Пугачева. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 262 с.
3. Гриценко В. П. Политическая элита и реформирование политической системы / В. П. Гриценко, Н. А. Ермоловский, Л. В. Гриценко // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. пр. — Вип. 1 (5). — Х. : НТУ «ХПІ». — 2003. — с. 106-112.
4. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — К.: Знання України, 2002. — 577 с.
5. Давыдов Ю. Н. Макс Вебер и современная теоретическая социология: Актуальные проблемы веберовского социологического учения / Ю. Н. Давыдов. — М. : Мартис, 1998. — 510 с.
6. Зовнішньополітичні орієнтації населення України: регіональний, віковий, електоральний розподіл та динаміка: (Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/mlvbkrfgbkprhkprtkp.htm.
7. Инглехарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглехарт // Полис. — 1997. — №4. — С. 6-32.
8. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. — 1996. — № 4. — С.15-27.
9. Лэйси Х. Свободна ли наука от ценностей?: Ценности и научное понимание / Х. Лэйси [та ін.] ; под общ. ред. В. А. Яковлева. — М.: Логос, 2001. — 359 с.
10. Михайлева Е. Г. Политическая элита в современном украинском обществе: фактор конфликта или стабильности / Е. Г. Михайлева // Вчені записки Вчені записки Харк. гум. ін-т «Нар. укр. акад.». — Т. 7. — Х.: Око. — 2000. — С. 153-162.
11. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Нагорна Л. П. — К.: Стило, 1997. — 278 с.
12. Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія) / М. Павловський. — К.: Техніка, 2001. — 312 с.
13. Політологічний енциклопедичний словник / [ред. – упоряд. В. П. Горбатенко; ред. : Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін]. — 2-е вид. : доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
14. Самчук З. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблеми критеріїв та пріоритетів вибору: [монографія]: у 2 т / З. Самчук. — Д.: Арт-Прес, 2009. — Т. 2. — 904 с.
15. Українці хочуть добре жити, а відстоювати цінності не завжди готові: (Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва) [Електронний ресурс] / Євген Головаха — Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/mass_media/ukrainci-hochut-dobre-zhiti_-a-vidstoyuvati-cinnosti-ne-zavzhdi-gotovi.htm.
16. Geertz C. Thick Description «Toward an Interpretive Theory of Culture» / C. Geertz // The interpretation of cultures. — N.-Y. : Basis Books, 1973. — 3-30.
17. Holms L. Politics in Communist World / L. Holms. — Oxford. — 1986. — 288 p.

Дёмина О. С. Политическая культура как ценностно-нормативная система современного украинского общества

Политическая культура рассматривается как ценностно-нормативная система общества. Раскрывается содержание политических ценностей через их роль в жизни общества. Установлена связь политических ценностей с политической культурой общества.

Ключевые слова: ценности, политические ценности, политическая культура, политическая элита, национальная идея.

Demina O. Political culture as a value-normative system of modern Ukrainian society

Political culture is seen as a value-normative system of society. The maintenance of political values through their role in life of society reveals. Connection of political values with political culture of society is established.

Keywords: values, political values, political culture, political elite, national idea.

УДК: 930.1

Козьма Василь Васильович,

*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету фізичного виховання і спорту України*

МАШИНА ЧАСУ ПО-УКРАЇНСЬКИ

У статті аналізується розвиток історичної науки, зокрема, формування теоретичних моделей історичного процесу. Основні акценти в даній публікації зосереджені на циклічній теорії, скориставшись якою автор намагається віднайти схожі історичні події у минулому з метою з'ясувати їх причини, провести паралелі з сучасністю та, по можливості, спрогнозувати майбутнє.

Ключові слова: історія, прогрес, колообіг історії, циклічність, епоха, людство.

Чергова українська революція, зразка 2013 року, не є чимось унікальним в людській історії, тим більше в історії Європейського континенту. Тисячі бунтів та переворотів, сотні воєн та конфліктів пережили люди в цій частині Старого світу. Наша революція тільки ще раз підтвердила стару істину: все тече – все змінюється. Могутня ріка Час змиває все на своєму шляху, забираючи з собою найдрібніші миттєвості нашого сьогодення. Десь далеко ці води спиняться, перетворившись на безмежний океан Вічності. І може нам пощастить одного разу посидіти на березі того океану в компанії Вольтера, Байрона, Шевченка чи Гоголя. Проте, мова піде про інше. *Мета статті* полягає в тому, щоб на основі аналізу циклічної теорії історичного розвитку з'ясувати, по можливості, закономірності історичних явищ, адже в історії бувають періоди, коли якісь проблеми ніби виринають з її глибин, і тоді у дослідника виникає бажання віднайти першоджерело, щоб порівняти його з сучасністю.

Читання історії як художнього твору або вивчення як навчальної дисципліни перетворюють її, в першому випадку, на жанрову літературу, в другому – на нудне запам'ятовування цілої купи дат, прізвищ, подій тощо. Що ж таке, її Величність, історія? Це питання цікавило не одну розумну голову в минулому і буде викликати інтерес у багатьох дослідників в майбутньому. В цій науковій розвідці ми не ставили перед собою завдання поринути в філософську полеміку щодо природи цього явища тим більше запропонувати власне її тлумачення. В даному випадку ми скористаємось терміном «історія» для означення однойменної науки і виходячи з цього будемо свої подальші розмисли.

Аналізуючи розвиток історичної науки від найдавніших часів до сьогодення, досить помітним стає факт того, що домінуючим стимулом для неї завжди були запити практичного

життя. Історики теж люди і мало кому вдавалось під тиском обставин залишатися вірним істині. «В неограниченных монархиях историки изменяют истине, потому что не имеют свободы ее высказать; в государствах чрезвычайно свободных они изменяют истине по причине самой свободы, которая вследствие постоянно производимых ею разделений побуждает каждого становиться таким же рабом предрассудков своей партии, каким он был и по отношению к деспоту» [1, с. 432].

В епоху Відродження під впливом тих чи інших соціально-політичних подій відомі мислителі того часу формували свої вчення та концепції. Згодом на основі їхніх поглядів та ідей в історичній науці були розроблені дві домінуючі теоретичні моделі розвитку історії. Перша з них відома як модель неперервного, лінійного розвитку історії, друга – отримала назву циклічної моделі або історичного колообігу.

«Лінійна перспектива історичного процесу, – пише відомий вітчизняний дослідник цієї теми проф. Ю. В. Павленко – проходить через все Середньовіччя (як християнське так і мусульманське) та у вигляді різноманітних версій теорії прогресу (просвітницької, сенсімонівської, гегельянської, марксистської, позитивістсько-еволюціоністської та ін., аж до новомодної «глобалістської») доживає до наших днів. Циклічне моделювання історії після краху античного світу відходить на другий план, але знову оживає в середовищі мислителів Відродження та їх ідейних спадкоємців (Н. Макіавеллі, Т. Кампанелли, Дж. Віко), а потім, з кризою прогресизму XVIII –XIX ст., у М. Я. Данилевського і К. М. Леонтєва, Ф. Ніцше та О. Шпенглера» [2, с. 9]. Так, наприклад, Н. Макіавеллі історію людства ділив на два періоди, перший з яких він називав періодом зростання доблесті, другий – періодом занепаду доблесті. Саме в період занепаду, на думку цього мислителя, відбуваються криваві війни, знищення культури, деморалізація всього суспільного життя. Інший, не менш відомий мислитель своєї епохи Дж. Віко, в своїй роботі «Основи нової науки про загальну природу нації», обґрунтував циклічну теорію розвитку суспільства таким чином: «Як людина у своєму житті від народження до смерті переживає три періоди – дитинство, юність і зрілість, так і кожен народ у своєму розвитку, від народження до загибелі, проходить три епохи – божественну, героїчну і людську, упродовж яких відбувається народження, розквіт і занепад націй і культур» [3].

Пізніше, новий поштовх у своєму розвитку циклічна теорія отримала у працях таких дослідників як А. Дж. Тойнбі, Л. М. Гумільова та ін.

В цій публікації ми свідомо ігноруємо, точніше не використовуємо, лінійну модель історичного розвитку поставивши собі за мету поглянути на власну історію саме через призму циклічної теорії або, як її ще називають, теорії історичного колообігу. В такому випадку першочерговим завданням для нас стає пошук та аналіз схожих явищ у минулому з метою з'ясувати їх причини та наслідки, віднайти паралелі та, по можливості, спрогнозувати майбутнє. Мова не йде про пошук абсолютних тотожностей оскільки, на наше переконання, не можливо порівнювати різні історичні епохи, відштовхуючись лише від принципу тотожності. «Повної тотожності немає і не може бути не тільки в матеріальному світі (згадаймо афоризм Геракліта «Не можливо двічі увійти в одну річку»), але навіть в окремо взятій особистості, оскільки вона сама постійно змінюється (це задовго до сучасної психології було детально описано в буддизмі)» [4, с. 6]. Тому, можемо говорити про пошук спільних чинників, якостей, що притаманні порівнюваним історичним подіям чи конкретним особам а не про тотожність як таку.

Використавши порівняльно-історичний метод, який є ключовим в теорії циклічності, можемо, забігаючи наперед, сказати, що в людській історії певні закономірності таки простежуються. Проте, мова не йде про закони якими апелюють точні чи природничі науки. Навіть якщо порівнювані явища мають 99 % спільних якостей та ознак це ще далеко не закон. Фортуні вистачить і одного відсотка, щоб змінити хід історії, тим більше коли у неї є такий впливовий друг як Випадок.

Якби ми вчилися так як треба..., то змогли б засвоїти, що історія не просто наука чи навчальна дисципліна – це, перш за все, справжній методичний посібник, який мав би допомагати, навчати, підказувати, однак, на думку відомого німецького філософа Г. Гегеля «Історія нікого нічому не навчила». Не хочеться в це вірити. Свого часу історик В. Й. Ключевський, полемізуючи з Г. Гегелем, писав: «Если это даже и правда, истории нисколько не касается как науки: ни цветы виноваты в том, что слепой их не видит. Но это и неправда: история учит даже тех, кто у нее не учится: она их проучивает за невежество и пренебрежение» [5]. В нашому випадку, не бажання вчитися та зневажливе ставлення до історії, породило серед українців такий собі політичний садомазохізм, ми двадцять три роки ходимо по колу на якому лежать сумнозвісні граблі.

Чим більше ми дізнаємось про минуле, тим більше маємо можливостей проводити паралелі, інколи ці паралелі створюють відчуття де жавю, що врешті решт, схиляє до думки, що людство таки застрягло в «історичному колесі». Теперішні події в Україні ще раз підтверджують цей дивний парадокс. Що ж, підсумовуючи вище сказане, перейдемо від слів до справи: спробуємо «покататися» на цьому колесі, щоб подивитися на себе вчорашніх та побачити себе завтрашніх. Отже, поїхали. Почнімо з персоналій, а точніше з персонажу, а ще точніше з Віктора Федоровича Януковича. Може хтось думає, що це герой тільки нашого часу і світ таких ніколи не бачив? Киньте в мене камінь, якщо про нього не згадував ще Тіт Лівій. Не вірите? Цитую: *(В російському перекладі. Тут і далі ремарки автора виділені курсивом)* «Получивши весть об этих событиях, (рішення Майдану) Янукович, раздосадованный обманувшею надеждою и пылая гневом и ненавистью, понял, что его коварству путь загражден, и задумал открытую войну. Он пошел просителем по городам *России*, особенно взывая к соотечественникам, чтобы не дали они ему, человеку одного с ними происхождения, одной крови исторгнутому из *неньки Украины*, ввергнутому в нищету погибнуть на их глазах вместе с юными еще детьми.... Отечество свое хочет он себе возратить и наказать неблагодарных граждан; пусть поддержат его, пусть помогут, пусть отомстят и за собственные былые обиды; за отнятые земли (140 га *Межжигір'я*)». В кого є сумніви даю посилання: Тит Ливий. История Рима от основания города. Том I. Ст. 68. (Издательство «Наука», М., 1989.)

На наш погляд, наведена вище цитата, є гарним підтвердженням думки про те, що людська природа, за всі часи свого існування, зазнала незначних змін. «Людина багато чого досягла у пізнанні навколишнього світу, дізналася про найтаємніше у будові білка, атома та гена; думкою сягнула глибин Землі, океану та космосу; з'ясувала тонкощі походження і побудови мертвої натури, фауни та флори; розкрила таємниці само творчості у живій природі, техніці та технології. Та найменше вона пізнала саму себе...[6, с. 10]. В кожному із нас і тепер вирують ті самі почуття, пристрасті, пороки та бажання, що вирували у наших прадідів. Незмінними залишаються цілі та засоби їх досягнення. Дещо перероблена цитата із праці античного історика дає нам чудову нагоду порівняти долю двох персонажів. Останній цар Риму Тарквіній Гордий, а саме про нього пише Тіт Лівій, до кінця свого життя не змірився зі своєю участю, чи змириться наш персонаж – поживемо побачимо.

У вирі століть зникали старі та з'являлися нові народи, держави, імперії і союзи, народжувалися та вмирили свої герої та злочинці. Однак, за всю людську історію, більших змін зазнали «гаджети», що нас оточують ніж ми самі. Бричку, яку раніше тягла одна жива коняка, зараз тягне сотня залізних, замість паперових листів тепер електронні, велику дерев'яну ломаку замінили маленькою, зате ядерною. Безумовно, технічний прогрес дав людству нові знання, але в своїй масі це знання технічні. Все просто – який прогрес такі і знання, проте, одвічні питання: хто ми, звідки і навіщо існуємо, залишаються відкритими. До речі, технічний прогрес цілком логічно вписується саме в лінійну модель історичного розвитку, однак, на думку вже згаданого нами проф. Ю. В. Павленка, «у сфері соціально-політичних відносин прогресу, на жаль, не існує. Тим більше це стосується культури, як внутрішньої, неповторної та унікальної в кожному випадку духовної ментально-ціннісної

основи окремого «історичного тіла» [7, с. 10]. Поділяючи думку відомого вітчизняного вченого, для більшої наочності, уявімо собі, що на Землю, нещодавно, скажімо п'ять-шість тисяч років тому, прилітали іншопланетяни. Цікаво, і що б ці розумні істоти побачили, окрім вражаючих красот природи? Не менш вражаючі криваві вбивства одних земних істот іншими. А якщо прилетять завтра, що побачать? «Підраховано, що за шість тисячоліть історії людства на Землі відбулось більше 20 тисяч воєн, які забрали мільйони людських життів; історики зареєстрували лише 292 мирних роки за 3600 років» [8, с. 559]. Який там прогрес! Навіть якщо ми врахуємо всі наші технічні досягнення і спробуємо чисто механічно порівняємо як людство жило колись і як живе зараз картинка буде нагадувати слова відомої пісні де «половина саду квітне, половина в'яне». Так було, є і, мабуть, буде завжди. Шлях прогресу важкий і повільний, зворотній шлях швидкий і жахливий. Сьогодні з частини того квітучого саду, що розкинувся на захід від наших Карпат, лунають стурбовані, вкрай занепокоєні, деколи дуже-дуже занепокоєні голоси, які обурено, навіть дуже-дуже обурено, навіть вкрай занепокоєно підіймають питання, загострюють увагу, наголошують про недопустимість в наше над-, над-, надсучасне, прогресивне ХХІ століття брязкати зброєю, погрожувати війною, захоплювати чужі території, і т. д., і т. п. Залишіть на хвилинку поза увагою технічний прогрес і подивіться уважно в минуле, запитайте себе: хіба наше ХХІ століття чимось суттєво відрізняється від усіх попередніх. Людство в цілому залишається досить далеким від того, щоб називатися цивілізацією. Ми все ще перебуваємо на етапі «передісторії». Мабуть тому з нами не те що іншопланетяни не хочуть контактувати, а навіть власна планета час від часу намагається позбутися людей як собака бліх.

Тепер наведемо одну історичну аналогію з власного минулого, щоб показати, що наше надсучасне століття насправді нічим суттєво не відрізняється від будь-якого іншого. Сьогодні багато розмов про те, що чорна київська зима 2013 року дала поштовх тектонічним зрушенням сучасного світопорядку. Непотрібні особливо глибокі знання для того, щоб віднайти щось подібне в недалекому минулому. Лише один «Великий рік» (365 років тому) відділяє нас від тих подій, коли полум'я з тихого мальовничого хутора поблизу Чигирина, перекинувшись на суху траву ненависті та розбрату, призвело до величезних історичних зрушень в житті цілих народів та імперій. В теперішніх подіях знаходимо логічний зв'язок з минулим. Андрусівський договір між Польщею та Росією 1667 року за яким Україну розірвали на два шматки по Дніпру і сьогодні для східного «брата» є дійсним. Каже, що то його, все його від океану до океану. Таке враження, що філологи на Сході похідним для слова «брат» вважають слово «брати». А ще, кажуть, що ми споконвіку мріяли жити разом тільки от кляті моголи та ляхи нас розділили, а тепер бач, настав час історичної справедливості, нарешті возз'єднатися у «Великом Русском мире». Та Бог з ним, з братом. Він читає тільки свою історію і то тільки таку на якій ще не висохла фарба, але свої «яничари» взагалі ніякої не читають. Подивіться лишень добре, прочитайте знову тую славу. Та читайте од слова до слова, не минайте а ні титли, ніже тії коми... – заклик великого Кобзаря для них порожній звук. Відкриваються архіви, стають відомими широкому колу читачів та науковому загалу документи, повертаються на бібліотечні полиці дослідження, мемуари, спогади очевидців. Все дарма. Більше того, живі свідки розказують, як вони жолуді та гнилу картоплю варили під час голоду, як різні «іуди» ходили по хатах та з горщиків останнє вивертали, так думаєте воно повірять! Щороку буде тягнути вінки до червоних ідолів, бити поклони і повторювати мантру: «Ніякого геноциду. Що ви!? То був масовий неврожай, нічого не вродило.» «Брат» каже, що не вродило і все. Що, питаю, аж такий неврожай, що по всій Україні нічого не вродило: ні грушки, ні яблука, ні горіхи, ні квасолі. Зовсім нічого??? Такого ніколи не було, щоб українська земля нічого не вродила. Українці ніколи не їли один одного. НІКОЛИ! Хоч кола на голові теши... Коли історія стає елементом пропаганди, безсилі будь-які аргументи. Людину дуже важко переконати, змусити замислитись, переглянути свої погляди.

Насамкінець від теоретичних історичних моделей перейдемо до більш практичних питань. Як розірвати оте зачароване коло, як змусити людей не просто читати історію, а думати, аналізувати, вчитися врешті рещт? Адже історія яку ми знаємо це, перш за все, історія людей. З тих пір як людина надгризла оте злощасне райське яблуко в неї, окрім тяжкої буденної праці, з'явилась ще жага до пізнання. Тому, цілком природно, що людство в процесі свого розвитку, накопичуючи знання, із покоління в покоління мало б ставати розумнішим, мудрішим, вчитися на своїх же помилках і рухатися до світлого майбутнього. В такому випадку кількість мала б переростати в якість. Проте, не так сталося як гадалося. Якщо у випадку розвитку науки і техніки з ідеями прогресу важко сперечатись, то роздуми про соціальний прогрес ставлять перед нами безліч дискусійних питань. Може то було не яблуко а жолудь, може Руссо мав рацію коли закликав: «Народи, знайте ж раз і назавжди, що природа прагнула зберегти від вас знання як мати, котра вириває небезпечний предмет з рук своєї дитини. Що всі таємниці, які вона від вас приховує, – це халепи, від яких вона нас захищає...» [9, с. 19]. Може й справді треба повернути назад, до «золотого віку», злитися з матінкою природою.

Так чи інакше, але зворотної дороги немає. Не залежно від того чи віримо ми в ідею прогресу чи схильні думати, що все рухається по колу, ми живемо в короткому проміжку між тим що було і тим що буде. Наше сьогодні ніколи не повториться, навіть якщо колись ми знайдемо абсолютно тотожні історичні приклади і відкриємо історичні закони. Надія на те, що світ колись буде кращим і що в будівництво цього кращого світу буде додана маленька цеглина кожного з нас, дає нам сьогодні насагу жити. Якщо я не можу змінити весь світ, то треба змінювати його хоча б навколо себе.

Техногенна епоха розвитку людства завершиться. Якою буде наступна? Сподіваємось, що це буде епоха Відродження Людини і замкнуте історичне коло нарешті почне видозмінюватись, тернистий шлях залишиться позаду, людство знайде дорогу до вищої розумної мети.

Література:

1. Монтескье Шарль Луи. Избранные произведения / Ш. Л. Монтескье. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. — 799 с.
2. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю. В. Павленко. — К.: «Феникс», 2004. — 760 с.
3. Джамбатиста Вико. Основания новой науки об общей природе наций / Вико Джамбатиста. — Москва. — Киев: «REFL-book»-, «НСА», 1994. — 656 с.
4. Идентичности и ценности в эпоху глобализации / Под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленка. — К.: «Наукова думка», 2013. — 602 с.
5. Ключевский В. И. Сочинения в 9 т. Т. IX. Материалы разных лет / В. И. Ключевский. — М.: «Мысль», 1990. — 478 с.
6. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підруч. / І. М. Варзар. — К.: ДП Вид. дім «Персонал», 2011. — 354 с.
7. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю. В. Павленко. — К.: «Феникс», 2004. — 760 с.
8. Спиркин А. Г. Философия. Учебник / А. Г. Спиркин. — М.: «Гардарики», 2006. — 736 с.
9. Руссо Жан-Жак. Трактаты. Рассуждение о науках и искусствах / Жан-Жак Руссо. — М.: Издательство «Наука», 1969. — С. 10-30.

Козьма В. В. Машина времени по-украински

В статье анализируется развитие исторической науки, в частности, формирование теоретических моделей исторического процесса. Главные акценты в данной публикации сосредоточены на цикличной теории, использовав которую автор пытается найти

похожие исторические события в прошлом с целью выяснить их причины, провести параллели из современностью и, по возможности, сделать прогноз на будущее.

Ключевые слова: история, прогресс, круговорот истории, цикличность, эпоха, человечество.

Kozma V. Time machine in Ukrainian

The article analyzes the development of historical science, in particular, the formation of the theoretical models of the historical process. The main emphasis in this publication focused on the cyclical theory, using which the author tries to find similar historical events in the past with the aim find out their causes, conduct parallels of modernity and, if possible, to make a prediction for the future.

Keywords: history, progress, recurrence, Epoch, humanity.

УДК 130.132:17.021.2:316.614

Береза Вадим Олексійович,
кандидат педагогічних наук (м. Черкаси)

ОСОБИСТІТЬ: ПРОБЛЕМА ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ДУХОВНИХ ЯКОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Особистість одночасно є і суб'єктом, і об'єктом політичної соціалізації як процесу становлення її політичної культури. Розгортання останньої відбувається через осмислення політичних інтересів та потреб, особливостей політичного зростання й активності людини. Її політична діяльність значною мірою залежить від суб'єктивних духовних якостей і їх спрямованості на об'єктивацію у політичних процесах. Саме на реалізацію духовних якостей особистості й спрямований процес її соціалізації. Хоча як соціальний феномен соціалізація одночасно є засвоєнням і активним відтворенням індивідом системи соціальних зв'язків на підставі власної діяльності. Отже, розв'язання завдання об'єктивації духовних якостей особистості в процесі соціалізації є однією з актуальних проблем розвитку сучасного суспільства.

Ключові поняття: особистість, духовні якості, соціалізація, політична соціалізація.

Сутність людини полягає в тому, що її життєдіяльність є заснованим на матеріальному виробництві і здійснюваним у системі суспільних відносин процесом свідомого, цілеспрямованого ставлення до навколишнього світу і до себе. Кожний індивід - це реальна, жива людина, реальна особистість, з усіма притаманними їй біологічними та соціальними особливостями. В кожному індивіді сутність людини знаходить свій неповторний вияв, що й репрезентує її як особистість. Таким чином, особистість - це соціальна якість індивіда, неповторна форма існування, функціонування, розвитку всієї системи суспільних відносин. Особистість - це соціальний суб'єкт, в якому знаходить свій вияв уся багатюща сутність людини.

Кожна особистість є основою суспільства і вивчати феномен «особистості» необхідно саме в контексті соціальної системи. Поняття «система» має при цьому ключове значення стосовно процесу розробки, прийняття і реалізації проблем соціальної сфери, політики, економіки. Система (у тому числі політична) як сукупність взаємопов'язаних елементів, що становлять струнку цілісність, має певні закономірності. Осмислення цієї системи - соціальних, політичних, економічних та духовних відносин у суспільстві, взаємозв'язку і взаємовідношень її компонентів - невідмінна умова всебічного аналізу кожної складової суспільства як системи, котра дає можливість розкрити сутність суспільства як цілісної системи зв'язків, відносин і життя [1]. Суспільство - складна органічна система, частиною

якої є соціальна підсистема, що саморозвивається і водночас є суперечливою, яка продукує індивіда, котрий, в свою чергу, створює суспільство.

Сутність людини полягає в тому, що вона (людина) може сформуватися тільки в умовах суспільства. Історична практика переконливо свідчить, що людина вдосконалюється й самореалізується у процесі підключення до різних аспектів суспільних відносин, у т. ч. політичних. Ось чому й нині не втрачає актуальності теза Аристотеля про те, що «людина є політична істота, якій природно призначено жити в суспільстві» [2, с. 380].

Поняття «особистість», її структура дуже багатогранне і використовується у політології або політичній психології по-різному. Тому необхідно пам'ятати, що жодне визначення особистості не може вважатися вичерпним або хоча б фіксуючим головні, найбільш суттєві особливості такого складного і багатопланового утворення, яким виступає особистість. Як стверджував О. М. Леонтьєв: «Особистість \neq індивід: це особлива якість, що здобувається індивідом у суспільстві, у сукупності відносин, суспільних за своєю природою, у які індивід залучається» [3, с. 385]. Отже, входження людини у політичні взаємовідносини є важливим чинником стосовно процесу її перетворення в особистість.

«Особистість, – вважав С. Л. Рубінштейн, – визначається своїми відносинами до навколишнього світу, до суспільного оточення, до інших людей. Це відношення реалізується в діяльності людей... Людина є особистість тому, що вона свідомо визначає своє відношення до навколишнього» [4, с. 243]. Дослідники О. Леонтьєв, К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський вважають, що «ядром особистості», джерелом її розвитку є «ієрархія діяльностей», що розуміється як складна динамічна система взаємодії суб'єкта із суспільством, у процесі якої і формуються властивості особистості. Процес розвитку особистості визначається так: «Формування особистості передбачає розвиток процесу цілеутворення і відповідно розвиток дій суб'єкта. Ці дії виходять за те коло діяльностей, котрі вони реалізують, і вступають у протиріччя з мотивами, що їх породили» [3, с. 210]. Тому в результаті такої дії відбувається зсув мотивів на ціль, зміна їхньої ієрархії і народження нових мотивів – нових видів діяльності. Сукупність взаємовідносин людини зі світом реалізується в діяльності і розкриває себе в її мотивах, тому основою особистості є ієрархічна структура її мотивів. Бажання володарювати, прагнення до політичної самореалізації є мотивами людини до активної діяльності, які проявляють себе тільки у процесі соціалізації особистості.

Процес соціалізації пов'язаний, в першу чергу, з процесом виховання особистості. Треба звернути увагу, що від процесу навчання та процесу первинної соціалізації людини залежить яка вже Особистість (із своїми якостями) та Громадянин буде адаптований у політичний процес, і на скільки він буде активний у ньому. Особистість - це цілісне утворення особливого роду. Коли народжується дитина, то говорять, що народилася людина як біологічна істота, але аж ніяк не можна сказати, що народилася особистість. Людина не народжується особистістю, не отримує біологічних гарантій особистісного розвитку, а стає нею в процесі розвитку (кількісні та якісні зміни в організмі). Людина поступово освоює мову, формує свідомість, навички і звички у поведінці з оточуючим світом та людьми, які роблять її суспільною істотою, носієм соціальних відносин. Особистість – це соціальна характеристика людини, яка здатна на самостійну соціально-корисну діяльність, у тому числі й політичну. Саме ж розуміння поняття «особистість» досліджують у контексті розгляду понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «розвиток», «формування», а також їх взаємозв'язку з аргументованим поясненням так званої формули: «індивідом народжуються, особистістю стають, індивідуальність відстоюють» [5].

У політології під особистістю розуміється не окремий індивід, і індивідуальність як така, а сукупність цілком визначених, тобто повторюваних, стійких, властивих багатьом індивідам якостей. Поняття особистості вбирає в себе «соціальні компоненти» людини, які вона розвиває як представник тієї чи іншої спільноти. Тому особистість – це, передусім сукупність тих соціальних ролей, що їй «пропонується» виконувати на основі її певного

соціального статусу в суспільстві. У водночас особистість може формувати власне ставлення до відповідної дійсності, що отримало назву спрямованості особистості. З розвитком суспільства та політичних взаємовідносин зростає багатство змісту й різноманітності людської діяльності, що відображається і на смисловому наповненні поняття «особистість».

Політологія досліджує діяльність індивіда вже у сфері політичних відносин і основне питання стосується проблеми суб'єкта та об'єкта політики. Суб'єктом політичних відносин є не кожна людина, а лише творець політики, тобто особистість, яка справляє реальні впливи на владу у відповідності зі своїми цілями й намірами, інакше кажучи, суб'єкти політики – це люди, які здатні формулювати й реалізовувати свої політичні цілі.

Взагалі суб'єктами політики можуть бути громадянин та організація, суспільний клас і партія, етнос і держава. Існує думка, що суб'єктами політики є лише активні її учасники, які свідомо висувають політичні цілі й ведуть боротьбу за їх досягнення. Така позиція, по суті, обмежує коло суб'єктів політики лише політичними інститутами, елітами й лідерами, залишаючи поза його межами абсолютну більшість рядових виборців, особливо тих, хто з різних причин узагалі не бере участі в голосуванні. Проте й у такій неучасті проявляється політична суб'єктність громадян, яка може полягати в пасивній протидії офіційно здійснюваній політиці. Від участі в політиці у будь-яких її формах не може відмовитися ніхто. Досягнувши певного виборчого віку кожний громадянин так чи інакше стає її суб'єктом. Інша справа - ступінь участі в політиці, наділення владними повноваженнями. Вона може коливатися в межах від рядового виборця до наділеного величезними повноваженнями глави держави [6, с. 322]. Люди, природа та організації поряд з усім спектром соціально-економічних процесів, що виникають під час їх взаємодії, обов'язково повинні розглядатися, на думку професора О. Коротич, як об'єкти політики [7, с. 83].

Щодо використання поняття «особистість» в сучасній політологічній літературі, то спеціальних праць з цієї проблематики майже не існує. Дефініція «особистість» досліджується у навчальній політологічній літературі у контексті тем «Влада і особистість» або «Особистість як суб'єкт політики». У політологічному дискурсі існує проблема стосовно ролі особистості в політичному процесі. Історично в інтерпретації проблеми ролі особистості в політичному процесі виокремлюються три основні напрямки. Перший представлений концепціями Т. Аквінського, Ж. Бодена, Д. Віко, Т. Гоббса, Е. Дюркгейма, К. Маркса, які відводять особистості пасивну роль у політичному процесі й розглядають індивіда винятково як об'єкт політичної реальності. Представники другого напрямку – А. Адлер, Г. Лассуелл, Г. Сковорода, В. Парето, З. Фрейд, С. Хук, – відводять людському факторові вирішальну роль у визначенні напрямків політичних процесів, тобто вважають особистість суб'єктом політики. Представники третього напрямку В. Винниченко, М. Вебер, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Е. Фромм визнають, що особистість у процесі взаємодії з політикою може виступати як в ролі об'єкта, так і в ролі суб'єкта [8, с. 2].

Значну кількість робіт сучасних українських дослідників було присвячено дослідженню різноманітних аспектів взаємодії особистості і політики. Серед них роботи І. Алексєєнко, С. Брехарі, Д. Видріна, М. Головатого, Ф. Грінстайна, Г. Ділігенського, Н. Гедікової, Е. Єгорової-Гантман, Ю. Ірхіна, М. Катаєвої, Кудряшової, В. Кременя, В. Мирончука, Л. Нагорної, А. Пахарєва, А. Пойченка, В. Храмова, О. Шестопаля. Процес взаємодії особистості і політики розгортається у двох площинах: з одного боку особистість формує політичну ситуацію, впливає на хід політичного процесу, з іншого боку політична реальність впливає на формування окремих структур особистості та на її поведінку. Процес взаємодії зумовлює як зміну особистості під впливом політики, так і зміну політичної реальності в результаті впливу на неї особистості.

Але основою політичною діяльності є особистість і її суб'єктивні духовні якості та проблема їх об'єктивації в процесі соціалізації у відповідні політичні установки та політичну культуру. Ставлення особистості до зовнішнього світу, до інших людей і до самого себе визначає її спрямованість на об'єкт. Даним об'єктом можуть виступати як елементи

матеріальної і духовної культури, інші люди, так і сам суб'єкт. Спрямованість на об'єкт характеризуються сукупністю стійких мотивів діяльності, що виникають на основі інтересів особистості, схильності й переконань, тобто на основі переробки інформаційного потоку, доступного особистості [9, с. 138].

Об'єктивація духовних якостей вкрай необхідна для політичного процесу і, взагалі, саме на це і спрямований весь процес соціалізації особистості. Треба відзначити, що суб'єктивність - це єдиний засіб, за допомогою якого ми пізнаємо світ. Суб'єктивність поділяють на загальнолюдську та індивідуальну, і всі теорії та філософські концепції, які формують наше розуміння про світ, засновані на цих цінностях. Суб'єктивність всередині нас є тільки істиною, незважаючи на припущення про суб'єктивність «істини», яке ми робимо. Створення світогляду всередині нас є суб'єктивним, поряд з існуванням концепції відкриття або створення ідей. Об'єктивізація все ж таки перетворює суб'єктивність духовних якостей особистості на конкретні політичні установки та підвищує рівень політичної культури. Людина завжди є усвідомлювальним, самоусвідомлювальним суб'єктом, що є необхідною умовою формування її духовного світу. Духовний світ особистості є утворенням ідеальним, яке належить до суб'єктивної реальності [10, с. 17].

За своєю природою духовні якості людини завжди суб'єктивні. Насамперед духовність виявляється у спрямуванні інтересів, схильності людини до пізнання, засвоєнні та створенні духовних цінностей та якостей. Духовні цінності містять наступні складові: загальногуманістичні (добро, краса, любов, знання) та індивідуальні (інтереси, погляди, переконання, духовний ідеал, який є уявленням людини про такі якості особистості, такі особливості її ставлення до природи, людей, світу в цілому, які є гідними наслідування). Отже, духовні ціннісні орієнтації особистості необхідно розглядати як складну систему психічних утворень, яка спрямована на процес засвоєння (сприймання, інтеріоризацію, створення) духовних цінностей та появи певних якостей людини. Водночас це є позитивна установка особистості на духовні вчинки. За умов цілеспрямованого формування духовні цінності та якості можуть набути вищої форми (а це й є їх об'єктивація) – трансформуватися до духовних потреб, тобто систему мотивів активності людини, яка спонукає людину до різних видів духовної діяльності (пізнавальної, естетичної, комунікативної). На відміну від інших видів діяльності, духовна діяльність визначається не прагматичними цілями, а спрямована на задоволення безкорисливих духовних потреб (у знаннях, спілкуванні, естетичному задоволенні). Але, духовні якості як психологічний феномен є творчою здатністю людини до психічної самореалізації та самовдосконалення й мають складну структуру [11].

Наявність цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до оточуючого, яка виникає зі значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для її життя. Особистість починає узгоджувати і будувати свої взаємини з іншими, спрямовувати зусилля на самовдосконалення відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, власних переконань і поглядів, що є виявом її духовних потреб у самореалізації і саморозвитку. Але в процесі соціалізації у людини виникають духовні потреби, що означає прагнення індивіда до засвоєння загальнолюдських та індивідуальних цінностей і їх створення в процесі духовних видів діяльності. В індивідуальні цінності входять інтереси, погляди, ідеали, потреби особистості, які є результатом усвідомлення оточуючого світу і свого власного місця в ньому. А політика та політична діяльність у ході процесу соціалізації і є для особистості самореалізацією.

Соціалізація – це соціальний феномен, який містить два взаємопов'язаних процеси – засвоєння й активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок власної активної діяльності. Але процес засвоєння соціального, у тому числі й політичного досвіду, відбувається шляхом включення індивіда в суспільно-політичні зв'язки, а надалі вже не можна успішно політично соціалізуватися поза активною політичною діяльністю, не вступаючи у взаємодію з політичним середовищем. Поступово особистість у ході політичної соціалізації формує свої політичні цінності, ідеали, але взаємодія з політичним середовищем

може викликати в об'єкта політичної соціалізації проблему об'єктивації. Дійсно, відчуття та духовні якості, що виникають як суб'єктивний стан, перетворюються у сприйняття об'єкта. Але поступово об'єкт політичної соціалізації поступово уніфікується. Так, наприклад, характеризуючи сутність об'єктивації, філософ М. Бердяєв визначає її характерні особливості: відчуженість суб'єкту від об'єкту, поглинання індивідуального та особистісного загальним, безособово-універсальним, панування необхідності, зовнішня детермінація, придушення та закриття свободи, соціалізація людини та її думок, яка знищує людську оригінальність [12, с. 273]. Філософ вважав, що в об'єктивації не існує залучення до предмету, вона означає втрату свободи інтуїції та відчуттів, підкорення їх необхідності, яка панує у світі. Але сутність політичних установок та рівень політичної культури особистості щодо вирішення проблеми об'єктивації залежить вже від розвитку політичних інститутів, громадянського суспільства в країні.

У зв'язку з тим, що політична соціалізація багато в чому визначається потребами політичної практики, найважливішою психолого-педагогічною проблемою є створення ефективних технологій, які оптимізують процес засвоєння особистістю цілей і цінностей пануючої в суспільстві політичної культури. Вибір тієї чи іншої моделі політичної соціалізації диктується типом суспільно-політичних відносин і рівнем розвитку демократії в країні. Модель, яка функціонує в українському суспільстві, загалом орієнтована на західноєвропейський тип політичної соціалізації, який відрізняється високим ступенем особистісної свободи в поєднанні з відповідальністю людини за свій вибір і свої вчинки [13, с. 138].

Найважливішою відмінною ознакою національної моделі політичної соціалізації особистості, що формується, стала інституалізація тези про неприпустимість силових методів нав'язування політичних цінностей. Наукове обґрунтування цього процесу базується на теоріях, орієнтованих на добровільне, свідоме й вільне прийняття людиною політичних цілей і на її усвідомленому виборі свого ставлення до політичної діяльності. Принциповим моментом у цьому процесі є формування позитивної психологічної установки й добровільності прийняття норм і цінностей пануючої в суспільстві демократичної політичної культури. Тому всі духовні якості особистості повинні через об'єктивацію в процесі соціалізації перетворитися у політичні установки та політичну культуру.

Сутність політичної культури полягає в тому, що у людей в процесі навчання і накопичення ними власного досвіду формуються більш менш сталі, типові для певної спільноти «зразки» орієнтацій відносно політичної системи, її інституцій, інших учасників політичного процесу, а також відносно самого себе [14, с. 195]. Дійсно, є «зразки», але й є самодостатня особистість із своїми політичними установками та рівнем політичної культури. Виховна функція політичної культури (політична соціалізація) спрямована на формування і розвиток індивіда як суб'єкта політичних відносин. Це відбувається на основі тих політичних цінностей та норм поведінки, які переважають у суспільстві в цілому або відповідають інтересам і цілям тих чи інших соціальних спільнот.

Недостатній рівень засвоєння демократичної політичної культури є однією з причин відчуження людей від суспільно-політичних процесів в українській державі. Треба підкреслити, що Україна ще молода держава і за роки свого існування ми стали свідками зростаючого розколу всередині суспільства, змін усталених ціннісних систем, моральних норм та намагань у пошуку рис нової цілісності. Невпевненість духу часу відображається в постійних дискусіях з приводу ірраціональності, зростання ризиків, майже статусному обґрунтуванні ідеології безпорадності перед руйнівними впливами епохи. Стрімка сила духовно-ціннісних пошуків опиняється у вакуумі духовності, який нічим наповнити, окрім схожих на заклинання сентенцій про перехідність, маргінальність, нестабільність часу та відчуття себе в ньому. У ситуації, коли світ для людини й людина для світу втрачають знайомий та зрозумілий характер, відчувається нагальна необхідність пошуку особистості, в якій може розкритися нове відображення себе в дзеркалі часу. Визначена проблема

перебуває в площині кризи ідентичності з відсутністю відчуття перспектив життєвого шляху. У розгорнутому розмаїтті ідентифікаційних підходів – етнічному, релігійному, політичному, регіональному, гендерному тощо, – прихованим залишається сутність особистісного бачення – відкриття себе в істинно людському «Я» [15, с. 7]. Отже, подолання кризи ідентичності є нагальною потребою соціалізації особистості.

Література:

1. Титарчук М. О. Поведінка особистості як діяльність: соціально-філософський погляд [Електронний ресурс] / М. О. Титарчук // Мультиверсум: філософський альманах. — 2006. — № 58. — Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_58/Tytarchuk.htm.
2. Аристотель. Сочинения: В 4 т. / Аристотель; [Ред., вступ.ст. А. И. Доватур]. — М. : Мысль, — Т.4. — 1983. — 830 с.
3. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. / А. Н. Леонтьев [Под ред. В. В. Давыдова и др.]. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 1. — 1983. — 392 с.
4. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — Москва : Педагогика, 1976. — 416 с.
5. Староста В. І. Поняття «особистість» у навчальній педагогічній літературі [Електронний ресурс] / В. І. Староста, В. О. Штефуца // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти 2012. — № 8. — Режим доступу: http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip8.html.
6. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник для вузів / П. П. Шляхтун. — Київ : Либідь, 2002. — 576 с.
7. Коротич О. Уточнення переліків суб'єктів і об'єктів регіональної політики держави / Олена Коротич // Публічне управління: теорія та практика. — 2011. — № 1(5). — С. 81-89.
8. Брехаря С. Г. Особистість як суб'єкт політики: мотиваційний аспект реалізації політичної влади : автореф. дис...канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Світлана Григорівна Брехаря. — К.: Б. в. — 19 с.
9. Лупанова Н. А. Социальное и профессиональное самоопределение личности как психолого-педагогическая проблема / Н. А. Лупанова // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. — 2008. — № 7(11). — С. 136-140.
10. Васильєва О. Духовність та духовний світ особистості / О. Васильєва // Українське релігієзнавство. — 2003. — №27 – 28. — С. 14-22.
11. Маценко Ж. М. Суб'єктивні чинники феномену духовності в синергетичному контексті / Ж. М. Маценко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.psy-genetno.org.ua/node/153>.
12. Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики / Н. А. Бердяев // Царство Духа и царство Кесаря. — М.: Республика, 1995. — С. 164-288.
13. Карнаух А. Політична соціалізація студентської молоді: сутнісні характеристики, особливості, тенденції / А. Карнаух // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2006. — Вип. 17. — С. 136-140.
14. Поліщук І. О. Політична культура: дефініція, структура, функція / І. О. Поліщук // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х.: Право, 2013. — Вип. 3 (17). — С.194-196.
15. Астахова Т. Г. Сутність духовного лідерства в персоналістичній концепції М. О. Бердяєва / Т. Г. Астахова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. — 2013. — Вип. 57. — С. 7-12.

Берега В. А. Личность: проблема объективации духовных качеств в контексте социализации

Личность одновременно является и субъектом, и объектом политической социализации как процесса становления ее политической культуры. Развертывание последней происходит через осмысление политических интересов и потребностей, особенностей политического роста и активности человека. Ее политическая деятельность в значительной степени зависит от субъективных духовных качеств и их направленности на объективацию в политических процессах. Именно на реализацию духовных качеств личности и направлен процесс ее социализации. Хотя как социальный феномен социализация одновременно является усвоением и активным воспроизведением индивидом системы социальных связей на основании собственной деятельности. Следовательно, решение задачи объективации духовных качеств личности в процессе социализации является одной из актуальных проблем развития современного общества.

Ключевые понятия: личность, духовные качества, социализация, политическая социализация.

Bereza V. Personality: the problem of objectification of spiritual qualities in the context of socialization

Personality is both subject and object of political socialization as a process of formation of its political culture. Deploying of the latter takes place due to the reflection of political interests and needs, characteristics of political growth and human activity. Its political activity largely depends on subjective spiritual qualities and their focus on the objectification of the political processes. It is on the realization of the spiritual qualities of the person that the process of socialization is directed. Although as a social phenomenon socialization is simultaneously the active learning and reproduction of social relations of the individual based on its own activities. Thus, solving the task of objectification of spiritual qualities of the individual in the process of socialization is one of the urgent problems of modern society development.

Keywords: personality, spiritual qualities, socialization, political socialization.

УДК 316.652.2

Прухницька Ольга Володимирівна,

доцент кафедри соціології Національного технічного університету «КПІ»

ПОНЯТТЯ І ЦІННІСНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСЕНСУСУ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті проаналізовані ціннісні тлумачення консенсусу в сучасній політичній науці. Розглянуто структуру поняття «консенсус», виділені його ознаки, розглянуті особливості його політологічного тлумачення.

Ключові слова: відносини, демократія, згода, консенсус, конфлікт, криза, політика, цінність.

«Консенсус» (від лат. consensus – згода, одностайність) означає збіг думок, взаєморозуміння, спільність дії. У словниках даний термін визначається як загальна згода із суперечливих питань» [5, с. 245]; думка якої дотримуються всі чи більшість; спільна згода, особливо в думках» [13, с. 302]; спільна згода переважна думка» [11, с. 216]; «однозначність, згода, особливо в думках; відповідно, спільна думка» [9, с. 388]; «думка, з якою погоджується чи котру приймає кожен у групі» [2, с. 289]. Як зазначає М. Касьян: «у визначеного загального поняття консенсусу немає єдності, в одне і теж визначення

включаються значення, котрі певною мірою суперечать одне одному (наприклад, одногосність і думка більшості чи переважна думка)» [10, с. 47].

Отже, актуальність цієї статті зумовлена розумінням та характеристикою поняття консенсусу як політичної категорії. Як політичний термін «консенсус» також вживається в декількох значеннях. Так, відомий американський політолог Г. Моргентау розглядаючи в роботі «Правда і влада» проблему взаємовідносин уряду і «приватної сфери» в США, відзначає, що на відміну від традиційної концепції, згідно якої «приватна сфера» вважалась незалежною від уряду, «новим ідеалом є консенсус, тобто конвергенція публічної і приватної сфери на умовах першої» [6, с. 53].

У соціології під консенсусом розуміється «згода значущої більшості людей будь-якого суспільства щодо найбільш важливих аспектів його соціального порядку, виражена у діях» [12, с. 134].

Згідно сучасних соціологічних теорій, досягнення цілковитого консенсусу в масштабах великих суспільств є неможливим. Однак, всі суспільства досягають або прагнуть досягти достатнього консенсусу, що характеризується відсутністю громадянських війн, революцій та інших потрясінь.

Розвиток соціальних відносин людей є завжди метою конкретного суспільства. Соціальні відносини за своєю природою є відносинами рівноправності і співробітництва.

Виходячи із сучасних реалій, вітчизняні вчені стверджують, що «поки не відбудеться перелом у розвитку соціальних відносин людей, не буде перелому ні в економіці, ні в політиці, ні в мисленні людей» [7, с. 5].

Політологічне тлумачення категорії «соціальні відносини» вирізняється дихотомністю, тобто консенсус тлумачиться, з одного боку, як поняття суспільно-позитивне в широкому розумінні, а з іншого – консенсус розглядається як механізм, процедура залагодження конфліктів.

Консенсус в політиці означає спільність позицій, взаємну згоду, єдність у збіжних моментах, які встановлюються у суспільстві або до яких приходять соціальні групи, незважаючи на властиві їм відмінності, протилежні інтереси, зумовлені соціальними, політичними, національними та іншими особливостями з приводу питань спільної життєдіяльності, що викликають взаємний інтерес (державного устрою, чинного порядку норм і правил та ін.). в основ консенсусу лежить опора на думку кожної сторони, її врахування, знаходження в позиціях спільного, того, що об'єднує, а не роз'єднує, а також вироблення такого рішення, яке коли й не може бути підтримане всіма, то ніким не буде відкинута. Консенсус потребує копіткої і тривалої роботи, особливо підготовчої, щодо погодження позицій.

Американський політолог Г. Моргентау вважає, що необхідною умовою демократичного устрою «є консенсус стосовно основ соціального і економічного порядку, який мають бути готові прийняти всі учасники політичного процесу» [10, с. 273].

Широке політологічне розуміння консенсусу багато в чому збігається із соціологічним, оскільки світ політичного і світ соціального – суміжні. Політичні процеси та феномени (влада, держава, політичні партії, тощо) своїми витокami пов'язані із сферою соціального. Відтак можна говорити про можливість забезпечення базового консенсусу для суспільства, міжнародної спільноти. Базовий консенсус тлумачиться як «загроза значущої більшості будь-якої спільноти стосовно найбільш вагомих аспектів його соціального порядку, що має вираження у погоджених діях людей, котрі обумовлюють існування і функціонування даної спільноти» [4, с. 137].

Консенсус існує тоді, коли велика частина дорослих членів суспільства перебуває у відносній згоді зі своїми переконаннями про те, які рішення можуть бути прийняті. Отже даний, феномен є певною неперехідною цінністю, покликаною забезпечувати суспільний порядок.

Тому метою даної статті є з'ясування системи цінностей загальноприйнятих в певному суспільстві, що об'єднує його і гарантує стабільний розвиток. Разом з тим, консенсус не передбачає активної згоди з боку кожного рядового громадянина з будь-якого питання. Згода може проявлятися і в пасивній формі, а головною властивістю будь-якої його форми є загальне визначення норм і цінностей, які об'єднують людей.

У розвинених демократичних системах розрізняють важливі досягнення можливої згоди і забезпечення мети розвитку суспільства з утвердженням базових цінностей людського розвитку (свобода, рівність, добробут), які складають структуру уявлень, що домінують у даному суспільстві; правила гри або процедури; конкретний уряд і політичний курс. Зазначені напрямки згоди створюють між собою різні рівні консенсусу.

Перший рівень – консенсус на рівні суспільства, що передбачає в умовах демократії однорідну політичну культуру, як основу, яка цементує базові цінності суспільства. У протилежному випадку в суспільстві домінує фрагментована різнорідна політична культура, що роз'єднує людей і несе в собі загрозу нівелювання демократичних цінностей.

Другий рівень – консенсус процедурний; встановлює правила гри, наприклад, у виборчому процесі. Процедурні правила фіксується у конституціях, нормах, законах, які регулюють застосування владних повноважень. В основі правил закладено порядок розв'язання конфліктів. Для демократичного суспільства поширеним правилом розв'язання конфліктів є принцип більшості (мажоритарний принцип). Процедурний консенсус є неодмінною умовою демократії, основний консенсус може бути цільовим результатом процедурного консенсусу.

Третій рівень консенсусу – поточна згода з питань тактики даного уряду і даного політичного курсу. Головні суб'єкти даного рівня – офіційна влада і опозиція. Оптимальна догма такого консенсусу – толерантні відносини між суб'єктами в ході дискусій.

Наявність трьох рівнів консенсусу є необхідною умовою динамічної стабільності демократичного суспільства. Не випадково найбільш досконалою сучасною догмою консенсусу є плюралістичний консенсус, який передбачає договір щодо різноманітності й терпимості до різних підходів. Слід мати на увазі, що сам по собі плюралізм не може слугувати гарантією досягнення на його основі консенсусних суспільно-політичних відносин. Так, загальноприйнято, що однією з базових основ утвердження в суспільстві плюралізму слугує багатопартійність. Однак, якщо поглянути на сучасне українське суспільство з великою кількістю дрібних, розділених партій, стає очевидним, що запорукою плюралістичного консенсусу мають слугувати взаємодія партій з населенням, вплив виборців на характер їхньої діяльності, врахування ними інтересів громадян.

Поряд з цим необхідною умовою утвердження консенсусу на плюралістичній основі у демократичному суспільстві слугують: наявність політичної конкуренції, розвиток активної участі населення в суспільно-політичних процесах, розвинена політична культура особистості, наявність авторитетних політичних лідерів, соціально орієнтовані ринкові відносини.

Під консенсусом у розумінні громадянської згоди доцільно розуміти стан соціально-політичної системи, котрий характеризується значною підтримкою з боку населення існуючого державного устрою і політики, відсутність їх активного неприйняття, котра дозволяє керувати суспільством ненасильницькими методами. Єдність ідеалів і сукупність спільних соціокультурних орієнтирів та орієнтацій дозволяє свідомо регулювати відносини між індивідами, соціальними групами, злагоджувати протиріччя, які виявляють себе у певних політичних феноменах. Революції, соціальні потрясіння, безкомпромісні варіанти політичної поведінки розглядаються в рамках консенсусної парадигми як аномалія політичного життя, що виходить за межі допустимих норм і принципів організації суспільства. Тому для свого органічного існування політика має чинити перепони конфліктам і кризам, підтримувати стан «соціальної солідарності» (Е. Дюркгейм), виявляти постійний «педагогічний» вплив суспільства на громадян (Д. Дьюї). Визначення

верховенства культурних норм цінностей в політичному і соціальному житті ґрунтується на впевненості у можливостях людини свідомо розпоряджатися і своїми, і громадськими ресурсами. Гуманізм, впевненість у можливостях людини чинити опір руйнуванню влади та суспільства знайшли у парадигмі консенсусу всебічне теоретичне обґрунтування.

Якщо ще наприкінці XIX ст. консенсусна парадигма не мала переважного впливу перед теорією конфлікту, то 70-80-ті роки XX ст. принесли значне ускладнення громадських і політичних зв'язків, масове розповсюдження ідеалів соціальної держави і, продемонструвавши значне підвищення статусу індивіда, дали поштовх синтезу конфліктної і консенсусної парадигм.

Піднесення політичної значущості консенсусних начал політики базувалось перш за все на подоланні Заходом розколу суспільства на антагоністичні класи, а також на піднесенні ролі середнього класу. Таким чином, в останнє десятиліття намітилось підвищення теоретичного авторитету консенсусної інтерпретації природи політичного життя. Це дозволяє визнати, що єдність ціннісних соціокультурних орієнтирів політичної поведінки широких соціальних прошарків відображає реалії лише окремих високорозвинених західних держав.

Консенсус, як цілісну гаму принципів, установок та підходів, К. Гаджиєв вважає основою будь-якої парадигми. Зважаючи на вагомість явища консенсусу, яке по своїй первісній суті можна порівняти із доцентровою силою у фізиці, цілком зрозумілим є його широке використання. Про консенсус можна говорити, як про сукупність ідейно-політичних підходів; результат синтезу усіх попередніх течій в економіці, політиці, релігії, філософії; досвід зіткнення інтересів і суперечностей, розв'язання і вирішення у процесі життєдіяльності суспільства конфліктних ситуацій. В разі ж домінування, абсолютизації якоїсь однієї ідеї порушується і деформується природний хід подій, а суспільно-історичний розвиток вивертає на шлях, на якому можливі непередбачувані наслідки.

Поняття «консенсус» тісно пов'язане з близьким до нього поняттям консолідації, яка означає об'єднання тих чи інших сил з певною метою, тобто досягнення своєрідної угоди, договору. У світлі даного співставлення надзвичайно рельєфно постає думка М. Вебера про те, що політична, соціальна дія чи просто поведінка індивідів або груп, які базуються на угоді, відрізняються від дій, поведінки, які базуються на консенсусі. Консенсус, як тлумачив його М. Вебер, повинен існувати по «договору», а щоб останній міг реалізуватися, спочатку виникає консенсус, а вже потім, в силу його існування, може виникати певна угода, а не навпаки. Відтак ми можемо говорити про консенсус, як про необхідну умову колективної дії, колективної угоди. Поняття консенсус, таким чином, виражає глибокий, первинний, елементарний шар соціальної та політичної інтеграції, на відміну від поняття договору, зокрема, «суспільного». В якості ідеального типу веберівський консенсус фіксує певний мінімум узгодженості, соціального порядку у взаємних очікуваннях та в деякій мірі і в діях.

Неможливо уникнути і необхідності розгляду такої важливої обставини, як співставлення, виведення взаємозв'язку і взаємовпливів між поняттями консенсус і стабільність.

Щоб зрозуміти ціннісну основу консенсусу, варто зосередитись на внутрішніх, психологічних сторонах даного явища. Виходячи з цього, слід зазначити, що людина, як біологічна істота, прагне утвердити своє призначення, котре полягає у тім, аби забезпечити організму максимальну здатність до адаптації, почуття безпеки, радість і прагнення до вдосконалення. Радість, щастя можуть бути досягнуті людиною лише тоді, коли все функціонування організму буде спрямовуватися на його розвиток. Саме звідси виникає бажання до повторення, продовження даної поведінки. Противагою цьому є поведінка, що перешкоджає оптимальному розвитку організму, яка викликає у суб'єкта стан гіркоти, депресії, невдоволення і примушує його утримуватись від подібної саморуйнації, аби уникнути неприємних відчуттів.

Для утвердження консенсусу недостатньо й налагодження соціальних контактів, оскільки вони самі по собі не призводять до виникнення симпатії та консенсуалізації соціальної групи. Досвід врегулювання конфліктних ситуацій засвідчує, що шлях до консенсусу лежить через ціннісні установки. Конфліктуючі сторони вживають тих чи інших заходів, виходячи не з наявності певних об'єктивних обставин, а з того, як вони бачать і оцінюють обстановку. Це дало підстави американським авторам Д. Прюїтту і Дж. Рубіну визначати конфлікт як конфлікт особистісного сприйняття інтересів [8, с. 67]. Ще раніше аналогічна ідея була сформульована в установі ЮНЕСКО, де говориться, що війна починається у свідомості людей.

Приклади, пов'язані з психологічними особливостями орієнтації в умовах конфлікту і кризи, інтенсивно розробляються в науці, головним чином американській, починаючи з 1960 років. Проблеми пошуку згоди в умовах конфлікту і кризи, аналізу перепон, що стоять на цьому шляху, стають дедалі актуальнішими.

В контексті дослідження даної проблеми надзвичайно важливим є з'ясування дискусійного питання щодо ролі «авторитарного консенсусу», який в нашій історії мав місце в різноманітних формах від «православ'я-самодержав'я-народність» до «соціально-політична та ідейна єдність радянського народу». Цінність подібних різновидів «авторитарного консенсусу» заперечується всією історією гуманістичної суспільно-політичної думки (Е. Роттердамський, І. Кант, Е. Фромм та ін.). Заперечення ціннісної основи досягнення стабільності соціуму через наявність в історичному розвитку різних варіантів «авторитарного консенсусу» є до певної міри спрощенням ситуації. Консенсус є іманентним демократії. Диктаторські режими передбачають постійне застосування насилля або загрозу його відтворенню. Це видається нелогічним у суспільстві, де досягнуто консенсусу. Не може бути пояснена і згода населення піддаватися репресіям з боку влади. Монолітність тоталітарних суспільств – лише видимість. Як тільки жорсткі обмеження, що накладаються режимом, знімаються, одразу виявляються відсутні раніше суперечності. Отже, справжній суспільний консенсус формується тільки в умовах свободи, а свободу членів політичної спільноти забезпечує лише демократія, яка передбачає плюралізм, при чому плюралістичність суспільства розглядається не як історичний релікт, котрий згодом може бути подоланий, а, навпаки, - по мірі розвитку демократії вона зростає.

Підкреслимо, що цінності, як і претендують на роль базового консенсусу плюралістичного суспільства, мають відповідати тьом вимогам:

- бути спільними, охоплюючими різні цінності системи більш низького рівня і таким чином гарантувати взаємну терпимість;
- являти собою досить конкретні поняття, які не допускають суперечливого тлумачення;
- адекватно відображати практичний досвід життєдіяльності соціуму.

До цінностей, що відповідають зазначеним критеріям, належать національна і релігійна ідентичності, які самі по собі далеко не всеосяжні, а за визначенням виключають із «сфери консенсусу» частину населення. Отже, консенсус, який базується на них є лише різновидом демократії більшості. Причому в суспільствах, де меншість виведена за межі національного чи релігійного консенсусу зазначені цінності взагалі не можуть сприяти досягненню суспільної згоди. На сучасному рівні розвитку суспільства і людини в умовах автономії волі, свободи вибору базова цінність консенсусу носить тимчасовий характер. Національна чи релігійна консолідація населення відбувається тоді, коли цінностям щонебудь загрожує: в період боротьби із зовнішньою агресією, за національну державність, за свободу віросповідання і т. п. [1, с. 15].

Отже, консенсус є, першзавсе, паліативним засобом для недопущення виходу соціально-політичного протиріччя, кризи в стадію насильницьких дій [3, с. 613].

Література:

1. Варламова Н. В., Пархоменко Н. Б. Между единогласием и волей большинства (политико-правовые аспекты консенсуса) / Н. В. Варламова, Н. Б. Пархоменко. — М., 1997. — 66 с.
2. Касьян Н. Ф. Консенсус в современных международных отношениях: Международно-правовые вопросы / Н. Ф. Касьян. — М.: Международные отношения, 1983. — 120 с.
3. Кузьмін В. П. Компроміс як метод виходу з політичної кризи / В. П. Кузьмін // Держава і право: Зб. Наукових праць. Випуск 28. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — 619.
4. Политология. Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянов. — М. изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — 431 с.
5. Словарь иностранных слов. — М.: Русский язык, 1988. — 624 с.
6. Современная западная социология: Словарь / [Сост. Ю. Н. Давыдов (руководитель) и др.]. — М.: Политиздат, 1990. — 432 с.
7. Социальные отношения : проблемы и перспективы развития / отв. ред. Н. Н. Мокляк. — К.: Наукова думка, 1993. — 220 с.
8. Druitt D., Rubin G. Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement / D. Druitt, G. Rubin. — N.Y., 1984. — 246 p.
9. Longman Dictionary of Contemporary English [Third Edition]. — L. : Longman Dictionaris, 1995. — 720 p.
10. Morgentan Y. G. Truth and Power / Y. G. Morgentan. — N.Y. – Wash. L., 1970. — 424 p.
11. The Webster's New Encyclopedic International Dictionary of the English Language. — New-York. — 1974. — 920 p.
12. The Webster's New Twentieth Century Dictionary [Second Edition]. — Collins World, 1975. — 860 p.
13. Webster New World Dictionary [Second College Edition]. — New-York-Cleveland, 1970. — 960 p.

Прухницька О. В. Понятие и ценностные толкования консенсуса в современной политической науке

В статье проанализированы ценностные толкования консенсуса в современной политической науке. Рассмотрена структура понятия «консенсус», выделены его признаки, рассмотрены особенности его политического толкования.

Ключевые слова: демократия, консенсус, конфликт, кризис, отношения, политика, соглашение, ценность.

Pruhnitska O. The concept of interpretation and value consensus in contemporary political science

The article analyzes the interpretation of value consensus in contemporary political science. The structure of the concept of «consensus», highlighted his features, the features of its political interpretation.

Keywords: democracy, consensus, conflict, crisis, relationships, politics, the agreement value.

УДК 327

*Мотрен Святослав Миколайович,
аспірант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМНИЙ ВУЗОЛ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ

Означено труднощі на шляху до побудови глобального демократичного політичного порядку. Охарактеризовано і обґрунтовано глобалізм як одне з найбільш проблемних явищ сучасного світового розвитку. Подано розгорнутий огляд негативних практик, обумовлених глобалізованою політичною кон'юнктурою. Наведено ключові положення стратегії системного реформування.

Ключові слова: *глобалізм, демократія, система світового порядку, міжсуб'єктні відносини.*

У ХХ ст. демократія в її різних формах зуміла продемонструвати життєздатність, знайшла вихід із численних кризових ситуацій. Що ж стосується ХХІ ст., його реалій, то вони актуалізують імперативи оновлення демократичної системи, і це, насамперед, – глибокі соціально-економічні, політичні, культурні, духовні трансформації. У своїй динаміці вони збігаються з домінуючою тенденцією сучасного світового розвитку – глобалізацією, яка зумовлює формування нової системи світового політичного порядку, а ще відкриває перспективи становлення глобального суспільства. Повноцінна організація обидвох утворень потребує мережі глобального управління, здатної артикулювати спільні інтереси, виплекати і захистити систему універсальних цінностей, забезпечити загальні потреби та дати раду із небезпеками. Помітні уже наявні ознаки глобальних структур, їхні контури виразно проступають на тлі розширення простору міждержавного і наддержавного регулювання, зростання прав і повноважень глобальних наднаціональних інституцій.

Водночас можливість реально-діяльних звершень, здійснюваних, передусім, у інституціональній площині міжсуб'єктних відносин під девізом формування демократичної системи світового політичного порядку, ускладнюють численні виклики, котрі піддають адаптаційний ресурс демократії значному випробуванню: це чинники системного характеру – специфічні проблеми становлення демократичної системи, пов'язані, зокрема, з відсутністю соціально-психологічних і культурних засновків, які б могли сприяти ефективному функціонуванню демократії у новому для неї середовищі, а також її суто внутрішні, якісні проблеми, що опираються на міцний культурно-історичний фундамент. Оцінюючи наслідки глобалізаційних зрушень в цьому спектрі, маємо констатувати, що нині перетворення світового простору, регулювання міжнародних відносин, управління світовим розвитком здійснюється переважно в інтересах суб'єктів глобального управління. Так, поширення глобальних процесів демократизації, інтенсифікація світових взаємосплетінь теоретично надихають конструювання глобальної соціальної реальності, наближеної до демократичного ідеалу. Проте використання маніпулятивних технологій у глобальних процесах, розгорнутий арсенал різноманітних інструментів політичного тиску виявляють гостру проблематичність виведення демократичного порядку ухвалення політичних рішень на глобальний рівень. Глобалізація, з одного боку, стає промоутером конструкту глобальної демократії, стимулює пошук і розгортання демократичних форм глобальної взаємодії. Глобалізм, натомість, підтримує зворотні процеси, виступає чи не головним суперником практичного утілення явища глобальної демократії, спричиняється в результаті до виникнення своєрідного парадоксу, коли «демократична риторика маскує антидемократичний зміст політичного процесу» [5, с. 35].

Звідси, мета даної статті – окреслити перспективи розгортання демократичної моделі світового політичного порядку через подолання негативних практик/ деструктивних впливів,

продиктованих кон'юнктурними приписами системи глобалізму; а також – запропонувати шляхи вирішення актуальних проблем, аби привести у відповідність перебіг світової політичної практики нормам демократичного процесу.

Зауважимо: більшість положень, присвячених аналізу різнобічних аспектів побудови механізму глобальної демократії, торкаються перш за все критики саме чинної системи глобалізму, явищ і практик, які вона обумовлює. Водночас дослідники переважно ніколи не ставлять крапку по викладі критичних зауважень, що логічно витікають від споглядання дифузних процесів цієї сучасної глобальної дійсності та прочитання її змістових політичних виявів. За описом і прискіпливим витлумаченням численних проблем, як правило, надходять зважені і добре вивірені рекомендації, котрі подають, насамкінець, надійну стратегію системного реформування. Перш, ніж приступити до викладу її програмних засад, означимо труднощі на шляху до повної завершеності цього процесу.

З-поміж основних проблем демократії, що проявляються як на міжнародному, так і внутрішньополітичному рівнях, – звуження сфери суверенної влади державних демократичних інститутів, суперечності між системою міжнародного права, національними інтересами і правами людини, а також «автономізація політики». Як слушно зауважує Д. Коробка, у третьому тисячолітті змінюються головні параметри глобальних міжсуб'єктних відносин, а разом з цим і фундаменту міжнародної безпеки: «якщо раніше вони були пов'язані з військовою рівновагою, рівнем конфліктності та загрозою світової війни, то сьогодні на перший план виступає боротьба з нетрадиційними небезпеками – міжнародним тероризмом, транснаціональною злочинністю, незаконною міграцією населення, інформаційними диверсіями» [1, с. 74]. В умовах індивідуалізації, яка чимраз дужче посилюється, постмодерне суспільство стикається з проблемою дисбалансу між системою міжнародного права, заснованою на концепції держави і національних інтересів, та правами людини, що стали символічним капіталом демократичного театру світової політики, провідна роль в якому належить США та низці західних демократій. Її специфіку характеризують реалії, коли право громадян на свободу вступає в суперечність з правом держави на суверенітет. Проявляється це у випадках необхідності чи доцільності застосування сил міжнародного порядку, санкцій, з метою захисту громадян країни, їхніх прав та свобод, від авторитарного (недемократичного) уряду. Військові операції в Югославії, Іраку, Лівії, Сирії – це, одночасно, і захист прав людини, але й обмеження прав держав на свій суверенітет.

Донедавна вважали, що лише Захід переважно, якщо не виключно, надуживав або зловживав використанням свого традиційного символічного капіталу – декларація прав людини, демократичні права і свободи – для утвердження себе на чільному місці в геополітичній структурі могутності. Тому дехто з аналітиків надто однобічно трактували риторику глобальної демократії, пріоритети міжнародного права, здійснення гуманітарних інтервенцій, попри будь-які ідеологічні та ідейні виправдання, як його намагання прищепити свої цінності та моделі соціально-політичної організації іншим країнам. Однак, нині бачимо, що чимало інших зовнішньополітичних суб'єктів використовують подібну карту, аби ствердити свій вплив на глобальній політичній арені, маскуючи, щоправда, ці ж прийоми та інструменти відмінною концептуальною прерогативою. Найяскравіший приклад – оборона «життєвого» простору «руського миру»: захист прав національних меншин, представників етнічних (та й не тільки) російськомовних громад, що проживають за межами території Російської Федерації. І результати порівняння підходів полярних концепцій – глобальної демократії та «великої Росії» – свідчать не на користь останньої.

Втім, у будь-якому разі, низький рівень легітимності наднаціональних органів управління, котрі репрезентують сучасний світовий політичний порядок, нерівномірне застосування ними силових можливостей, надмірне втручання у справи одних держав-націй і мовчазне потурання різносторонній діяльності інших, що виливається у кризу суверенітету, неспроможність урядів ефективно розв'язувати внутрішні проблеми через зашморг

зовнішньої залежності, здійснюють потужний бар'єр перед постанням фактичної системи глобальної демократії.

Щодо внутрішньо суспільного рівня, то деякі теоретики, визначаючи кон'юнктурні приписи глобалізації, прямо доводять: вони об'єктивно обмежують можливості правлячих верхів реалізувати принципи демократичної політики, вносять корективи у звичний для демократичного суспільства конфлікт низів та верхів. При цьому, нав'язування правлячій еліті визначених моделей поведінки, примушування її до ухвалення рішень в межах певного «коридору можливостей», супроводжується чітким внутрішнім прихиленням значної частини еліти до такої поведінки. Якщо еліта зазвичай байдужа до інтересів рядових громадян, намагається обмежити їхню участь у повсякденному політичному процесі, звужити простір публічної політики, – у глобалізованому світі ніби втрачає цільність свого менталітету, роздвоюється на прошарки: національно-орієнтовану і космополітизовану, керується вже не тільки власними вузькогруповими егоїстичними інтересами, але й новим розумінням загальнонаціональних інтересів. Космополітизований сектор, за цих обставин, провадить політику, яка визначається настановами глобалізації, трактує її як єдино правильний спосіб забезпечення соціального прогресу та ефективного задоволення широких громадських інтересів, але не як неминучу умову існування національної держави у сучасному світі. Незадоволення цією політикою, що виражається окремими прошарками суспільства, оцінюється ним лише як прояв вузькості чи провінційної відсталості.

Як доводять С. Гантінгтон, З. Бауман, К. Леш, до народження нової глобальної еліти призвело становлення дедалі більш інтегрованої глобальної економіки. Складається вона в основному з високопосадовців чисельних міжнародних організацій, керівників транснаціональних корпорацій та підприємств сфери високих технологій. Окрім того, до неї входить і значна частина істеблішменту розвинутих країн. Цим транснаціоналістам, стверджує С. Гантінгтон, досить незначною мірою властива національна лояльність, вони розглядають національні кордони як деякі перепони, котрі на щастя зникають, і ставляться до національних урядів як до залишків минулого, єдина корисна функція яких полягає у тому, щоб сприяти успішній глобальній діяльності еліт. Як результат, невпинно знижується позитивна кореляція між змінами в думці громадян щодо деяких питань внутрішньої і зовнішньої політики та характером реальної політики уряду [4, с. 507].

Очевидно, ці тенденції, що проявляється в суспільно-політичному житті багатьох розвинутих країн, створюють основу для висновків про прогресуючу втрату сучасною демократією її представницького характеру. Бо хоча зміна політичних лідерів здійснюється шляхом звичної для демократичних країн процедури вільних виборів, «представництво» цих демократій спрощується до формалізму – з багатьох важливих для життя суспільства питань політичні лідери ухвалюють закони і проводять політику, що суперечить висловленим пропозиціям та очікуванням значної частини населення. Іншими словами, з'являється тріщина, що поглиблює невідповідність між політикою реальною і запитами громадськості. Таку тенденцію змін дослідники характеризують поняттям «автономізації політики» (або «дефіциту демократії»). Виражається вона, насамперед, у поступовому зменшенні довіри до влади, її інститутів та політичних партій зокрема, а разом з цим – і в кризі парламентаризму. Як наслідок, знижується зацікавленість громадян у політичному житті та бажання брати у ньому участь. Або ж навпаки – відбувається звернення до якихось альтернативних, радикальних, навіть екстремістських форм вираження своїх громадсько-політичних настроїв. Це, безумовно, вносить суттєві зміни якісного характеру у функціонування демократичних систем, а також засвідчує неможливість реалізуватися тезі Ф. Фукуями про «остаточний тріумф» західної моделі ліберальної демократії над іншими формами суспільної організації. У підсумку, виникає розкол в самому суспільстві, загострюється боротьба чи конкуренція між ліберальною демократією та альтернативною ідеологією, або, як її називають, «транснаціональним прогресивізмом» [7]. Носії цієї ідеології дотримуються ідеї, що ліберально-демократична модель управління національною державою не відповідає

потребам сучасного світу, що глобалізація вимагає оновленої форми транснаціонального «глобального управління».

Так, суть існування самої демократії, як і зміни до неї, про що свідчать науковці, залишаються нез'ясовні. Зокрема, Р. Дарендорф вважає: відбувається пошук нових інституційних форм вираження конфлікту інтересів, бо представницька демократія вже не є такою невідхильною ідеєю, якою була колись. Та формування нової моделі – справа майбутнього. Інші ж знаходять цю тенденцію такою, що реалізується. Замість терміну «представницька демократія» пропонують вживати термін «лідерська демократія», оскільки вбачають відмінні особливості саме в тому, що характер політичного процесу визначається не політичними перевагами електорату, а «прагненнями і амбіціями політиків» [2, с. 1027-1029].

З'явилися послідовники в британського соціолога К. Кроуча, котрий розробив концепцію «постдемократії». Зокрема, американський дослідник Р. Рорті розглядає основні ознаки переходу політичних систем західного суспільства у постдемократичний стан. Серед них – послаблення організованих соціальних сил, яке позбавляє можливості протидіяти зростаючій концентрації влади в руках політичних еліт та представників транснаціональних корпорацій, що дедалі більше набувають професіоналізму. В цьому проглядається тенденція «автономізації політики», з одного боку, а з іншого – проблематичність перспектив оздоровлення демократії «представницької». Сам фактор «автономізації політики» обумовлює байдужість значного прошарку мас до процесу ухвалення елітами політичних рішень, котрі торкаються їхнього життя. Це якоюсь мірою свідчить про зародження в демократичних суспільствах нової політичної культури, для якої характерна мовчазна згода частини населення із закритістю процесу ухвалення рішень та готовністю відмовитись добровільно від своїх прав та свобод.

Негативний вплив глобалізації на стан демократії визнають вчені багатьох країн. На думку українського політолога М. Шепелева, глобальні технології слугують виключно інтересам суб'єктів глобального управління. Проблему співвідношення демократії з цією новою реальністю він пов'язує з труднощами виведення демократичного порядку ухвалення рішень на глобальний рівень та проблематичністю гарантування легітимності наднаціонального механізму застосування сили і втручання в справи держав-націй, що стають звичними в цих умовах. Як твердить дослідник, криза суверенітету позначається на здатності держави формувати і проводити на своїй території певну політику з управління суспільством, вирішення внутрішніх проблем [5, с. 37].

М. Платтнер, визнаючи несумісність тенденцій глобалізації економіки з ліберально-демократичним принципом «самоуправління» в рамках національної держави, вважає, що мірою, «...якою глобалізація намагається стерти всі кордони між країнами і перемістити ухвалення ефективних рішень з національного на транснаціональний рівень, вона загрожує не тільки авторитарним, але й демократичним режимам». І ще: «глобалізація, доведена до її логічного завершення, – ворожа самоуправлінню по суті. Тому дуже малоймовірно, що світ без кордонів може стати демократичним» [3, с. 1061-1063].

Отже, можемо констатувати: науковим співтовариством переважно визнано і доведено: реальність функціонування сучасної демократії виявляється в тому, що демократичні уряди дедалі більше залежать від недемократичних міжнародних систем. Дослідження, проведені за останні два десятиріччя, підтверджують: в умовах глобалізації існуючі можливості впливу на реальну політику і рішення, котрі ухвалює влада, зумовлюють відчуженість громадян від традиційних інститутів глобальної демократії. Об'єктивне ж зниження спроможності політичних систем національних держав діяти згідно з запитом своїх громадян підсилює одне з давно назріваючих незадоволень щодо «закритості» політичної влади, відсутності каналів «зворотного зв'язку» і стає додатковим джерелом громадських розчарувань у сучасній демократії. Так, стикаємося із своєрідним парадоксом: суспільні трансформації, котрі відбуваються в багатьох регіонах світу, призводять, з одного

боку, до безпрецедентного розповсюдження системи політичної демократії, утвердження її цінностей в громадській свідомості, і, будучи натхненними демократичною аурою, змінюють світ. З іншого ж, все чіткіше проступає недостатня ефективність чинних демократичних інститутів, недовіра до них громадян. І це викликано переліком проблем як екзогенного, так і ендogenous характеру. Вказані тенденції знаходять відображення в дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, аналітичних доповідях міжнародних організацій та рейтингових агентств. У пошуках витоку означеного парадоксу М. Шепелев розвиває наступну тезу: головна ознака кризовості демократії – тотальне відчуження суспільства від концептуальної влади; проблема дійсно демократичного устрою полягає не у способах голосування або інших атрибутах формальної демократії, а в побудові такого суспільного порядку, коли кожному буде відкрито доступ до всієї повноти системного знання, тобто до вершини концептуальної влади, яка є початком і кінцем всіх контурів управління у будь-якому суспільстві. На рівні ж глобального управління зробити це особливо важко [5, с. 37-39].

Втім, глобалізація, попри виразний деструктивний вплив, все ж залишається важливим аспектом становлення глобальної демократії, оскільки в своєму політико-управлінському вимірі стає домінуючою тенденцією сучасного світового розвитку. Викладене нашоюхує до висновку: перебіг глобальних трансформацій, нові виклики планетарного масштабу спонукають до активного осмислення сутності глобальної демократії, її ефективності, способів поширення крізь канали міжсуб'єктної комунікації поміж суб'єктами глобального простору, зважаючи на їхні культурно-ціннісні особливості. Це робить актуальним дослідження форм рефлексії глобальної демократії, механізмів її інституціональної трансформації як важливого чинника глобальних змін сучасного етапу на основі методологічних засад постнекласичної науки, що відображають нову соціокультурну реальність постмодерну.

Попри труднощі, пов'язані з вищезгаданими та й іншими невирішеностями, стратегію політичного реформування можна успішно втілити. Маршрут пролягає через привнесення демократичної легітимності до глобального політичного життя. Розробники космополітичних моделей глобальної демократії спромоглися витворити доволі потужний нормативний ресурс, звівши демократичну конструкцію на висотах ідеальної теорії. Крім цього низка учених пропонують практичні інституціональні моделі, чим доповнюють загальну будову конструкту глобальної демократії пакетом рекомендацій, готових до негайної імплементації. Не зациклюючись на революційних амбіціях трансформувати плюралістичну владну структуру, котра існує нині у світі, і віддаючи собі звіт щодо неможливості швидко досягти реструктуризації глобальної машинерії публічної влади, вони зберігають віру у дієвість реформаторських ініціатив, які крок за кроком наближають до реалізації проекту глобальної демократії.

Перспективи глобальної демократії пов'язують, перш за все, із переходом від системи світового порядку, де більш-менш визначальний вплив здійснюють демократичні країни, до повноцінно демократичної моделі світового політичного устрою. У цьому напрямку пророблено вже чималу роботу, яка тим більше потребує поглиблення:

- 1) Перегляд окремими суб'єктами установок своєї зовнішньої політики.
- 2) Реформування інституціональної структури, зокрема мережі чинних міжнародних організацій.
- 3) Підвищення дієздатності міжнародної судової системи.

На думку Д. Архібугі, фундаментальна проблема першого етапу – переоцінка своїх зовнішньополітичних пріоритетів демократичними країнами. Вони насамперед повинні навчитися будувати діалогічні взаємини з іншими, особливо тими, що розвиваються, та тими, хто лише намагається вступити на шлях активного розвитку, навіть якщо задля цього доведеться поступитися короткотерміновими інтересами. Солідарність розвинених демократій з цього питання – визначальна умова побудови консолідованого демократичного

міжнародного співтовариства [6, с. 87]. Встановлення відносин діалогу із недемократичними режимами – інший надважливий проблемний аспект. У внутрішній матриці авторитарних держав закладена фундаментальна нездатність до відтворення принципу діалогічності у своїй зовнішній, та й внутрішній політиці, сама природа налаштовує їх на примус, підкорення, стирання інакшості – реалізацію діалектики, що проявляється у формі відносин Я-Воно. Тож єдиним вирішенням проблеми є демократизація цих режимів. Якісним перетворенням у них сприятиме згуртованість демократій, ненасильницький цілеспрямований благо настроєний тиск з їхнього боку. Ситуація ускладнюється, коли недемократичні режими переплітаються з демократіями у площині кооперації, стають економічно взаємозалежними, що виключає можливість прямого тиску. І все ж одностайність демократій у принципових питаннях, проведення спільної інформаційної лінії проти агресора, витиснення його за рамки комунікації здатне покласти край імперіалістичній експансії.

На другому етапі необхідним видається заснування більш дієвих інститутів глобального регулювання, що мають розширити представництво громадян світу, а не слугувати майданчиком для дискусій між уповноваженими представниками національних урядів. Довгострокова програма утвердження глобальної демократії передбачає планомірне реформування ООН та інших чинних міжнародних організацій, а також розгортання мережі нових, надання їм ширшого спектру виконуваних функцій, аби посилити їхню політичну незалежність та наділити реальною суб'єктністю.

На третьому етапі вкрай доцільно зміцнити стержень міжнародного принципу верховенства права, доукомплектувати механізм підзвітності, відповідальності, аби держави в разі недотримання норм зазнавали збитків. Зокрема важливо зосередитись на вдосконаленні системи кримінальної юстиції, захопити якомога більше держав до визнання юрисдикції, наприклад, міжнародного кримінального суду. Потрібно максимально повно систематизувати його діяльність, аби зробити ефективним інститутом для захисту прав слабших супроти сильних і найсильніших. Останні події, що сталися на міжнародній арені, серед яких – прояв агресії Росії проти України – актуалізують потребу у докорінній трансформації механізму розв'язання міжнародних спорів. Нинішня система переживає стагнацію і демонструє практично нульову результативність. Вирішальне значення відіграє перевага у ситуативній конотації сила-право. Усім масштабним міжнародним конфліктам, позначеним військовим протистоянням, навіть не пробували запобігти у юридичній площині, попередньо не розглядали судових справ через те, що суб'єкти просто не визнавали компетенції міжнародного суду, правомочності, винесеного ним акту. Розповсюдження принципу верховенства права, що стане творчим стержнем глобальної демократії, залежить від надання системі міжнародного судочинства примусової юрисдикції, коли суди функціонуватимуть у режимі фактичного трибуналу.

В контексті побудови глобальної демократії суттєво розширюється простір суб'єктності, оскільки змінюються канали комунікації. Зростає значення демократичної деліберації. Деліберативні спільноти не конче мають розташовуватися на одній території, достатньо лише об'єднавчих демократичних механізмів, щоб розмаїта множина груп за інтересами відчула себе одним цілим. Територіально-національна ідентичність замінюється на глобальну політичну. Транснаціональні соціальні рухи довели успішність деліберативної комунікації. Такі спільноти, а також організації, що їх представляють стають повноцінними носіями легітимної суб'єктності. Держави й надалі залишаються основними репрезентантами переконань своїх суспільств, а також творцями внутрішньо-ідентифікаційних конструктів, проте нині їх у цьому значно доповнюють інші суб'єкти. Дедалі більше актуалізується потреба у альтернативних виконавцях зовнішньополітичних доручень, котрі володітимуть достатньою компетентністю та репрезентативною здатністю.

У створенні альтернативних національним формам структур політичного представництва вбачають ключ до дверей глобальної демократії. Так, наприклад Д. Архібугі,

вважає Світову парламентську асамблею чудовою інституціональною моделлю для того, аби згуртувати людей з усього світу у рамках спільної політики, надати їм деліберативних можливостей для розв'язку проблем глобального характеру [6, с. 88-90]. Звичайно складно буде забезпечити такий інститут фактичною владою, налагодити логістику імплементації ухвалених ним рішень, втім він зможе неперевірено виконувати функцію форуму для формування громадської думки, завдяки чому витворюватиметься спільна глобальна ідентичність. Водночас цей інститут зможе опікуватися проблемами, а також виражати інтереси асоціальних груп, котрі позбавлені частково чи повністю політичного представництва (меншини, біженці, іммігранти, особи без громадянства).

Тож творення глобальної демократії відкриває безкрай простір для креативного мислення. Інтелектуальна експертиза найчастіше спричиняється до творчого втілення концепту. Наголосимо, що становлення глобальної демократії не визначають інтенції поодиноких суб'єктів. Прогрес в намірі матеріалізувати ідею охоплює якнайширше коло у прагненні сформувати ансамбль гармонійного багатоголосся. Умови сприяють цьому більше, ніж будь-коли.

Література:

1. Коробка Д. С. Символизация международных отношений. Бренд США на мировой арене : Pro et Contra / Д. С. Коробка // Вестник Российского университета дружбы народов. — Серия: Политология. — 2008. — № 5. — С. 72-80.
2. Мак-Грю Е. Транснаціональна демократія: теорія і перспективи / Ентоні Мак-Грю // Демократія : Антологія ; [Упорядник О. Проценко]. — К. : Інститут європейських досліджень. «Смолоскип», 2005. — С. 1025-1050.
3. Платнер М. Ф. Глобалізація і самоврядування / М. Ф. Платнер // Демократія: Антологія ; [Упорядник О. Проценко]. — К. : Інститут європейських досліджень. «Смолоскип», 2005. — С. 1051-1063.
4. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Самюэль Хантингтон; [Пер. с англ. А. Башкирова]. — М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. — 635 с.
5. Шепелев М. А. Проблеми і перспективи глобальної демократії / М. А. Шепелев // Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні» (Львів, 20-22 трав. 2005 р.). — Львів, 2005. — С. 32-41.
6. Archibugi D. The Hope for a Global Democracy / Daniele Archibugi et al. // Global Democracy: A Symposium on a New Political Hope. — New Political Science, Volume 32, Number 1, 2010. — P. 84-91.
7. Fonte J. Liberal Democracy vs. Transnational Progressivism: The Future of the Ideological War within the West [Electronic source]. — Mode of access: file:///C:/Users/Svyatoslav/Pictures/Fonte%20J.%20Lival%20democracy%20vs%20....pdf.

Мотрен С. М. Проблемный узел демократизации мирового политического порядка

Означены трудности на пути к построению глобального демократического политического порядка. Охарактеризован и истолкован глобализм как одно из наиболее проблемных явлений современного всемирного развития. Предложено расширенное обозрение негативных практик/деструктивных влияний, обусловленных глобализованной политической конъюнктурой. Названы ключевые положения стратегии системного реформирования.

Ключевые слова: *глобализм, демократия, система мирового порядка, междусубъектные отношения.*

Motren S. A problem knot of democratization of world political order

The author defines difficulties on the way toward formation of the global democratic political order; characterizes and treats globalism as the main problematic phenomenon of world's modern development; gives a wide prospect of negative practices/destructive influences, which are considered to be the consequences of globalized political climate; offers the key elements of systemic reformation's strategy.

Keywords: *globalism, democracy, system of the world order, inter-subjects' relations.*

УДК 329.11

Шаповал Катерина Ігорівна,

магістр кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СУТНІСТЬ ТА БАЗОВІ ЦІННОСТІ НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ

У статті досліджуються основні підходи до визначення сутності неоконсерватизму, та основні цінності, які притаманні даній політичній ідеології. Проаналізовано основні економічні, соціальні та політичні пріоритети та течії неоконсерватизму.

Ключові слова: *неоконсерватизм, політична ідеологія.*

Актуальність обраної теми полягає перш за все в тому, що неоконсерватизм є однією з провідних ідеологій сучасного світу. З цією ідеологією пов'язані імена М. Тетчер, Р. Рейгана, Г. Коль, та сучасними представниками республіканської та консервативної партії США та Великобританії відповідно.

В кінці ХХ століття неоконсерватизм стає однією з найвпливовіших доктрин. Це підтверджує той факт, що уряди найпотужніших держав світу очолювали неоконсерваторами, а саме: в США – Р. Рейган, в Великобританії – М. Тетчер, в Німеччині – Г. Коль. Сьогодні в Великобританії неоконсерваторів репрезентує Д. Кемерон, лідер консервативної партії, та діючий прем'єр-міністр Великобританії. В США це республіканська партія, яка в даний момент знаходиться в опозиції, але є однією з двох найпотужніших партій Сполучених Штатів Америки. Християнський-демократичний союз представляє основні цінності неоконсерватизму в німецькому Бундестазі, а його лідер А. Меркель є федеральним канцлером Германії, одна з найвпливовіших політиків сучасності. Тому дослідження неоконсерватизму сьогодні є актуальними у контексті необхідності розуміння основних напрямків та складових зовнішньої та внутрішньої політики, яку проводять країни Заходу як основні актори на світовій політичній арені, що мають беззаперечний вплив на політичне життя інших країн.

Саме поняття «неоконсерватизм» дослівно означає «новий консерватизм», але в науковій літературі вживається також термін «сучасний консерватизм». В академічній літературі неоконсерватизм визначається як напрямок у західній соціально-філософській, політологічній і соціологічній думці, який виник у процесі перегляду ідей і цінностей лібералізму та консерватизму і фактично є їх новим синтезом. Інакше кажучи, неоконсерватизм постійно «балансує» між класичним лібералізмом, який вважає, що держава має бути підпорядкована суспільству, і класичним консерватизмом, який дотримується протилежної позиції.

Неоконсерватизм робить акценти на таких тезах: необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини; необхідно зміцнювати політичну та духовну єдність нації, зберігати її самобутність [5, с. 128]. Неоконсерватори завжди виділяли групове єднання, цементування традиційними для певного соціуму загальними і політичними цінностями тощо.

Загалом неоконсерватизм вдало переосмислив традиційні цінності притаманні консерватизму щодо відношення до реалій постіндустріального етапу розвитку суспільства

загалом. Різноманітність стилів життя та посилення різноманітної незалежності людини саме від новітніх технологій, прискоренний темп життя та порушення духовної та екологічної рівноваги – це все породило масштабні кризи в суспільствах західних країн, та поставило під сумнів багато вже існуючих цінностей європейської цивілізації. В цих умовах неоконсерватизм зміг запропонувати суспільству духовні пріоритети родини та релігії, соціальної стабільності, що перш за все потребувало тогочасне суспільство, стабільність, що базувалась на моральній взаємовідповідальності громадян суспільства та держави, їх взаємодопомоги, повага до прав і свобод громадян та недовіри до надмірної демократизації суспільства, міцним державним порядком та стабільності [6, с. 408].

Основна відповідальність за збереження життя людини, полягає саме на індивіда, який повинен перш за все розрахувати на власні сили. Така позиція повинна була підтримувати в нього ініціативу і стійкість та водночас не давати можливості індивіду розхолоджуватись завдяки постійній підтримці держави, та очікувати на її допомогу для вирішення кожного нагального питання, не зважаючи чи входить це до її компетенції чи ні. Держава в неоконсервативній ідеології, повинна базуватись на моральних принципах та збереженні єдності суспільства, забезпеченні для людини необхідних для існування умов на основі виключно законності та правопорядку, наданні можливості створювати політичні асоціації, розвитку інститутів та громадянського суспільства.

Оптимальним політичним устроєм для такої моделі взаємовідносин громадянина та держави є демократія. Проте основні зусилля теоретики неоконсерватизму (Д. Белл, З. Бжезинский, Н. Кристолл та ін.) концентрували на розробку програм подолання дефіциту управління суспільством (через надмірну причетність населення в політичному житті), захищаючи державу від соціальних навантажень, модернізуючи механізми захисту елітизму, вдосконалюючи ресурсів врегулювання конфліктів. (спробуйте перекласти простими реченнями – я не вловила суті) При цьому в американській версії неоконсерватизму акцент робився на визначені шляхів еволюції державності та організації влади, тоді як в західноєвропейських течіях, перевага надавалась збереженню соціокультурного середовища, удосконаленню моральних традицій та стимулюванню соціальної активності індивіда.

Звісно, запропоновані неоконсерватизмом програми економічного зростання та збереження політичної стабільності (припускали вирішення проблем, викликаних зростанням добробуту, нове розуміння ролі планування, регулювання рівня зайнятості і т. д.) не могли вирішити багато питань суспільного розвитку держав постіндустріального періоду еволюції (наприклад інфляція, зубожіння населення). Головне, що неоконсерватизм, надав людям ясну формулу взаємовідносин між соціальною відповідальністю індивіда та політично стабільною державою.

Неоконсерватори вважають, що головним в розвитку відносин держави та громадянського суспільства є потреби та інтереси суспільства в цілому, а не окремого індивіда. Ніколи потреби окремої людини не повинні бути вищими за національні пріоритети або державні інтереси.

Неоконсерватори наголошують, що суспільство – складна органічна цілісність, а його частини настільки взаємопов'язані, що зміна однієї з них підриває стабільність усього суспільства. У суспільно-політичній сфері не можна діяти за планом або згідно з соціальною теорією. Треба спиратися передусім на досвід. Суспільство вдосконалюється поступово за внутрішніми законами, виробленими в минулому. Вирішальне значення, на думку сучасних консерваторів, мають звичаї, вподобання, традиції народу. Головним критерієм суспільного розвитку представники цього ідеологічного напрямку вважають зміну звичок, традицій і характеру людей [3, с. 290-291].

Сучасні консерватори наголошують, що розвиток суспільства мусить бути безпечним як для окремої людини, так і для всього суспільного організму. Важливого значення в

удосконаленні суспільства сучасні консерватори надають моральному вдосконаленню людини.

Основні течії консерватизму – традиціоналістська й патерналістська – виступають на захист сильної влади й держави, вбачаючи в них засіб забезпечення традицій, національної своєрідності. Сучасні консерватори проти того, щоб визнавати метою суспільного розвитку свободу особистості. На їхню думку, суспільна мета постає як єдність інтересів держави та нації. Воля більшості не може бути останньою інстанцією, не можна абсолютизувати громадську думку, адже в сучасних державах її цілеспрямовано формують, нею маніпулюють. Оскільки сучасне суспільство плюралістичне й охоплює багато культур, то єдиної громадської думки бути не може. Кожен обстоює власну позицію, від чого страждає нація, держава.

Неоконсерватори як прихильники елітарної демократії вважають, що партійна демократія за умов постійної боротьби за владу призводить до того, що громадяни стають неслухняними, розбещеними. Не заперечуючи таких норм політичного консенсусу, як свобода, правова держава, федералізм, вони виступають за політичну централізацію, проголошують концепцію «обмеженої» демократії. Актуалізується критика лібералів, які завдали суспільству великої шкоди, сподіваючись, що свобода ринкових відносин стане економічними, соціальними й політичними важелями розвитку.

Наріжним каменем соціальної політики сучасні консерватори вважають заохочення особистих досягнень, ініціативи. Соціальний захист у державі повинен поширюватись лише на тих, хто не має змоги працювати. Неоконсервативна свідомість непримиренна до споживацтва. Кожен крок у бік соціальної справедливості сучасні консерватори розглядають як зрівнялівку, послаблення свободи. Сподівання громадян на те, що держава забезпечить їм комфортне існування, знімаючи чинники ризику, розглядається як протиприродні і небезпечні для держави, оскільки розвиток суспільства відбувається за рахунок ініціативи й відповідальності. Природною вважається натомість людська нерівність, наявність в суспільстві слабких (аутсайдери) і сильних особистостей [1, с. 330-331].

Ринкова економіка являє собою складний спонтанний порядок, в рамках якого вчинки одних індивідів координуються з вчинками інших за допомогою механізму цін. Останні виступають як своєрідні сигнали, що дозволяють передавати інформацію (про пропозицію товарів, запитах споживачів тощо). Виникаючи при цьому відносини, як результат взаємодії безлічі людей, які мають різні інтереси. У неоконсерватизмі підкреслюється той факт, що суспільство з ринковою економікою за своєю природою є плюралістичним. Сучасне відкрите суспільство «виросло з усвідомлення того, що люди можуть жити разом і приносити один одному користь, не маючи згоди щодо приватних цілей, які кожен з них переслідує».

На зміну кейнсіанству приходить монетаризм як альтернативна економічна теорія, згідно з якою сукупний обсяг продукту і рівень цін змінюються в залежності від зміни пропозиції грошей, і, отже, досягнення безінфляційного зростання економіки вимагає контролю за оборотом грошової маси. Часто в економічній літературі ним позначають антиінфляційну політику держави, яка пройшла апробацію в ряді промислово розвинених країн світу (США, Великобританії тощо) у 80-і рр. ХХ століття. Окремі її положення принесли суттєвий успіх у боротьбі з інфляційними процесами. Антиінфляційна програма передбачала встановлення високого банківського відсотка, припинення зростання заробітної плати і навіть її зниження. З цією метою пропонувалося підтримувати безробіття на досить високому рівні [2, с. 154].

Монетаристи вважають, що держава має обмежити своє втручання в господарське життя, лише підтримуючи стабільний темп росту грошової маси. На їхню думку, в довгостроковому плані фінансова експансія веде до росту відсоткових ставок та витісненню приватних інвестицій, а кредитно-грошова експансія стимулює інфляцію. Монетарна політика спирається на здатність грошово-кредитної системи істотним чином впливати на функціонування і розвиток економіки.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що основними ідеями неоконсерватизму стали:

- необхідне формування сильної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави;
- допуск до політичної влади можуть мати тільки представники елітних прошарків суспільства;
- сила державної влади – в професіоналізмі та моральності;
- у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед, економічна зацікавленість;
- тільки ринкові відносини ведуть до реального розвитку суспільства та людини;
- свобода та рівність несумісні;
- класична демократія – нездійсненна або шкідлива, необхідне єднання демократії та влади еліт;
- головне право особи – право мати власність і вільно розпоряджатися нею [4, с. 55].

Неоконсерватизм спроможний віднайти саме ті риси консерватизму, а також ті образи думки, які відповідали тогочасним викликам, які були пов'язані, перш за все з технологічним розвитком, зміг визначити пріоритети в сфері індивідуальної та суспільної програм життєдіяльності, викристалізував образ такої політики, яка здатна вивести все суспільство з кризи. Крім того, на неоконсерватизм зміг об'єднати в собі ідейні основи не лише консервативної ідеології, а також взяв на озброєння багато гуманістичних уявлень з лібералізму, соціалізму, та інших вчень. Треба зазначити, що неоконсервативної ідеології сповідують лише деякі великі політичні партії в країнах західного світу (республіканська в США, консервативна в Великобританії), неоконсерватизм здатен запропонувати людству шлях вирішення існуючих проблем в сфері державного управління та міжособистісних відносин.

На відміну від сучасних доктрин неоконсерватизм не був штучним проектом. Він симбіотично виріс з необхідності політичного і економічного зростання окремих країн і появи ярок національних проектів соціально-економічного відродження.

Література:

4. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія / О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. — 3-е вид., перероб., доп. К.: ВЦ «Академія», 2008. — 568 с.
5. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [монографія]. — 2-ге вид. — К.: МАУП, 2001. — 384 с.
6. Колодій А. Політологія. Книга перша: Політика і суспільство. Книга друга: Держава і суспільство / А. Колодій, В. Харченко. — К.: «Ніко-центр», 2000. — 584 с.
7. Макаренков Е. В. Політологія: Альбом схем / Е. В. Макаренков, В. И. Сушков. — М.: Юрист, 1998. — 208 с.
8. Піча В. М. Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу / В. М. Піча, К. М. Левківський. — К.: «Каравела», 2002. — 176 с.
9. Сплющинський Б. В. Історія суспільно-політичної думки: курс лекцій / Б. В. Сплющинський. — К.: Видавництво Європейського університету, 2005. — 453 с.

Шапвал К. И. Сущность и базовые ценности неоконсерватизма

В статье исследуются основные подходы к определению сущности неоконсерватизма и основные ценности, которые присущи данной политической идеологии. Проанализированы основные экономические, социальные и политические приоритеты и течения неоконсерватизма.

Ключевые слова: неоконсерватизм, политическая идеология.

Shapoval K. Nature and basic values of neoconservatism

This article examines the main approaches to defining the essence of neoconservatism, and basic values that are inherent in this political ideology. The basic economic, social and political priorities and the main streams of neo-conservatism.

Keywords: *neoconservatism, political ideology.*

**ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

УДК 378:614

Семигіна Тетяна Валеріївна,*доктор політичних наук, професор кафедри соціальної роботи
та практичної психології Академії праці, соціальних відносин і туризму***ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПРИКЛАДНИХ
ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІНАХ**

У статті висвітлено використання проблемно-орієнтованого навчання у вищій школі на прикладі курсу «Аналіз політики охорони здоров'я». На основі порівняння нідерландського та українського досвіду охарактеризовано складники, принципи інноваційної системи навчання, етапи вирішення проблемних ситуацій. Окреслено труднощі застосування проблемно-орієнтованого навчання в українських умовах.

Ключові слова: *проблемно-орієнтоване навчання, проблемна ситуація, аналіз політики.*

Сучасні українські фахівці з педагогіки вищої школи та андрології [1; 3; 5; 7] обговорюють питання активізації та мотивації студента до опанування нових знань, застосування концепцій випереджаючого навчання та інформаційно-комп'ютерних технологій. Це стосується й опанування дисциплін політологічного спрямування. Це й зумовлює переосмислення деяких системоутворюючих принципів організації навчального процесу.

З одного боку, технології навчання у вищій школі регламентовані Болонською доктриною, орієнтованою на пріоритет активної самопідготовки студентів, що сприяє найбільш ефективному засвоєнню предмета, який вивчається [4]. З іншого боку, в українській практиці зберігається досить традиційний (за М. Дичківською [3], нормативний) підхід до організації навчання. Викладач визначає зміст курсу, перелік знань та навичок, які має отримати студент; навчально-виховний процес залишається процесом передачі інформації, запам'ятовування знань та їхньої перевірки, не набуваючи ознак інноваційності. Тоді як інноваційний підхід покликаний формувати когнітивну та емоційну готовність особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співробітництва з іншими людьми. Одним із варіантів такого підходу можна вважати проблемно-орієнтоване навчання (англійською – Problem-based learning, усталене скорочення – PBL), яке впроваджене в багатьох закордонних університетах і яке проходить апробацію у деяких українських навчальних закладах.

Ця стаття має на меті висвітлити ключові принципи та педагогічні технології проблемно-орієнтованого навчання (далі в тексті – ПОН) під час вивчення прикладних політологічних дисциплін. На прикладі Маастрихтського університету (Нідерланди) та Національного університету «Києво-Могилянська академія» визначено специфіку ролі студентів та викладача, охарактеризовано процес ПОН та окреслено труднощі його застосування в українських умовах.

Методологічні принципи ПОН

Питання формування самостійності тих, хто навчається, розкриття їх розумових здібностей через створення дидактичних ситуацій, які стимулюють інтелектуальний розвиток, не є новими. У педагогічній літературі, виданій ще у радянські часи (І. Лернер [6], В. Оконь [8]), наголошувалось на необхідності не лише передачі тим, хто навчається, готової інформації, а й на отриманні певних знань і умінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем. Проте ПОН не стало панівним в українських навчальних закладах.

Його елементи у вигляді дискусій у малих групах, проведення занять, побудованих на кейс-стаді (розв'язання випадків), використовують багато викладачів вищої школи. Однак філософія ПОН принципово відрізняється від традиційного підходу до організації навчального процесу, пропонує інший погляд на ролі педагога та студентів.

У центрі інноваційного підходу – студент, який сам керує процесом отримання знань і усвідомлює значущість цього процесу та свою відповідальність за його результат. Це різновид навчання, орієнтованого на потреби того, хто вчиться (описаного британським науковцем Р. Джеком [2]). Мета такого навчання полягає у формуванні у студентів вміння знаходити і використовувати знання, які є актуальними і можуть бути застосовані у практичній сфері та фундаментальних дослідженнях. Окрім того, студенти вчатьсЯ ідентифікувати та аналізувати проблеми, організовувати свою діяльність із пошуку інформації, зіставляти дані з різних дисциплін, оцінювати інформацію, працювати у групі та використовувати лідерські якості.

За визначенням Ю. Савельєва [9] метод ПОН у сучасному його варіанті застосовує «підхід семи кроків»: який має такі етапи: 1) розгляд завдання з теми; 2) формулювання проблеми; 3) аналіз проблемних ситуацій; 4) визначення можливих шляхів вирішення проблемних ситуацій; 5) формулювання навчальних цілей; 6) пошук потрібної інформації (зокрема, отримання нової інформації під час лекцій, ознайомлення із матеріалами, розташованими в системі Moodle тощо) та підготовка доповідей; 7) звітування про результати дослідження теми та шляхи вирішення проблемних ситуацій. Кроки 1-5 роблять на першому семінарі. Потім студент має час на роботу з літературою, отримання потрібної інформації під час лекцій тощо. Звітування відбувається на наступному семінарі.

У різних країнах – Австралії (яка була піонером у використанні цього навчання), Нідерландах (перші в Європі почали впроваджувати ПОН як принцип організації навчального процесу), США, Канаді тощо – ПОН використовують неоднаково. Проте в цілому воно побудовано на схожих методологічних принципах: студенти самі формулюють питання, потрібні для вивчення проблемної ситуації (кейса) і знаходять відповіді на ці питання.

Проблемні ситуації для політологічних дисциплін

Розглянемо на прикладі курсу «Аналіз політики охорони здоров'я», що викладається на магістерській програмі у Маастрихтському університеті та Національному університеті «Києво-Могилянська академія», особливості ПОН для прикладної політологічної дисципліни. Курс зосереджено на питаннях дослідження того, яким чином виробляються та реалізуються політичні рішення щодо охорони здоров'я. Він дає змогу студентам здобути знання щодо особливостей аналізу політики в сфері охорони громадського здоров'я, відпрацювати навички дослідження різних етапів політичного процесу в сфері охорони громадського здоров'я. Мета курсу – формування у майбутніх фахівців когнітивного (знання), операційного (вміння) та мотиваційного компонентів готовності до аналізу політичних процесів у сфері охорони громадського здоров'я.

Застосування ПОН у курсі з аналізу політики цілком виправдане, оскільки дає змогу для дискусій та пошуку креативних шляхів розв'язання проблем, вчить враховувати різні думки та ціннісні орієнтації, допомагає добирати інструментарій для визначення проблемно-потребового поля у певних програмах охорони здоров'я тощо.

Курс, побудований на ПОН, потребує спеціального методичного забезпечення. Йдеться, насамперед, про проблемні ситуації (в двох варіантах – один для студентів, один – для викладача, який містить методичний сценарій заняття). Причому ці ситуації мають регулярно переглядатися, оновлюватися, враховувати зміни політики. Їх слід обирати з реальної практики; ці ситуації мають включати труднощі, пов'язані з вирішенням проблем і мати певний елемент невизначеності або містити протиріччя, що спонукають до визначення власних прогалин у знаннях та навичках.

Скажімо, курс «Аналіз політики охорони здоров'я» передбачає, що у результаті вивчення цієї дисципліни студенти повинні, зокрема, знати критерії вибору сценаріїв, альтернатив політики, інструментів політики. На виконання цієї навчальної задачі спрямована, зокрема, така проблемна ситуація:

«Споживання тютюнових виробів щороку вбиває чотири мільйони людей. Якщо зберігатиметься нинішня тенденція до зростання чисельності курців, то до 2030 ця цифра зросте до майже 10 мільйонів і кожна восьма смерть наступатиме внаслідок хвороб, спричинених палінням. 70 відсотків цих смертей припадатиме на країни, що розвиваються.

Нині чверть усіх курців світу мешкає в Китаї, де налічується 1 мільярд 249 мільйонів населення. Приблизно 100 мільйонів людей – неграмотні і майже 80 мільйонів мешкає за межею бідності. ВВП на душу населення дорівнює 740 доларам США на рік. Китай є найбільшим у світі виробником тютюну. Надходження від продажу тютюну та тютюнових виробів становлять найважливішу статтю державних прибутків.

Споживання тютюну в Китаї настільки високе, як це було в США в 1950-х. За оцінками, 29% відсотків китайців (350 мільйонів) є курцями, а серед чоловіків старших 15 років – 61 відсоток. У період між 1970 та 1990 роками річне споживання цигарок на одну особу старшу 15 років майже подвоїлося й сягнуло 1900 цигарок.

Уявімо, що китайський уряд визнав необхідність певного державного втручання в цю ситуацію і розмірковує, які інструменти політики варто обрати в цій ситуації та які програми розробляти».

Варіант проблемної ситуації для викладача включає опис ситуації, перелік деякої рекомендованої (й доступної) літератури, на яку викладач хотів би звернути увагу студентів, коротку характеристику цієї літератури, а також ті орієнтовні навчальні питання, які викладач очікує, що їх сформулюють студенти під час групової дискусії. У наведеному прикладі до таких питань віднесено наступні: 1) *«Що розуміється під «інструментами політики»?»; 2) «Які існують різновиди (класифікації) інструментів політики?»; 3) «Яким чином обирають інструменти політики?».*

Варіант проблемної ситуації для студентів, як правило, містить опис ситуації та деяку літературу саме до цієї ситуації, доступну у бібліотеці чи в Moodle університету.

В Маастрихтському університеті студенти отримують збірку із цими ситуаціями (кейсами) на початку вивчення курсу. У Києво-Могилянській академії студенти теж спочатку отримували паперову збірку кейсів та читанку до курсу, згодом – все це набуло електронного вигляду. У кожному викладач має потурбуватися, аби під час обговорення студенти мали текст проблемної ситуації перед очима й спільно перечитали його.

Організація викладання дисципліни

Вивчення дисципліни, побудованої на ПОН, триває 3-4 тижні, зустрічі відбуваються 2-3 рази на тиждень, у проміжку між зустрічами студенти шукають додаткову літературу, читають рекомендовані джерела, виконують завдання. При цьому у студентів, зазвичай, немає інших дисциплін у цей період. Так, приміром, у Маастрихтському університеті у вересні впродовж трьох тижнів вивчається «Вступ до охорони громадського здоров'я», далі – чотири тижні «Проведення наукових досліджень» і так далі. Тобто все навчання справді побудоване на модульній основі і за принципом «глибокого занурення в тематику». У Києво-Могилянській академії такий класичний модульний підхід було використано лише на експериментальному етапі розвитку магістерської програми із менеджменту в охороні здоров'я. Згодом організація навчання трансформувалась у традиційний український варіант семестрового навантаження.

Ефективність використання ПОН залежить від того, наскільки студенти (і викладач) розуміють сутність такого навчання і свою роль. Тому на початку занять проводиться тренінг з особливостей розв'язання ситуацій, студенти вчаться формулювати навчальні цілі та завдання тощо. Якщо ПОН використовують у кількох дисциплінах, то тренінг може бути спільним, якщо ж такий підхід властивий тільки одній навчальній програмі, то доцільно почати

викладання дисципліни із ознайомлення з принципами роботи та спільно виробити правила поведінки (поважати думки інших; слухати, не перебиваючи; не зловживати часом; ставити конкретні питання; регулярно готуватися до занять; шукати додаткову інформацію тощо).

Після ознайомлення з принципами ПОН курс розпочинається не зі вступної лекції, а одразу із семінарського (практичного) заняття з обговорення кейсу. Студенти шляхом «мозкового штурму» висловлюють свої гіпотези, визначають, які слова та концепції їм не зрозумілі. Це так звана «ключова інформація». Один із студентів головує під час обговорення. Головуючий скеровує дискусію, ставить питання, може визначати, хто саме відповідатиме на те чи інше питання, щоб забезпечити можливості різним студентам брати участь у дискусії. Інший студент повинен виступати у ролі секретаря (фіксувати на дошці, у сучасних умовах – інтерактивній дошці, або в комп'ютері із проектором) висловлені ідеї. Ідеї структуруються, на їх основі формулюється основна навчальна мета, а потім – навчальні завдання, що стосуються проблемної ситуації. Викладач при цьому може ставити певні питання, що скеровують думку студентів (особливо у другій частині обговорення, після «мозкового штурму»), надати характеристику рекомендованій літературі, визначивши, які питання в ній можна знайти.

Для викладача важливо, аби навчальні цілі, які сформулювати студенти для себе, не надто відрізнялись від тих, які сформульовані у викладацькій версії проблемної ситуації (в багатьох випадках студенти формулюють більше питань, аніж є у версії викладача. Наприклад, під час розгляду ситуації з курінням в Китаї студенти сформулювали такі додаткові питання: «Які інструменти політики слід використовувати для протидії палінню?»; «Як оцінити ефективність використання інструментів політики?»; «Які інструменти політики використовують у політиці охорони здоров'я в Україні (на прикладі урядових програм)?» тощо.

При застосуванні багато що залежить від викладацької майстерності, вміння педагога створити атмосферу, в якій студенти вільно обмінюються думками під час дискусії і водночас усвідомлюють, що викладач знаходиться в аудиторії для того, щоб допомогти їм, але основна відповідальність за те, чого вони навчилися, лежить на самих студентах. На перших заняттях обсяг директивних настанов викладача може бути відносно більшим, але згодом студенти навчаються, як працювати з кейсами.

Лекційне заняття проводять після групової дискусії. У Києво-Могилянській академії лекції практикувались одразу ж після семінарського заняття з обговорення ситуації; у Маастрихті, як правило, – на наступний день, бо викладачу потрібно адаптувати лекцію до навчальних цілей студентів. У кожному разі на лекції доцільно наголошувати на тих питаннях, які цікавили студентів, розглядати ті теоретичні концепції, що стануть у нагоді при розв'язанні ситуації. Лекції слід супроводжувати комп'ютерними презентаціями. У Маастрихті на деякі лекції-зустрічі запрошували фахівців із тематики кейсу. Слід зауважити, що при розгляді деяких кейсів лекції не проводять узагалі, у деяких випадках студенти дивляться відеоматеріали (відеолекції, відеофільми абощо).

На наступному семінарському занятті, що проводиться через кілька днів після першого обговорення, студенти презентують відповіді на навчальні питання, які вони для себе визначили. Проводять дискусію той самий головуючий та секретар. Викладач виконує роль наставника, який може коментувати деякі незрозумілі моменти, ставити додаткові уточнюючі питання учасникам дискусії. Наприкінці заняття головуючий підбиває підсумки. Після перерви між парами студенти обирають нового головуючого та нового секретаря та починають обговорювати наступну проблемну ситуацію. Бажано, щоби всі студенти відіграли по черзі ролі головуючого та секретаря (викладач може надати додаткові бали за цю роботу).

І в Маастрихтському університеті, і в Києво-Могилянській академії курс завершується письмовим іспитом аналітичного характеру. У деяких навчальних закладах, які

використовують ПОН, формою підсумкового контролю слугує тематичне есе або написання документа з аналізу політики.

Результати та труднощі

Опитування студентів, проведене у Києво-Могилянській академії, виявило, що педагогічна інновація виявилась доволі успішно, оскільки дала змогу студентам навчатися одне від одного – обмінюватися знаннями, експертизою, здатністю синтезувати інформацію.

Разом застосування ПОН в українському університеті виявило деякі проблеми, пов'язані із використанням цього методу:

- неготовність частини викладачів до власної допоміжної ролі,
- не завжди вдалий добір проблемних ситуацій;
- споживацьке ставлення студентів, неготовність до самостійного пошуку;
- групова динаміка, негативні групові ролі, з якими важко було справити студентам, які вели той чи інший семінар.

Однак попри означені труднощі ПОН – це перспективний шлях засвоєння знань та формування вмінь через розв'язання проблемних ситуацій у процесі підготовки магістрів, оскільки воно дає змогу подолати розрив між теорією і практикою, інтегрувати різноманітні дисципліни у контексті майбутньої професійної діяльності та спрямувати студентів на самостійний активний пошук рішення та самоосвіту. При застосуванні ПОН формуються такі навички, як спостереження, відбір даних, ідентифікація проблеми, розробка щодо прийняття альтернативних рішень, спілкування, мотивація. ПОН може бути з легкістю інтегрований з Moodle та масовими відкритими он-лайн курсами (МООС) з прикладних політологічних дисциплін, коли це дозволять технічні можливості українських навчальних закладів.

Ознайомлення з методологічними засадами ПОН, досвідом його використання в Маастрихтському університеті та Києво-Могилянській академії дає підстави для визначення відмінностей ПОН від традиційного навчання (див. табл. 1). Далеко не всі із базових методологічних засад цього навчання можливо реалізувати в нинішніх умовах українських університетів, жорстко регламентованих нормативними документами Міністерства освіти та науки України у частині формування навчальних планів та графіків навчання.

Таблиця 1. Ключові відмінності проблемно-орієнтованого та традиційного навчання

Характеристики	Проблемно-орієнтоване навчання	Традиційне навчання
Ключовий принцип (основне методологічне питання)	Підхід, орієнтований на того, хто навчається («Що з цього може вийти?»)	Нормативний підхід («Як повинно бути?»)
Формування навчального плану	Навчання зосереджене на проблемних ситуаціях (кейсах)	Дисципліна розбита на окремі блоки (теми), оцінивши кожен із яких, можна сказати, що вивчено
Методи навчання	Навчання передбачає пошук інформації, потрібної для навчання	Матеріал вивчається шляхом запам'ятовування та відтворення інформації
Роль викладача	Викладач – наставник, який заохочує самостійну роботу. Головне – інтереси студентів, їх мотивація до навчання	Викладач – експерт, який передає знання. Інтереси тих, кого навчають, відсуваються на другий план
Розмір групи	Малі групи на семінарському занятті (до 12 студентів)	Великі групи на семінарському занятті (до 30 студентів)
Тривалість та графік навчання	Модульне інтенсивне навчання (заняття через день впродовж 3-4 тижнів)	Наскрізна семестрова програма

Висновки

Проблемно-орієнтоване навчання може розглядатися як особлива педагогічна стратегія, для втілення якої потрібне належне методологічне та організаційне забезпечення. Основною категорією ПОН є проблемна ситуація, яка демонструє студентам протиріччя між уже відомими знаннями і тим, що потрібно ще довідатися. У прикладних політологічних дисциплінах такі проблемні ситуації повинні бути реальними й містити елементи потенційного практичного розв'язку, відкривати простір для аргументованих дискусій. Застосування ПОН пов'язане із процесом набуття загальних і практико-орієнтованих знань, розробкою нового аналітичного стилю мислення.

Використання ПОН під час викладання політологічних курсів в умовах українського університету обмежується не тільки психологічними чинниками (неготовність викладачів та студентів до інших ролей), а й специфікою організації навчання (наскрізними семестровими програмами, великими навчальними групами, браком технічних ресурсів).

Література:

1. Архипова С. П. Основи андрогогіки: Навч. посібник / С. П. Архипова. — Черкаси-Ужгород, 2002. — 252 с.
2. Джек Р. Відкрите навчання в підготовці соціальних працівників / Р. Джек // Соціальна політика і соціальна робота. — 2000. — № 3-4. — С. 70-86.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології/ І. М. Дичківська. — К.: Академвидав, 2004. — 352 с.
4. Згуровський М. З. Стан та завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу / М. З. Згуровський. — К.: Політехніка, 2004. — 76 с.
5. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті / Г. О. Ковальчук. — К.:КНЕУ, 1999. — 180 с.
6. Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. — М.: Знание, 1974. — 64 с.
7. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // Вища освіта України». — 2006. — № 3. — С.76-82.
8. Оконь В. Основи проблемного обучения / В. Оконь. — М.: Просвещение, 1968. — 208 с.
9. Савельєв Ю. Проблемно-орієнтоване навчання у контексті мультикультурної освіти / Ю. Савельєв // Соціальна політика і соціальна робота. — 2004. — № 4. — С. 123-134.

Семыгина Т. В. Применение проблемно-ориентированного обучения в прикладных политологических дисциплинах

В статье освещено использование проблемно-ориентированного обучения в высшей школе на примере курса «Анализ политики здравоохранения». На основе сравнения нидерландского и украинского опыта охарактеризованы составляющие и принципы инновационной системы обучения, этапы решения проблемных ситуаций. Определены трудности применения проблемно-ориентированного обучения в украинских условиях.

Ключевые слова: *проблемно-ориентированное обучение, проблемная ситуация, анализ политики.*

Semigina T. Usage of problem-based learning in applied political academic courses

The article highlights the use of problem-based learning (PBL) in universities on the example of the academic course «Health policy analysis». Comparison between Dutch and Ukrainian experience allows describing components and principles of PBL, the stages of problem solving situations. The paper outlines the challenges of applying PBL to Ukrainian conditions.

Keywords: *problem-based learning, problem situation, policy analysis.*

УДК 37.014

Чижова Олена Михайлівна,

кандидат політичних наук, доцент кафедри методики викладання соціально-гуманітарних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗУМІННЯ ПРАГМАТИЗМУ

В статті розглянуті напрямки стратегії трансформації вищої освіти в Україні в контексті розуміння прагматизму та визначено, що Європейська інтеграція має стати базою реформування української освіти.

Ключові слова: інтеграція, освіта, прагматизм, процес, стратегія, тенденції, трансформація.

Актуальність даної статті обумовлена необхідністю досягнення тих радикальних світоглядних змін, що відбуваються в освіті України, яка залежить від якості підготовки кадрів і на яку впливають прагматичні тенденції у змінах ціннісних політико-трансформаційних орієнтацій сучасної молоді.

При цьому європейська інтеграція має стати базою реформування української освіти, а також сприятиме досягненню порозуміння між поколіннями під впливом прагматизму, що особисто пов'язаний з трансформаційними процесами в Україні. Про це свідчить аналіз проблеми освітньої політики України, який було проведено в рамках проекту «Трансформація української освіти у контексті європейської інтеграції», що було започатковано Міжнародним Центром перспективних досліджень і спрямовано на визначення пріоритетів державної освітньої політики.

Сам термін «прагматизм» вживається більше двох тисяч років. Існують різні визначення, що відображають фундаментальні основи і особливості прагматизму. Однак, єдине визначення цього поняття на сьогоднішній день відсутнє, а це свідчить про те, що уявлення про прагматизм еволюціонує і широко використовується в різних галузях знання, що робить його різноманітним і не простим для застосування в системі освіти. Найчастіше зустрічається визначення прагматизму як пошуку істинного «чистого» знання про явище чи предмет. Пошук таких знань необхідний для здійснення яких-небудь дій, вибору шляху, цілей і засобів їх реалізації, а також придбання нового досвіду. Всі ці питання слід деталізовано вивчати, що і є ціллю даної статті.

В Україні, на жаль, система отримання вищої освіти є не ефективною, а за своїм фаховим рівнем значна частина випускників вищих навчальних закладів виявляється неготовою до практичної роботи в умовах жорсткої конкуренції, що існує на ринку робочої сили в Україні, а звідси можна зробити висновок: наша дипломована молодь поповнює лави безробітних або працює за іншим фахом.

Прагматизм в контексті трансформаційних процесів налаштовує на вирішення слідує проблем:

- проблема поділу вищих навчальних закладів на державні та недержавні;
- відмова від існуючої системи ліцензування і акредитації ВНЗ;
- оплата здобуття вищої освіти не державою а громадянами;
- необхідність демократизації вищої освіти;
- долучення України до Болонського процесу та визначення ролі нашої держави в цьому русі;
- необхідність ліквідації Вищої атестаційної комісії України як структури, породженої комуністичним режимом;
- перегляд ролі Міністерства освіти та науки в Україні.

Сприйняття трансформаційних процесів, що відбуваються в освіті України під впливом прагматизму, здійснюється неоднозначно, а утвердження нової шкали цінностей в

освіті супроводжується суперечливими оцінками минулого та соціальних змін, які відбувалися і в рамках яких слід розгорнути дискусію в суспільстві, що буде сприяти глибоким змінам у системі вищої освіти.

Незважаючи на те, що від початку перетворень у суспільно-політичному і економічному житті України пройшло чимало часу, переломні події в українському суспільстві викликають трансформацію діяльності освітніх закладів. Як засвідчують реалії сьогодення та прагматизм, продовжується процес зубожіння душі людини, знецінюються традиційні загальнолюдські моральні цінності, втрачається інтерес до проблеми освіти, до праці за набутою професією, зростає потік міграції молодшої робочої сили і висококваліфікованих спеціалістів за межі країни.

Багато років незалежна Україна вирішує проблему розвитку системи вищої освіти. І тут велику роль відіграє прагматичний метод, що сприяє зміні загальної парадигми функціонування системи освіти в Україні.

Увага до прагматизму істотно зросла в другій половині ХХ століття.

Історію суспільства прагматизм розглядає в напрямку розвитку внутрішніх змін і трансформації української освіти в контексті європейської інтеграції. Русійною силою трансформації є потенціал інновацій, що спирається на накопичений досвід, який постійно збагачується, на традиції, що зберігають ядро соціально-історичних процесів.

Активна трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції і вдосконалення суспільства, використання високотехнологічних наукових методів, філософських знань і підходів, вдосконалення розумової діяльності – все це розкриває сутність стратегії трансформації освіти в Україні.

Звернення до прагматизму дозволяє намітити вектори розвитку, визначити цілі та знаходити до них найкоротші шляхи. Прагматизм ґрунтує істину, сприяє пошуку істини, а також служить джерелом сумнівів, що стимулює його дослідження.

Під впливом дії прагматичних тенденцій посилюється інтерес до проблеми реформування системи вищої освіти в суверенній Україні. Цією проблемою займалися М. Згуровський, В. Кремень, В. Литвин та ін., які в своїх дослідженнях висвітлюють шляхи формування стратегії трансформації вищої освіти [2].

Система вищої освіти повинна бути наближена до практичних реалій згідно з практичним характером прагматизму та його корпоративністю.

Слід зазначити визначення поняття прагматизму, що дає філософський словник: «Прагматизм – це філософська течія, що базується на практиці як критерії істини і смислової значимості» [6, с. 39].

Прагматисти стверджують, що світ переносить «наси́льство» і приймає тому форму, яку ми надаємо йому у відповідності з нашими намірами в процесі трансформації українського суспільства. Прагматизм завжди соціально обумовлений має диференційовану суб'єктивну основу, що поєднана з економічними і політичними інтересами своїх носіїв, володіє загальними і специфічними особливостями, пов'язаними зі сферою його функціонування.

Прагматизм в регулятивній практиці суспільства включений до інституту традиційної регуляції, що тісно пов'язано з визначенням невідповідності освіти сучасним європейським ринкам праці, що є однією з негативних тенденцій в українській освіті. Прогрес суспільства не можна уявити без внутрішніх змін і трансформації системи освіти, перетворення і трансформації в області політики сфери освіти характеризується особливим динамізмом, вони впливають на зміни в усіх сферах, регулюють соціально-політичні відносини і тісно пов'язані з таким показником, як стабільність соціально-політичного середовища [3, с. 220].

При виборі вектора перетворень важливо раціонально визначити цілі і завдання, зберегти стабільність у суспільстві і переконати людей, що дії політиків служать благу народу, а це стосується і системи вищої освіти, яка має бути максимально наближена до

практичних реалій та сприяти докорінній зміні системи підготовки кадрів вищої кваліфікації в Україні.

Слід відзначити: розвиток сучасної системи освіти в Україні є суперечливим, реальні позитивні зміни часто набагато менші, ніж негативні тенденції.

Стара система освіти була дуже мало результативною, оскільки приділяла увагу трудовому навчанню без урахування конкретних запитів та побажань молоді.

Після проголошення в Україні незалежності стратегія трансформації освіти не зазнала суттєвих змін, перешкоджаючи становленню відкритого суспільства, склалася ситуація, коли держава вже не несе відповідальності за забезпечення випускників робочими місцями, хоча і сьогодні контролює зміст і організацію освіти. Однак, в умовах глобалізації та поглиблення трансформаційних процесів, в період формування конкурентних відносин, українська освіта не виконує своєї суспільної функції.

Як зауважують відомі українські вчені (Ж. Т. Тощенко), ефективність освіти залежить від того, яку мету ставлять перед собою учені та студенти і що вони хочуть реалізувати у своєму житті за допомогою освіти, а звідси слід простежити залежність між соціальною та професійною орієнтацією, які тісно взаємодіють, тобто соціальний стан людини в суспільстві визначається змістом професійної діяльності, на яку впливають прагматичні тенденції [5, с. 187].

В той же час, слід зауважити, що вибір професійної освіти зумовлюється також інтересом до фаху, оскільки молодь орієнтується на своє майбутнє соціальне становище більше ніж на професію. Молодь мало що знає про зміст майбутньої професії, але ж свідомо про те, які життєві блага вона забезпечує. Сьогодні збільшилась кількість бажаючих отримати економічну, політичну, юридичну освіту, тому що ці види освіти дають можливість бути у майбутньому матеріально забезпеченою людиною [5, с. 187].

Для висвітлення соціальної суті освіти як засобу прагматичного розвитку людини слід розкрити зміст структури системи освіти. У Законі України «Про освіту» зосереджено увагу на наступних елементах освіти:

- дошкільна освіта і виховання;
- загальна середня освіта;
- позашкільна освіта і виховання;
- професійно технічна освіта;
- вища освіта;
- післядипломна підготовка;
- аспірантура і докторантура;
- самоосвіта [7, с. 231-232].

Стратегія трансформації української освіти спрямована на вивчення проблеми безперервної освіти, центральною соціальною ідеєю якої є розвиток людини. Система безперервної освіти є комплексною проблемою, яку досліджують різні науки і які підпорядковані пошуку шляхів розвитку особистості в цій системі. Завдання сучасної системи освіти тісно пов'язане з прагматичним методом та методологією формування вільної особистості, що визначала б свій шлях та спиралась на зміст освіти, а також зосереджувала увагу на пошуках нових методів організації навчання. У сучасних умовах освіта перебуває в кризовому стані, тому що відстає від науки, хоча найбільшого прогресу досягають країни з розвиненою системою освіти. Країна, що вчиться досягає підвищення добробуту людей, а економія на темпах зростання освіти призводить до падіння рівня продуктивності праці [7, с. 233].

Слід зауважити, що удосконалення системи освіти неможливе без змін у викладацькому складі, тому що якість діяльності багатьох викладачів бажає бути кращою.

Деякі викладачі вищої категорії не розуміють сукупності тих процесів, які відбуваються зараз в нашій державі. Крім того, несправедливість викладачів, необ'єктивна оцінка знань студентів, а особливо тих, хто платить за навчання, викликають незадоволення

у студентів того чи іншого вузу. Отже, необхідно змінити загальну парадигму функціонування системи освіти в Україні. В рамках революційних змін, що відбувалися в нашій державі, під впливом дії прагматизму, політичного прагматизму слід кардинально змінити систему вищої освіти, трансформувавши яку, Україна зможе інтегруватися до Європейського Союзу, сприяючи виконанню таких завдань:

- впровадження стандартів Європейського Союзу в різних сферах суспільного життя;
- посилення спроможності уряду ефективно керувати процесом європейської інтеграції;
- поліпшення громадської обізнаності в питаннях про переваги, які одержить Україна завдяки інтеграції в ЄС.

Таким чином, європейська інтеграція має стати базою реформування української освіти, про що свідчить аналіз проблем освітньої політики української держави, який було зроблено в рамках проекту «Трансформація української освіти в контексті Європейської інтеграції», яка могла б стати важливим ресурсом у подоланні негативних явищ, що мають місце в українській освітній політиці. Але на шляху до Європейської інтеграції в освіті мають місце такі перешкоди: - недостатня інституційна спроможність українського уряду; - відсутність політичного діалогу з питань важливості європейської інтеграції для української освіти; - нехтування соціальними особливостями та інтересами групи під час визначення цілей і здійснення кроків щодо європейської інтеграції в освіті; - неефективне використання ресурсів технічної допомоги і західного досвіду. А для вирішення цих проблем з метою здійснення трансформації української освіти в контексті впливу прагматичних тенденцій та європейської інтеграції необхідно: підвищити інституційну спроможність державних службовців, посилити роль громадськості у виробленні освітньої політики, посилити ефективність використання ресурсів міжнародної технічної допомоги та міжнародного досвіду, розвинути інфраструктуру освіти, створити ринки освітніх послуг, а також посилити вплив освітньої політики на інші сфери життя суспільства [10, с. 4-7].

Головною ідеєю реформування освіти є формування концепції народної освіти та характеру її подальшого функціонування. Стара система освіти формували людину, якою можна було управляти, маніпулювати. Завдання сучасної системи освіти – формувати вільну особистість, в структурі якої починає домінувати прагматизм і яка сама визначала б свій життєвий шлях та забезпечувала добробут і відповідала за свій соціальний статус.

Науковці вважають, що школа сьогодні не менш, ніж суспільство і держава винна в загрозливому зростанні аморальності та безвідповідальності, а це є підставою для пошуку шляхів реформування освіти, яка нині не виправдовує свого громадського призначення [8].

Нині дуже актуальні слова Герберта Уеллса: «Людство щодалі більше нагадує біг наввипередки між освітою і катастрофою».

Україна вступила в нове століття, коли перед системою освіти постають нові завдання, пов'язані з виробленням стратегії трансформації української освіти під впливом дії прагматизму та його прагматичних тенденцій.

В останні десятиріччя всі розвинені країни світу шукають нові парадигми реформування освіти, її нові моделі та технології.

Загострення проблеми освіти призвело до того, що вже в 70-х роках ХХ ст. ЮНЕСКО віднесло реформування освіти до глобальних проблем людства. Крім того, більшість науковців-дослідників погоджуються з твердженням відомого американського вченого Д. Белла і визначають, що провідною нацією буде та, яка створить ефективну систему освіти, щоб успішно розвивати науковий потенціал молоді [9, с. 13].

Криза освіти в Україні є виявом глобальної світової кризи і проявляється в суперечностях між потребами сучасного суспільства та рівнем підготовки випускників шкіл і вищих навчальних закладів, між новими цілями й завданнями та застарілими формами функціонування вищої освіти.

Відомий американський спеціаліст Д. Блок зазначав, що головна вада сучасних університетів полягає у відносній ізольованості від суспільства; середньою залишаються проблеми підвищення кваліфікації викладачів. Закон України «Про освіту», Державна Національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Закон України «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні – всі ці документи створюють організаційні та юридичні основи для розвитку і вдосконалення системи української освіти.

Стратегія реформування освітніх систем у розвинених країнах свідчить, що необхідно сформулювати нову парадигму освіти, яка має бути спільною для всього світу. Нова освітня парадигма передбачає, стосовно вищої освіти, створення умов для здобуття базової освіти, яка дасть змогу швидко переключатися на суміжні галузі професійної діяльності.

Стратегія трансформації освіти в Україні, а також мета державної політики в галузі освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожної людини, в основі розвитку якої є освіта, яка відтворює і нарощує інтелектуальний та духовний потенціал суспільства.

Освіта – основа розвитку суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України, вона є чинником політичної, соціально-економічної та наукової життєдіяльності суспільства.

Важливим завданням у галузі державної політики є також забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян України, особливо молоді, та утвердження її національного характеру і формування національної самосвідомості, а це сприятиме визначенню молоддю правильних життєвих орієнтирів.

Сучасна Україна виникає в кінці ХХ століття, на зламі тисячоліть, а нове століття диктує свої правила, особливості розвитку України, тобто наша держава – наднова країна, у якій поєднані всі умови для прагматичного розвитку культур, ідеології, філософії, економіки, політики, освіти.

Сьогодні в Україні відбувається прагматико-цивілізаційні процеси, головна суть яких – пошуки миру, стабільності, а історична місія України, на території якої діють прагматичні тенденції – «стати країною миру й соціальної гармонії», про що стверджував великий наш сучасник – Папа Іоанн Павло Другий.

Слід підкреслити, що пріоритетними напрями державної політики в галузі освіти є: її особистісна орієнтація, створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти, підвищення її якості, розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя, розширення українського освітнього простору, підвищення соціального статусу науково-педагогічних працівників, впровадження освітніх інновацій, створення сучасних засобів навчання та забезпечення ними навчальних закладів, а також інтеграції вітчизняної освіти у європейський та світовий освітній простір.

Освіта в Україні знищена, про це свідчить оплата праці, тобто зникла її диференціація, внаслідок чого багато кваліфікованих викладачів вищої школи виїхали за кордон, що призвело до спаду інтелектуального рівня нації. Працівники освіти своє тяжке матеріальне становище зв'язують з державною політикою, яка відмовляється визнавати освіту пріоритетним напрямком розвитку держави. Як наслідок, соціальна незахищеність породжує у викладачів і середньої, і вищої школи почуття апатії. Однак, наприкінці 80-х років почався перехід від уніфікованого державного навчання до різноманітних альтернативних форм вищих і середніх навчальних закладів. Стала різноманітною державна освіта, було впроваджено акредитацію вузів, змінено правила прийому абітурієнтів. Це буде сприяти підвищенню якості підготовки фахівців, входженню в ринкові відносини та інтеграції системи освіти України у світову систему.

В перспективі, освіта, здобута в Україні, стане конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина, особливо молодого віку, – захищеною і мобільною на ринку праці [9, с. 12]. Ці концепції були документально відображені в новому Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) [1].

Слід підкреслити, що в процесі реформування системи освіти України відкрилися нові шляхи розвитку науки. Наука – сфера людської діяльності, функція «якої – вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність, одна з форм суспільної свідомості, охоплює як діяльність із здобуттям нового знання, так і її результат – суму знань, що покладені в основу наукової картини світу; позначення окремих галузей наукового знання».

Таким чином, трансформація українського суспільства позбавлена яскраво вираженого прагматизму. І це залежить від того, наскільки свідомо люди можуть вибирати, спираючись на факти, які є дійсним відображенням реальності [4, с. 48].

Література:

1. Закон України Про вищу освіту [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37-38. – ст. 2004. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Алексеєв Ю. М. Україна: освіта і держава (1987-1997 рр.) / Ю. М. Алексеєв. — К.: Експрес-Об'ява, 1998. — 110 с.
3. Алексеєва Т. А. Политическая философия. От концепции к теории / Т. А. Алексеєва. — М. Росспэн, 2007. — 346 с.
4. Бойко О. Політичне протистояння офіційної влади та опозиції в Україні: основні прояви, характерні риси та особливості / О. Бойко // Людина і політика. — 2013. — № 2. — 62 с.
5. Дворецька Г. В. Соціологія: навчальний посібник / Г. В. Дворецька. — К., 1999. — 338 с.
6. Лебедев С. А. Философия науки : Словарь основных терминов / С. А. Лебедев. — М.: Академический Проект, 2004. — 320 с.
7. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. Навч. посібник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. — Київ, 1997. — 342 с.
8. Лысенко В. К. Концепция глобального образования / В. К. Лысенко // Нар. образование. — 1993. — №7-8,9.
9. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. І. Слепкань. — Вид-во «Вища школа». — Київ, 2005. — 239 с.
10. Трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції : цілісне бачення. — Міжнародний центр перспективних досліджень. — Київ, 2000. — 48 с.

Чижова Е. М. Стратегия трансформации украинского образования в контексте понимания прагматизма

В статье рассмотрены направления стратегии трансформации высшего образования в Украине в контексте понимания прагматизма, а также определено, что Европейская интеграция может стать базой реформирования украинского образования.

Ключевые слова: *интеграция, образование, прагматизм, процесс, стратегия, тенденции, трансформация.*

Chizhova O. Strategy transformation of Ukrainian education in the context of understanding pragmatism

The article deals with transformation strategy directions of higher education in Ukraine in the context of understanding pragmatism and determined that European integration has become the basis of reforming the Ukrainian education.

Keywords: *integration, education, pragmatism, process, strategy, trends and transformation.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

В АВАНГАРДІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ...

Шановна Ольго Володимирівно!

Ми, Ваші колеги, послідовники та учні, сердечно вітаємо Вас зі Славним Ювілеєм! Захоплюємося Вами як Людиною з відкритим та добрим серцем, Людиною, що попри труднощі чи негаразди залишається непохитною, наполегливою і вимогливою у досягненні намічених цілей та бажаних результатів, Людиною, що ніколи не опускає рук, Людиною, що завжди шукає можливість, дарує шанс і надію.

Ваші самовідданість, щоденна праця, внутрішня енергія, невтомність створили атмосферу духовності, взаємоповаги та родинного затишку на очолюваній Вами рідній нам кафедрі політичних наук. День за днем, протягом уже більше 30 років, власним прикладом Ви показуєте, наскільки може бути мотивованою, цілеспрямованою, мудрою, сильною розумом та міцною духом особистість при ввірені їй такої нелегкої, важливої та відповідальної місії.

Гуртуючи довкола себе кращий науково-педагогічний потенціал, Ви є новатором у справі наукового й творчого єднання досягнень політичної науки та освітянських методик викладання соціально-політичних дисциплін, їх адаптації до потреб сучасної вищої школи, експертного середовища, політичного й соціально-економічного розвитку України. За ці роки Ви виховали не одне покоління високопрофесійних, відданих справі спеціалістів, що глибоко вдячні Вам за переданий багатий досвід, ґрунтовні знання, життєві орієнтири. Гідно виконуючи своє покликання, Ви як вчена та педагог, Заслужений працівник освіти України, академік Академії політичних наук України, Відмінник освіти України, відомий автор і редактор наукових, навчальних та періодичних видань, член Міжнародної кадрової академії, голова Спеціалізованої вченої Ради по захисту дисертацій здобули високий авторитет і щирю повагу друзів та колег, коло яких виходить далеко за межі українських просторів.

Вітаючи Вас з Ювілеєм, колектив кафедри політичних наук щирсердечно зичить Вам міцного здоров'я, щасливого довголіття, сімейного благополуччя, наповненого яскравими сторінками щоденного життя, невичерпної енергії, творчої наснаги, нових здобутків і звершень на науковому та освітянському шляху!

*З повагою та вдячністю,
колектив кафедри політичних наук
та редакційна колегія Наукового часопису*

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ДЕРЖАВНОГО ВРЯДУВАННЯ

Новакова О. В.

ПАРАМЕТРИ ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ.....3

Місерджи С. Д.

ПРО РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....8

Савойська С. В.

МОВНА ПОЛІТИКА КОНСЕНСУСУ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ І СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....14

Смірнова В. О.

ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ ЯК МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ РЕСУРС ВЛАДИ І ЗАПОРУКА УСПІХУ ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ.....20

Дабіжжя В. В., Кіслов Д. В.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.....27

Макаренко Б.

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....34

Кудіна О. А.

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ УРЯДОВОГО ПАБЛІК РІЛЕЙШНЗ.....41

Меньшеніна А. Є.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНИЙ БРЕНДИНГ».....46

ДЕМОКРАТИЧНІ МАРКЕРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нагорняк Т. Л.

ГРОМАДА В УМОВАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА: АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ БРЕНДИНГУ МІСТ.....51

Ханстантинов В. О.

ПОЛІТИЧНА ЛОЯЛЬНІСТЬ І РОЛЬ ЕЛІТИ В ЇЇ ФОРМУВАННІ.....60

Хома Н. М.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У КООРДИНАЦІЇ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ.....66

Шерман О. М.

ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ФІЗИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА...72

Тімашова В. М.

НАДСФЕРИ І СФЕРИ В ТЕОРЕТИЧНІЙ ПРИЗМІ ЗМІСТУ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК СИСТЕМИ.....78

Берестова Г. І. ОПОЗИЦІЯ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ	84
Гаращук Є. В. ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ КУЛЬТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ	90
Петренко К. М. ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ПРАВОВОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	96

МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Северинюк В. М. «БРАТЕРСТВО» ПО-МОСКОВСЬКИ З ПОГЛЯДУ В МИНУЛЕ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН.....	104
Самойленко О. П. ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	112
Григор О. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ СУЧАСНОГО СВІТУ І ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИРОДИ Й ТЕХНОЛОГІЙ ПОЛІТИЧНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	116
Омельченко О. А. ГЕОПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ В РАКУРСІ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІЇ.....	122
Аманмирадов Н. А. ДЖЕРЕЛО І РУШІЙНА СИЛА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	128
Качур С. І. ПРОТИДІЯ ПОШИРЕННЮ РАДИКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕЙ В КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗИ СУЇЦИДНОГО ТЕРОРИЗМУ.....	133

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ У СВІТЛІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Горбатенко І. А. ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН.....	143
Дьоміна О. С. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА СИСТЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	148
Козьма В. В. МАШИНА ЧАСУ ПО-УКРАЇНСЬКИ.....	155

Береза В. О.

ОСОБИСТІТЬ: ПРОБЛЕМА ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ДУХОВНИХ ЯКОСТЕЙ У
КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ.....160

Прухницька О. В.

ПОНЯТТЯ І ЦІННІСНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСЕНСУСУ В СУЧАСНІЙ
ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ.....166

Мотрен С. М.

ПРОБЛЕМНИЙ ВУЗОЛ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ...172

Шаповал К. І.

СУТНІСТЬ ТА БАЗОВІ ЦІННОСТІ НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ.....179

**ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

Семигіна Т. В.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У
ПРИКЛАДНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІНАХ.....184

Чижова О. М.

СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ
РОЗУМІННЯ ПРАГМАТИЗМУ.....190

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

В АВАНГАРДІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ: СЛОВО З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ
ОЛЬГИ ВОЛОДИМИРІВНИ БАБКІНОЇ.....196

СОДЕРЖАНИЕ

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ И
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ****Новакова Е. В.**ПАРАМЕТРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНСТРУКТИВНОГО
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИЛ.....3**Мисержи С. Д.**

О РЕФОРМИРОВАНИИ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ.....8

Савойская С. В.ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА КОНСЕНСУСА КАК УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ЦЕЛОСТНОСТИ И СОБОРНОСТИ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА.....14**Смирнова В. А.**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ВОЛЯ КАК МОДЕРНИЗАЦИОННЫЙ РЕСУРС ВЛАСТИ И ЗАЛОГ
УСПЕХА ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕФОРМ.....20**Дабижва В. В., Кислов Д. В.**ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ.....27**Макаренко Б.**

СОЦИАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СТРАТЕГИИ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА.....34

Кудина О. А.

ГЛАВНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННОГО ПАБЛИК РИЛЕЙШНЗ.....41

Меньшенина А. Е.СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ
«ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БРЕНДИНГ».....46**ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА****Нагорняк Т. Л.**ГРОМАДА В ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ В УКРАИНЕ НА
ПРИМЕРЕ БРЕНДИНГА ГОРОДОВ.....51**Ханстантинов В. А.**

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛОЯЛЬНОСТЬ И РОЛЬ ЭЛИТЫ В ЕЕ ФОРМИРОВАНИИ.....60

Хома Н. М.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В КООРДИНАЦИИ ПРОТЕСТНЫХ АКЦИЙ.....66

Шерман Е. М.ЗДОРОВЬЕ В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ИМИДЖА
ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА.....72

<i>Тимашова В. М.</i> НАДСФЕРЫ И СФЕРЫ В ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ПРИЗМЕ СОДЕРЖАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА КАК СИСТЕМЫ.....	78
<i>Берестовая А. И.</i> ОППОЗИЦИЯ КАК ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОТЕСТА.....	84
<i>Гаращук Е. В.</i> ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ КУЛЬТУРЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОТЕСТА.....	90
<i>Петренко Е. Н.</i> ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ ПРАВОВОЙ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ.....	96
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПАРТНЕРСТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ	
<i>Северинюк В. М.</i> «БРАТСТВО» ПО-МОСКОВСКИ ПОД УГЛОМ ЗРЕНИЯ НА ПРОШЛОЕ РОССИЙСКО-УКРАИНСКИХ ОТНОШЕНИЙ.....	104
<i>Самойленко О. П.</i> ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ УСИЛЕНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ.....	112
<i>Грыгор О.</i> ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИРОДЫ И ТЕХНОЛОГИЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ.....	116
<i>Омельченко О. А.</i> ГЕОПОЛИТИКА ФРАНЦИИ В РАКУРСЕ ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ НАЦИИ.....	122
<i>Аманмырадов Н. А.</i> ИСТОЧНИК И ДВИЖУЩАЯ СИЛА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	128
<i>Качур С. И.</i> ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ РАСПРОСТРАНЕНИЮ РАДИКАЛЬНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В КОНТЕКСТЕ УГРОЗЫ СУИЦИДНОГО ТЕРРОРИЗМА.....	133
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ В СВЕТЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ	
<i>Горбатенко И. А.</i> ПОЛИТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ДИНАМИКИ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ.....	143
<i>Дёмина О. С.</i> ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ЦЕННОСТНО-НОРМАТИВНАЯ СИСТЕМА СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА.....	148

Козьма В. В. МАШИНА ВРЕМЕНИ ПО-УКРАИНСКИ.....	155
Береза В. А. ЛИЧНОСТЬ: ПРОБЛЕМА ОБЪЕКТИВАЦИИ ДУХОВНЫХ КАЧЕСТВ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ.....	160
Прухницька О. В. ПОНЯТИЕ И ЦЕННОСТНЫЕ ТОЛКОВАНИЯ КОНСЕНСУСА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКЕ.....	166
Мотрен С. М. ПРОБЛЕМНЫЙ УЗЕЛ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ МИРОВОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОРЯДКА.....	172
Шановал К. И. СУЩНОСТЬ И БАЗОВЫЕ ЦЕННОСТИ НЕОКОНСЕРВАТИЗМА.....	179

**ГРАЖДАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ПОЛИТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН**

Семыгина Т. В. ПРИМЕНЕНИЕ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРИКЛАДНЫХ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИНАХ.....	184
Чиждова Е. М. СТРАТЕГИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОНИМАНИЯ ПРАГМАТИЗМА.....	190

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

В АВАНГАРДЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ: СЛОВО ПО СЛУЧАЮ ЮБИЛЕЯ ОЛЬГИ ВЛАДИМИРОВНЫ БАБКИНОЙ.....	196
--	-----

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICAL POWER AND GOVERNANCE

Novakova O. THE PARAMETERS FORMING CONSTRUCTIVE INTERACTION OF POLITICAL FORCES.....	3
Miserzhy S. CHANGING THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE.....	8
Savoyska S. LANGUAGE POLICY CONSENSUS AS A CONDITION ENSURE THE INTEGRITY AND UNITY UKRAINIAN STATE.....	14
Smirnova V. POLITICAL WILL AS MODERNIZATION RESOURCE OF POWER AND SUCCESS OF POLITICAL REFORMS.....	20
Dabizha V., Kislov D. INFORMATION AND COMMUNICATION COMPONENT OF THE POLICY DEVELOPMENT PROCESS.....	27
Makarenko B. SOCIAL SECURITY IN THE STRATEGY OF UKRAINIAN STATE FORMATION.....	34
Kudina O. THE MAIN ASPECTS OF THE GOVERNMENT PUBLIC RELATIONS.....	41
Menshenina A. MODERN APPROACHES TO THE DEFINITION OF «STATE BRANDING».....	46
 DEMOCRATIC MARKERS OF CIVIL SOCIETY	
Nagornyak T. THE COMMUNITY IN THE TRANSFORMATION UKRAINE FOR INSTANCE CITY BRANDING.....	51
Khanstantynov V. POLITICAL LOYALTY AND THE IMPACT OF ELITES ON ITS DEVELOPMENT.....	60
Khoma N. ROLE OF SOCIAL NETWORKS IN COORDINATION PROTESTS.....	66
Sherman O. HEALTH IN SYSTEM OF PHYSICAL PARAMETERS OF IMAGE OF THE POLITICAL LEADER.....	72
Timashova V. NADSFERY AND SPHERES IN THE THEORETICAL PRISM CONTENTS POLITICAL LIFE OF SOCIETY AS A SYSTEM.....	78

Berestova H.	
OPPOSITION AS A FORM OF POLITICAL PROTEST	84
Garashchuk E.	
THE CONCEPT AND ESSENCE OF A CULTURE OF POLITICAL PROTEST.....	90
Petrenko K.	
FOREIGN PRACTICES OF THE LEGAL INSTITUTIONALIZATION OF NGOS.....	96
INTERNATIONAL PARTNERSHIP IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES	
Severyniuk V.	
«BROTHERHOOD» FROM MOSCOW POINT OF VIEW ON THE PAST OF RUSSIAN-UKRAINIAN RELATIONS.....	104
Samojlenko O.	
THE PROBLEM OF PRESERVATION OF THE NATIONAL SOCIAL AND CULTURAL SPACE IN MODERN UKRAINE UNDER THE INCREASED GLOBAL PROCESSES.....	112
Grygor O.	
GLOBALIZATION CHANGES THE MODERN WORLD AND THEIR IMPORTANCE FOR THE TRANSFORMATION OF NATURE AND POLITICAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES.....	116
Omelchenko O.	
GEOPOLITICS OF FRANCE FROM THE PERSPECTIVE OF ETHNO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF A NATION.....	122
Amanmyradov N.	
THE SOURCE AND THE DRIVING FORCE OF INTERNATIONAL RELATIONS.....	128
Kachur S.	
COMBATING THE SPREAD OF RADICAL POLITICAL IDEAS IN THE CONTEXT OF THE THREAT OF SUICIDAL TERRORISM.....	133
POLITICAL VALUES IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION PROCESSES	
Gorbatenko I.	
POLITICAL THEORY AND ITS MAIN FEATURES IN TODAY'S DYNAMICS OF SOCIAL CHANGE.....	143
Demina O.	
POLITICAL CULTURE AS A VALUE-NORMATIVE SYSTEM OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY.....	148
Kozma V.	
TIME MACHINE IN UKRAINIAN.....	155
Bereza V.	
PERSONALITY: THE PROBLEM OF OBJECTIFICATION OF SPIRITUAL QUALITIES IN THE CONTEXT OF SOCIALIZATION.....	160

Pruhnitska O.

THE CONCEPT OF INTERPRETATION AND VALUE CONSENSUS IN
CONTEMPORARY POLITICAL SCIENCE.....166

Motren S.

A PROBLEM KNOT OF DEMOCRATIZATION OF WORLD POLITICAL ORDER.....172

Shapoval K.

NATURE AND BASIC VALUES OF NEOCONSERVATISM.....179

CIVIC EDUCATION AND METHODS OF TEACHING POLITICAL DISCIPLINES

Semigina T.

USAGE OF PROBLEM-BASED LEARNING IN APPLIED POLITICAL
ACADEMIC COURSES.....184

Chizhova O.

STRATEGY TRANSFORMATION OF UKRAINIAN EDUCATION IN THE CONTEXT
OF UNDERSTANDING PRAGMATISM.....190

SCIENTIFIC LIFE

IN THE VANGUARD OF POLITICAL SCIENCE AND EDUCATION: ON THE OCCASION
OF THE ANNIVERSARY OF OLGA BABKINA.....196

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 15

Друкується в авторській редакції.
Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Верстка**

**В.П. Андрущенко
О.В. Бабкіна
О.Я. Волянюк**

Підписано до друку 03.11.2014 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. др. арк. 23,94. Обл.-вид. арк. 18,07
Наклад 300 прим. Зам. № 534
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.(044) 239-30-26